خېۋىر تۆمۈر

ئابدۇقادىر داموللا ھەققىدە قىسسە

خېۋىر تۆمۈر

ئابدۇقادىر داموللا ھەققىدە قىسسە

مەسئۇل تەھرىرى: ئوسمان نادىر

شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى

مەسئۇل كوررېكتورى: ئىبراھىم مۆمىن

ئابدۇقادىر داموللا ھەققىدە

قىسسە

*

شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى قۇرۇلۇش يولى 9 - قورۇ)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
شىنجاڭ «1 - ئاۋغۇست» باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
ئۆلچىمى: 1168×850 مم، 32 كەسلەم، باسما تاۋىقى: 12
1990 - يىل 1 - ئاي 1 - نەشرى
1992 - يىل 5 - ئاي 2 - بېسىلىشى
ISBN 7 5371-0518-9/I·220
سانى: 1 — 1,000
با

35

ئاپتوردىن

XIX ئەسىرنىڭ ئاخىرى، XX ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە بولغان غايەت ئۇزۇن يىللار شىنجاڭنى قاراڭغۇلۇق - جاھالەت قاپلىغان ۋاقىتلار ئىدى. سىياسىي تۇزۇمدە مۇستەبىتلىك، دىنىي ئېتىقادتا خۇراپاتلىق، بىدئەت ئەۋج ئالدى. خەلق خار - زەبۇنغا، مىللەت بەنەززۇلغا يۈزلەندى. خەلق تۇرمۇشى كەمبەغەللىككە، مەنىۋى ھايات قەھەتچىلىككە ئۇچراپ، مىللىي ھايات قورقۇنچلۇق تەقدىرگە دۇچ كەلدى.

قاراڭغۇلۇقتا قالغانلار يورۇقلۇققا، ھالاكەت تەقدىرىگە دۇچ كەلگەنلەر ھايات ياشاشقا تەقەززا بولغاندەك، شۇ يىللاردا مىللەت ماددىي جەھەتتىكى قاششاقلىقتىن تەرەققىياتقا، مەنىۋى قەھەتچىلىكتىن مەرىپەتكە تەقەززا بولدى.

بۇ دەۋر تەرەققىياتنىڭ جىددىي تەلىپى ئىدى. بۇنى پەقەت زامانىۋى يېڭىچە تۇس ئالغان مائارىپ يولى ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشۇرغىلى بولاتتى. شۇنىڭ ئۇچۇن XIX ئەسىرنىڭ 80 - يىللىرىدىن ئېتىبارەن، تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىي، شىمالىي ۋە شەرقىي رايونلىرىدا پەننىي دەرسلىكلەرنى ئاساس قىلغان يېڭىچە (جەدىتى) مەكتەپلەر يامغۇردىن كېيىنكى بامبۇكتەك بىخ يېرىشقا باشلىدى. XX ئەسىرنىڭ

باشلىرىغا كەلگەندە، بولۇپمۇ شىنخەي ئىنقىلابى يىللىرىدىكى ئومۇمىي ئويغىنىش دەۋرىدە زامانىۋى ئوقۇش - ئوقۇتۇشقا بولغان ئېھتىياج كۈچەيگەنلىكتىن، يېڭى مەكتەپلەر سان جەھەتتە كۆپىيىپلا قالماستىن، سۈپەت جەھەتتىمۇ يۈكسەلدى. قەشقەر، غۇلجا، تۇرپاننى مەركەز قىلغان مەرىپەتچىلەر ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە چەت ئەللەردىن ئوقۇتقۇچى زىيالىيلارنى تەكلىپ قىلىپ، ئوقۇتۇش ساپاسىنى يەنە بىر بالداق ئۆستۈردى ۋە ئوقۇمۇشلۇق زىيالىيلارنى كۆپلەپ يېتىشتۈرۈپ، دەۋر ئېھتىياجىنى تەمىنلەشتە ھەسسە قوشتى.

ئەپسۇسكى، بۇ يارقىن مەرىپەتچىلىك ئۆز تەرەققىياتىدا تارىخىي، ئىجتىمائىي ۋە سىياسىي چەكلىمىلەر ۋە توسقۇنلۇقلاردىن خالىي بولالمىدى.

توسقۇنلۇق ئالدى بىلەن سىياسىي ھاكىمىيەتتىن كېلەتتى: شۇ دەۋردىكى سىياسىي ھاكىمىيەت خەلقنى جاھالەت - نادانلىقتا قالدۇرۇپ ئىدارە قىلىش سىياسىتىنى يۈرگۈزگەنلىكتىن، خەلقنىڭ ئويغىنىشىنى، ئىلىم - بىلىم ئېلىپ دۇنياغا كۆز ئېچىشىنى ياقتۇرمايتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن يېڭىچە مىللىي مائارىپقا چىش - تىرنىقى بىلەن قارشى تۇردى، بولۇپمۇ ئىستىبدات ياڭ زېڭشىن دەۋرىدە، توسقۇنلۇق چېكىدىن ئاشتى. بۇيرۇق چۈشۈرۈپ ھەرقايسى جايلاردا قۇرۇلغان يېڭى مەكتەپلەرنى تاقاتتى. ئاخىرقى قېتىمدا تېخىمۇ ئەشەددىيلىشىپ، ئومۇمىيۈزلۈك ئېلان چىقىرىپ، مەكتەپلەرنى ياپتۇرغاندىن تاشقىرى، ئوقۇتقۇچىلارنى، مەرىپەتپەرۋەر زىيالىيلارنى تۇتقۇن قىلدى ۋە سۈرگۈنگە ھەيدىدى. ئىبرەت بولسۇن ئۈچۈن بەزەن ئوقۇتقۇچىلارنى قەپەسكە سولاپ قەشقەردىن ئۈرۈمچىگە

ئالدۇرۇش چارىسى بىلەن يولبويى شەھەر ـ شەھەردە سازايى قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، بۇيرۇق چۈشۈرۈپ ۋىلايەت، ناھىيىلەردە خەنزۇچە ئوقۇيدىغان شياۋتاڭ مەكتەپلىرى قۇرۇپ، ئوقۇغۇچىلار كەلسە ھەممىگىلار شياۋتاڭدا ئوقۇگىلار، دەپ يېڭىچە مىللىي مائارىپنى چەكلىدى.

توسقۇنلۇقنىڭ ئىككىنچىسى دىنىي مۇتەئەسسىپلەردىن كەلدى: دىنىي تونىغا ئورىنىۋالغان بىر تۈركۈم بىدئەتچىلەر، خۇراپاتقا چۆمگەن روھانىلار، ئىشان ـ سوپىلار يېڭىچە پەنـ نىي مائارىپقا جان ـ جەھلى بىلەن قارشى تۇرۇپ، تۈرلۈك يوللار بىلەن توسقۇنلۇق ۋە بۇزغۇنچىلىق قىلدى. ئۇلار قانـ داقتۇر «ئۇسۇلى جەدىت ھارام، ئۇنى ئوقۇش دەھرىلىك» دەيـ دىغان ئىغۋا خاراكتېرلىك ئاساسسىز بوھتانلارنى كۆتۈرۈپ چىقىپ، توسقۇنلۇق قىلىش ئارقىلىق ئىستىبدات سىياسىي ھاـ كىمىيەتكە قولچوماق بولدى.

چەت ئەل مۇخالىپەتچىلىرىمۇ بىزنىڭ ئويغىنىشىمىزغا توسقۇنلۇق قىلغۇچى ياۋۇز كۈچ ئىدى. چۈنكى ئۇلار ماددىيۋە مەنىۋى جەھەتتە پايدا تېپىش ئۈچۈن غەپلەتتە ياتقان ناـ دان ئەلنىڭ داۋاملىق نادان بولۇشىنى خالايتتى.

يۇقىرىقى ئۈچ خىل توسقۇنلۇقلار ئىنچىدىن يول ئېچىپ ماڭغۇچى ئوت يۈرەك مەرىپەتچىلەر بۇ يولدا مىسلىسىز غەيـ رەت ـ شىجائەت كۆرسىتىپ، قەھرىمانلارچە ئالغا باستى. تۈرـ مە ۋە زەنجىر ـ كىشەنلەردىن قورقمىدى، ھەتتا بۇ يولدا ئەزىز جانلىرىنى ئايىماي، پىداكارلارچە قۇربان بولدى. بۇ خىلھاـ يات ـ ماماتلىق كۈرەش بولۇپمۇ قەشقەردە ماتەمتەي ھۆكۈمرانـ لىق قىلغان دەۋردە كەسكىنلىشىپ چېكىگە يەتتى. ئۇرۇمچىدە

تۆمۈر خەلپىگە سۈيىقەست قىلىشتا خىزمەت كۆرسىتىپ، ئۇنىڭ بەدىلىگە قەشقەرگە تىنتەي بولۇپ كەلگەن مافۇشىڭ بىر قولىدا سىياسىي ھاكىمىيەت، بىر قولىدا دىنىي مەزھەپچىلىكنى تۇتۇپ، خەلققە دەھشەتلىك زۇلۇم سالدى. خەلقنىڭ نادانلىقى ۋە خۇراپاتلىقىدىن پايدىلىنىپ بۇزۇقچىلىق، ئەيش - ئىشرەت، كەيپ - ساپاغا بېرىلدى. دىنىي مۇتەئەسسىپلەرنى قوللاپ، خۇراپاتلىققا يول قويۇپ، تارىخىي تەرەققىياتنىڭ مەھسۇلى بولغان مىللىي مائارىپقا چىش - تىرنىقى بىلەن قارشى تۇردى.

مەرىپەتچىلىك توسقۇنلۇققا ئۇچراپ، مىللىي مائارىپ ئېغىر دەرىجىدە ۋەيران بولغان دەل شۇ يىللاردا، مەرىپەتپەرۋەر ئالىم ئابدۇقادىر داموللا ئىبنى ئابدۇۋارىس قەشقىرى ھىجرەتتىن ئەزىز ۋەتىنىگە قايتىپ قەشقەرگە كەلدى. ئۇ بۇ قېتىم قايتىشىدا مىسىر، ئىستانبۇل، بۇخارا، تاشكەنت ئالىملىرىدىن: «ئۇسۇلى جەدىت ۋاجىپ، ئۇنى ئوقۇش زۆرۈر» دېگەن پەتۋا ئېلىپ كېلىپ، مەرىپەتچىلىك ۋە ئىسلاھاتچىلىق بىلەن كەڭ شۇغۇللاندى. ئۇنىڭ يولى، مەسلىكى توغرا ئىدى. ئىشلەپچىقىرىش تەرەققىياتىنىڭ قانۇنىيىتىگە ئۇيغۇن، ئەمەلىي ئېھتىياج تەلىپىگە باب كېلەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ باشلىغان يول ناھايىتى تېزلىكتە شىنجاڭ بويىچە ئومۇمىيۈزلۈك ئويغىنىش ھەرىكىتىگە ئايلاندى. ئۇنىڭ ئەمەلىيىتى ۋەتەنپەرۋەرلىك - تەرغىباتى ئارقىلىق مىللىي ھاياتىمىزنىڭ كۈشەندىسى بولۇپ كەلگەن ئىچكى - تاشقى دۈشمەنلەر ۋە ئۇلارنىڭ ھىيلە - مىكىرلىرى رەھىمسىز پاش قىلىندى ۋە ئۇلارغا قارشى چارە - تەدبىر كۆرۈشكە باشلىدى. بولۇپمۇ ئابدۇقادىر دامولla ۋە ئۇنىڭ مەسلەكداشلىرى پىداكارلىق بىلەن كۆكرەك كېرىپ، سەپنىڭ

ئالدىدا تۇرۇپ، چەت ئەل مۇداخىلەتچىلىرىگە، ئىستىبدات ھاكىمىيەتكە، دىنىي خۇراپاتقا قارشى تۇردى. بۇ خىل ئەمەلىي ۋە ئۇنۇملۇك ھەرىكەتتىن شۇ زاماندىكى ھاكىمىيەت، چەت ئەل مۇداخىلەتچىلىرى، بىر قىسىم بايلار ۋە دىنىي مۇتەئەسسىپلەر ئالاقزادە بولۇپ، غەم ـ ئەندىشىگە چۈشتى. ئاخىر بۇ قارا كۈچلەر جۈش ئۇرۇپ راۋاجلىنىۋاتقان مەرىپەتچىلىك ۋە ئىسلاھاتچىلىق ھەرىكىتىگە قارشى تۇرۇش يۈزىسىدىن سۇيىقەست ئۇيۇشتۇرۇپ، مەرىپەتپەرۋەر ئىسلاھاتچى ئالىم ئابدۇقادىر داموللا بىننى ئابدۇۋارىس قەشقەرىنى شىبھەت قىلدى.

قىسسىمىزنىڭ تارىخىي ئارقا كۆرۈنۈشى قىسقىچە ئەنە شۇلاردىن ئىبارەت.

مۇندەرىجە

بىرىنچى باب: بىلىم ــ ئىقتىدار ۋە ئىپتىخار 1
ئىككىنچى باب: سالام، قەشقەر 18
ئۈچىنچى باب: جىددىي ۋە زۆرۈر ئىشلار 42
تۆتىنچى باب: ھەسەت ــ تولغاق تۇتقاندىن يامان ... 62
بەشىنچى باب: ئىسلاھات مۇقەددىمىسى 84
ئالتىنچى باب: قازىخانىدىكى ئادىل ھۆكۈم 97
يەتتىنچى باب: غەمخورلۇق 111
سەككىزىنچى باب: غەللە ئېچىش 132
توققۇزىنچى باب: ئاللا، ھىممەت كەمەر ئاتا قىلسۇن!... 144
ئونىنچى باب: راۋاق ئۇستىدىكى سۆھبەت 153
ئون بىرىنچى باب: چىدىماسىنىڭ ئۆيى پايلىماسىنىڭ يېنىدا! 171
ئون ئىككىنچى باب: لاچىن دىۋانە ۋە ھەمراھباي 194
ئون ئۈچىنچى باب: ئويغىنىش 222
ئون تۆتىنچى باب: ئاچچىق خىيال، كەسكىن پىكىرلەر ... 245
ئون بەشىنچى باب: بىر مەيدان كەسكىن جەڭ 260
ئون ئالتىنچى باب: نامايىش 282
ئون يەتتىنچى باب: ئۇلار بىر ـ بىرلەپ شۇ يەرگە توپلانغانىدى 291

ئونسەككىزىنچى باب: سالام بېرەيلى، دەپ كەلدۇق 308
ئونتوققۇزىنچى باب: ئاقىللار ۋە غاپىللار 320
يىگىرمىنچى باب: كىمگە، يەنە نېمىگە يىغلايمىز ... 339
خاتىمە 356
ئاپتوردىن ئاخىرقى سۆز 368

بىرىنچى باب

بىلىم — ئىقتىدار ۋە ئىپتىخار

قەشقەر خانلىق مەدرىس.

غەربىي تەرىپىگە خانىقا، شىمال ۋە شەرق تەرەپلىرى كىچىك - كىچىك ھۇجرىلار بىلەن ئورالغان چاسا ھويلا بۈگۈن پېشىندىن كېيىن باشقىچە جانلانغانىدى.

ئېگىز ھەم ھەيۋەتلىك پېشايۋان ئاستىدا ئونغا يېقىن تالىپ بەئەينى شىرنىگە ئولاشقان ھەرىلەردەك غۇجمەكلىشىپ، قانداقتۇر بىر كىتابنى چوڭقۇر ئىشتىياق بىلەن قولدىن - قولغا ئېلىپ كۆرۈشەتتى، قىزغىن مۇھاكىمە قىلىشاتتى. ئۇلارنىڭ كىتابقا بولغان مۇھەببىتى، ئوتلۇق تەلمۈرۈشى ۋە ھاياجانلىنىشلار ھەرقانداق كىشىنىڭ زوقىنى قوزغاپ، ھەۋىسىنى كەلتۈرەتتى.

ئىلىم دەرىجىسى ئۇنىۋېرسىتېتقا تەڭ بولغان ئالىي بىلىم يورتى — خانلىق مەدرىسىدە ئىلىم تەھسىل قىلىۋاتقان

تالىپ ـ خەلپەتلەرنىڭ ئارزۇ ـ ئىستەكلىرى، سۆيگۈ ـ تىلەك-لىرىدىن ئىبلىس ئىبتقاندا، بىلىم ئىلىش، ئىلىمدا بىرەر چوڭ-قۇرلۇققا چۆكۈش، بىرەر يېڭى پىكىرگە ئىگە بولۇش — پاي-دىغا ھېرىس تىجارەتچىنىڭ سەرلەپ ئالتۇن، جىڭىلاپ كۈ-مۈش پايدا تاپقىنىدىنمۇ ئارتۇق قىممەتلىك ۋە خۇشاللىنار-لىق ھېسابلىناتتى، چۈنكى تالىپلار پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ئىلىم تەلەپ قىلغۇچىلار، ئىلىمگە بەجانىدىل مۇھەببەت باغ-لىغۇچىلار ئىدى. ئۇلار بىرەر كىتابقا ئىگە بولسا، كۈمۈش ئىگەرلىك شاھانە ئارغىماققا ئىگە بولغاندىنمۇ ئارتۇق خۇشال بولاتتى. بۇ ئۇلارنىڭ ئوقۇغۇچىلارغا خاس مۇھەببىتى، ئىشتىياقى، خۇسۇسىيىتى. ئۇلار كىتابتىن لەززەت ئېلىپ ئىلىم بىلەن ئوزۇقلىنىدۇ. بىلىم بىلەن ياشىرىپ، باراقسان كۆكلەپ، ئىنسانلار جەمئىيىتى ئۈچۈن تاتلىق مېۋە بەرمەكچى، سالقىن سايە تاشلاپ ھۇزۇر ـ ھالاۋەت بەخش ئەتمەكچى.

سورۇن بارغانچە ئۇلغىيىپ، يېڭى ـ يېڭى تالىپلار بى-لەن تولۇقلانماقتا. تۈرۈپلا مۇتالىئە ۋە مۇنازىرە باشلىنىپ قىزىماقتا ئىدى.

تالىپلار نىمىدېگەن جۇشقۇن روھلۇق ـ ھە! خۇددى جۇش ئۇرۇپ ئۆرلەۋاتقان قۇياشقا ئوخشاش... مۇھاكىمە باش-لانسىلا ئۇلار بەيگىدە چاپقان ئاتلاردەك، بىر ـ بىرىدىن قې-لىشماسلىققا تىرىشىپ، ھەركىم ئۆز پىكرىنى ئالغا سۈرۈپ، ھەممىنى بېسىپ چۈشىدىغان يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرۈشەتتى، پاساھەتلىك سۆز ـ ئىبارىلەردىن پايدىلىنىپ، مۆجىزە ۋە سېھرىي قۇۋۋەتكە تولغان ھەشەمەتلىك سارايى ياكى تىلسىماتتەك پۇختا قورغان ياساپ چىقاتتى. ئىككىنچى بىرى ئۇنىڭدىنمۇ يېڭى،

چۈڭقۇر پىكىر - ئۇقۇملارنى كۆتۈرۈپ چىقىپ، ئالدىنقى قور-
غاننى بۇزۇپ تاشلايتتى ياكى ئالدىنقى پىكىرنى قۇۋۋەتلەپ
تولۇقلايتتى ۋە ياكى جۈملىگە چېكىت قويۇپ جان كىرگۈزگەن-
دەك، ئالدىنقى پىكىرگە مەزمۇن ھەم مەنە قوشۇپ تېخىمۇ
جانلاندۇراتتى.

تالىپلارنىڭ دىققىتى بىرلا كىتابقا — ھەممە كىشى ئور-
تاق قايىل بولۇشقان، ئۆزۈندىن كۆرۈش ئارزۇسىدا بولۇپ
كەلگەن «گۈلىستان»① نىڭ تەرجىمىسى «شەۋقىي گۈلىستان
مۇسەۋۋىرى» گە مەركەزلەشكەنىدى. سۆز - مۇنازىرىلەرمۇ
بۇ مەركەزدىن چەتلەشمەيتتى.

— ئېمىدېگەن چىرايلىق يېزىلغان - ھە! — دېدى تا-
لىپلاردىن بىرى قاتتىق چەملىك ماش رەڭ مۇقاۋىسىنىڭ دەل
ئوتتۇرىسىغا «شەۋقىي گۈلىستان مۇسەۋۋىرى» دەپ يېزىلغان
ئويما خەتكە تويماستىن قاراپ.

دەرۋەقە، كىتابنىڭ نامى چىرايلىق ۋە كۆركەم يېزىلغان،
خەت نۇسخىسى ئوبدان تاللانغان بولۇپ، ھۆسن خەتچىلىكتە
كامالەتكە يەتكەنىدى.

— ئىسمى جىسمىغا لايىق، گۈلىستاندەك يېزىلىپتۇ!

— چېكىتلەر خۇددى پەرىزات ھۆسنىگە گۈزەللىك
بەخش ئەتكەن خالدەك!

— قەلىمى پىشقان كاتىپكەن، كامالەتكە يەتكۈزۈپتۇ!

مۇقاۋا لايىھىسىدىكى گۈزەل سەنئەتنىڭ سېھرى كۈچى-
دىن ھۇزۇرلانغان تالىپلار تەرەپ - تەرەپتىن پىكىر قىلىپ،
تەھسىن ۋە ئاپىرىن ئوقۇشتى.

① گۈلىستان — شەيخ سەئدىنىڭ كىتابى.

— «گۇلىستان» نىڭ تۈركىي تىلغا تەرجىمە قىلىنغانلىقى ئىلىم دۇنياسىدا كىچىك ئىش ئەمەس، جۇما! — دېدى ساقىلىنى يېڭىلا قىردۇرۇپ قايچىلاتقان ئاق پىشماق تالىپ كىتابنى ئېچىۋېتىپ.

— نېمە دېگەنلىرى ئۇ! بۇنداق ئۇلۇغ خىزمەت جاھاندا ئىككى ئېيىلماس، — كىتابقا مىختەك قادىلىپ ئولتۇرغان يەنە بىر تالىپ چۆچۈپ بېشىنى كۆتۈرۈپ سۆزلىگەچ، ئەتراپتىكىلەرگە قاراپ قويدى، ئۇنىڭ چوڭ - چوڭ ئېچىلغان كۆزلىرىدىن ئۆز چۈشەنچىسىنىڭ مۇتلەق توغرا ئىكەنلىكىگە ئىشەنگەنلىكى چىقىپ تۇراتتى.

— بۇ خىزمەتنىڭ ئۇلۇغلۇقىنى بىر ئېغىز گەپ بىلەن ئىپادىلەپ چىقماق تەس! — دېدى ئۈچىنچى بىر تالىپ سۆزگە ئارىلىشىپ، ئۇنىڭ تەلەپپۇزىدىن كۈچلۈك ھاياجانلىنىش چىقىپ تۇراتتى، ئۇ جىددىي قىياپەتتە داۋام قىلدى، — ئاۋۋالقىدەك گۇلىستاننىڭ پارس ئىبارىسىنى بىر ئوقۇپ، ئاندىن مەنىسىنى يېشىمىز، دەپ ئولتۇرىدىغان ھەرەج تۈگەپتۇ. مانا ئەمدى ھەرقانداق كىشى گۇلىستاننى ئېچىپلا ئوقۇيالايدىغان، مەنىسىگە چۈشىنەلەيدىغان بوپتۇ، شۇنداققۇ! خىزمەتنىڭ ئۇلۇغلۇقى مانا مۇشۇ يەردە....

زامان - زاماندىن ئەرەب ۋە پارس تىللىرىدا دەرس ئوقۇپ رىيازەت چېكىپ كېلىۋاتقان تالىپلار گۇلىستاننىڭ تۈركىي تىلغا تەرجىمە قىلىنغانلىقىغا ئەنە شۇنداق خۇشال بولۇشقاندى.

كىتاب ئېچىلدى. ئاجايىپ نەپىس گۈل - نەقىشلەر بىلەن زىننەتلەنگەن ئىچ مۇقاۋا خۇددى پەردە ئېچىلغاندىن كېيىن

تاماشىبىنلارنى ئۆزىگە جەلپ قىلغان سەھنە دېكوراتسىيىسىگە ئوخشاش تالىپلارنى ئۆزىگە تارتقانىدى. سەھىپە چۆرىسىدىكى جەزىبىدار نەپىس گۈل - نەقىشلەر، ئاپتورنىڭ ئىسمى، ساددا، ئەمما كۆركەم چەمبىرەك ئىچىگە ھۆسن خەت بىلەن يېزىلغان كىتاب ئىسمى، ئۇنىڭ ئاستىدىكى كىچىكلىتىپ يېزىلغان مەسنۇي، ئەڭ ئاستىغا يېزىلغان نەشىر قىلغان ئورۇن، يىل ۋاقتى قاتارلىقلار، ئومۇمەن مۇقاۋا لايىھىسىدىكى يۈكسەك ماھارەت نامايان بولۇپ، كىشىنىڭ زوقىنى كەلتۈرەتتى.

«تەبەقى گۈل دىلىمنى قىلماس چاغ،
گۈلىستانىمدىن ئال بىر ياپراق.»

تالىپلاردىن بىرى كىتاب نامى ئاستىغا كىچىكلىتىپ يېزىلغان بىرىنچى مەسنۇينى ئۈنلۈك ۋە جاراڭلىق ئوقۇدى.

— نېمىدېگەن تاتلىق، نېمىدېگەن جانلىق تىل - ھە! — دېدى بىر تالىپ تىللىرىنى تامشىپ، ئۇ بېشىنى بىلىنەر - بىلىنمەس چايقاپ، قاتتىق ھاياجانلانغانلىقىنى ئىپادە قىلاتتى.

— لىللا سۆزنى قىلغاندا، تەرجىمە تىلى ئەسلىدىكى پارس تىلىدىن نەچچە باراۋەر جانلىق ھەم تاتلىق چىققان!— دېدى يەنە بىر تالىپ يۇقىرىقى سۆزنى قۇۋۋەتلەپ.

— گەپ تەرجىماندا.

— ئەلۋەتتە شۇنداق. ئەگەر تەرجىماننىڭ ئىلمى ۋە قەلەم قۇۋۋىتى كۈچلۈك بولمىغاندا، تۈركىي تىلنىڭ جانلىقلىقى، تاتلىقلىقى، پاساھىتى بۇ قەدەر نامايان بولمىغان بولاتتى.

— تەرجىمان كىم ئىكەن؟

— تاشكەنتلىك مۇرات خوجا ئىشان ھەزرەت!

— ئۇ كىشى ئۆزى تەرجىمە قىلغاندىن تاشقىرى، يەنە ئۆز خىراجىتى بىلەن نەشىر قىلدۇرۇپ تارقاتقان!

— بارىكاللا! نېمىدېگەن زور ھىممەت بۇ!

— ئادەم باشقا گەپ، ھىممەت باشقا گەپ! — كۆرۈنۈشتە بېپەرۋادەك ئولتۇرغان كەڭ پېشانە، ئورا كۆز، قوۋۇزلىرى ئىچىگە كىرىپ كەتكەن يـاداڭغۇ چىراي بىر تالىپ بىردىنلا سۆزگە ئارىلىشىپ داۋام قىلدى، — ئەگەر چەندە، مۇرات خوجا ئىشان ھەزرەتلىرى ھىممەت قىلمىغان بولسا، بۇ كىتاب تەرجىمە قىلىنمىغان بولاتتى، شۇنداقمۇ؟ — ئۇ سوئال نەزەرى بىلەن كۆپچىلىككە قاراپ قويدى.

بېپەرۋا، خامۇش كۆرۈنگەن بۇ تالىپنىڭ ئاغزىدىن چىققان بۇ خىل ئورۇنلۇق پىكىر ئەتراپتىكىلەرنى ھەيران قالدۇرۇپلا قالماستىن، بەلكى ھىممەت مەسىلىسىدە ئىلھام بېغىشلىدى.

— تارازىدا تولغان تۇختىغۇدەك گەپ بولدى!

— ھىممەتسىزلىك مېۋىسىز دەرەخكە ئوخشاش!

— ھىممەتسىز موللا يېپەك قۇسمىغان قۇرت بىلەن باراۋەر! كۆپچىلىك تەرەپتىن پىكىر بايان قىلىپ، ھىممەت ئىگىسى مۇرات خوجا ئىشاننى كۆككە كۆتۈرۈۋاتقاندا، ھېلىقى كۆرۈمسىز تالىپ يەنە سۆز باشلىدى:

— مېۋە بېگەندە باغۋەننى، سۇ ئىچكەندە قۇدۇق قازغۇچىنى ئۇنتۇپ قېلىشقا بولمىغاندەك، كىتابنى چىغاتاي تىلىغا سۆزمۇ - سۆز مۇۋەپپەقىيەتلىك تەرجىمە قىلىپ چىققان مۇرات خوجا ئىشان ھەزرەتلىرىنى ھەرگىزمۇ ئۇنتۇماسلىقىمىز كېرەك!

— بۇ تېخىمۇ ئىللا گەپ بولدى، — دېدى بىر تالىپ ئۇنىڭ سۆزىنى ماقۇللاپ، — ئەلۋەتتە ئۇنتۇماسلىقىمىز كېرەك. چوڭ ئىشلاردا ھەممەت قىلالمىساقمۇ، دۇئادا ياد ئېتىپ، مۇرات خوجا ئىشان ھەزرىتىمنى ئەسلەپ تۇرۇشىمىز لازىم!

گۈلىستانىنىڭ تەرجىمىسىگە نىسبەتەن مىننەتدارلىق بىلدۈرۈشتىن بولۇۋاتقان قايناق سۆز - پىكىرلەر ئىچىدە كىتاب ۋاراقلاندى. ھەربىر باب، سەھىپە - قۇرلاردىكى ھېكمەتلىك سۆزلەر، ئاجايىپ قىسقا ئىبرەتلىك ھېكايەتلەر، نەزمىلەر، ئىزاھاتىنىكى شەرھى - چۈشەنچىلەر تالىپلارنى ئۆزىگە تارتىپ، گويائۇلارنى ھېكمەتلىك سۆز جەۋھەرلىرىدىن رەڭگارەڭ گۈللەر ئېچىلغان بىر گۈلىستانغا باشلاپ كېتەتتى. تالىپلار سەئدى شىرازىنىڭ كىشىنى ھاياجانلاندۇرىدىغان مېھنەت خەزىنىسىگە شۇ قەدەر مەپتۇن بولدىكى، ھەربىر ئادەم ئۆزىنى ئۇنتۇغان ھالدا بىر ئىسكەتتە چىرايلىق يېزىلغان ھۆسن خەتلەرگە، كىشىنى ھەيران قالدۇرغۇدەك ئىخچام ۋە چۈشىنىشلىك ئىزاھلارغا، بەزەن سەھىپىلەرگە سىزىلغان ئاددىي، ئەمما مەزمۇنغا باي سىزما رەسىملەرگە قادىلىپ قاراپ، بەھۇزۇر سەيلە قىلىشتى.

كىتابنىڭ ئاخىرقى سەھىپىرى مەشھۇر ئىسلام ئالىملىرى يازغان تەقرىرلەر (بېغىشلىما) بىلەن تولغاندى. بۇنىڭ ئىچىدە ئابدۇقادىر داموللا يازغان تەقرىز كۆزگە يەنە ئالاھىدە كۆرۈنۈپ، چولپاندەك چاقناپ تۇراتتى.

— ماۋۇ تەقرىزنى ئوقۇيلى! — دېدى بىر تالىپ جىددىيلىشىپ. ئۇ بىگىز قولى بىلەن ئابدۇقادىر دامولla يازغان تەقرىزنى كۆرسىتىپ ئوقۇشقا تەشەببۇس قىلدى. دىققەت بىر نۇقتىغا مەركەزلەشتى. بىر تالىپ يۇقىرى ئاۋاز بىلەن ئوقۇشقا كىرىشتى:

BIBLIOTHEK

زەھى مەژدەكى① دىل ئائىنەسىنى،
مۇسەپپا قىلدى بۇ شەرھى گۈلىستان.

دىماغ ئەھلى مەئنا بولدى ئاندىن،
سەراسەر② ئەترە - زارۇ سۇنبۇلىستان.

ماتارىپ مەتلەئى ئەۋراقى ئۈزلەك،③
كېلىپ ئەلپازى گويا بۇلبۇلىستان.

سۈۋات خەتلىرى چۈن زۇلفى دىلدار،
قىلۇر تالىپ خىيالىنى شەبىستان.

نەقاتى دەستىگا زىبۇ ۋە زىننەت،
مەزامىنى④ سەرەپا شەككەرىستان.

ئەجەب گۈلشەنكى، دائىمدۇر باھارى،
تومۇز بولسۇن، كۈز بولسۇن يا زىمىستان.

تەئەججۈپ قىلما بۇ گۈلشەن مۇرادى،
ئىلاج دەردى مەخمۇران ۋە مەستان.⑤

① زەھى مەژدەكى — ئەجەب خۇش خەۋەركى.
② سەراسەر — باشتىن - ئاياغ.
③ مىسرانىڭ مەزمۇنى: ئۈزلەك ۋەرەقلىرىدىن ئىلىم - بىلىم تۆكۈلۈپ تۇرىدۇ.
④ مىسرانىڭ مەزمۇنى: باشتىن ئاخىرغىچە لەززەتلىك، گوياكى شەككەرىستانغا ئوخشاش.
⑤ مىسرانىڭ مەزمۇنى، ئىلىم خۇمارى، بىلىم مەستانىلىرىنىڭ دەردىگە داۋا بولىدۇ.

ئەگەر شەھباز پىكرى قىلسا جەۋلان،
بولۇر شەرراھلار تەپىل دەبىستان.①

مۇرات بۇلبۇلان دېسەم سازادۇر،
بەلا لايىق ئاڭا شەۋقى گۈلىستان.

ۋەلى مەدھىيىدە قاسىردۇر ئىبارەت،
گۈل تەئرىپىنى قىل مەتلۇبىستان.

بۇ مىسرا غۇنچىدىن ئېچىلدى تارىخ،
مۇراد بۇلبۇلان شەۋقى گۈلىستان.②

داموللا ئابدۇقادىر 1327 - ھىجرى.

— يارانلار، بۇرادەرلەر! — دېدى تالىپلاردىن بىرى دەس ئورنىدىن تۇرۇپ، — ئىسلام ئالىملىرى قاتارىدىن بىر كىشىلىك ئورۇن تۇتۇپ، ئىلىم ئاسمىنىدا چولپاندەك چاقنىغان داموللا ئابدۇقادىر بىننى ئابدۇۋارىس قەشقىرىنىڭ بىلىم ئىنقىتىدارىغا بارىكاللا توۋلاپ، بىر دەۋر ساما سالساق قانداق!

— توغرا پىكىر!

— ساما سالايلى، بېشىمىز ئاسمانغا تاقاشسۇن!

تالىپلار تەرەپ - تەرەپتىن ئاۋاز قوشتى، كىمدۇر بىرى ئېغىزچە شادىيانە چالدى. ساما باشلاندى، ھەممە تالىپنىڭ كەيپى چاغ، چېھرى ئوچۇق، بوينى يەڭگىل ئىدى. خۇددى ئىس

① مىسرانىڭ مەزمۇنى: تەپەككۇر قۇشى قىلسا جەۋلان، شەرھىيىگە بېرىلگەنلەر باشلانغۇچ مەكتەپ بالىلىرىغا ئايلىنىپ قالىدۇ.
② بۇ مىسرا «مىراد بۇلبۇلان شوق گۈلىستان» دەپ ئۆز ئىملاسى بىلەن يېزىلىپ ئەبجەد ھېسابىغا سېلىنسا، 1327 - يىل سانى چىقىدۇ.

چىگە ئىسسىق يەل قاچىلانغان شاردەك سەكرىشەتتى. ساما بەش مىنۇتچە داۋام قىلىپ ئاندىن بېسىلدى.

— چۆلنىڭ باغرى يامغۇرغا تويۇنغاندەك، بۈگۈن كۆكس - قارنىم ئىپتىخارغا تويۇندى، — دېدى ھېلىقى ساقىلى قايچىلانغان ئاق يۈزلۈك تالىپ. ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن ئىپتىخار نۇرلىرى يامغۇردەك قۇيۇلۇپ تۇراتتى.

دۇنيادا ئۆز ئىچىدىن چىققان دانىشمەن، ئالىملىرى بىلەن پەخىرلەنمەيدىغان ئەل بولمىغىنىدەك، تالىپلارنىڭ بۈگۈنكى تەنتەنىسىمۇ بۇنىڭدىن مۇستەسنا ئەمەس ئىدى.

لېكىن، تالىپلار ئىلىمدە ئالغا ئىنتىلگۈچى، ھەر ئىشنىڭ تېگىگە يېتىشنى ئىزدىگۈچى كىشىلەتتى. ئۇلار مەۋجۇت ھالەتكە ھېچقانداق ۋاقىتتا قانائەت قىلغان ئەمەس، ئۇلار دەلىللەرنى تولۇقلاپ، پاكىتلارنى تاكامۇللاشتۇرۇشنى دائىم ئارزۇ قىلاتتى.

— يارانلار، توزۇپ كەتمەي بىردەم ساقلاپ تۇرۇڭلار، سىلەرگە بىر پاكىت كۆرسىتەي، — بىر تالىپ ئورنىدىن دەس تۇردى - دە، ھۇجرا تەرەپكە ئالدىراپ يورغىلاپ كەتتى. بۇ تالىپ يېڭى قىرىقلارغا بېرىپ قالغان كەمسۆز، ئېغىر - بېسىق، ئوقۇشتا ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدىغان خەلپەتلەردىن ئىدى. تالىپلار ئۇنىڭ ھۇجرىغا مۇنداق قىزغىن كىرىپ كېتىشۋاتقانلىقىغا قاراپ، ھەر خىل گۇمانلاردا بولۇشقان بولسىمۇ، ھەرھالدا بىر يېڭىلىق كۆرسىتىدۇ، دەپ ئىشىنەتتى.

خەلپەت ئانچە ھايال بولمايلا ھۇجرىدىن قايتىپ چىقتى، قولىدا قانداقتۇر بىر نەرسە باردەك قىلاتتى.

— «شورا»، — دېدى ئۇتكۇر كۆزلۈك تالىپلاردىن بىرى يېنىدىكىلەرگە شىۋىرلاپ.

— يېڭى سانلىرىدىن بولسا كېرەك!

«شورا» تاتارىستان مەركىزى قازاندا ئۆزۈن يىل نەشر قىلىنىپ، كەڭ تارقالغان يېرىم ئايلىق ئىلمىي ژۇرنال بولۇپ، ئۇنىڭغا تارىخ، پەلسەپە، ئەدەبىيات ۋە باشقا ئىلمىي ماقالىلەر بېسىلىپ تۇراتتى. مەشھۇر ئالىملار، پروفېسسورلار، دوكتورلار، يازغۇچىلارنىڭ ئەسەرلىرى بۇ ژۇرنالدا ئېلان قىلىناتتى، شۇڭا ژۇرنالنىڭ مۇشتىرى ئىخلاسمەنلىرى كۆپ بولۇپ، قىزىقىپ ئوقۇيتتى. بولۇپمۇ تالىپلار ئوتتۇرىسىدا گۆھەرگە ئوخشاش ئەتىۋارلىنىپ قولدىن - قولغا ئۆتەتتى.

ئۆزئارا شۇڭغۇلىشىپ تەقەززالىق بىلەن تەلمۈرۈپ ئولتۇرغانلارنىڭ يېنىغا كەلگەن خەلپەت ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىغا چۆكتى - دە، «شورا» مەجمۇئەسىنى ۋاراقلاشقا باشلىدى.

— سىلەرگە بىر ماقالە كۆرسەتمەكچىمەن!— دېدى ئۇ جىددىيلىشىپ، ئۇنىڭ قوللىرى تىترەيتتى. گاھى ۋاراقلارنى ئاجرىتالماي تىترەپ تۇرۇپ قالغاندا، بۇيانقى تالىپلار تىت - تىت بولاتتى. ھەممە ئادەمنى تەقەززالىق قاپلىغانىدى.

— قانداق ماقالە؟ ئاپتورى كىم؟

— يېڭى كەلگەن ژۇرنالمۇ؟

— كىم ئالغاچ كەپتۇ!

ژۇرنال ئىگىسى يۇقىرىقى سوئاللارنىڭ بىرىگىمۇ جاۋاب قىلماستىن، ۋاراقلاشنى داۋاملاشتۇردى. بىر هازادىن كېيىن توختاپ، بەت بېشىدىن باشلانغان «ئەدەبىي بىر مۇساھىبە» سەرلەۋھىلىك ماقالىنى كۆرسەتتى - دە:

— دىققەت، بىز مۇشۇ ماقالىنى ئوقۇيمىز! — دەپ ئېلان قىلىپ، جاراڭلىق ئوقۇشقا باشلىدى:

ئەدەبىي بىر مۇساھىبە①

1915 - يىل 23 - سان «شورا» مەجمۇئەسىدە «بابايانى ھەقىقەت» ساھىبىنىڭ «جاۋاھىرىل ھىقان» ئەسىرىنى ئاۋۋال كۆرگەن ۋاقتىمىزدا، ئاپتورىنىڭ شام ياكى مىسىر ئۆلىمالىرىدىن بولۇشى كېرەك، دەپ ھۆكۈم قىلغانىدۇق. بۇخارادا ئوقۇغان بىر ئادەمنىڭ ئەرەب تىلىدا بۇ دەرىجىدە پەسىھ ۋە تەبىئىي قەسىدە سۆزلەشكە قۇدرىتى يېتىدىغانلىقى خاتىرىمىزگە كەلمىگەنىدى.» دەپ مېنى شايان ۋە ئىپتىخار قىلغانىكەن. 1916 - يىل 7 - سان «شورا»دا، ئالىيا تالىق سابىرجان شاكىرجان ئەپەندى «دىبايانى ھەقىقەت» ماقالىسىنى يازغۇچى داموللا ئابدۇقادىرنى شورا ئىدارىسى بۇخارادا ئوقۇغان ئادەم دەپ كۆرسىتىپتۇ. مېنىڭچە بولغاندا، شورا ئىدارىسىنىڭ بۇرۇنقى كۆز قارىشى بويىچە، مەزكۇرنى مىسىر ئۆلىماسى دەپ ھېسابلىشىمىز توغرا ئىكەن. ئەگەر خاتالاشمىغان بولساق، ئۇ كىشىنى مىسىردا سەككىز يىل ئوقۇغان بىر زات» دەيدۇ.

سابىرجان ئەپەندى «شورا» ئىدارىسى خاتالاشتى، دەپ ھۆكۈم چىقىرىپ، ئۆزى تېخىمۇ چوڭ خاتالاشتى، چۈنكى تەھسىلىم (ئوقۇشۇم) بۇخارادا بولغىنىغا «بابايانى ھەقىقەت» سەرلەۋھىلىك ماقالەم ئەدلى دەلىل ۋە ئەدلى شاھىت بولۇشنى بىلمىدۇ. بۇ ھۆكۈملەر مېنىڭ توغرامدا بولغىنى ئۈچۈن بىرئاز ئىزاھ بەرمەككە مەجبۇر بولدۇم.

سابىرجان ئەپەندى بۇخارادىكى تەھسىل - تەر-

① بۇ ماقالە چۈشىنىشلىك بولسۇن ئۈچۈن ھازىرقى زامان ئەدەبىي تىلىغا ئازراق تەرجىمە قىلىندى — ئاپتور.

تىپلەردىن تولۇق خەۋەردار بولسا كېرەك. ھازىرقى زاماندا بۇخارادىن ئۇنداق زاتلار چىقمايلا قويسۇن دېمەكچى بولدۇ. مېنىڭ ئوقۇشۇم بۇخارادا بولغىنى ئۈچۈن، شۇنىڭدەك بۇخارا تەرتىپ ۋە تەدرىسلىرىدىن (ئوقۇتۇش تەرتىپلىرىدىن) تولۇق ۋاقىپ بولغىنىم ئۈچۈن بىر ئاز بايان قىلىش ھاجەت تىلىكتۇر.

دەسلەپكى ئوقۇشۇم قەشقەر ناھىيىسى ئۆز ۋەتىنىم ئارتۇچ (ئاتۇش) قەسىبەسىندە بولدى. كېيىن قوقەندە ئىككى يىل ئوقۇپ، ھىجرىيە 1309 - يىللاردا بۇخاراغا باردىم. ئۇ يەردە سەككىز يىل ئوقۇپ، بۇخارا ئادىتىچە ئىمتىھان بېرىپ ئۆز ۋەتىنىمگە قايتىپ كەلدىم. بۇخارادا يەتتە - سەككىز يىل ئوقۇغان بولسامۇ، ساپ ۋىجدانىم ۋە بەزى ھەقىقەتچى زاتلارنىڭ سۆز - سۆھبىتى ۋە يول كۆرسىتىشلىرى بۇخارا تەھسىلىمدىن ھاسىل بولغان خۇراپاتلىق ۋە گۇمانخورلۇق زۇلۇماتىدىن ۋە مەنتىق كالام، پەلسەپە كىتابلىرىنىڭ شەرھ ۋە ھاشىيىلىرى قاتمۇ قات، ئۇزۇندىن-ئۇزۇنغا سوزۇلغان سەپسەتىلىرىدىن ھاسىل بولغان خۇراپات زەنجىر - كىشەنلىرىدىن ئەقىل - پىكرىمنى ئازاد قىلدى.

ھازىرقى زاماندا بۇخارا تەھسىل - تەرتىپلىرى ئىپتىراپ قىلىپ يولغا قويۇپ كېلىۋاتقان ھاشىيەخانلىق، ساپ ئەقىدىلەرنى بۇزۇپ، ھۆر ۋە ئازاد ئەقىل - پىكىرنى زەھەرلەندۈرمەكتىن باشقا ھېچ سەمەرىسى (پايدىسى) يوق دېسە خاتا بولماس.

ئىلىم يۈزىسىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، بۇخارانىڭ «شەرىپ» بولۇشى، ئۇشبۇ بىمەنە، بىمەز، ھاشىيە ئوقۇغانلىقتىنمۇ، ياكى ئەسكى يۇنان خۇراپاتلىرىنى راۋاج قىلدۇرماق ئۈچۈنمۇ، ياكى كۆكۆلتاش، مىر ئەرەب، ھەۋزى دىۋان بېگى دېگەندەك ھەشەمەتلىك مەدرىس بىنالىرىنىڭ بولغانـ

لىقىدىنمۇ ياكى ئىسلام ئالىملىرى، مۇخالىپلارنىڭ قىلغان تاجاۋۇز دەھشىتىدىن پارىسىز بولغان ھالدا ئىستىقبال ۋە ئاخىرەت ئەندىشىسىدىن ۋاز كېچىپ غەپلەت ۋە بىكارچىلىق بىلەن زايە بولۇپ كېتىۋاتقانلىقتىن ئىبارەتمۇ؟! ئەجەبا! جانابىي ھەق پۈتۈن ئىسلام ئالىمىنىڭ ئۆلىمالىرىغا، بولۇپمۇ بۇخارا دامولللىرىغا ئىنساپ بەرسۇن!

مېنىڭ بىلىشىمچە، بۇخارانىڭ «شەرىپ» لىكى ئوتتۇ-را ئەسىرلەردە بۇخارا ئىلىم چەشمىسى (بۇلىقى) مەئرىپەت مەتلۇئى (ئىلىم قايناپ چىققان جاي) بولۇشىدىن ئىدى. ئەبۇ ھىفسى كەبىر، ھەلۋانى، ماتۇرىدى① كەبى زاتى ئالى-لارنى يېتىشتۈرگەنىدى. ھىجرىيە 1324 دە مۇبارەك ھەج بەيتۇللا سەپىرىگە نىيەت قىلىپ، ھەج ئادا بولغاندىن كې-يىن. ئىستانبۇلدا ئىككى ئاي تۇرۇپ مىسىرغا باردىم. ئۇ يەردە تاتار تالىبەلىرىنىڭ يول كۆرسىتىشى بىلەن رىشىت رىزاجانابلىرى. «ئەلمىنار» مەجمۇئەسىنىڭ ساھىبى ۋە مۇدى-رى مۇستەپا كامىل، مەدرىس تەھزىرىيە كەبىرى مۇدىرى سىيىت مۇھەممەت ئەپەندى، فەرىد ۋەجدى كەبى زاتى ئالىيجانابلارنىڭ مۇساھىبەلىرىدىن تەجدىت (يېڭىلىق) ۋە ئىسلاھ توغرىسىدا ئالىي پىكىرلەر كەسىپ قىلىپ، مىسىردا ئىككى ئاي ئىستىقامەت قىلدىم. بەس، ئۇنىڭدىن كېيىن ۋە-تىنىمگە قايتىپ، ئاھالىنى تەرەققىياتقا ۋە تەجدىت ئىسلاھاتقا دالالەت قىلىشقا باشلىدىم.

ئاخىرى بۇ دالالىتىم ۋەتەندىن ئايرىلىشقا سەۋەب بولدى.② يەنە «قوقەند»، «بۇخارا» غا باردىم. بەختكە يارىشا، بۇ-خاراغا بارغان كۈنلىرىمدە «ئۇسۇلى جەدىت ھارام، ئۇنى

① مەشھۇر ئىسلام ئالىملىرى.

② ئابدۇقادىر دامولla تۇنجى قېتىمدا مۇتەئەسسىپلەرنىڭ ئۆكتەمىسىگە ئۇچراپ، ۋە-تەندىن چىقىپ كەتكەن ۋاقتىنى ئەسلەيدۇ.

ئوقۇچى دەھرى» دېگەن پەتىۋا ئورنىغا، بۆيۈك ئۇستازلىـ
رىمدىن «ئۇسۇلى جەدىت ۋاجىپ، ئۇنى ئوقۇش زۆرۈر» دېگەن
پەتىۋا مەيدانغا چىققانىدى.

بۇخارادا بىر ئاز تۇرۇپ، ھىجرىيە 1329 دە ئالمۇتا
يولى بىلەن غۇلجىغا كېتىۋاتاتتىم، ھېلىقى سابىرجان ئەپەنـ
دى بىلەن «ئالمۇتا» دا ئۇچرىشىپ قالدىم. شۇ سەپىرىمدە
قوقەند شەھىرىدە «جاۋاھىرىل ئىقان»، «مۇپتاھىل ئەدەب»
ئىسىملىك ئەسەرلىرىم مەيدانغا چىقتى. بۇ ئەسەرلەرنى بەـ
زى دوستلىرىم شورا ئىدارىسىگە ئەۋەتىپ بەرگەن بولدى.

غۇلجىدىن ۋەتىنىمگە قايتىپ، ئاۋۋالقى مەسلەكتە داـ
ۋام ئېتىپ، تەرتىپ جەدىتنى ئىسلاھ ۋە تەرەققىياتلارغا
ئاھالىنى تەشۋىق ۋە تەرغىب ئەتتىم. 15 - يىلى 23 - سانـ
لىق شورادا «بايانى ھەقىقەت» دېگەن ماقالىدىكى ماجراـ
لار پەيدا بولدى.

بۇخارادا خۇاشى خالىقتىن زەھەرلەنگەن ئەقىل
ۋە پىكىرىمنىڭ شىپا تاپماقلىقىغا يەنە بىر سەۋەب: بۆيۈك
ئالىملاردىن ئىبنى شەمىيە ئىبنى قەييۇم جوزىيە، جامالىددىن
ئەپغانى ۋە شەيخ مۇھەممەت ئەبدۇھەت ۋە.... ھەزرەتلەرـ
نىڭ ئەسەرلىرىنى مۇتالىئە ۋە مۇلاھىزە قىلماق ۋە زامانى
ھازىردىكى «تەرجىمان»، «ۋاقىت»، «شورا» كەبى پايدىلىق
گېزىت ۋە ژۇرنال مەسلەكلىرىگە مۇتابىئەت ئەيلىمەك (ئەـ
گەشمەك) بولدى. ھال ھازىردە پېشقەدەملىرىمىزگە مۇتابىئەت
يۈزىسىدىن، بۇخارا تەرتىپلىرى ئىلىم مەنتىق، كالام پەلـ
سەپە، تەدرىس ۋە مۇكالىمىلىرىگە مەشغۇل بولسامۇ، لېكىن
زىيالىي شاگىرتلارغا تەپسىر، ھەدىس، ئىلمۇ - ئەمابىيەلەرـ
دىن تەلىم بەرمەكتىمەن. بۇ شاگىرتلار «شورا»، «ۋاقىت»،
«تەرجىمان» قاتارلىق ژۇرناللارنى كامالى زوق - شەۋق
ئىلە مۇتالىئە قىلماقتالار. بۇ پايدىلىق (موفىد) ئەسەرلەرـ

دىن بەھرىۋار بولغان كىشىنىڭ ۋىجدانى كۆنىلمىقتىن يۇز ئۆرۈپ، ئىسلاھات تەرەققىيات يولىدىن قايتماس!

ئېھتىرام بىلەن: داموللا ئابدۇلقادىر مۇدەررىسى كاشغەر
1916 - يىل 19 - ئاپرېل.

— ۋاي، ۋاي، ۋاي!... — دېدى بەزەنلەر خۇشاللىق ۋە ئېچىنىش تۇيغۇسىنى ئىچىگە سىغدۇرالماي. بەزەنلەر «بارىكاللا» ئېيتىپ ئاسمانغا غۇلاچ ئېتىشتى. بەزەنلەر «ياشاپ كەت داموللا» دەپ شوئار توۋلاشتى. بەزەنلەر تەسىراتتىن بوشىشىپ، ئۆزىنى ئوگدىسىغا تاشلىۋەتتى. بۇ ماقالە ئۆز قۇدرىتى بىلەن شۇنچىلىك نەسىر قوزغىدىكى، ھاياجانلانغان تالىپلار خىلىغىچە ئۆزىنى باسالماي ياكى خۇشاللىقىنى قانداق ئىزھار قىلىش يولىنى تاپالماي ئۆزۈنغىچە تېگىرقاشتى.

— تېخى... «جاۋاھىرىل ھىقان» نى شام ياكى مىسىردا ئوقۇغان كىشى يازغان دەپ ھۆكۈم قىلىشقان ئىكەن ـ دە!... — دېدى بىر تالىپ خىلىدىن كېيىن غەزەپ بىلەن چىشلىرىنى كىرىشتۈرۈپ. ئاخىردا «خىلىڭ» قىلىپ دىماغ قېقىپ قويدى. ئۇنىڭ دىماغ قېقىشىلا نۇرغۇن مەنە ۋە ئاچچىق ھېسسىياتلارنى چۇشەندۇرەتتى.

— خالتا كوچىغا كىرىپ قالغان بىرىنىڭ كۆز قارىشىغۇ بۇ! — دېدى بىرى نارازى بولغان ئاھاڭدا.

— بۇخارادا ئوقۇپ يېتىشكەن قەشقەرلىك ئالىمنىڭ «جاۋاھىرىل ھىقان» دەك بىر كىتابىنى يېزىپ چىقالايدىغانلىقى ئۇلارنىڭ ئۇخلاپ چۇشىگىمۇ كىرمىگەندۇ بەلكى...

— ئىلىمدا ئۇنداق تار قارايدىغان بولسا، ئالىم مەھ

مۇت قەشقىرى بىلەن يۇسۇپ خاس ھاجىپنى قويىدىغان ئورۇن تاپالماي قالامدۇ!؟

— دەلىللەر ئالدىدا بەربىر ئاغزى تۇۋاقلىنىدۇ!...

تالىپلار تەرەپ - تەرەپتىن پىكىر بايان قىلىشىپ، ئۇ- زۇنغىچە تەسىرات ۋە ھېسسىيات سۆزلەشتى.

بىلىم - ئىقتىدار ئىگىسى، نادىر ئەسەرلەر ساھىبى، مەرىپەتپەرۋەر، تەرەققىيپەرۋەر، ئىسلاھاتچى ئالىم ئابدۇقادىر داموللا بىننى ئابدۇۋارىس قەشقىرى ئەنە شۇ تەقلىدتە كەڭ جامائەت ۋە تالىپلار قەلبىدىن ئورۇن ئالغان ۋە ئىپتىخارغا ئايلانغانىدى.

ئىككىنچى باب

سالام، قەشقەر!

باغرىڭغا ئىنتىلدىم ئەي ئانا ۋەتەن،
قوينۇڭدا ياشاشقا باستىمەن قەدەم.
ئۈمىدىم بولغاندا خەلقىم بىلىملىك،
تۈگەيدۇ قەلبىمدە ھەسرەت ئەلەم.

— ئەلغازى

سالام ساڭا، ئەزىزانە قەشقەر!
سالام ساڭا، ئەي سۆيۈملۈك دىيارى قەشقەر!
ئاتىۋان ئوغلۇڭ سېنى جاندىن سېغىنىپ، پىراقىڭدا ئۆرتىنىپ، يىللاندەك تولغىنىپ كەلدى!...

ھەج تاۋاب ئاداسىدىن سۈك،قاھىرە، ئىستانبول، قازان، ئۇفا، بۇخارا، ئالمۇتا، تاشكەنت... يەنە نۇرغۇن شەھەر ــ يۇرتلارنى زىيارەت ھەم ساياھەت قىلىپ، غۇلجا ئارقىلىق ئۆز يۇرتىغا قايتقان ھاجى ئابدۇقادىر داموللا بىننى ئابدۇۋارىس،

قەشقىرى كىندىك قىنى تۆكۈلگەن ئانا يۇرتى قەشقەرگە — شەھەر بوسۇغىسى قورغان — كىرەمباغ جەبھەسىگە كەلگەندە، ئاتتىن سەكرەپ چۈشتى - دە، قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ، ئېھتىرام بىلەن سالام بەردى، ئۇنىڭ ۋۇجۇدى ھاياجاندىن تىترەيتتى، يۇرتىنىڭ مۇئەتتەر خۇش ھاۋاسىغا تويۇنماستىن چوڭقۇر - چوڭقۇر نەپەس ئالاتتى. ئىنتىزارلىق بىلەن تەلمۈرۈپ ئەتراپلارغا ئوتلۇق نەزەر تاشلايتتى.

ئەنە، ئۇنىڭ ئالدىدا قەشقەرنىڭ شېرىن جېنى، ھاياتى قېنى ھېسابلىنىدىغان تارىختىن قەدىناس تۈمەن دەرياسى، قۇياش نۇرىدا بەرق ئۇرۇپ، كۆمۈش تاسمىدەك پارقىراپ راۋان ئاقماقتا، مىڭ يىل، ئون مىڭ يىل، بەلكى ئۇنىڭدىنمۇ ئۇزۇنراق دەريا ئۆمرىنىڭ جانلىق شاھىتى بولغان دەريا كاتىكى گويا چوڭقۇر قىزىلما قورۇلۇشتەك ئاجايىپ ۋە غارايىپ كۆرۈنسە، ئىككى تەرەپ ياداڭلىقلارنىڭ ئەگرى - توقاي تۈمشۇقلىرى خۇددى دەريا بويىدىكى ئوت - چۆپلۈكلەر ئىچىدىن دەرياغا قارىتىپ چۆكتۈرۈپ قويغان نار تۆگىلەردەك قىزىقارلىق كۆرۈنەتتى.

دەريا كاتىكى نېمىدېگەن چوڭقۇر، نېمىدىگەن كەڭرى - ھە! قورغان ياكى جان قورغان ئۈستىدە تۇرۇپ قارىغاندا، قانچە ئون مېتىر تۆۋەن كۆرۈنىدىغان دەريا كاتىكى ئۆز چوڭقۇرلۇقى بىلەن كىشىنىڭ ئەقلىنى لال قىلاتتى. ئۇنىڭ كەڭلىكىچۇ! ئېقىن ئىچىدە بەرپا قىلىنغان قويۇق مەھەللىلەر، باغ-ھويلىلار، تۇگمەنلەر، تېرىلغۇ يەرلەرنىڭ كۆپلۈكى كىشىنى تېخىمۇ ھەيران قالدۇراتتى.

بۇ قەدەر چوڭقۇر ۋە كەڭرى دەريا كاتىكى، بۇ قەدەر

كۆپ باغ ـ ئېتىزلارنى بەرپا قىلىشتىكى كۈچ ـ قۇدرەت ۋە ھېك-
مەت ـ مۇھەببەت زادى نېمە؟ ــ ئابدۇقادىر داموللا ئويلى-
نىپ ئەركىن تەسەۋۋۇر قىلاتتى: بۇ بىردەملىك ياكى بىرقانچە
يىللىق مېھنەت مەھسۇلى ئەمەس، بەلكى ئۇزۇن تارىخىي ئە-
سىرلەرنىڭ ئەمگەك مەھسۇلى. يەر مۇئەككىلى ھېسابلانغان
دەريا سۈيى تارىخىي زامانلاردا بەلكى تۇپراقنىڭ يۇقىرى
قاتلاملىرىنى باغ ـ باغ قىلىپ سۈيۈپ يالاپ ئاققان بولغىي-
دى! يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بۇ دەريا يەر يىرتىپ، تەبى-
ئەتنىڭ گىگانت ھەرىسىدەك تىنماي ھەرىدەپ، تەلۋىلەرچە
يار چېقىپ، قىرغاق سوقۇپ ئاندىن كىشىنىڭ تەسەۋۋۇر كۈچى
يەتمىگۈدەك بۈگۈنكى كەڭ ھەم چوڭقۇر دەريا قىنىنى ھاسىل
قىلغان ئەمەسمۇ! بۇ نېمىدېگەن ئۇلۇغ قۇدرەت، نېمىدې-
گەن چوڭقۇر مۇھەببەت ـ ھە! ئەگەر شۇنداق بولمىسا، ئۇ-
زۇن ـ ئۇزۇن تارىخىي ئەسىرلەرنىڭ قۇدرەتلىك ئەجرى سىڭ-
مىگەن بولسا، بۇ قەدەر كەڭ ۋە چوڭقۇر ئېقىن پەيدا بولمى-
غان، دەريامۇ ھاياتىي كۈچىنى نامايان قىلىپ تابۈگۈنگە
قەدەر راۋان ئاقمىغان بولاتتى!

ئاھ تۇمەن، ھايات بۇلىقى قۇرۇماس، مېھىر ـ شەپقىتى
ئۈزۈلمەس تۇمەن دەرياسى! سېنىڭ شۇقەدەر چوڭقۇر پۈت-
مەس ـ تۈگىمەس مېھىر ـ مۇھەببىتىڭ، ۋاپا ئەقىدىلىرىڭگە
جاۋابەن ئىنسان بالىلىرىمۇ جىم ياتقىنى يوق. ئۇلار سېنىڭ
باغرىڭدا ئەسىرلەر بويى زەم ـ زەم سۇلىرىڭنى ئوتلاپ، يۈرى-
كىگە دەرمان ئېلىپ تىنىمسىز مېھنەت قىلدى، تەر تۆكتى. سې-
نىڭ قىسمىتىڭ، سېنىڭ خىسلىتىڭگە تايىنىپ بوز ئېچىپ يەر
تېرىدى. سېنىڭ باغرىڭدا سەرمەن ـ شامالباغ، قورغان ـ نە-

زەربـاغ، دۆڭباغ ـ دۆلەتباغ يەنە قانداق سان ـ سانـاقسىز مەھەللە ـ كەنتلەرنى، مېۋىزار باغلارنى بەرپا قىلىپ،ھۆسنىگە ھۆسن قـوشتى. تـاجىگىغا ئـۇقـا، لىباسىغـا زەر چىلتەك تاـ قىدى. باغلاردا ئەتىر ـ رەيھان كۆكلىتىپ، پۈتـۈن ۋاداكىنـى يېقىملىق خۇش پۇراقلارغا تولدۇردى. بۇ نېمىدېگەن چـوڭقۇر مۇھەببەت، نېمىدېگـەن ئۇلۇغ ئەمگەك ـ ھە! ئەزىزانە قەشـ قەرنىڭ بۈگۈنكى مىسلى جەننەتتەك ھـۆسن ـ جامالى ئـۇلۇغ تەبىئەت ۋە ئۇلۇغ ئىنسانلارنىڭ ئورتاق مۇھەببىتى، ئورتـاق ئىجادىي مېھنەتلىرىنىڭ مەھسۇلى، ئەلۋەتتە! بۇ نېمىدېگـەن ئۇلۇغ تۆھپە، نېمىدېگەن ئۇلۇغ يادىكارلىق ـ ھە! ئەگەرشۇنـ داق بولمىسا، بۈگۈنكى قەشقەر قانداق شەكىللەنسۇن!

دەريا سۈيىنىڭ كۈمۈش ئېقىنىغا قاراپ چوڭقۇر خىيال سۈرگەن ئابدۇقادىر داموللا بىر ھازادىن كېيىن بېشىنى كـۆـ تۈرۈپ ئـالدىغا قارىۋىدى، ئۇنىڭ كۆز نۇرى شەھەرنى خۇددى ئەجـدىھـادەك ئوراپ ياتقان قېلىن ۋە ئېگىز سېپىل تاملىرىغا «جاق» قىلىپ ئۇرۇلدى ـ دە، داموللىنىڭ كـۆزلىرىدىن ئـوت چاقناپ كەتكەندەك بـولۇپ، «لەنـەت» دەپ قـاتتىق ۋارقىراپ تاشلىدى. كەكە ساقىلى غەزەپتىن دىر ـ دىر تىترەيتتى:

ـــ سەن ئەجدىھا، سەن بوغما يىلان! سەن قان ئىچكۈـ چى يالماۋۇز، بېشىمىزغا چۈشكەن ئاپـەت، شـەنىمىزگە داغ، تارىخىمىزغا نۇقسان!

ھىجرەتتە زىيارەتكە بـېرىـپ كەلگەن داموللامدەك ھۆر پىكىرلىك، پـەزلۇ كـامالەتلىك ئادەملەرگە ئوتتۇرا ئـەسىرـ نىڭ ھېسار قورغانچىلىق نۇسخىلىرىنىڭ قالدۇق ساقىندىلىرىـ دىن بولغان بۇ سېپىل تاملىرىنىڭ شەھەرنى بوغـۇپ، مـۆمىن

بەندىلەرنىڭ قېنىنى شوراپ ياتقان بوغما يىلاندەك كۆرۈنۈشى ئەجەبلىنەرلىك ئەمەس، ئەلۋەتتە!

ئەنە يارباغ دەرۋازىسى، تۆشۈك دەرۋازا، قۇم دەرۋازا، قارقى دەرۋازا، ئىوربېشى دەرۋازا، يۇمىلاق شەھەرنىڭ ئىككى دەرۋازىسى، ھەر بىرى ئەجدىھانىڭ قاپتەك ئېچىلغان ياۋۇز ئاغزى ۋە ياكى يەتتە دەرۋازا يەتتى باشلىق يالماۋۇزنىڭ يەتتە ئاغزى ئەمەسمۇ! بۇ دەرۋازىلار ھەر كۈنى مىڭلىغان، تۈمەنلىگەن ئادەملەرنى، ئات ـ ئۇلاغ، مال ـ ۋارانلارنى ئوتتۇنچى، بېدىچى،سامانچىلارنى، غەللە ـ پاراق قويغۇچىلارنى، بۇغداي ـ قوناق، تۇز، گۇرۇچ ساتقۇچىلارنى، ئۆرۈك، شاپتۇل، قوغۇن، تاۋۇز ساتقۇچىلارنى، تۇرلۇك ھۈنەرۋەن ـ كاسىپلارنى ئۆزىگە دەم تارتىپ يۇتۇپ تۇرىدۇ. ئۇلارنىڭ گۆشىنى چاينىپ، ئۇستىخىنىنى بوغۇزىدىن يۇرقۇپ، سۆيىنى شوراپ شۆپۈك قىلىپ چىقىرىپ تۇرىدۇ. بۇ نېمىدېگەن دەھشەتلىك، نېمىدېگەن قورقۇنچلۇق تەقدىر ـ ھە!

ھاياتلىق ئۆزىگە تەئەللۇق بولغان ئىمكان ئىچىدىكى چەكلىك تەقدىر يولىدا ئىختىيارسىز ئۆلۈم مەنزىلىگە كېتىۋاتقان كارۋان، ئېھتىياج ۋە موھتاجلىقنىڭ دەشت ـ باياۋانلىرىدا ساما سېلىپ چۆگىلەۋاتقان دەرۋىش، شۇڭا بۇگۈن بۇ سېپىل ئۇنىمگىلارنىڭ قېنىنى شوراپ، ئۇستىخانلىرىنى بوغۇزىدىن يۇرقۇپ چىقىرىۋاتقان بولسىمۇ، ئەتىسى يەنە ئۇنىمگىنى سېپىل دەرۋازىسىدىن شەھەرگە كىرىپ تۇرىدۇ. ئېھتىياج ماللارنى قۇشخانىغا قانداق ھەيدەپ بارغان بولسا، موھتاجلىقمۇ ئادەملەرنى شەھەرگە شۇنداق ھەيدەپ كېلىدۇ. بۇ ئېھتىياج بىلەن موھتاجلىق دەشتىدە ساما سېلىپ چۆگىلەش بولماي نېمە!

ئەھۋال شۇنداق ئىكەن، ئەسلىدە قورقۇنچلۇق كۆرۈنگەن دەھ-
شەتلىك تەقدىر ئادەتتىكى بىر ئىشقا ئايلىنىپ، قورقۇنچلۇق
سىرىلمەيدىغان بولۇپ قالىدۇ - دە، سىپىلدىن ئىبارەت بۇ
قورقۇنچلۇق قانخور ئەجدىھامۇ قورقۇنچلۇق سىرىلمەيدىغان
بولۇپ قالغان! بۇنىڭ ئەجەبلەنگۇدەك يەنە قانداق يېرى
بولسۇن!

كىرەمباغ ئالدىدا ھاجى قۇتلۇق شەۋقى قاتارلىق قار-
شى ئېلىشقا چىققان بىر توپ خەلق ئابدۇقادىر داموللامغا
تەلپۈنۈپ ئىرىسپ كۆرۈشتى. بەزەنلەر قۇچاقلىشىپ، بەزەنلەر
قول ئېلىشىپ كۆرۈشەتتى، بەزەنلەر تاۋاپ قىلاتتى. بۇ يەرگە
قانچە كۈنلەردىن بۇيان، داموللامنىڭ كېلىشىدىن خەۋەر تې-
پىپ. يولىغا قاراپ ئىنتىزار بولغان داموللا - مۇدەررىسلەر،
خەلپەت - تالىپلار، شەھەر بايلىرى، سودىگەرلەر، ھۈنەرۋەن -
كاسىپلار، ئادىمگە ئەمەس، ئىلىمگە ھۆرمەت قىلىشنى بىلە-
دىغان كىشىلەرنىڭ ھەممىسى توپلانغانىدى.

خەلق توپى داموللامنى ئورىۋېلىشتى. كىيىن جۇشقۇن-
لۇق دېڭىزدەك چايقىلىپ شەھەرتەرەپكە ئاقتى. يارباغ دەر-
ۋازىسىغا كەلگۈچە قارشى ئالغۇچىلار توپى تېخىمۇ چوڭايدى،
قول ئېلىشىپكۆرۈشمىز. تاۋاپقىلىمىز دېگۈچىلەرنىڭ كۆپلۈكى-
دىن ئۇكۇشلۇق ئىلگىرىلىگىلى بولمايتتى، ئەنجان رەستىسى-
دىن ئۆتۈپ ھېيتكا مەيدانىغا يەتكەندە، خەلق توپى چوڭ دې-
ڭىزغا ئايلانغان، مەيداننى شاۋقۇن قاپلىغانىدى.

ھەيۋەتلىك ھېيتكا جامەسىنىڭ چوڭ دەرۋازىسى ئالدى-
دىكى پەلەمپەيلىك سۇپىدا ئابدۇقادىر داموللىنىڭ ئۇستازى،
شەيخۇل ئۆلىما دەپ نام ئالغان موللا ئىسلام داموللا ئىنتى-

زارلىق بىلەن توپ ئىچىگە قاراپ تۇراتتى. ئۇنىڭ يان - يې-قىدا ئوبۇلقاسىم داموللا، موللا ئابدۇغوپۇر داموللا قاتار-لىق بىر مۇنچە ئۆلىما ئەشرەپلەر قاتار تۇراتتى. شۇ قاتاردا يەنە قەشقەرنىڭ پېشىۋاسى دەپ ئاتالغان ھەمراھباي قاتار-لىق ئاتاقلىق چوڭ - چوڭ بايلارمۇ قارىشىپ تۇراتتى. قىزغىن كۆرۈشۈشلەر بىرقانچە دەقىقە داۋام قىلغاندىن كېيىن، تەكبىر ئوقۇلۇپ جامە ئىچىگە كىرىشتى.

ئون مىڭدىن ئارتۇق ناماز،خان سىغىدىغان جامە سەي-ناسى ئادەملەر بىلەن لىق تولغانىدى. داموللامغا بويلاپ قارىغان خەلق توپى خۇددى باھار شامىلىدا يېنىك چايقىلى-ۋاتقان كۆل سۈيىدەك مەيىن دولقۇنلىناتتى.

تەكلىپ ۋە تەلەپكە بىنائەن، ئابدۇقادىر داموللا ئې-گىزرەك سۇپىغا چىقىپ جامائەت بىلەن دىدارلاشتى. داموللام كەمتەرلىك بىلەن كەڭ جامائەتكە سالام بەرگەندە، جامائەتمۇ «ئەلەيك» ئېلىپ سالام قايتۇردى. ئادەم بەك كۆپ بولغان-لىقتىن، بۇ چاغدىكى ئاۋاز خۇددى يەر تەۋرىگەندەك، يەر تېگىدىن دۈرۈلدەپ پۈتۈن سەينانى لەرزىگە كەلتۈرگەندى.

داموللام ئۇتۇق سۆزلىدى. سۆز ئالدىدا ھەمدۇسانا ئېيتىپ، ھەدىس شەرىپ، قۇرئانى مەجىتتىن بىر مۇنچە ئا-يەتلەرنى ئوقۇغاندىن كېيىن، ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ سۆزلەشكە باشلىدى:

— ئۇستازلار، ۋەتەنداشلار، قېرىنداشلار!... — دېدى ئۇ ئەتراپقا تەكشى نەزەر تاشلاپ، ئۇنىڭ ھاياجاندىن تىترىگەن ئاۋازى تەسىرلىك جاراڭلايتتى، — كەمىنە نالايىق ئوغلانلىرى ئەزىزانە يۇرتۇمنىڭ، ئۇلۇغ خەلقىمنىڭ بۈگۈن ماڭا كۆرسەت-

كەن داغدۇغىلىق تەنتەنە ۋە دەبدەبىلىك ئىززەت ـ ئىكراملىرى ئالدىدا ناھايىتى ۋە بىناھايىتى قاتتىق خىجالەت چەككەنە. چۈنكى، ناقەسلىكىم كۆپ،ھالا بۇگۈنگە كەلگۈچە ۋەتەن، خەلقىم ئۈچۈن ئەرزىگۈدەك بىرەر خىزمەت كۆرسەتەلىگىنىم يوق، ئەمما بۇ قېتىم قايتىپ كېلىشتە ۋەتىنىم، خەلقىم جىددىي تەلەپ قىلىۋاتقان بىر مۇۋەپپەقىيەت ئالغاچ كەلدىم. مەن شۇ مۇۋەپپەقىيەت بىلەن ھەرقايسىلىرىنى تەبرىكلىمەكچىمەن!

خەلق دېڭىزى يېنىك چايقىلىپ گۈرۈلدەشكە باشلىدى. داموللام سۆزىنىڭ داۋامىنى باشلاش بىلەن تەڭ گۈرۈلدەش شاپپىدە توختاپ، تىنىق كۆل سۈيىدەك تىنچ ھالەتكە كىردى.

داموللام داۋام قىلدى:

— ھەممىگە مەلۇمكى، بۇنىڭدىن بىر نەچچە يىل ئىلگىرى «ئۇسۇلى جەدىت ھارام، ئۇنى ئوقۇش دەھرى» دەيدىغان بىمەنە، ئۆكتە پەتىۋا ئاستىدا ۋەتەندىن كەتكەن بولسام، بۇ قېتىم بۇخارادىكى ئۇلۇغ ئۇستازلار ۋە ئۆلىمالاردىن «ئۇسۇلى جەدىت ۋاجىپ، ئۇنى ئوقۇش زۆرۈر» دەيدىغان ئادىل پەتىۋا ئېلىپ قايتىپ كەلدىم. مىڭ قەتلە شۈكۈركى، بۇ قېتىم يەنە ئىرادەمدىن قايتماي، ئاۋۋالقى مەسلىكىمدە چىڭ تۇرۇپ، خەلقىمىزنى ئويغىتىش، خەلقىمىزگە مەرىپەت ۋە مەدەنىيەت بېرىشتىن ئىبارەت توغرا كەسپىنى قەتئىي داۋام قىلماقچىمەن. قېرىنداشلار، بۇ قېتىمقى ھىجرەت سەپىرىمدە باشقا يۇرتلارنى كۆزدىن كەچۈرۈپ، ئۆز يۇرتۇمغا قىياسەن سېلىشتۇرۇپ، ئاسمان ـ زېمىن پەرق بارلىقىنى تونۇپ كەلدىم. باشقا ئەللەردە كاتتا ئويغىنىشلار بولدى. زىرائەت ۋە سانائەتتە كۆپ ئىلگىرىلەپ كەتتى. ھالا بىز بولساق، نادانلىق،

جاھالەت ئۇيقۇسىدا ياتماقتىمىز. بىز قاچانغىچە ياتىمىز؟ قېرىنداشلار، ئۇيقۇ ئۆلۈمنىڭ مۇقەددىمىسىدۇر، ئەگەر ئۇيقۇمىزنى ئېچىپ، ھوشىمىزنى تاپمايدىغان بولساق، ھالىمىز خاراب بولۇر!... ئىستىقبالىمىزنى تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولماس!... ھۆرمەتلىك قېرىنداشلار، بىز بارغانچە پارچىلانماقتىمىز، يىمىرىلمەكتىمىز، ئارىمىزدىن ئىتتىپاق كۆتۈرۈلدى، نىيەتلەر بۇزۇلدى. قېرىنداشلار ئۆز ئارا ئارازلىشىپ، يات كىشىلەردەك ئۆتمەكتە. بىر - بىرىمىزنىڭ زاۋالىنى تىلەپ، كىم ئۆلسە، كىم ۋەيران بولسا، ئۇنىڭ ئۆي - ھويلىسىنى، تەئەللۇقاتلىرىنى سېتىۋالسام دېيىشىپ، بەس - بەس بىلەن پۇل توپلاشماقتىمىز. بىر - بىرىمىزگە زاۋاللىق، ۋەيرانلىق تىلەش تەنەززۇلنىڭ بېشارىتى. ئىنساپ، دىيانەتتىن چەتلىگەن بۇ خىل پاسىق خىياللار بىزدە ھۆكۈمران ئورۇندا تۇرغانلىقتىن، پۈتۈن ھەرىكەتلىرىمىز ئاشۇ پاسىق خىياللارغا بەند بولۇپ، ئومۇمىي غەم، ئومۇمىي مىللەت، ئومۇمىي ئىسلامىيەت غېمىنى ئەستىن چىقارماقتىمىز. ئاسارەت كىشەنلىرىدىن نىجاتلىق تېپىش ئەندىشىلىرى ئەس - يادىمىزدىن كۆتۈرۈلمەكتە. قېرىنداشلار، بىزدە يەنە بىر ئالۋاستى باركى، بۇ ئالۋاستى مەن «پالانى»، مەن «پۇستانى» باي ئەۋلادى، قازى كالان پۇشتى، شەيخ زادە، ۋەلىزادە دەپ كېلىپ، بىزنى توخۇ دان چاچقاندەك چېچىپ تاشلاپ، ئىستىبداتقا قول قىلىپ بەرمەكتە. نەتىجىدە، بىز ھازىر ئۆز بېشىمىزدا ئۆزىمىز ياغاچ چېقىپ، مېغىزىنى زالىملارغا يېگۈزىدىغان. ئۆز گۆشىمىزنى ئۆز يېغىمىزدا قورۇپ، قازان كاۋاپ بىلەن ئىستىبداتچىلارنى باقىدىغان بىچارە ساھىبخانىغا ئايلىنىپ قالدۇقكى، بۇنى چۈشىنىدىغان ئەقىل -

پاراسەتلىرىمىز خىرەلەشمەكتە. قېرىنداشلار، ئۆزىمىزنىڭ بىچارە ھالىمىزغا ئاغرىنايلى، ئىچ ئاغرىتايلى!... — ئۇ بىرئاز توختىۋېلىپ ئاممىغا مەيۈسانە نەزەر تاشلىۋالغاندىن كېيىن، بىردىنلا غەزەپ تۇسىگە كىلىپ داۋام قىلدى، — قېرىنداشلار، بىزدە يەنە مەھەللىۋازلىق، يۇرتۋازلىق دەيدىغان يەنە بىر ئالۋاستى بار، بۇ ئالۋاستى بىزنى قەشقەرلىق، ئاتۇشلۇق، ئوپاللىق، شاپتۇللۇق دەپ يۇرت - مەھەللىلەرگە ئايرىپ، ئىتتىپاقسىزلىق ئۇرۇقىنى چېچىپ، ئىت ئورنىدا تالاش-تارتىشقا سالماقتا. بىز ئۆز ئارا تالاش - تارتىش قىلىش-ساق، مۇخالىپەتچىلەر، مۇستەبىت ھۆكۈمرانلار شۇ قەدەر خۇش بولىدۇكى، ئارازلىقلىرىمىزدىن پايدىلىنىپ، بىزنى تېخىمۇ جىڭ بوغۇپ تاشلاپ، قىمىر قىلالمايدىغان ھالەتكە كەلتۈرۈپ، ئۆز يېغىمىزدا ئۆز گۆشىمىزنى قورۇپ يەپ، ئۆزلىرىنى سەمرىتىدۇ.

قېرىنداشلار، بۇ ئىللەتلىرىمىز يەنە شۇ نادانلىق ۋە مەرىپەتسىزلىكىمىزنىڭ ئالامەتلىرىدۇر. بىز بۇ ئىللەتلەرنى ئىرغىتىپ تاشلاپ، ۋاقتىدا قۇتۇلۇشىمىز كېرەك. بۇنىڭ يېگانە يولى مەرىپەت ۋە ئىسلاھاتتۇر. ئاللا بىزنى مەقسەتلىرىمىزگە يەتكۈزسۇن، ئامىن!...

ئەتىسىدىن باشلاپ قەشقەر ئادىتى بويىچە، كۆرۈشۈشلەر، سالام بېرىپ ھاردۇق سوراشلار، زىياپەت - مېھماندارچىلىقلار باشلاندى. زىياپەتكە كېلىپ- كېتىپ تۇرغان ئادەمنىڭ كۆپلۈكىدە داموللامنىڭ ئىشىك ئالدى ۋە ھويلا ئىچى بىر قانچە كۈنگىچە گۇزەردەك قىزىپ كەتتى. ئاممىنىڭ بۇ قىز-غىنلىقى داموللامنىڭ ھۆرمىتى، شەرىپى قانچىلىك ئىكەنلى-

كىنى شايە قىلاتتى. زىياپەت ـ مېھمانىدارچىلىقلارمۇ شۇنداق زىچ بولدى. كۆنىگە كەم بولغاندا ئىككى ـ ئۈچ يەرگە بېرىشقا توغرا كېلەتتى. مەشھۇر باغلارغا ئۇيۇشتۇرۇلغان بەزمىلەرگە، ئايۋانلىق، ئاسنى ـ ئۈستى تاختايلىق، تام ـ تورۇسلىرى تۈرلۈك گۈل ـ نەقىشلەر بىلەن بېزەلگەن ئازادە مېھمانخانىلاردا ئۆتكۈزۈلگەن زىياپەتلەرگە قەدەم تەشرىپ قىلاتتى. ساھىبخانلارنىڭ مەپلىرى نۆۋەت بىلەن داموللامنىڭ ئىشىكىگە تاقىلىپ تۇراتتى. قەشقەرنىڭ ئەنئەنىۋى زىياپەتچىلىكىدىكى باياشات چوڭ داستىخانلار، ئۇنىڭغا تىزىلغان تۈرلۈك مېۋە ـ چېۋە، ھەر خىل نازۇ ـ نېمەتلەر، چېكىدىن ئاشقان سىپاگەرچىلىكلەر، ئىززەت-ئىكراملار، ئەقلىنى لال قىلغۇدەك خۇش-خۇشلار... قول قوشتۇرۇپ تەزىم قىلىشلار... ۋە باشقا رەسىم روسۇماتلار... كىشىنى قايمۇقتۇراتتى. بۇ ئىشلارغا ئەگەر ھەرقانداق مېھمان ھوشيار تۇرمايدىغان بولسا، ئاسانلا خۇدىنى يوقىتىپ، ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي قالاتتى ـ دە، قەشقەر نەزەرىدە ئىززىتىنى بىلمىگەن، ئابروي كۆتۈرەلمىگەن ناباب مېھمانغا ئايلىنىپ قېلىشى مۇمكىن ئىدى، ئەگەر راستتىن شۇنداق بولۇپ قالغان ھەرقانداق مېھمان ناھايىتى چاپسانلا قەشقەر خەلقىنىڭ نەزەرىدىن چۈشۈپ كېتەتتى ـ دە، ئوڭايلا قارشى ئېلىنمايدىغان كىشىگە ئايلىنىپ قالاتتى، لېكىن ئابدۇقادىر داموللا ئۇنداق ئادەملەردىن ئەمەس ئىدى. ئۇ ئۆزىنى تۇتۇۋېلىشنى بىلەتتى، كەمتەر ئىدى، شۇڭا ئۇ ئەل نەزەرىدىن چۈشمىدى، بەلكى بارغانچە ھۆرمەت تاپتى.

داموللامنىڭ شەرىپىگە بېرىلگەن زىياپەت ـ ئولتۇرۇشلاردا كىتاب ئوقۇلۇپ، مەسىلە قىلىناتتى. ئوقۇلغان ئىبارەت

لەرگە داموللام مەنە ئېيتاتتى، مەسەلە يېشەتتى. داموللام شۇقەدەر ناتىق ئىدىكى، قىزىپ كەتكەندە قولىدىكى چاينى، ئالدىدىكى تائامنىمۇ ئۇنتۇپ قالاتتى. بەزىدە بۇرغىسى تۇتقان نار تۆگىدەك ئاغزىدىن كۆپۈكلەر قاينايتتى. بەزىدە بۇلبۇلدەك خۇشناۋا سايراپ ھەممىنى مەست - مۇستەغرەق قىلاتتى. داموللام مەنە ئېيتقاندا، كىتابىي سۆزلەرگىلا ئېسىلىۋالماستىن، ئەنئەنىۋى چەمبىرەكلەرنى (رامكىنى) بۇزۇپ چىقىپ، جاھان تەرەققىياتىدىن، رېئال ھاياتتىن، ھازىرقى زاماندىن، بۈگۈنكى تۇرمۇشتىن، نۆۋەتتىكى جىددىي ئىشلاردىن ئەمەلىي مىساللار ئېلىپ، قىلنى قىرىققا يېرىپ، كىشىلەرنى ھەيران قالدۇراتتى. قالاقلىق، خۇراپاتلىق ۋە باشقا نۇقسان، ئىللەتلەرنى ئەسكى مازنى تىتقاندەك تىتىپ تاشلاپ، ئىسلاھات، مەرىپەت، تەرەققىياتنى كۈچلۈك تەشەببۇس قىلاتتى. خۇلاسە پىكىرلەرنى خۇددى تومۇردىن ئۇرۇلغان ئوكۇلدەك نەق جايىغا تەگكۈزۈپ، ئۈنۈملۈك مەنپەئەت بېرەتتى. داموللامنىڭ مۇتالىئەسىگە داخىل بولغان ھەرقانداق كىشى — ئۆلىما ئەشرەپلەرمۇ، زىيالىيلارمۇ، دېھقان - كاسىپلارمۇ مۇئەييەن مەنپەئەتكە ئىگە بولۇپ، رازى بولغان ھالدا ئىچ - ئىچىدىن خۇشال بولۇشاتتى.

بارماقنىڭ كەلمىكى بار دېگەندەك، داموللامۇ ئۇستازلارنى، داموللا - مۇدەررىسلەرنى، بايلارنى، تىتەي - شىتەيلەرنى① يوقلاپ، سۆز - سۆھبەتلەر ئۆتكۈزدى...

ھاۋا ئوچۇق بىر كۈنى. چاشكا ۋاقتى بولغان چاغ، ئابدۇقادىر داموللا بىر قانچە داموللا - خەلپەتلەرنىڭ ھەمراھ-

① تىتەي - شىتەي — شۇ زاماننىڭ ۋالى - ئامباللىرى.

لىقىدا، ھەمراھباينىڭ شەھەر ئىچىدىكى ھويلىسىغا كەلدى. بەختكە يارىشا، باي ئۆيدە بار ئىدى. ھويلا خىزمەتكارى خەۋەر قىلغىلى كىرىپ كەتتى.

ھەمراھباي قەشقەر بويىچە كاتتا باي ئىدى. شەھەرنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي جان تومۇرىنى ئۆز قولىدا تۇتۇپ، تىتەي-شىتەي، ئامبال - بەگلەردىن تارتىپ،قازى - قۇززات، داموللا، مۇدەررىس، ئىشان - شەيخلەرگىچە ھەممىنى ئالقىنىدا ئوينىتىپ كېلىۋاتقان مۇنداق كاتتا باينىڭ ئۆيىگە پاتىھە قىلماي بولاتتىمۇ! ئەدەب - قائىدە يۈزىسىدىن ئېيتقاندىمۇ، پاتىھە قىلىش زۆرۈر ئىدى، چۈنكى بۇ زەردار باي ئابدۇقادىر داموللا كەلگەن كۈنى قارشى ئېلىپ، ھېيتكاھدا قازى - قۇززاتلار قاتارىدا تۇرغان ئەمەسمىدى! شۇنىڭ ياندۇرغىلى بولسىمۇ پاتىھەگە بېرىپ قويۇش كېرەك، ئەلۋەتتە. شۇنىڭدەك ئابدۇقادىر داموللا ھەمراھباينىڭ پىكرىنى ئاڭلاپ قويۇشنى ھەممىدىن مۇھىم دەپ ھېسابلايتتى، چۈنكى بۇ ئادەم پۈتۈن قەشقەر بويىچە مۇتەئەسسىپ كۈچلەرگە ۋەكىللىك قىلاتتى.

ھويلا خىزمەتكارى خەۋەر ئاچىققاندىن كېيىن، «خۇش، مەرھەمەت!» دېدى-دە، قوش قاناتلىق ئىشىكنى ئۇلۇغ ئېچىپ ھويلىغا تەكلىپ قىلدى.

ھويلا كىچىكرەك بولسىمۇ، قۇرۇلۇشى يۇزۇر ھەم كۆركەملىك ئىدى. سارايغا تۇتاشقان غەربىي تامدىن باشقا، ئۈچ تەرەپكە ئىككى قەۋەتلىك قىلىپ، پۈتۈنلەي ياغاچ ماتېرىياللىرى بىلەن سېلىنغان پېشايۋانلىق ئۆيلەر يۇزۇرلۇقى، يىغىنچاقلىقى، كۆركەملىكى بىلەن كىشىنى ھەيران قالدۇراتتى.

قۇرۇلۇشىنىڭ ئاستىنقى قەۋىتى زىچلاپ سېلىنغان ئىسكىلات ۋە خىزمەتكارلار ئولتۇرىدىغان كىچىك ئۆيلەردىن ئىبارەت ئىدى. ئۈستۈنكى قەۋەتتىكى مېھمانخانا ئۆيلەرنىڭ ئاستى پۈتۈنلەي تاختاي بولۇپ، ئۈستى ۋاساجۇپ قىلىپ يېپىلغانىدى. ئىككى مېتىر كەڭلىكتىكى ئايلانما پېشايۋانىڭمۇ ئاستى تاختاي، ئۈستى ۋاساجۇپ قىلىپ يېپىلغان بولۇپ، ئۆلچەملىك ئون تال تۈۋرۈككە قوندۇرۇلغانىدى. تۈۋرۈكلەرنىڭ ئۈستى تەرىپى نەقىشلىك ئەگمە، ئاستى تەرىپى گۈللۈك تارغاق(رېشاتكا)لار بىلەن تۇتاشتۇرۇلغانىدى.

ئۈچ دەھلىز، ئالتە ئېغىز مېھمانخانىدىن تەركىب تاپقان ئۈستى قەۋەت ئۆيلەرنىڭ شەكلى، چوڭ - كىچىكلىكى ئاساسىي جەھەتتىن ئوخشاش بولۇپ، ھەربىر دەھلىز ئۆيدىن ئوڭ ۋە سولغا قايرىلىپ، قوش قاناتلىق ئىشىكلەر ئارقىلىق چوڭ ئىككى مېھمانخانىغا كىرگىلى بولاتتى. ئۆي ئىچى پۈتۈنلەي گەج سۇۋاق بولۇپ، سارغۇچ ناۋات رەڭ تاۋلىنىپ تۇراتتى. تامنىڭ سەرراپ دەپ ئاتىلىدىغان يۇقىرى قىسمى مۇۋاپىق كەڭلىكتە ئىككى تەرەپكە داۋاملىشىدىغان كۆپ تۈرمە نەقىشلەر بىلەن زىننەتلەنگەنىدى. ھەربىر ئۆيدە ئىككىدىن يوغان دېرىزە، بىردىن قوش قاناتلىق ئىشىك بولۇپ، ئوچۇق ھاۋا رەڭدە سىرلانغانىدى. ئىككىلا يۈزى ھاۋا رەڭ سىرلانغان دېرىزە قاپقاقلىرىنىڭ ئىچ ۋە سىرت يۈزىگە ئوچۇق رەڭدار قىلىپ سۆگەت گۈل سىزىلغانىدى. قاپقاق ئېچىلسىمۇ، يېپىلسىمۇ بۇ سۆگەت گۈللەر خۇددى راست گۈلدەكلا چاقناپ، كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى. ئومۇمەن، ھويلىنىڭ شەكلى تۈزۈلۈشى جەھەتتە بولسۇن، مەيلى ياغاچ ئويما، گەج قاپارتما نەقىشلەرنىڭ نەپىسلىكى جەھەتتە

بولسۇن، ئۇيغۇر مىمارچىلىقىنىڭ گۈزەل سىماسىنى نامايان قىلىپ، كىشىنى ھەيران قالدۇراتتى. تارغاقلا تىزىلغان تەشتەك گۈللەر — قىزىلگۈل، ئەتىرگۈل، ئانارگۈل، قوغۇنگۈل، يەنە ئاللىقانداق رەڭدار گۈللەر ھويلا سىماسىغا ئالاھىدە ھۆسن قوشۇپ تۇراتتى.

مېھمانلار پەلەمپەي ئارقىلىق ئۈستۈنكى قەۋەتكە چىقتى. قەپەستىكى شاتۇتلار «مېھمان كەلدى... مېھمان كەلدى» دەپ سايراشتى. تىنىق سۇدەك جىمجىت ھويلا ئىچى شاتۇتلارنىڭ جاراڭلىق ئاۋازىدا جانان چىنىدەك جاراڭلاپ كەتكەندى. مېھمانلار ھەيران بولغان تەرزدە شاتۇتلارغا قاراشتى. ھەربىر كىشىنىڭ كاللىسىدا «شاھانە قەسىر» دەيدىغان بىر تۇيغۇ خۇددى چېقىنىدەك چاقناپ ئۆتتى.

شىمالىي تامدىكى مېھمانخانىدىن قەسىر ئىگىسى ھەمراھباي كۆرۈندى. ئۇ بوينىنى سوزۇپ مېھمانلارنى كۆرۈپلا ئالدىراپ — تېنەپ پېشايۋانغا چىقتى. خۇددى ئىززەت — ھۆرمەت كۆرسىتىشنىڭ قايسىبىر خىلىنى قوللىنىشنى تاپالماي ھولۇققان ئارتىستەك تەمتىرەپ، كەكلىكتەك يورغىلاپ كېلىپ ئەزىز مېھمانلارنى قارشى ئالدى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم داموللام، قەدەملىرىگە مۇبارەك! — دېدى ئۇ خۇشلۇقنى ئىچىگە سىغدۇرالمىغان قىياپەتتە قىزغىن كۆرۈشۈپ، لېكىن كۆزلىرىدىن تەكەللۇپنىڭ يالغان — ساختىلىقى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئۇ باشقا مېھمانلار بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈۋاتقان چاغدىمۇ كۆزلىرى بىلەن داموللامغا قاراپ، — مەن ئېخى، داموللا ئابدۇقادىرنىڭ مۇبارەك قەدىمى بىز تەرەپكە يەتمەيدىغان بولدى، دەپ تۇراتتى

تىم، يېتىدىكەن ـ ھە! يېتىدىكەن! ... ـــ دەپ تەنە قىلدى.
ـــ نېمە دېگەنلىرى ئۇ! ـــ دېدى داموللا سەزگۈرلۈك بىلەن جاۋاب بېرىپ، ئۇ ھەيران بولغان قىياپەتتە باينىڭ كۆزىگە قادىلىپ تۇرۇپ داۋام قىلدى، ـــ جانابلىرىنى زىيارەت قىلماسلىقتا كۆڭلىمىزغۇ ئۇنىماس، ھەددىمىزمۇ ئەمەس ـ دە!
بۇ سۆزگە بايمۇ، باشقا مېھمانلارمۇ يېنىك كۈلۈشتى. ئاگخىچە مېھمانلار كەشلىرىنى سىرتقا قالدۇرۇپ مېھمانخانىغا كىردى. بىرلا پارچە ئىران نۇسخا گىلەم سېلىنغان، تام ياقىلىتىپ بەقەسەم كۆرپىلەر تاشلانغان ئازادە مېھمانخانا دېرىزىدىن چۈشكەن يورۇقتا مىسلى بىر چىمەنزاردەك جىلۋىلىنىپ تۇراتتى.
ـــ خۇش، يۇقىرىراق ئۆتۈشسىلە!
ھەمراھباي گەرچە ئابدۇقادىر دامولىنىڭ قالقان كۆتۈرۈپ، نەيزىگە تاقابىل تۇرۇپلا قالماستىن، ئاخىرقى سۆزدە «ھەددىمىز ئەمەس» دەپ قايتۇرما ھۇجۇمغا ئۆتكەنلىكىنى چۈشىنىپ تۇرسىمۇ، دەرمەھەل جاۋاب بېرىشنى خالىمىغاندەك ئىززەت كۆرسىتىش بىلەن بولۇپ خېلى ۋاقىتنى ئالدى. مېھمانلار بەقەسەم كۆرپىلەر ئۈستىدىن ئورۇن ئېلىپ پاتىھە قىلغاندىن كېيىن، ئەھۋال سوراشتى. شۇ ئەسنادا باي بىرئاز ئويلىنىپ تەييارلىق كۆرۈۋالغاندىن كېيىن سۆز ئاچتى:
ـــ سىلەر دېگەن ئالىم ئادەم، بىزنىڭ خانىلىرىمىزغا قەدەمتەشرىپ قىلىشلىرى ئاسان ئىشلاردىن ئەمەس، ھەممە ئادەم ئالىمنىڭ خىزمىتىدە بولساق، دەپ پۇرسەت تالىشىۋاتقان قىزىق بازاردا ھەقىقەتەن ئاسان ئىش ئەمەس! ـــ دېدى ئۇ

مۇلايىملىق بىلەن يۇمشاق سۆزلەپ.

— ئارتۇق كەتتى، ئازار بولدى! — دېدى داموللا كىنايىلىك كۈلۈمسىرەپ، — مۇبالىغە چېكىدىن ئاشقاندا مۇ-زەممەتكە ئايلىنارمىكىن، تەقسىر!

خىزمەتكار چاي كۆتۈرۈپ كىرىپ سۆزنىڭ بېلىگە تەپ-تى (باينىڭ ئۆيىدە مەزە تىزىلغان داستىخان دائىم تەييار تۇراتتى). خىزمەتكار چاي قۇيۇپ، ھەربىر مېھمانغا پەتنۇس بىلەن چاي ئۇزىتىپ بولغاندىن كېيىن ئاستا چىقىپ كەتتى.

— خۇش،مەرھەمەت! — دېدى باي مېھمانلارنى چايغا تەكلىپ قىلىپ، ئاندىن ئۆز كۆڭلىگە خىلاپ ھالدا كۈلۈمسىرەپ مېھمانلارغا چىشىنىڭ ئېقىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ سۆزگە كىرىشتى، — داموللامنىڭ شەھىرىمىزگە قايتىپ كەلگەنلىكى ئاجايىپ چوڭ خۇشاللىق بولدى، مەن بۇنچىلىك زىلزىلە بولۇپ كېتەر دەپ ئويلىماپتىم، نېمىدېگەن داغدۇغا، نېمىدېگەن زىلزىلە بۇ! بۇنىڭ ئىچىدە بىر لىمۇ بار، ھەممىمىز ئۆز كۆزىمىز بىلەن كۆردۇققۇ! — باي ئۆز سۆزىنىڭ تەسىرىنى بىلمەكچى بولغان-دەك سىنچى كۆزلىرى بىلەن مېھمانلارغا قاراپ چىقتى، ئەمما ئۇنىڭ كۆزى بىرمۇ مېھماننىڭ كۆزى بىلەن ئۇچرىشالمىدى، چۈنكى ئۇلارنىڭ ھەممىسى يەر بېقىپ ئولتۇراتتى.

تۆردە ئولتۇرغان ئوتتۇرا بوي، ئۇستىخانلىق، كەڭ كۆكرەك-لىك، يوغان باش، ئوت كۆزلۈك كەلگەن، بېشىغا چاققان-غىنا سەللە ئوراپ، ئاددىي كىيىنگەن ئابدۇقادىر دا-موللا بىر قارىسا، باينىڭ سۆزىگە قۇلاق سېلىپ ئاڭلا-ۋاتقاندەك، بىر قارىسا، ئاڭلىغۇسى كەلمەيۋاتقاندەك قىياپەت-تە دەستىخاننىڭ بىر بۇرجىسىغا قارىغان بولۇپ يەر بېقىپ

ئولتۇراتتى. داموللامنىڭ ھەمراھلىرىدىن دارازا قامەتلىك، ئوتـ
تۇرائەتلىك، بىدە ساقال، قويۇق قاشلىق، يوغان دەستار ئورىـ
غان پېشقەدەم مۇدەررىس بىلەن ۋىجىك بەدەن، ئۇچلۇق ساقال،
كەڭ پېشانىلىك، ئورا كۆز كەلگەن ھاشىم ئىماممۇ بېشىنى تۆۋـ
ۋەن سېلىپ ئولتۇرۇشاتتى. باي گەرچە ئۇلارنىڭ كۆزلىرىنى
ئۇچراشتۇرالمىغان بولسىمۇ، قولاق سېلىپ ئاڭلاۋاتقانلىقىنى
بايقاپ، سۆزىنى يەنە داۋام قىلدى:

— سەككىز جەننەتنىڭ گۈزەللىكلىرىدىن نەسىبە ئالغان
بىزنىڭ ئەزىزانە قەشقەر ئۆزىدىن يېتىشىپ چىققان ئالىم
ئوغلانلىرى بىلەن پەخىرلىنىشىمۇ، ئۇلارغا ئىززەت - ھۆرمەت
قىلىشىمۇ ئوبدان بىلىدىغان كاتتا شەھەر. شەرىئەت - تەرىـ
قەت روناق تاپقان، جامە - مەدرىسلىرى ئۆز يولى بىلەن يۈـ
رۈشلەشكەن، ھۈنەر - سانائەت، سودا - تىجارەت كەسىپلىرى
گۈللەنگەن، ئالىم - ئۆلىمالىرى بىلەن ئىپتىخارغا تولغان بۇ
شەھەر بىزنى قانداق قەدىرلىگەن بولسا، بىزمۇ بۇ شەھەرنى
شۇنداق قەدىرلىشىمىزگە ئەرزىيدۇ. مانا مەن شۇنداق چۈشەنـ
چىدە. ئەزىز يۇرتۇمنى قەدىرلەيمەن، بۇنىڭغا ئىمانىم كامىل!
شەھەر بۇنىڭدىن كېيىنمۇ، سۇنىڭ ئېقىشى، تۈكنىڭ يېتىشى
دېگەندەك ئۆز يولى، ئۆز يۈرۈشى بىلەن مېڭىشى، تېخىمۇ روـ
ناق تېپىشى كېرەك، بۇنىڭ ئۈچۈن مەن ھېچ نەرسەمنى ئاياپ
قالمايمەن!

— ھا - ھاي ...، — دېدى داموللا تاقەتسىزلىك بىلەن
بېشىنى كۆتۈرۈپ، ئاندىن باينىڭ كۆزىگە نەيزىدەك تىكىلىپ
كىنايىلىك كۈلۈمسىرىگەن ھالدا داۋام قىلدى، — سۇنىڭ ئېقىـ
شى، تۈكنىڭ يېتىشى، دەپ ئۆزىمىزنى قايمۇقتۇرۇپ ئادەتلەنـ

گەن قۇللۇق ئەقىدىلەرگە مەھكەم ئېسىلىۋالساق، روناق تاپقىلى بولماسمىكىن، تەقسىر! ھەقىقىي روناق تېپىش، گۈللىنىشنىڭ يولى زاماننىڭ تەلىپى، خەلقنىڭ ئارزۇسى بويىچە ئىش كۆرۈشتۇر. شۇنداق قىلىش ۋەتەننى قەدىرلىگەنلىك ۋە ئاقىلانىلىك بولارمىكىن!

ھەمراھىنىڭ چىرايى بىردىنلا تاتىرىپ كەتتى. داموللامنىڭ «تەقسىر، تەقسىر» دەپ ئۇرغۇلۇق چاراقلىغان ئۇندەشلىك ئاۋازى خۇددى قۇلاق تۈۋىگە تۇيۇقسىز تەگكەن شاپىلاقتەك گاڭگىرىتىپ قويغانىدى. ئۇ ھازىر ئۆزىنى دادىسىنىڭ ئالدىدا ئىككى تەستەك يەپ نەسىھەت ئاڭلاۋاتقان كەپسىز بالىنىڭ ھالىتىگە چۈشۈپ قالغاندەك بىچارە ھېس قىلاتتى. ئۇ مۇنداق ئەھۋالغا چۈشۈپ قالىدىغانلىقىنى مۇتلەق ئويلىمىغانىدى. ئۇ ھەمىشە سۆزۈمنى ھېچكىم قايرىيالمايدۇ، ھەممە ئادەم شەرتسىز قوبۇل قىلىپ ماڭا ئەگىشىدۇ، دەپ تەمەننا قىلاتتى. ئەپسۇسكى، بۈگۈن ئابدۇقادىر دېگەن غېرىبىي كېپەن «موللىچاق» باينىڭ شۇ قەدەر كۆپ دۇنيا دەپىنە ۋە تاغدەك زور غۇرۇرىدىن قىرلاپ چىققان تەمەننا قورغىنىنى بىتچىت قىلىپ، كۆلىنى كۆككە سورۇۋەتتى. ئەجەبا، ئۇنىڭغا بۇ جۈرئەت قەيەردىن كەلگەندۇ! ... شۇ خىياللارنى قىلىپ ئۈلگۈرگەن باي كۆز قىرى بىلەن ئۆزىگە قادىلىپ ئولتۇرغان ئابدۇقادىر «موللىچاق»قا قاراپ چۆچۈپ كەتتى. ئۇنىڭ كۆزىگە گويا ئىلىم ـ بىلىم قۇۋۋىتىدىن غۇرۇرلۇقتا. ھەققانىي تەلەپ ــ ئادالەت تەقەززاسىدىن جۈرئەتكە تولغان كۈچلۈك بىر سىما كۆرۈنگەندەك بولدى. غۇرۇرلۇق پەقەت بايلىقتىن، جۈرئەت قارا كۈچتىن پەيدا بولىدۇ، دەپ چۈشىنىپ كەلگەن بۇ باي ھەيران

بولۇپ، ھېچنەرسىنى چۈشىنەلمەيدىغان قاپاقباش بىر مەخـ
لۇققا ئايلىنىپ قالغانلىقىنى ئەلەم بىلەن ھېس قىلىشقا
باشلىدى. ئەمدى قانداق قىلىش، سۆزنى قەيەردىن باشلاش
كېرەك؟ ئۇ تۈزۈك يول تاپالماي ھودۇقۇپلا قالدى، ئەمما
ئاتىسى چۈنىسە ئۆزەڭگىدىن چۈشمەپتۇ، دېگەندەك، بۇ ئاجىزلىق
ھالەتنى چاندۇرۇپ قويماسلىق ئۈچۈن ئۆز قولى بىلەن مېھـ
مانلارنىڭ پىيالىلىرىگە چاي جىقلىغان بولۇپ، ئۆزىنى ئوڭشـ
ۋېلىشقا تىرىشاتتى. داموللام باشلىق مېھمانلار بولسا، بايدىن
كۆزىنى ئۈزمەي، ئۇنىڭ چىرايىدىكى پەرىشانلىقنى تاماشا
قىلغاچ، چاپسانراق بىر نېمە دېمەمسەن دېگەندەك قىلىپ تىـ
كىلىپ تۇراتتى.

ھەممىدىن يامىنى سۆزلەش نۆۋىتى ئىدى. نۆۋەت كەلـ
گەنىكەن، بىر نېمە دېيىش كېرەك، ئەلۋەتتە. ئۆزىچە شۇ
قەدەر غۇرۇر ۋە ئىززەت ـ نەپسىگە ئىگە باينىڭ بۈگۈن بىر
«موللىچاق»نىڭ ئالدىدا سۆز قىلالماي، گاچىلىشىپ تۇرۇپ
قالغانلىقى كاتتا نومۇس ئەمەسمۇ! ئۇنىڭدىن ئۆلۈم مىڭ ياخـ
شى! بىر نېمە دېيىش كېرەك. نېمىدىن قورقاتتىم! مۇرەككەپ
خىياللار ئىچىدە ئاخىر سۆزلەش قارارىغا كەلگەن باينىڭ
نېپىز لەۋلىرى تىترەشكە باشلىدى، لېكىن ئانچە ھايال بولـ
مايلا، زورمۇ زور كۈلۈمسىرەپ سۆزگە كىرىشتى:

زامانىنىڭ تەقەززاسى، خەلقنىڭ ئارزۇسى دېگەن سۆزـ
لەر ئاڭلىنىشتا ئوبدان، لېكىن ئۇنىڭ ئىچىدىن جەدىتلىك،
دەھرىلىك كېلىپ چىقمىسىلا بولاتتىغۇ!

— شۇمۇ گەپ بولامدۇ! جەدىتلىكنىڭ قورققۇدەك نېمىسى
بار، قېنى! — دېدى داموللا تەئەججۈپلەنگەن ھالدا قاتتىق

ئېتىراز بىلدۈرۈپ.
— قورقىدىغان ھېچىېرىغۇ يوق، — دېدى باي ئوڭاي-سىزلانغان ئـەھۋالدا سارغىيىپ - تاتىرىپ، — ئەمما ... نېمە ئۈچۈندۇر ئۆزۈممۇ بىلمەيمەن، جەدىتلىك، دەھرىلىك دېسىلا ئىمانىم قىرىق گەز ئۆرلەپ، قۇيقا چاچلىرىم تىك تۇرىدۇ.
— جـەدىتىزمنى ئـۆز مەنىسى بـىلەن ئېيتقاندا، يېـڭىلىقچى، تەرەققىياتچى دېيـىشكە بـولىدۇ. بۇ يولنى يېڭىچە مەكتەپلەر ئېچىپ، خەلققە مەرىپەت بېرىدۇ، خـەلقنى نادانـلىقتىن قۇتۇلدۇرۇپ جاھالەتتىن، ئويغىتىدۇ، ئەسىرى سائادەت يولىنى كۆرسىتىدۇ، دەپ چۈشەنسەك بۇنىڭدىن مۇنچىۋالا قورقۇپ، پاراكەندە بولۇشنىڭ ھـاجىتى يوق، تـەقسىر! — دېدى داموللا سەۋرچانلىق بىلەن چۈشەنچە بېرىپ.
— ياق، مېنىڭ دەۋاتقىنىم، — دېدى باي سەل - پەل دۈدۈقلاپ، ئۇنىڭ قانىسىز لەۋلىرى تىترەيتتى، — مېنىڭ دەيـدىغىنىم، بىزنىڭ قەشقەرنىڭ «سانى بۇخارا» دەپ داڭقى بار، بۇ بىر ئىلىم - مەرىپەت بۇلىقى، مەكتەپ - مەدرىسلىرى كۆپ، ئۇلاردىن مەرىپەت نۇرلىرى يېتەرلىك چېچىلىپ تۇرىدۇ. شۇنـداق تـۇرۇقلۇق، ئـۇنىڭ ئـۈستىگە يـەنە قـەۋەتلەشنىڭ نېمە لازىمى! ھەسەلنى كۆپ يېسە ئەمەن تېتىيدۇ، دېگەندەك، تېتىقسىزلىق بولۇپ قالارمىكىن دەيمەنا!
— مەسىلىنى ئاقىلانە چۈشىنىش كېرەك! — دېدى داـموللا سەۋرچـانلىقنىڭ ئاخىرقى كـۈچىگە تايىنىپ. ئۇ ئازراق بولسىمۇ بايغا تەسىر كۆرسىتىشنـى كـۆزلەپ داۋام قىلدى، — مەسىلەن، قىسقىسى، 15 يىل، ئۇزۇنى 20 يىل مەدرىسە ئوقۇغان بىر تالىپنى تۈزۈك بىر پارچە سالام خەت يـازالايدۇ يا-

كى دۇكاندا ھېسابات دەپتىرى تۇتالايدۇ، دېيىش قىيىن. مۇ-
شۇنداق قاتمال ھالەتتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن يېڭىچە مەكتەپ-
لەر ئېچىپ، قابىل كاتىپلار، ئۇستا بوغالتىرلارنى يېتىشتۈرۈپ
چىقىش يۇرتىمىزنىڭ ئارزۇسى، شۇنىڭدەك سىلىنىڭمۇ ئېھتىياج-
لىرى بار. شۇنداق قىلساق بۇنىڭ نېمە زىيىنى!؟

— قويۇڭلار، مۇشۇنداق گەپلەر بىلەن پەقەت خۇشۇم
يوق! — دېدى باي غۇدۇرىغان پېتى بوينىنى تولغاپ، ئۇ خۇد-
دى ئۆگمەكچى بولغاندەك قولىدىكى پىيالىنى داستىخانغا يې-
نىك چۆرۈۋېتىپ، — ئۆزۈمنىڭ كاتىپلىرىم، بوغالتىرلىرىم ئۆ-
زۈمگە ئۆلگۈچە يېتىپ ئاشىدۇ!

ئۇ ھازىر مۇتەئەسسىپلىكىنىڭ ئاخىرقى پەللىسىگە چىقى-
ۋالغانىدى. ئەمدى ئۇنىڭغا سۆز كار قىلمايتتى، داموللام
ئورنىدىن قوزغىلىۋېتىپ:

— ھەدىستە: «قىيامەت كۈنى ھەممىدىن كۆپرەك ئازاب
چەككۈچى ئۆز ئائىلىسىنى نادانلىقتا قويغۇچىدۇر.» دەپ كۆر-
سىتىدۇ! — دېدى چوڭقۇر بىر ئېچىكى تۇيغۇ بىلەن، ئۇنىڭ
چىرايى ئۆڭگەن، قانداقتۇر غەزەپ - لەنەت تۇيەيلى، كۆزلى-
رىدىن ئوت چاقنىغانىدى، — سىلى دېگەن كاتتا ئادەم،
يۇرتنىڭ ئاتىسى، خۇدا سىلىگە يېتەرلىك دۇنيا ئاتا قىلغان،
شۇنداق تۇرۇقلۇق، خەلقىمىز نادان ھالەتتە قالسا، گەدىنى-
مىزدە قىيامەت قەرز بولۇپ قالماسمۇ! ھەممىمىز قىيامەت ئا-
زابلىرىنى ئويلىنىشىمىز كېرەك، تەقسىر!...

ئۈچىنچى باب

جىددىي ۋە زۆرۈر ئىشلار

زەنجانى كىتاب كۆلدۈزىمەزلى كېچە قىلدى،
قالتەيلەن ئىدۆق، يەتتىلىمەزنى كاچا قىلدى.
(تالىپلار قوشىقى)

— يائاللا... نېمىدېگەن تولا مېڭىش بۇ! ئەتىدىن — كەچكىچە ماڭغان — تۇرغان، بارغان — كەلگەن، ياكى تىنىم تاپقىلى بولمىغان.. ئادەم خۇددى ساپان سۆرىگەن ئۈيدەك ھېرىپ كېتىدىكەن... ئۇھ!...

ھەپتە ئون كۈن رىچ داۋام قىلغان رەسمىيەتچىلىكتە تولا مېڭىپ ھاردۇق يەتكەن ئابدۇقادىر داموللا بۈگۈن قايتىپ كېلىپلا ئۇدۇل كىتابخانا ئۆيىگە كىردى — دە، يەكتىكىنى يې- شىپ قوزۇققا ئىلدى. ئۇ بىرئاز ئارام ئالماقچى بولدى. ئۇ- نىڭ ھارغىنلىق يەتكەن بەدەن — بېشى بىردەم سوزۇلۇپ يېتىپ، بىر پەللە تاتلىق ئۇخلاشنى كۈچلۈك تەلەپ قىلاتتى، شۇڭا ئۇ

كىتاب تەكچىسىگە يۆلەپ سېلىنغان كۆرپىگە يېقىنلاپ باردى ـ دە، ئىختىيارسىز هالدا كۆرپىگە تاشلىنىپ، تەكىيە تارتىپ سوـ زۇلدى. قار ـ يامغۇردەك تۆكۈلۈپ تۇرغان ئۇيقۇ زورىدىن كۆز يۇمدى، لېكىن نېمە ئۈچۈندۇر ئۇزۇن ياتالمىدى. ئۇنى نۆۋەتتە قىلىشقا تېگىشلىك جىددىي ۋە زور ئىشلار ياتقۇزمايۋاتاتتى.

ئاردىن تۆت ـ بەش مىنۇت ئۆتەر ـ ئۆتمەيلا ئورنىـ دىن ئىرغىپ تۇرغان داموللا هويلىغا چىقتى. هويلا ئانچە چوڭ بولمىسىمۇ، لېكىن ئىخچام ۋە پاكىز ئىدى. شىمالىي ياقتا باـ راقسان كۆكلەپ تۇرغان بىر تۈپ ئەنجۈردىن خۇش پۇراق پۇرـ قۇپ تۇراتتى. ئايۋانچە گىرۋىكىگە قاتار تىزىلغان هەر خىل تەشتەك گۈللىرى هويلىغا يەنە بىر هۆسن قوشۇپ، كىشىنىڭ زوقى كەلگۈدەك چاقناتقىنىدا گۈللۈك باغنى ھېس قىلدۇراتتى.

داموللا هويلا ئىچىدە ئۇياقتىن ـ بۇياققا مېڭىشقا باشـ لىدى. ئۇنىڭ ئوتتۇرا بوي، ئەمما زەبەردەس كۆرۈنىدىغان كۈچتۈڭگۈر گەۋدىسى يىرىك چايقىلاتتى. ئۇنىڭ شۇ تاپتىكى ۋەزمىن كۆرۈنۈشى خۇددى دېڭىزدا چايقىلىپ كېتىۋاتقان ئېـ غىر يۈك كېمىسىنى ئەسلىتەتتى، قويۇق قاشلىرى ئاستىدىكى ئوتلۇق، ئۆتكۈر كۆزلىرى چاقماقتەك چاقنايتتى. قوللىرى توختاۋسىز غىجىملىنىپ، بىردەم ئۇنداق، بىردەم مۇنداق سىلكىنەتتى. ئومۇمەن، ئۇ شۇ تاپتا، تەپەككۇر دېڭىزىدا دولـ قۇن يېرىپ جاسارەت بىلەن كېتىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى.

بىر ئادەمنىڭ زىممىسىگە چۈشكەن بىر كىشىلىك ياكى بىر ئائىلىلىك غەم ئومۇمىي ئېتىباردىن قارىغاندا، ئانچە چوڭ مەسىلە ئەمەس. بۇ خۇددى باققاللىنىڭ كۈندىلىك سوددـ سىدىن ئۆز سەرمايىسىنى چىقىرىۋېلىپ، ئازراق پايدىغا ئېرىشـ

سىلا پۈت ـ قولىنى ئۈزۈن سۇنۇپ غەمسىز ياتقىنىغا ئوخشاش،
لېكىن ئۆز غېمى ياكى ئائىلە غېمىدىن ھالقىپ، پۈتۈن يۇرت،
پۈتۈن مىللەتنىڭ غەم ـ قايغۇسىنى ئۆز ئۈستىگە ئېلىۋالغۇچى-
لارنىڭ غېمى ئۇنداق يېنىك ھەم ئاددىي ئەمەس، بەلكى تاغ-
دىن ئېغىر، دېڭىزدىن چوڭقۇر.

ئابدۇقادىر داموللىنىڭ غېمى ئەنە شۇنداق تاغدىن ئې-
غىر، دېڭىزدىن چوڭقۇر ئىدى. ئۇنىڭ يۈرىكىدە پۈتۈن يۇرت،
پۈتۈن مىللەتنى ئويغىتىش، مەرىپەت چىراغلىرى يېقىپ، خەلق-
نى نادانلىق، جاھالەتتىن قۇتۇلدۇرۇش، تۈرلۈك مەزھەپ،
خۇراپىي ئەقىدىلەر تۈپەيلى، پاك ئىناۋىتىنى ئاجىزلاشتۇرغان
ئىسلامىيەتنى پاكلاشتۇرۇش، مەدرىسلەردىكى ئوقۇتۇش ئۇ-
سۇلىدا ئىسلاھات يۈرگۈزۈپ، يېڭى بىر ئۇسۇلى تەلىم
تۇرغۇزۇش ئارقىلىق بىلىملىك كىشىلەرنى كۆپلەپ يېتىشتۈ-
رۈپ، خەلقنى بەخت ـ سائادەتكە باشلاشتەك بۈيۈك بىر
غەم ئاتەش ئوت بولۇپ كۆيەتتى. بۇ ئوت ئاددىي ئەمەس،
ئەلۋەتتە!

بۇ ئوتنىڭ چوڭلۇقى، چوڭقۇرلۇقى، ئاتەشلىكى شۇ ئوت-
تا كۆيۈشنى بىلگەن كىشىلەرگىلا مەلۇم، بۇ ئوت ھېچۋاقىتتا
بىرەر جانان يولىدا كۆيگەن ئوت بىلەن ئوخشاشمايدۇ. بەزەن
كىشىلەر ئۆز ھاياتىنى بىرەر جانانغا كۆيدۈم ـ ئۆچتۈم دەپلا
قۇربان بېرىشى، پۈتۈن ئەسلى ـ ۋەسلىدىن تۈگىشىپ كېتىشى
مۇمكىن. بۇ قانچىلىك ئىش! جانان ئوتىدا كۆيۈش، ئۇنىڭغا
تەلپۈنۈش، دۇنياغا تۆرەلگەن ھەرقانداق بىر ئەركەككە نىس-
بەتەن تەبىئىي، نورمال ئىشقۇ! بۇنداق ئوتتا ئالىملارمۇ، زالىم-
لارمۇ، دانىشمەنلەرمۇ، كالاكومشالارمۇ، شەھەرلىكلەرمۇ، يېزا ـ

سەھرالىقلارمۇ ئوخشاش كۆيۈپ، نەسىل ئۈچۈن بولغان ئۆز بۇر-چىنى ئادا قىلىشنى بىلىدۇ، ئەمما يۇرت غېمى، مىللەت قاي-غۇسىدىن ئىبارەت بۇ ئالاھىدە ئوتتا كۆيۈش ۋە كۆيۈشنى بى-لىش ھەممىلا ئادەمگە نېسىپ بولۇۋەرمەيدۇ، ئەلۋەتتە!

ئەتىدىن - كەچكىچە بىرەر جاناننى قوغلىشىپ، كۇرسۇك-كە كىرگەندەك سوكۇلداپ يۈرگۈچىلەر، بىرەر كىچە زىنا كۆر-پىسىدە ئىغىناپ قويۇپ، ئۆمۈرۋايەت نومۇس ۋە پۇشايمان ئا-زابىدا قالغۇچىلار، ئەتىدىن - كەچكىچە چاچ - ساقىلىنى ئال-دۇرۇۋېلىشقىمۇ ۋاقىت چىقىرالماي، كورت - باۋۋز دەپ قارتا شىلاپ، تىرناق ئۇچىرىتىپ ئولتۇرغۇچىلار، بىرەر سەر تەڭگە، بىرەر مىسقال ئالتۇن پايدىنى قوغلىشىپ، سوكۇلداپ يۈرگۈ-چىلەر، ئەتىدىن - كەچكىچە چايخانىدىن چىقماي، چايخورلۇق قىلىشىپ قۇرۇق گەپ ساتقۇچىلار، پىتنە - پاساتچىلار، جاسۇس-لار ياكى بۇلۇڭ - پۇشقاقلاردا پىنەك چېكىشىپ، ئايىغى چىق-ماس بەڭگە خىياللارغا بېرىلىپ مەنىسىز كۈن ئۆتكۈزگۈچىلەر، ھاياتلىقنىڭ رېئال لەززەتلىرىدىن ۋاز كېچىپ، مۇتلەق گۈزەللىك — ئاللانىڭ ئىشقىدا ئۆرتىنىمىز دەيدىغان ئىشان - سوپىلار، يەنە ئاللىقانداق چاكىنا ئىشلار بىلەن شۇغۇللانغۇچىلارغا يۇرت غېمى، مىللەت قايغۇسىدەك ئالىي-جاناب ئوتتا كۆيۈش مۇتلەق نېسىپ بولمىغان، ئۇلار پەقەت ئۆزلىرى تاللىۋالغان ئەنە شۇ چاكىنا — لاپپىدە يېنىپ-ئۆچۈپ قالىدىغان ئوتلاردىلا كۆيۈپ كۈلگە ئاي-لىنىدۇ، خالاس!

داموللا كۆيۈۋاتقان بۇ ئالىيجاناب ئوتتا مۇئەييەن غا-يىگە ئىگە مۇتەپەككۇر ئالىملار، ئەمەلىيەتچى پىدائىيلار،

كەلگۈسىگە ئۈمىدۋار قاراپ، ئىستىقبالىنىڭ پارلاقلىقىغا ئىشەنگۈچىلەرلا كۆيىدۇ!

داموللا هامان ماڭماقتا. ئۇنىڭ غەم يۈكلىرى بىلەن تولغان گەۋدىسى يېرىلىپ چايقالماقتا. بىرقانچە كۈن زىچ داۋام قىلغان سۆز - سۆھبەتلەر گويا ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن سەپكە تىزىلغاندەك بىر - بىرلەپ ئۆتمەكتە. مۇساھىبە، مۇزاكىرىلەردىن چىققان خۇلاسە شۇ بولدىكى، خەلق مەرىپەتكە، ئويغىنىشقا تەقەززا، تەرەققىياتقا بولغان تەلەپ ئۈستۈن، بۇ كىشىنى خۇشال قىلىدۇ، لېكىن «سۇنىڭ ئېقىشى، تۈكنىڭ يېتىشى» دېگەندەك كونا ئەقىدىلەرمۇ مەۋجۇت. بۇ خىل ئەقىدە ماھىيەتتە مەنىۋى قۇللۇقنىڭ باشقا نەرسە ئەمەس.... بىز كىم ئىدۇق، كىم بولۇپ قالدۇق، بىز قانداق ئىدۇق، قانداق بولۇپ قالدۇق.... بىزنى ئۇشبۇ هاللارغا كەلتۈرۈپ قويغۇچى ئامىل دەل شۇ «سۇنىڭ ئېقىشى، تۈكنىڭ يېتىشى» دىن ئىبارەت قۇللۇق ئەقىدە ئەمەسمۇ! بۇنىڭغا قانداقمۇ سۈكۈت قىلغىلى بولسۇن! ئۇلارنىڭ مەيلىچە بولغاندا، ئەل بېشىغا چۈشكەن بالايىئاپەت، زۇلمۇ زالالەت، كۈلپەت - ئاسارەت، قارا بۇلۇت، قاراڭغۇ زىندانلار، كىشەن - زەنجىرلەر ئەينى پېتى داۋام ئەتسە، ھەممە ئادەم قۇللۇق قىلىپ شەرتسىز ئىتائەت قىلسا، تىتەي - شىتەيلەر، ئامبال - لاۋيىلار ئەپيۇن چىراغلىرى تۈۋىدە ياتپاشلاپ يېتىپ، كەيپ - ساپاسىنى سۈرۈۋەرسە، ئىسلام ئەقىدىلىرىنى بۇزۇپ، تاپاۋەت - تىجارەت كەسىپكە ئايلاندۇرۇپ، رىياكارلىق بىلەن كۈن ئۆتكۈزگۈچى موللىلار، قازى - مۇپتىلار، مۇتىۋەللى - سوپىلار، پۇل - مالغا، پايدىغا ھېرىس ئاچكۆز بايلار، مەنسەپ - ئابرويغا

بىرىلىگۈچى بەگ ۋە بەگچەكلەر ئۆز مەيلىچە يۇرت ۋە خەلقنى دەسسەپ ـ چەيلەپ، تالان ـ تاراج قىلىشا بولامدىكىنە! ئۇلار-نىڭ مۇنداق ياۋۇز مەيلىگە قانداقمۇ يول قويغىلى بولسۇن!...

داموللىنىڭ قولىرى نېمە ئۈچۈندۇر قاتتىق غىجىلىنىپ، مۇشتۇملىرى تۈگۈلەتتى، گاھىدا سەندەلگە ئۇرۇلغان بازغاندەك قاتتىق ـ قاتتىق سىلكىنەتتى.

ـــ مۇمكىن ئەمەس... ھەرگىز يول قويغىلى بولمايدۇ... خەلق يۇرۇقلۇققا تەشنا، مەرىپەتكە موھتاج. سەخت ـ سائادەتكە تەقەززا... خەلق ئۇلۇغ، ئەل رايى ھەممىدىن ئەلا... خەلق تەلىپى بويىچە ئىش قىلىش كېرەك!...

ئۇشتۇمتۇت ئىشىك ھالقىسى تاراقلاپ، دامولىنىڭ خىيالىغا بەرھەم بەردى، ئىچكى ھويلىدىن ئوغلى ئابدۇلئەزىز يۈگۈرۈپ چىقىپ ئىشىك ئاچتى. بىر توپ مېھمانلار كىرىپ كېلىشتى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم!...، ـــ مېھمانلار يىراقتىنلا گۈر-كىرەپ سالام بېرىپ كېلىپ قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈشكە باشلىدى.

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، خۇش كېلىشىپتىلا ئەزىز مېھمان-لار!... ـــ داموللام ھەربىر كىشى بىلەن سەممىي قول ئېلى-شىپ كۆرۈشۈپ ئەھۋال سورىدى، ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن يېڭىلا چاچراپ تۇرغان ئاچچىق دەرد ئۇچقۇنلىرى بىردىنلا غايىب بولۇپ، ئۇنىڭ ئورنىغا يىلىلىق، مېھرىبانلىق نۇرلىرى يالتىرىدى. ئۇ ئىنتايىن خۇشال كەيپىيات ئىچىدە، ـــ خۇش، قېنى، ئەزىز مېھمانلار، يۇقىرىراق ئۆتۈشسىلە! ـــ دەپ تەكرارلايتتى.

مېھمانلار ـــ قۇتلۇق شەۋقى، موللا سابىت خەلپەت، سالىھ

جان خەلپەت، ھەلىمدىن ئاخۇنۇم، مۇسەبىيىپ خەلپەت، ئابـ
دۇللا نەئىمى (تۇرپانى) قاتارلىق كىشىلەردىن ئىبارەت مەسـ
لەكداشلار ئىدى.
مېھمانلار پېشايۋاندىكى بىسات ئۈستىدىن ئورۇن ئالدى.
دېرىزە يـاقىلىتىپ سېلىنغان بەقەسەم كۆرپىنىڭ باش تەرىپىدە
ئولتۇرغان بۇغداي ئۆڭلۈك، يۇمىلاق يـۈزلۈك، خـۇش پىچىم،
ئـوتتۇرا بـويلۇق كىشى مـولـلا ساۋۇت خەلپەت ئىدى. ئۇنىڭ
يۇمىلاق يۈزىنى پۈركەپ تۇرغان قويۇق قارا ساقاللىرى يارىـ
شىملىق كـۆرۈنەتتى. ئۆسكىلەڭ قارا قاشلىرى ئاستىدا چاقناپ
تۇرغان كۆزلىرىدىن چېچەنلىكى چىقىپ تۇراتتى.
ئۇنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان ئاق يۈزلۈك، كەڭ پېشـانـە،
ئوتتۇرا بوي، زىلۋا كۆرۈنىدىغان كىشى سالىھجـان خـەلپەت
ئىدى. پېشانىسىنىڭ كەڭلىكىدىن ئۇچلۇقراق كۆرۈنىدىغان ئىـ
ڭىكىدە چاپلاپ قويغاندەك قارا كەكـە ساقىلى يـارىشىپ تۇـ
راتتى. ئۇنىڭ بۇلاقتەك كـۆزلىرىدىن زېرەكلىكى، ئـۇزا يىدىن
ئاق كۆڭۈل، مۆمىنلىكى چىقىپ تۇراتتى.
ئۈچىنچى مېھمان قۇتلۇق شەۋقىنىڭ ئۆكى ئـاق سېرىققا
مايىل ئىدى. ئۇنىڭ كەڭ پېشانىسى پارقىراپ، دائىم نۇرلۇق
كۆرۈنەتتى، چوڭقۇر ئورا كۆزلىرىدىن زېرەكلىك ۋە قەتئىيلىك
ئوتلىرى چاقناپ تۇراتتى.
ئۇنىڭ يېنىدا بەستلىك، كـۆركەملىك ئولتۇرغـان مېھـ
مان ھەلىمدىن ئىسىملىك تالىپ بولۇپ، ئۇنىڭ بەدەن قۇرۇـ
لۇشىنىڭ يوغانلىقىدىن ساقالسىز يۈزى كىچىكرەك كۆرۈنەتتى.
ئۇنىڭغا ياندىشىپ ئولتۇرغان كۇچالىق تالىپ مۇسەيىـ
بىپ خەلپەت ئىدى. ئۇنىڭ ئاق پىشماق يۇمىلاق يۈزىنى قوـ

يۇق قارا ساقال قاپلاپ تۇراتتى. ئۆزى ئوتتۇرا بوي، كەڭ غوللۇق، پۇختا بەدەن ئادەم ئىدى.

ئاخىرقى مېھمان ئابدۇللا نەئىمى (تۇرپانى) ئىدى. پېشانىسى كەڭ، ئىككى ئۇچلۇق بۇ تالىپقا تېخى ساقال چىقمىغانىدى. ئۇنىڭ ئومۇمىي سىماسىدىن ياش جەھەتتە ھەممىدىن كىچىكرەك كۆرۈنىسمۇ، ئوتلۇق كۆزلىرىدىن كۈچلۈك ئىرادە ۋە ئۈمىدۋارلىق چاقناپ تۇراتتى.

پاتىھەدىن كېيىن ھال ـ ئەھۋال سوراشتى. داموللام ئۆز مېھمانلىرىغا ئۇدۇلمۇ ـ ئۇدۇل ئولتۇرۇپ، سورالغان سوراقلارغا ئىنتايىن خۇشال كەيپىياتتا جاۋاب بېرەتتى ۋە ھەربىر سۆز، ھەر بىر تىنىق ئارىلىقىدا مېھمانلارغا تويۇنماستىن قاراپ، ئۆز خۇرسەنلىكىنى ئىزھار قىلاتتى:

— بۈگۈن ھەر قايسىلىرىنى قانداق شامال ئۇچۇرۇپ كەلگەندۇ! — دېدى داموللا خىلىدىن كېيىن رەسمىي سۆز ئېچىپ.

— بىزنى ئۆزىگە تارتىپ تۇرغۇچى ئۇستاز مۇھەببىتىدىن باشقا يەنە قانداق شامال ئۇچۇرۇپ كېلەلىسۇن، — دېدى مېھمانلاردىن بىرى ئەپچىل جاۋاب بېرىپ.

— قالتىس گەپ بولدى، — دېدى داموللا كۈلۈمسىرەپ، — مەندە دەرد ـ ئەلەم، غەم ـ قايغۇدىن باشقا كىشىنى جەلپ قىلغۇدەك ھېچقانداق قۇۋۋەتنىڭ يوقلۇقىغا ئۆزۈم گۇۋاھ.

— گەپ ئۇ يەردە ئەمەس، ئەگەر نازۇ نېمەتلەرگە شېرىك بولۇش ھاشارەتلەرنىڭ ئىشى، دەرد بىلەن غەم ـ قايغۇغا مۇشرىك بولۇش سادىق ئىخلاسمەنلەرنىڭ ئىشى، دەپ چۈشىنىلىدىغان بولسا، بىزنىڭ بۈگۈنكى كېلىشىمىزنىڭ سەۋەبلىرىمۇ چۈشىنىشلىك بولماسمۇ، ئۇستاز!

— بارىكاللا، بارىكاللا!... مېنىڭ تىللىغا ئەرزىيدۇ! — دېدى داموللام بىر بىلگەن ئورۇنلۇق جاۋابقا نىسبەتەن خۇشاللىقىدىن تىزىغا شاپىلاقلاپ تۇرۇپ، — بۇرۇن چىققان قۇلاقتىن، كېيىن چىققان مۈڭگۈز ئۆزۈپتۇ، دېگەن بىر سۆز بار. بۈگۈن بۇ سۆز يەنە بىر مەرتىۋە ئىسپاتلاندى. مانا ئەمدى ئىلپەتچىلىكىمىز كۆزلىگەن يەردىن چىقىدىغان بولدى-دە!

بۇ مېھمانلار قەشقەردىكى ھەرقايسى ئىلىم يۇرتلىرىدا تەلىم ئېلىپ، شۇ كۈنلەردە كۆزگە كۆرۈنۈپ قالغان تالىپلاردىن بولۇپ، مەسلەك جەھەتتە ئابدۇقادىر داموللىنى قوللايدىغان، غايە ۋە چۈشەنچە جەھەتتە، داموللامغا ئوخشاشلا خەلقنى نادانلىق-جاھالەتتىن قۇتۇلدۇرۇش، ئۇسۇلى تەلىم جەھەتتە، ئىسلاھات يۈرگۈزۈشنى تەشەببۇس قىلىدىغان يۇقىرى دەرىجىلىك زىيالىي خەلپەتلەردىن ئىدى. ئەمدى ئۇلار ئىلىمدە تېخىمۇ چوڭقۇرلىشىشنى نەزەردە تۇتۇپ، ئابدۇقادىر داموللىدا بىر مەزگىل تەلىم ئېلىشنى خالاپ، ئۇ كىشىنى ئۇستاز تۇتقان، ئومۇمەن، خاھى مەسلەك، خاھى ئىلىم ئېتىبارىدىن، بەيئەت قىلىپ يېقىنلاشقانلار ئىدى.

— ئەرزىمەيمىز، ئەرزىمەيمىز! — دېيىشتى ئۇلار كەمتەرلىك بىلەن ۋە يەر تېگىدىن بىر-بىرىگە قارىشىپ جىم ئولتۇرۇشتى.

ئۇلارنىڭ ئىلىمدە ئۈستۈن ۋە مۇئەييەن مەسلەك، ئۈمىدۋار غايىگە ئىگە تالىپلاردىن ئىكەنلىكىنى ھەم ھازىرقى كەمتەرلىكلىرىنى كۆرۈپ، چۈشىنىپ ئولتۇرغان ئابدۇقادىر داموللا ئۇلارغا مەسلىكى كېلىپ، بىر ھازاغىچە ئۇستازلارچە يىللىق نەزەر سالغاندىن كېيىن، ئاستا سۆھبەت ئاچتى:

— خۇش مېھمانلار، تاشقىرىدا قانداق يېڭىلىقلار بار؟ — دېدى تۇساتتىن سوئال چىقىرىپ.

— ھېچقانداق يېڭىلىق كۆرگىنىمىز يوق ھەم ئاڭلىمىدۇق،— دېدى مېھمانلاردىن بىرى جاۋاب بېرىپ.

— ئەلۋەتتە يېڭىلىق يوق!— داموللا ھەسرەت بىلەن ئۇۇلۇغ - كىچىك تىنىۋېلىپ داۋام قىلدى، — ئەگەر پىتنە، ئىختىلاپ، مۇجادىلە دەيدىغان بولساق، ئوتتۇز ئېشەككە يەتكۈدەك يۈك چىقىدۇ، شۇنداققۇ!

بۇ سۆزگە ھەممەيلەننىڭ مەسخىرە ئارىلاش كۈلكۈسى كەلدى. داموللام بىردىنلا جىددىي تۈس ئېلىپ داۋام قىلدى:

— باش ۋالىيمىز مەككار ياڭ جياڭجۈن، شىمالىمىزغا سىنگۈچى رودىپاي ماتتەي، ھەقەمسايىمىز «جانابىي» نىكولاي، مۇخالىپەتچى ئەنگىلتىرە (ئەنگلىيە)، ئەقىدە ئوغرىسى شۋېدلار تۇرغان يەردە بىزدە پىتنە - پاسات، ئىختىلاپ - مۇجادىلىدىن باشقا يەنە قانداق يېڭىلىق بولسۇن! نادانلىق، جاھالەت، ھەسەت، ئىتتىپاقسىزلىق، مۇتەئەسسىپلىك، خۇراپاتلىق، بىدئەت ۋە يەنە قانداق ۋابا قۇزغۇنلىرى قۇتراپ يۈرگەن شەھىرىمىزدە يېڭىلىق ئۆچۈن قانداقمۇ يول بولسۇن! مەسىلىنىڭ مەركىزى، كېسەلنىڭ تۈپ يىلتىزى مانا مۇشۇ يەردە. ھالبۇكى، ھۆكۈمرانلار، مۇخالىپەتچىلەر ئۇشبۇ ئاجىزلىقىمىزدىن پايدىلىنىپ، پۇتقوللىرىمىزنى بوغۇپ، ھالاكەت گوداڭلىرىغا سۆرەپ ماڭماقتا. بۇ نېمىدېگەن خەۋپلىك، نېمىدېگەن دەھشەت تەقدىر - ھە!— سۆز بۇ يەرگە كەلگەندە داموللامنىڭ ئاۋازى تۇيۇقسىز بولۇپ تېگىپ كەتكەن ئالتۇن قوڭغۇراقتەك تىترەپ، مېھمانلارنىڭ يۈرەك تارىنى لەرزىگە كەلتۈردى. ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدىنى

تىترەك باستى، كۆز ئالدىدا قانداقتۇر قىپقىزىل قان ئۇيۇتـ مىلىرى بىلەن تولغان قورقۇنچلۇق گوداڭلار شەكىللەنگەنـ دەك بولدى. قانداقتۇر قوللىرىغا خەنجەر ـ پىچاق تۇتقان رەڭگى بەتبەشىرە مەخلۇقلار بىگۇناھ ئادەملەرنى تۆركۈم ـ تۆركۈملەپ گوداڭغا ھەيدەپ كىلىپ قەتل قىلىۋاتقان دەھشەتلىك مەنـ زىرە كۆرۈنگەندەك بولدى. ئۇ يەردىن كۆتۈرۈلگەن نالە ـ پەرياد سادالىرى، تەنەززۇل، ھالاكەت، مۇنقەرزلىك دىگەنـ دەك سۇرلۇك ئاۋازلار جاھاننى لەرزىگە كەلتۈرگەندەك بولدى....

داموللام ساقىلىنى تاراشلاپ تۇرۇپ ۋەزمىن ئاھاڭدا داۋام قىلاتتى:

— دوستلار، يارانلار، شۇنى ئۇنتۇلماسلىقىمىز لازىمكى، بىزنىڭ شانلىق تارىخىمىز، سەلتەنەتلىك دەۋرانىمىز، روناق تاپقان زامانلىرىمىز بولغان، بۇ ئەلۋەتتە تارىخ، ئۆتكەنكى تارىخ، شۇنىڭدەك، كىيىنكى زاۋاللىقىمىزمۇ بىر تارىخ. ياخۇدا، ھازىرقى غەپلەت ـ ئۇيقۇمىزمۇ بىر تارىخ! — داموللام بىر ئاز توختاپ مىھمانلارغا تەكشى قاراپ چىققاندىن كىيىن داـ ۋاملاشتۇردى،— ۋەھالەنكى، شانلىق تارىخ، سەلتەنەتلىك دەۋرانلىرىمىزنى ياستۇق قىلىپ ياتىمىزمۇ؟! بۈگۈنكى ئىچكى ـ تاشقى ھەر خىل سەۋەب ـ ئامىللار تۈپەيلى، شەكىللەنگەن ئاـ سارەت تارىخىمىزنى «تەقدىر ئىلاھ» دەپ داغ قىتىپ، شۈكرى قىلىمىزمۇ؟! ئەگەر شۇنداق قىلىدىغان بولساق، ئاللانىڭ «يارىتىشنى مەن ياراتتىم، يارالمىشنىڭ ئۆزۈڭدىن» دەپ ئېيتقان ھەق كالامىغا خىلاپ كەلگەن بولىمىزمۇ ـ قانداق؟ بۇنى ھەربىر كىشى ۋىجدانىدىن ئويلاپ كۆرۈشى كىرەك. يەنە بىر

تەرەپتىن، ئۆز دەۋرىمىزگە كەلگەندە، بىز تارىخنىڭ راۋالغا يۈزلەنگەن توزغاق تەكىيىسىگە باش قويۇپ، غەپلەت ئۇيقۇدا يېتىۋېرىدىغان بولساق، ئەجدادلىرىمىز يارىتىپ كەتكەن نەچچە مىڭ يىللىق شانلىق تارىخنى ئۈزۈپ قويۇپ، كەلگۈسى ئەۋلادلار ئالدىدا يەرگە قاراپ قالىدىغان ئېغىر جىنايەت سادىر قىلغان بولىمىزمۇ ـ قانداق؟! بۇنىمۇ ئويلاپ كۆرۈش كېرەك!ــ ئابدۇقادىر داموللا قىزىشىپ داۋام قىلدى، ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن قانداقتۇر كۈچلۈك قەتئىيەتلىك نۇرلىرى چاقناپ تۇراتتى،ــ ھەر نېمە قىل، بىر نېمە قىل، دېگەندەك بىزمۇ بىر ئىش قىلىشىمىز كېرەك. چۈشەنچە شۇنىڭدىن ئىبارەتكى، ھەر ئەۋلاد ئۆزى ياشاۋاتقان دەۋردە تىرىشىپ ـ تىرمىشىپ بىر ئىش قىلىشى، تارىخ يارىتىپ، ئىلگىرىكى تارىخقا ئۇلاپ مېڭىشى لازىم. شۇنداق قىلىش گەدەندىكى قەرز ۋە پەرزدۇر. ئۇنداق بولسا، بىز قانداق قىلىمىز؟ قانداق تارىخ يارىتىمىز؟ بىزمەـ رىپەتچىلىك، ئىسلاھات تارىخى يارىتىمىز، بۇ ئارقىلىق خەلقنى ئويغىتىش، ئاسارەت كىشەنلىرىدىن قۇتۇلدۇرۇشتىن ئىبارەت شانلىق سەھىپە ئاچىمىز. بۇ بىزنىڭ گەدىنىمىزدىكى جىددىي ۋە زۆرۈر ۋەزىپە!

داموللام بىر ئاز توختىۋېلىپ، ئۇياقتىن ـ بۇياققا بىر ئىككى قېتىم قاراپ چىققاندىن كېيىن، يەنە داۋام قىلدى:

زەنجانى كىتاب كۆندۈزىمىزنى كېچە قىلدى.

ئالتەيلەن ئىدۇق. يەتتەيلىمىزنى گاچا قىلدى،

بۇ نېمىدېگەن توغرا شىكايەت ـ ھە! ھەجۋىيلىكى قانداق كۈچلۈك ـ ھە! ئالتە تالىپ ئوقۇپتۇيۇ، ئۇستازى بىلەن قوشۇلۇپ يەتتىلىسى گاچا بوپتۇ!... قاراڭلار، نېمە

دېگەن جايىدا چىققان مەسخىرە!

مەدرىسلەردە تارىخىي زامانلاردىن بۇيان داۋام قىلىپ كېلىۋاتقان قاتمال ئوقۇتۇش ئۇسۇلى مەسخىرە قىلىنغان بۇ ھەجۋىي ئوقۇلۇش بىلەن مېھمانلارنىڭ كۈلكۈسى كەلدى، لېكىن ئۇلار ئۇستاز ئالدىدا كۈلۈش بىئەدەبلىك بولىدىغانلىقىنى بىلىدىغانلىقتىن، چىشلىرىنى چىڭ چىشلەپ، باشلىرىنى تۆۋەن قىلغان پېتى يەرگە كىرىپ كەتكۈدەك ھالەتتە ئاۋازلىق كۈلۈپ تاشلاشتىن ساقلاندى. داموللام گويا ھېچ نەرسە سەزمىگەندەك سۆزىنى داۋام قىلاتتى:

— ئۇسۇلى تەلىم ئۇستىدىن قىلىنغان بۇ شىكايەت تولىمۇ ئورۇنلۇق، تولىمۇ ئورۇنلۇق! «سەرپ»، «مۆئىزى»، «زەنجانى»، «ئاۋامىل»قاتارلىق بۇ گراماتىكا كىتابلىرىنى ئوقۇش ئۈچۈنلا قىسقىسى ئۈچ - تۆت يىل، ئۇزۇنى ئالتە - يەتتە يىل ۋاقىت سەرپ قىلىشنىڭ ئۆزى چوڭ ئىسراپچىلىق ئەمەسمۇ؟ يەنە ئۇلارنىڭ ھاسىل قىلىدىغىنى «مۇزاپ - مۇزاپۇن ئەلەي مۇپتىدا» «مەۋسۇپ - سۈپەت مۇپتىدا» دېگەندەك ئەرەب گراماتىكىسىدىن ئىبارەت. ھېچ ۋاقىتتا ئۆز تىلى بىنويىچە، «ئىشىك كېلىش بولۇپ كەلگەن باش كېلىش»، «سۈپەت بولۇپ كەلگەن باش كېلىش» دەپ ئوقۇمايدۇ. نەتىجىدە، مۇدەررىس بىلەن قوشۇلۇپ يەتتىلىسى گاچا بولۇپ چىقىدۇ. بۇ، ۋاقىت ئىسراپچىلىقى بولماي نېمە؟ كونا ئۇسۇلدا ئون يىل، 15 يىللاپ مەدرىسە ئوقۇغان تالىپلارنىڭ تولىسى بىلىم ئېلىش دۇنياقتا تۇرسۇن، ئەرەب، پارس تىل تەرجىمانى بولۇشنىمۇ ھۆددىسىدىن چىقالماي، يولنىڭ بېشىدا ياكى ئوتتۇرىسىدا ئوقۇشتىن توختاپ، ياكى ئوقۇش، ياكى ھۈنەر ئىگىسى بولالماي، پۈتۈن ئۆمـ

رىنى زايە قىلىدۇ. بۇ نېمىدېگەن ئېچىنىشلىق ـ ھە! ئىست...
ئىست! ... تېخىمۇ ئەپسۇسلىنارلىق يېرى شۇكى، مەدرىسىلىرى-
مىزدە ھالا بۈگۈنگە قەدەر، مۇقەددىماتى مەنتەقىيە ۋە پەلسە-
پە، مەۋھۇمە يۇنانىيە① كۆچەپ ئوقۇتۇلۇپ، ئىلىم تەلەپ
قىلغۇچى تالىپلارنىڭ قىممەتلىك ۋاقتىنى زايا قىلماقتا. زامان-
دىن قالغان بۇ ئىلىملار ھازىرغا قەدەر، ئىسلام ئۆلىمالىرىنىڭ
زەئىپلىشىشى ۋە مىللەتنىڭ تەنەززۇلى ۋە رىزالىتىدىن باشقا
نەتىجە بەرمىگەندىن تاشقىرى، تالىپلارنى ئاساسىي ئىلىم بول-
غان قۇرئان، ھەدىس ۋەپىقەدىن خەۋەرسىز قالدۇرماقتا. ئەگەر
مەدرىسىلىرىمىزدە ئوقۇتۇش ئۇسۇلى ئۇشبۇ تەقلىدتە داۋام قى-
لىنىدىغان بولسا، ئىسلام ئالىملىرى زىممىسىدىكى ئېھكام شەر-
ئىيە. ئىسلاھاتى مىللەت ئىسلامىيە ھېچقاچاندا ۋۇجۇدقا چىق-
ماس، شۇنىڭدەك ئېھكام شەرئىيىمىزمۇ ھېچ ۋاقىتتا جاھىل مۇ-
تەئەسسىپلەرنىڭ قولىدىن قۇتۇلالماس! ھاسىل كالام، مەدرى-
سىلىرىمىزدىكى ئوقۇتۇش ئۇسۇلىدا جىددىي ئىسلاھات يۈرگۈزۈش
زۆرۈر، شۇنىڭ ئۈچۈن بىز بۇ ئىشنى كۈنتەرتىپىمىزنىڭ ئال-
دىنقى ئورنىغا قويۇپ، ئىسلاھاتقا دەرھال ئاتلىنىشىمىز كېرەك!

— ئۇستاز رۇخسەت قىلسا، مەن بىر جۈملە سۆز قوشۇم-
چە قىلسام، — دېدى ئابدۇللا نەئىمى ئىلتىجا نەزەرى بىلەن
داموللامنىڭ كۆزىگە قاراپ.

— سۆزلەڭ، سۆزلەڭ! — تولىمۇ كىچىك پېئىللىق بى-
لەن رۇخسەت بەرگەن داموللا دىققىتىنى مەركەزلەشتۈرۈپ قۇ-
لاق سالدى.

ئابدۇللا نەئىمى ئۇستاز ئالدىدا دەرھال سۆزلەشكە تار-

① زاماندىن قالغان قەدىمكى ئىلمىي مەنتىق ۋە پەلسەپە ھەممە يۇنان خۇراپاتلىقلىرى.

تىنىپ، ئوڭايسىزلانغاندەك بولۇپ بىر دەم كېكىردەكلىرىنى قىرىشتۇردى، لېكىن چاپسانلا ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ سۆزگە كىرىشتى:

— مەدرىسلەردىكى ئوقۇش - ئوقۇتۇش ئىسلاھاتى توغرىسىدا بىزنىڭ تۇرپان تەرەپتىكى بىر جىددىي تەلەپنى ئوتتۇرىغا قويماقچىمەن! — دېدى ئۇ ئالدىرىماي تەمكىن سۆزلەپ، — بىزنىڭ باغرى مەدرىسىمىزدە① 12 ياشلىق بىر تالىپ، ئىسمى ئابدۇخالىق②، بىر مىسرا ھەجۋىي شېئىر يېزىپتۇ. شېئىردا مەدرىسلەردىكى قاشاڭ ئوقۇتۇش ئۇسۇلى ھەجۋى قىلىنغان. مەسىلەن:

«يەتتە يىلدۇر تىنىم تاپماي ئوقۇيمىزلا - ئوقۇيمىز،
بابى ئىستىنجاغا كەلدى ئەمدى بىزنىڭ دەرسىمىز!...»

— ۋاھ، ۋاھ، ۋاھ! ... — دېدى داموللا خۇشاللىقىدا تىزىغا شاپىلاقلاپ. بۇ ھەجۋىي خۇددى چۆلدىن چاڭقاپ چىققان كارۋانغا بۇلاق سۈيى نەق تەگكەندەك، داموللامنىڭمۇ نەق يېرىگە تەگكەنىدى. داموللام خېلى ئۇزۇنغىچە تەئەججۇپ ئارىلاش خۇشاللانغان كەيپىيات ئىچىدە كۆپچىلىككە قاراپ ھاياجانلاندى. ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن «بىزنىڭ ئىسلاھاتچىلىقىمىز توغرا ۋە ئومۇمىي تەلەپ» دېگەن ئوقۇم چىقىپ تۇراتتى. خېلىدىن كېيىن، ئابدۇللا نەئىمگە قاراپ:

— بارىكاللا، مەزكۇر ياش تالىپقا رەھمەت! — دېدى مىننەتدارلىق بىلدۈرۈپ، — كېيىن تۇرپانغا قايتىپ بارغاندا مەندىن سالام ئېيتىپ قويارسىز! ئۇ تالىپ باردۇ؟

① تۇرپان باغرىدىكى مەدرىسىنى دېمەكچى.
② ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنى دېمەكچى.

— هازىر چوڭ بولدى، ئۆزىگە «ئۇيغۇر» دەپ تەخەل-لۇس قويۇپ، كاتتا شائىر بولۇپ قالدى.
— ئۇيغۇر؟ — داموللام ئالدىراپ سورىدى.
خۇش، ئۇيغۇر.
— 12 ياش تالىپ بەلكى هازىر 20 ياشقا تولمىغان-دۇ! — دېدى داموللا هاياجان ئىچىدە بېشىنى لىڭشىتىپ، — تەئەججۇپكى، ئۇ تالىپنىڭ غايىسى نېمىدېگەن يۈكسەك - هە!
قۇتلۇق شەۋقى باشلىق بۇيانقى تالىپلارمۇ تەئەججۇپلەن-گەن هالدا باش لىڭشىتىپ، مەزكۇر تالىپنىڭ غايىۋى ئۇس-تۇنلۇكىگە تەھسىن ئوقۇشتى.
— مەلۇم بولدىكى، بىزنىڭ ئىسلاهاتچىلىقىمىز توغرا، — دېدى داموللا سۆزىنىڭ تېمىسىنى يۆتكەپ. ئۇ خۇددى مېۋە سۇ-يى ئىچىپ ماغدۇرىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈۋالغان سپورتچىدەك جانلىنىپ داۋام قىلدى، — 12 ياشلىق تالىپتىن تارتىپ، 60 ياشلىق پىكرى ئوچۇق موللىلارغىچە تەلەپ قىلىۋاتقان ئوقۇ-تۇش ئىسلاهاتىنى قانداقمۇ توغرا ئەمەس، دەپ ئېيتقىلى بول-سۇن. بىر بالا يەتتە - سەككىز يىل ئوقۇپ، ئەمدى ئىستىنجا قىلىشقا كەلسە. بۇنى قانداقمۇ ئوقۇتۇش دېگىلى بولسۇن! ئىسلاهاتنى كىچىكتۈرمەسلىكىمىز كېرەك، بۇ بىر ئومۇمىي تەلەپ. مەن يەنە شۇنى تەكرارلاپ ئۆتەيكى، ئون ياش ۋاقتىدىلا، يەتتە يىل ئوقۇپ، ئەمدى ئىستىنجا دەرسىگە كەلگەنلىكىگە نارازى بولغانلىقىنى ئىنكاس قىلغان ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا يەنە بىر قېتىم بارىكاللا ئېيتىپ رەھمەت ئوقۇي-مەن!..
داموللام يەنە قىزىشىپ داۋام قىلدى:

— «ئـۆگەتمەس بىزگــە ھــەق كالامنى بىلگەن ئالىمـ
لار.» بۇ مىسرادىن مەلۇم بولىدۇكى، مۇسۇلمانلار قۇرئـان ۋە
ھەدىسلەرنى ئۆز تىلىدا ئۆگىتىشنى تەلـەپ قىلىپ، بىز ئالىمـ
لاردىن رەنجىمەكتە. جـۇمە ۋە بايرام قۇتبىلىرى ئەرەبچە تىل
بىلەن ئوقۇلغاچقا، مۇسۇلمانـلار مەنپەئەت تاپـالماي رەنجىـ
مەكتە. ئالىملارنىڭ قىلماقچى بولغان ۋەز ـ نـەسىھەت، ئەمـ
رى- مەرۇپلىرى قانداقتۇر گاچا تىللاردا تەتۈر تەرجىمە قىلىنـ
غان جۈملىلەر ئارقىلىق بايـان قىلىنغانلىقتىن، ئۇنۇم كۆرىسـ
تەلمەي، جامائەتنى رەنجىتمەكتە. مەسىلەن، داموللا مۇدەررىسـ
لىرىمىز «ئەلەمتەرە» سۆرىسىگە مەنە ئېيتىپ چۈشەندۈرمەكچى
بولسا: «ئايا، سەن كۆرمىدىڭمۇ سەن، سىنىڭ رەببىڭ قانداق
قىلـدى پىل ئىگىلىرىنى» دەپ چۈشـەندۈرۈشكە باشـلايدۇ. بـۇ
بىر تەتۈر تەرجىمە. بـۇنىڭدىن جامـائەتنىڭ يېتەرلىك ئۇقۇم
ۋە مەنپەئەت ئېلىشى ناتايىن، ئەگەر بۇ ئايەتنى ئوڭ تەرجىمە
قىلىپ: «پەرۋەردىگارىڭنىڭ پىل ئىگىلىرىنى قانداق قىلغانلىـ
قىنى كـۆرمىدىڭمۇ؟» دەپ چۈشەندۈرۈلسە، بۇنىڭدا ئىلگىرىكى
تەتۈر تەرجىمىگە قارىغاندا ئۇنـۇملۇك بولىدۇ. خۇددى شۇنىڭغا
ئوخشاش، بىزنىڭ پـۈتۈن دەرسلىرىمىز ئـەنە شۇنـداق تەتۈر
تەرجىمە بىلەن داۋاملاشماقتا. ئـەپسۇسكى، بىزنىڭ داموللا ـ
مۇدەررىسلىرىمىز نېمە ئۈچۈن ئوڭ تەرجىمە قىلىپ، تالىپلارغا،
جامـائـەتكە كۆپرەك ئۇنۇم ۋە مەنپەئەت بـەرمەيدىغاندۇ! بۇ
داموللا ـ مۇدرەرىسلىرىمىزگە ئاللا ئۆزى ئىنساپ ئاتا قىلسۇن،
ئامىن. شۇنىڭ ئۈچۈن، بىز بىر تـەرەپتىن، ئوقۇتۇش ئۇسۇلى
جەھەتتە ئىسلاھات ئېلىپ بارساق، يەنە بىر تـەرەپتىن، مەتـ
بۇئات قۇرۇپ، نەشىر ـ ئەپكار ئىشلىرىنى يـولغا قـويۇشىمىز،

گېزىت، مەجمۇئەلەر نەشىر قىلىپ، تەشۋىقات ــ تەرغىبات يۈرــ گۈزۈشىمىز، قۇتبىلەرنى ئۆز تىلىمىزدا ئوقۇپ، ئەل ــ جاماــ ئەتكە ئۈنۈملۈك مەنپەئەت يەتكۈزۈشىمىز زۆرۈر. ئۈچىنچى بىر تەرەپتىن، ئەقىدە ئوغرىسى، دىن تارقاتقۇچى مىسسىئونېرلارغا تاقابىل تۇرۇشىمىز كېرەك. شۇبىد مۇداخىلىچىلىرى تولىمۇ خەۋپلىك، ئۇلارنىڭ كۈلكىسى ئىچىگە خەتەرلىك سۇيىقەست يوشۇرۇنغان. ئۇلار خەلقىمىزنى مەنىۋى جەھەتتىن ئاجىزلاشتۇرۇپ، ئەقىدە ئوغرىلاش بىلەن بىر ۋاقىتتا، كەلگۈسىدە ھەدــ دى ـ ھېسابسىز ئىقتىسادىي بۇلاڭ ـ تالاڭ يۈرگۈزۈشنى قەست قىلماقتا. «سانى بۇخارا» دەپ شۆھرەت تاپقان شەھرىمىزگە 1905 ـ يىلى تاجاۋۇز قولىنى سۇنۇپ كىرگەن شۇبىدلار ھازىر جىق كۆرەڭلەپ كەتتى. شىپاخانا قۇرۇپ، ھەقسىز داۋالاش ئارــ قىلىق مۇئەييەن ساندا مۇرىت توپلىدى. كېسەل كۆرسەتكۈچىــ لەرگە ھەقسىز دورا بېرىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئىنجىل كىتابــ لىرىنى قوشۇپ تارقىتىپ، ئەقىدە ئوغرىلاشنى كۈچەيتمەكتە. بۇ يەردە مۇنداق بىر ئىشنى سىلىشتۇرۇپ كۆرەيلى، ــ داموللام ئاجايىپ يارقىن بىر پىكىر تاپقاندەك جانلىنىپ سۆزىنى داۋام قىلدى، ــ خرىستىئان دىنىي تەشكىلاتلىرى پۈتۈن مادــ دى ۋە مەنىۋى كۈچلىرىنى ئايانماستىن سەرپ قىلىپ، دىنىي دائىرىسىنى كېڭەيتىش، كىشىلەرنى جەلپ قىلىپ، ئېتىقادچىلىــ رىنى كۆپەيتىش يولىغا خىزمەت قىلىدۇ، شۇڭا ئۇلار دۇنيانىڭ ھەممە يېرىدە چېركاۋلار، شىپاخانىلار قۇرۇپ، دىن تارقىتىش پائالىــ يەتلىرى بىلەن كەڭ شۇغۇللانماقتا. ئۇلارنىڭ مىسسىئونېرلىرى ئۆز دىنى يولىدىكى پىدائىيلاردۇر، ئەپسۇسكى، ئىسلام دىنىمىزچۇ؟ بىزنىڭ دىنىمىز تامامەن ئۇلارنىڭ ئەكسىچە، ئەۋقاپ كىرىمى

ۋە باشقا سەدىقە ـ ئېھسان كىرىملىرىنى دىنىي ئىسلامنىڭ راـ
ۋاجى ئۈچۈن سەرپ قىلىش ئەمەس، بەلكى شەخسىي چـۆنتەكـ
لەرنى تولدۇرۇپ، بايلىق توپلاش بىلەن بولدۇق. بىزنىڭ ئۆـ
لىما ـ ئەشرەپلىرىمىز دىنىي مەشغۇلاتنى قانداقتۇر باج تۆلىمەيـ
دىغان شەكىلسىز تىجارەت مەشغۇلاتىغا، نەپسانىيەت سودىسىغا
ئايلاندۇرۇپ، ئەتىدىن ـ كەچكىچە بايلىق كۆپەيتىش، ئەۋقاپ
تالىشىش، ئابروي، ئىززەت تالىشىش بىلەن ئاۋارە بولماقتا.
ئۇلار يەنە دۇئاگۇيلۇق، تەمەخورلۇقتەك يامان خۇيلارنى ئىشقا
سېلىپ، مۇقەددەس دىنىمىزنىڭ ئـۇلـۇغلۇقىنى كۈندىن ـ كۈنگە
خۇنۇكلەشتۈرمەكتە. دىنىمـىزنىڭ پـەزىلەتلىرى ۋە ئـۇلۇغلۇقى
بىلەن خەلقنى تەسىرلەندۈرۈش ئارقىلىق ئۆزىگە جـەلـپ قىـ
لىشنىڭ ئورنىغا، ھەر خىل ناسازا ئىشلار ۋە دەھشەتلىك جازا
چارىلىرى ئارقىلىق خەلقنى ئۆزىدىن يىراقلاشتۇرماقتا. بىزدە
خەلققە پايدىلىق ئىشلارنى قىلىدىغان، خەلقنى ياخشى يولغا
باشلايدىغان تەشۋىقات ـ تەرغىبات ئورۇنلىرى يوق، ئەپسۇسـ
كى، مۇنداق قىلىشنى ھازىرغىچە ھېچكىم ئېسىگە كەلتۈرمەيدۇ.
بايلىق ئاز ساندىكى كىشىلەرنىڭ قولىغا توپلانغان، ئۇلاردىن
ئىنساپ كۆتۈرۈلدى. ئۆشرە ـ زاكات ئايرىشتا كۆز بوياmچىلىق
قىلىپ، ھەزرەت سەيلىسىدە داچەن تـارقىتىش ۋە ياكى شـويلا
قايىنىتىپ ئاش بېرىشتەك ئاز چىقىم بىلەن چوڭ داۋراڭ كـۆـ
تۈرۈپ، ھىيلە شەرئى قىلماقتا. بۇنىڭ ئەكسىچە، كەمبەغەللىك
كۆپەيدى. يېزا ـ سەھرالاردا خانىۋەيران بولغانلار، شەھەر ـ
كوچىلاردا خارلىنىپ ئاچلىقتىن زارلىنىپ يۈرگەن تۇل خوتۇن،
يېتىم ـ ئوغۇللار كۆپ. ئەگەرچەندە، ئىسلام ئالىملىرى، يۇرت
كاتتىلىرى ئىنساپقا كېلىپ ۋاقتىدا تەدبىر قوللانـمىسا، كەمـ

بەغەللەرنى ئاچلىقتىن، يېتىم - يېسىرلارنى خارۇزارلىق-
تىن قۇتقۇلدۇرمايدىغان بولسا، بى تەھقىقكى، ئۇلار ئاچ بې-
لىقلاردەك، شۇبدلار تاشلىغان تورغا ئۆزىنى ئۇرۇپ قارماققا
چۈشىدۇ، خالاس! ئىسلام ئەقىدىسى نۇر چېچىپ تۇرغان سا-
نى بۇخارادا، ئەۋلادلىرىمىزنىڭ ئىختىيارسىز ھالدا غەيرىي
دىنلارنىڭ قۇچىقىغا ئۆزىنى ئېتىپ، ئېتىقاد جەھەتتە ئىس-
لامدىن يۈز ئۆرۈشى بىز ئۈچۈن ئېيتقاندا، مۆلچەرلىگۈسىز يو-
قىتىش ۋە نومۇس ئەمەسمۇ! — سۆز بۇ يەرگە كەلگەندە دا-
موللامنىڭ ئاۋازى تاشنى يېرىپ تاشلىغۇدەك دەرىجىدە قاتتىق
جاراڭلىدى، ۋۇجۇدى نىمەئۈچۈندۇر غال - غال تىترەپ كەتتى.
كۆزلىرىدىن ئوت ياندى، ئۇ بىرئاز تىنىشۋېلىپ، يەنە داۋام
قىلدى، — قەست قىلغاننى پەس قىلىش كېرەك! بىز بۇ ئىش-
لارغا سۈكۈت قىلمايمىز! قۇللۇق قىلىپ قول قوشتۇرۇپ تۇرماي-
مىز! بىزنىڭ يولىمىز توغرا، مەسلىكىمىز توغرا! ئۇلار قەست
قىلسا، بىز ئۇلارنى پەس قىلىمىز!...

ئابدۇقادىر دامولla ئوتتۇرىغا قويغان كەسكىن سۆز،
دادىل پىكىرلەر مېھمانلارغا چوڭقۇر تەسىر كۆرسىتىپ، قانداق-
تۇر قوزغىتىش ۋە قەتئىيلىك تۇيغۇسى بەخش ئەتكەندى.

تۆتىنچى باب

ھەسەت ـ تولغاق تۇتقاندىن يامان

ھەممە ئادەمنىڭ ئىسمى، نامى ـ ئەمالى بولغىنىدەك، قانىسىز چىرايىدىن كىشىنىڭ قورققۇسى كېلىدىغان بۇ ئادەمنىڭمۇ ئىسمى ـ شەرىپى، نامى ـ ئەمالى بولغىيدى! بىراق قاندا قتۇر سەۋەبلەر تۈپەيلى، ئۇنىڭ ئەسلى ئىسمى ئۆچۈپ، كىشلەرنىڭ ئېسىدىن كۆتۈرۈلگەنىدى. شۇ سەۋەبتىن، كىشىلەر ئۇنى ھازىر ئاغزىغا رام بولۇپ كەتكەن كېيىنكى ئىسمى، لەقىمى بويىچە «بەدرەك مەخسۇم» دەپ چاقىراتتى. كىتابىمىزدىمۇ ئۇنىڭ كېيىنكى لەقەم ئىسمى قوللىنىلدى، چۈنكى، ئىلگىرىكى ئىسمىنى سۈرۈشتە قىلىپ تېپىپ، كىتابىمىزغا كىرگۈزسەكمۇ، كېيىنكى لەقەم ئىسمىنى قوللانغانچىلىك ئۇنۇم بەرمەيدىغانلىقىنى ئالدىن بايقاپ قالدۇق.

ئۆلىما ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققان بۇ مەخسۇم ياش ۋاقتىدا ئاق پىشماق، يۇمىلاق يۈزلۈك، خۇش پىچىم، يىللىق چىراي ئىدى. بۇزۇقچىلىق يولىغا ماڭغاندىن كېيىن، چاپسانلا

ئۆزگىرىش ياسىغان قانىسىز چىرايىدىن، كۆكەرگەن لەۋلىرى-
دىن، تولۇقلانغان ياسالما پولات چىشلىرىدىن كىشىنىڭ قورق-
قۇسى كەلسە، بەتقىلىق، لاۋزا كۈلۈشلىرىدىن ئادەمنىڭ سەس-
كەنگۈسى كېلەتتى.

ئۆلىما — ئالىملارنىڭ پەرزەنتلىرى ھەممىسىلا دادىسىغا
ئوخشاش ئۆلىما — ئالىم بولۇپ چىقىۋەرمەيدۇ. ئۇلارنىڭ ئى-
چىدىن كەپتەرۋاز، قىمارۋاز، پاھىشۋاز بوزۇقلارمۇ چىقىپ قې-
لىشى مۇمكىن. بۇ چۈشەنچىنىڭ تىرىك شاھىتى بولغان بەدرەك
مەخسۇم دەل شۇنداق چىقىپ قالغان بىر مەخلۇق ئىدى.

لەقەم ئاسماندىن چۈشىدۇ، دېيىشىدۇ. گەپ ئۇنداق بول-
غان بىلەن لەقەمنى يەنىلا خەلق قويىدۇ. بىرى ئۆردەككە
ئوخشاش ئىرغىپ ماڭسا، «ئۆردەك»؛ قىلىقلىرى قوپال ھەم خى-
رامان بولسا، «تۆگە»؛ گومۇش بولسا، «كالا»؛ قورقۇنچاق بول-
سا، «توخۇ»، «توشقان» دېگەندەك لەقەملەرنى قويۇشىدۇ.
بەدرەك مەخسۇمغىچۇ! ئۇنىڭ نېمىسىگە، قانداق قىلىقلىرىغا
قاراپ بۇ لەقەمنى قويۇشقاندۇ! بۇنىڭ سەۋەب ۋە جەريانلىرى
بىر ئاز مۇرەككەپ.

بەدرەك سۆزى — مۇتتەھەم، ئۇششۇق، زاڭ، رەسۋا، قې-
لىن، ئارسىز... ۋە يەنە شۇ خىلدىكى نەپرەتلىك سۆزلەرنىڭ
ئومۇمىي يىغىندىسىغا توغرا كېلىدىغان ھاقارەتلىك سۆز، ئۇنـ-
داق بولسا، مەخسۇمنىڭ قانداق ئىشلىرىغا قاراپ «بەدرەك»
لەقىمىنى قويغاندۇ!؟ كۆزىتىش نەزەرى ئۇزۇن، مىزان ئۆلچىمى
بەك ئادىل بولغان خەلق ئاممىسى ئۇنىڭ ئۆلىما ئائىلىسىدىن
كېلىپ چىققان مەخسۇمزادىلىكىنى، دادىسىنىڭ سايىسىدە ئۇ-
زۇن يىل مەدرىستە ئوقۇغان بولسىمۇ، ئۆردەككە سۇ يۇقمىغان-

دەك. ئىلىم بۇقماي ئوتتۇرا يولدا توختاپ قالغانلىقىنى، ئەمما بىشىدىن سەللە تۇمىقى، ئۇچىسىدىن مەخسۇملۇق تونى چۈشمەگەنلىكىنى، دەل شۇنداق تەقۋادار نىقاب ئاستىدا بۇزۇقچىلىق، كەيپ - ساپا يولىغا مېڭىپ چۈشكۈنلەشكەنلىكىنى، نەزەردە پالاق تۇخۇمدەك سېسىغانلىقىنى بەش قولدەك ئېنىق بىلىپ تۇراتتى. بۇزۇلغان بۇ مەخسۇمنۇ ئادەمنى كۆرسە ئادەمچە، ئالۋاستىنى كۆرسە ئالۋاستىچە سۆزلەيدىغان، ئەھلى - ئىلىم سورۇنلىرىدا مەخسۇمزادىلىك دەسمايىسىنى كۆتۈرۈپ چىقسا، ئىلپەتلىرىنى تاپقاندا چىلىم چېكىش، قىمار ئويناشتەك پەسكەشلىكلەر بىلەن ئادەتلىنىپ، خەلق نەپرىتىنى تېگى - تېگىدىن قوزغايدىغان رەزىل شەخس بولۇپ قالغانىدى. خەلق ئۇنىڭ مۇنداق رەزىللىكىگە قاراپ بىر مەزگىل ئۇنى «كاساپەت مەخسۇم»دەپ ئاتاشتى. ئۇزۇن ئۆتمەيلا ئۇنىڭ ئۇچىغا چىققان شەخسىيەتچى، ھەسەتخور، پىتنىخورلۇقتەك ناچار ئىللەتلىرىنى سەزگەن ئامما ئىلگىرىكى ئىسمىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، «بەدرەك مەخسۇم» دەپ ئاتاشتى، بۇ ئىسىم ئۇنىڭغا قوغۇشۇندا قۇيغاندەك ئۆيۈپلا قالدى.

ياۋىدىن قورسىقىغا تۆرەلمە پەيدا قىلىۋالغان بەختسىز ئايال كۈندىن - كۈنگە يوغىناپ كېتىۋاتقان قورسىقىنى ئەل نەزەرىدىن يوشۇرۇش ۋە قانداق قىلىپ بوشىنىۋېلىش كويىدا كۈنلەرنى قانداق بىئارام ئۆتكۈزگەن بولسا، ئىچىگە «ھەسەت» ئىسىملىك تۆرەلمە قاچىلىۋالغان بەدرەك مەخسۇمنىڭ كۈنلىرىمۇ شۇنداق بىئارام ئۆتمەكتە ئىدى.

ئۇ بىئارام بولغىلى خېلى كۈن بولدى. قاچانكى ئابدۇقادىر داموللا قەشقەرگە كەلدى، شۇ كۈندىن باشلانغان بۇتولغاق

ئۇنى قاتتىق ئازابلاشقا باشلىدى. ياكى كېچىسى ئۇيقۇ يوق، ياكى كۈندۈزى ئارام. كېچىسى ئەمدىلا ئۇيقۇ تاپاي دېگەنـدە، كـۆز ئالدىغا ھېيتكا ۋە ئۇيەرگە توپلانغان سانجاق ـ سانجاق ئادەملەر، ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا ياڭراق ئاۋاز بىلەن سۆزلەۋاتقان ئابدۇـ قادىر داموللام، ئاڭلىغۇچىلارنىڭ دىققەت ـ ئېتىبارى ۋە ئالقىش سادالىرى... داموللام شەرىپىگە بولۇنغان چاي ـ بەزمە، زىياـ پەتلەر... ئۆزۈلمەستىن مارجاندەك تىزىلىپ كېلەتتى ـ دە، پۈ تۈن بەدىنىگە ئاچچىق زەھەر تارايتتى. بۇنداق ئەھۋالدا ئـۇ قانداقمۇ ئۇيقۇ تاپسۇن!

كۈندۈزلىرىمۇ ئوخشاشلا بىئارام بولاتتى. ياكى ئۆيدە ئاـ رامىدا ئولتۇرالمايتتى، ياكى كوچىدا. سەرمەندىن ياكى قۇمدەرـ ۋازىدىن كېلىپ كېتىۋاتقـان كىشىلەرنىڭ ھەممىسى ئابدۇقادىر دامـولـلىنى زىيارەت قىلىپ كېتىۋاتقانـدەك تـۇيۇلاتتى ـ دە، ئولتۇرغان يەردىمۇ بىردەم بېسىپ ئولتۇرالمايتتى.

بۈگۈن ئۇ ئۆيدە ئولتۇرالماي يەنە كوچىغا چىقتى. قەـ يەردە تۇرۇشىنىمۇ بىلمەستىن، خۇددى كۆكۈيۈن چاققان بايتالـ دەك يورغىلاپ، ھېيتكادىن قايرىلىپ نـورىبىشى تەرەپكە قاراپ كېتىۋاتقاندا، كىمدۇر بىرى چاقىرىپ قالدى. ئۇ ئىتتىك توخـ تاپ قايرىلىپ سول تەرەپتىكى كىتابپۇرۇش دۇكىنىدا ئولتۇرغان «غـىلدىرەك»داموللىنى كۆردى ـ دە، خۇش بولۇپ ئۇچقانـدەك بېرىپ كۆرۈشتى. «ھاپىتىغا ـ شاپىتى، توگرىلىققا مـەرەزدا» دېگەندەك. بـەدرەك مەخسۇم بىلەن غىلـدىرەك داموللىـنىڭ تېپىشىپ مۇنداق قىزغىن كۆرۈشكەنلىكى ئەتراپتىكى كىشىلەرنى ئەجەبلەندۈرمەي قالمايتتى. ئۇلار نېمىدېگەن قىزغىن، نېمىـ دېگەن كۆڭۈللۈك ـ ھە! ئەگەرشائىرلار بىلسە، «بەدرەك ـ غىلدىرەك»ـ

تىن ئىبارەت مۇنداق توق قاپپىيگە قىزىقىپ چاپلىشىپلا قال-
غان بولاتتى!
كىشىنى تەئەججۇپلەندۈرىدىغان يەنە بىر يېرى، «غىل-
دىرەك» دامولللىنىڭ ئەقەم تارىخىمۇ بەدەك مەخسۇمنىڭ
تارىخى بىلەن ئوخشاش بولغانلىقىدا، ئەمما، ئۇ ئاددىيراق
ئىدى. غىلدىرەك دامولال مەدرىسىدە ناچار ئوقۇغان بولسىمۇ،
ئەمما ئاتىسىنىڭ كۈچى بىلەن دامولال ئۇنۋانىنى قولغا كەل-
تۈرۈپ، كىچىكرەك مەسچىتنىڭ ئىماملىقىغا تەيىنلىنىۋالغان، لې-
كىن ئۆزىگە تۇشلۇق ئىش كۆرمەي، جاھانسازلىقتا كۆپرەك بې-
رىلىپ، چىشىنىڭ ئىقىنى كۆرسىتىش، سىيلىق - ياغلىما، يال-
غان - ياۋداق سۆزلەرنى كۆپرەك قىلىپ، كەڭ
ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت يۈرگۈزۈپ، كوچا - دوقمۇش، بۇ-
لۇڭ - پۇچقاقلاردا زاسۇيېچىنىڭ غالتىكىدەك غىلدىرلاپ يۈ-
رۈپ، ھەممە يەرگە يېتىشتى. ئۇنىڭ بۇ خىل ھەرىكەتلىرىگە
قاراپ ئەھلى-جامائەت ئانچە باش قاتۇرۇپ تۇرماستىنلا«غىل-
دىرەك دامولال» دەپ ئاتىشىۋالدى.
— ئالدىراشقۇ، قەيەرگە كېتىۋاتقانلىرى؟ — دېدى غىل-
دىرەك دامولال مەخسۇمنىڭ قولىنى قويۇۋەتمەي تۇرۇپ.
— ھېچ...، — دېدى مەخسۇم ئۆز كەيپىياتىنى ئېيتقۇسى
كەلمىگەندەك قىلىپ.
— يوشۇرمىسىلا، خېلى دەردلىرى بار!
— ياقەي، ئىچىم پۇشۇپ...
— قويسىلا، قامالاشمىغان گەپلىرىنى! توققۇزى تەل مەخ-
سۇمنىڭمۇ ئىچى پۇشامدىكەن! — غىلدىرەك دامولال سىنچى كۆز-
لىرى بىلەن گويا ئۇنىڭ ئىچىدىكى سىرىنى بىلمەكچى بولغان-

ىدەك قادىلىپ قارىسا، يەنە بىر تەرەپتىن، ئۇنىڭ قولىنى فوـ
يۇۋەتمەي، باھا كېلىشتۈرگۈچى بىردىكتەك سىلكىپ دوستلۇق
ئىزھار قىلاتتى.

ـــ نېمە دېگەنلىرى ئۇ، ئىچىپۇشۇقى دېگەن مەلدە!ـــ
دېدى مەخسۇم گۆلىيىپ قاراپ، ـــ مۇشۇ كۈندىكى ئىچ پۇشۇـ
قۇمنىڭ ئىبغىرلىقىدا قەشقەرنى تاشلاپ، يىراق بىر شەھەرگە
كېتەي دەۋاتىمەن!

ـــ بەللى، بەللى،ـــ دېدى غىلدىرەك داموللا يەرگە
چۈشۈپ يېرىلىپ كەتكەن چىلگىدەك ھىجىيىپ، ئۇنىڭ چىشلىـ
رى خۇددى چىلگە ئۇرۇقچىسىدەك سېرىق كۆرۈنەتتى، ـــ مەن
بىلسەم، سىلى ئىمام ئەزەم ھىندىستاندا تۆھمەتچى ئايالغا توـ
نىنى يېشىپ بېرىپ قۇتۇلغانغا ئوخشاش بىر ئىش قىلاي دەـ
ۋاتىلا، شۇنداقمۇ؟

بەدرەك مەخسۇم جاۋاب قىلماي جىم تۇردى. غىلدىرەك
داموللا غىلدىرلاپ ئالدىغا ئۆتۈپ يەنە سورىدى:

ـــ سىلى ئىمام ئەزەمنىڭ شۇ ھېكايىسىنى ئاڭلىغانـ
مۇ؟ ئاڭلىمىغان بولسىلا سۆزلەپ بېرەي! ـــ دېدى ئۇ مەخسۇمـ
غا سوئال نەزەرى بىلەن قاراپ.

ئاڭلىمىغان ھېكايىنى ئاڭلىغان دېيىشكە ئوڭايسىزلانـ
غان مەخسۇم ئاڭلىمىدىم دېيىشكە نومۇس قىلىپ كۈلۈمسىرەپ
قويدى. غىلدىرەك داموللا سۆزلەشكە باشلىدى:

ـــ بىر كۈنى ئىمام ئەزەم ئورمانلىقتا كېتىۋاتسا، يول
چېتىدىكى ئوت ـ چۆپلەر ئارىسىدا ياۋروپالىق ئاق تەنلىك
بىر ئايال بىلەن قارا تەنلىك بىر ھىندى مۇھەببەتلىشىۋېتىپـ
تۇ. بۇنى كۆرگەن ئىمام ئەزەم ئويلاپتۇكى، ئۈركىتىۋەتسەم

ئۇلار بۇ ھارام ئىشنى قىلىشتىن توختاپ، گۇناھ ئۆتكۈزۈشتىن ساقلىنىپ قالسا ئەجەب ئەمەس، دەپ يىراقتىنلا «ھايت» دەپ ۋارقىراپتۇ. بۇ ئاۋازنى ئاڭلىغان ھىندىستانلىق قويۇپ قېچىپ كېتىپتۇ. مۇھەببەت پەيزىنى بۇزۇپ قويغانغا ئاچچىقى كەلگەن ھېلىقى ياۋروپالىق ئايال يۈگۈرۈپ كېلىپلا ئىمام ئەزەمنىڭ پېشىگە ئېسىلىپ:

«ئادەم بارمۇ، ئىمام ئەزەم ماڭا باسقۇنچىلىق قىلىۋاتىدۇ، قۇتقۇلدۇرۇڭلار!» — دەپ ۋارقىراپتۇ. ئىمام ئەزەم: يامان بولدى، خەقلەر كەلسە، ئاق - قارىسىنى بىلگۈچىلىك ماڭا سەت ئەمەسمۇ، دەپ قۇتۇلۇپ قېچىپ كەتمەكچى بوپتۇ، ئەمما ئۇ-يان قىلىپمۇ، بۇيان قىلىپمۇ چاپانىنىڭ پېشىنى ئايالنىڭ قولىدىن ئاجرىتالماپتۇ. قارىسا، ئۇ يەر - بۇ يەردىن ئادەملەر كېلىۋاتقۇدەك، تەمتىرەپ قالغان ئىمام ئەزەم ئاخىر تونىنى سىيرىپ سېلىۋېتىپ ئۆزى قېچىپ قۇتۇلۇپتۇ. سىلىمۇ شۇنىڭغا ئوخشاش بىر ئىش قىلاي دەۋاتاملا يا!

— بارىكاللا، كۆڭلۈمدىكىنى تېپىۋاللا جۇمۇ! — دېدى بەدرەك مەخسۇم قايىل بولغان قىياپەتتە كۈلۈپ. ئۇ ئەمدى يارىسىنىڭ يىرىڭىنى چىقىرىۋەتكەندەك سەل ئېچىلدى.

— ئۇكام، — دېدى غىلدىرەك داموللا مۇغەممەر كۈلكىسىگە زور قىلىپ، — سىلى كىمنىڭ ئوغلى بىلەملا! سىلى دېگەن قەشقەرنىڭ نۇرلۇق چىرىغى پەخرۇل ئىسلامنىڭ ئوغلى. سىلىنىڭ پەدەر بۇزرۇگاھلىرى دىنىي ئىسلامنى روناق تاپتۇرۇپ، مۇتلەق كەڭ نوپۇزغا ئىگە بولغان ئۇلۇغ زات، شۇنداق ئۇلۇغ ئەۋلادىنىڭ پۇشتى نۇرۇقلۇق، قەشقەرنى تاشلاپ قەيەرگە بارماقچى! مۇنداق سۆزنى ئىككىنچى ئېغىزلىرىغا ئالمىسىلا، بىز ھېچيەرگە

كەتمەيمىز! كىمنى كۆرمىگەن، كىمنى ئۆتكۈزمىگەن قەشقەر بۇ!
بەدرەك مەخسۇم بىلەن غىلدىرەك دامولـلا تـاسادىپىي ئۇچرىشىپلا خۇددى ئىلگىرى مەسلىھەتلىشىۋالغاندەك، پىت بىپـ قىنىشىپ قىچىشقان يەرلىرىگە ئارام بەرمەكچى بولۇشتى. بۇلارـ نىڭ سىرى، مەقسىتى نىمە؟ بۇنى كىم بىلسۇن! ئۇلار كىتابپۇـ رۇش دۇكىنىدا ئولتۇرۇپ، كەڭتاشا سۆزلەشكىلى بـولمايدىغانـ لىقىنى ئوخشاش ھېس قىلىشقاندەك، بىر ـ بىرىگە قـاراشتىـ دە، تەڭلا ئورنىدىن تۇرۇپ، قوشماقتـەك يـانـدىشىپ يـۈرۈپ كېتىشتى.
ـ دۇكان ئالدىدا ئوچۇق سۆزلەشكىلى بولمىدى، ـــ دېدى غىلدىرەك داموللا دۇكاندىن 20 ـ 30 قەدەم يىراقلاشقاندا، ـــ قېنى، سۆزلىسىلە، ئىچلىرى نىمىگە پۇشتى، ئاڭلاپ كۆرەي!
ـــ سىلى سورىمىسىلا، مەن ئېيتماي جۇمـۇ! ـــ بـەدرەك مەخسۇم نىمە ئۇچۇندۇر ئـوڭايسىزلانغاندەك، ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ قويدى.
ـــ دېسىلە، ئىككىمىزنىڭ ئارىسىدا يـوشۇرىدىغـان سىر يوق، دېسىلە، نىمىگە ئىچلىرى پۇشتى؟
ـــ ئىچىم پۇشقان يېرى، ـــ دېدى مەخسۇم ئەلەم بىـ لەن، ـــ ھازىر قەشقەردە قەيەرگىلا بارسا ئابدۇقادىر دامـوللا، كىمنىڭلا ئـاغـزىغـا قـارىسا ئابدۇقادىر داموللا دېـگـەندىن باشقا گەپ يوق. ئۇنداق ئالىم، مۇنداق ئۆلىما، قـانـچـە ـ قانچە كىتاب يازغان، رىسالە تۈزگەن دېيىشىپ، بەزەنلەرنىڭ ئاغزىدىن كۆپۈك قايناپدىكەن تېخى. شۇنداقمۇ گەپ بولامدۇ!؟ راست سۆز قىلسام، مەن بۇ گەپلەرگە چىداپ تۇرالمىدىم! مىـ نىڭ ئىچ پۇشقۇم مانا مۇشۇ يەردە! بـۇ خـەق قاراپ تۇرۇپ

بىر ئاتۇشلۇقنى مۇشۇنداق ئاسمانغا كۆتۈرۈۋەتسە، ئۇ چاغدا بىز قەيەرگە باردىكەنمىز! ئەخلەتخانىغا بارامدۇق، بىزنىڭ شەھەرنىڭ ئۆزىدىن كۆتۈرگۈدەك ئادەم چىقمامدىكەن! سىلى تۇرۇپلا، سىلىگە ئوخشاش نى - نى داموللىلار تۇرۇپتۇ، بىزمۇ تۇرۇپتۇمىزغۇ! — مەخسۇم بىرئاز توختىۋېلىپ، غەزىپىنى باسقاندەك چوڭقۇر تىنىۋالغاندىن كېيىن داۋام قىلدى، — قەشقەرلىق دېگەن مۇشۇنداق ئوسال خەق، بىر ئادەمگە ئېقىنىپ كەتسە چېكىدىن ئاشۇرۇۋېتىدۇ، شۇڭا قۇلىقىم ئاڭلىمايدىغان، كۆزۈم كۆرمەيدىغان يەرگە كېتەي دېگەن!

غىلدىرەك داموللا بىر ھازاغىچە قاقاقلاپ كۈلگەندىن كېيىن، كۈلكە ئارىلاش سۆزلىدى:

— سىلى قالتىس ئادەم، جۇما! — دېدى ئۇ مەخسۇمنىڭ غولىنى قېقىپ، — مېنىڭ كۆڭلۈمدە نېمە بولسا، سىلىنىڭ كۆڭلىرىدىمۇ شۇئىكەن، ماڭا قانداق خىيال كەچكەن بولسا، سىلىدىمۇ شۇنداق ئىكەن، نېمىدېگەن ئوخشاشلىق - ھە! لېكىن كېيىنكى گەپلىرىگە قوشۇلمايمەن! — دېدى ئۇ قوشۇمىسىنى تۈرۈپ، كېيىن چىرايىغا جىددىي تۈس ئېلىپ داۋام قىلدى، — ھېچ يەرگە كەتمەيمىز، قەشقەرنى ئابدۇقادىر داموللا سورىمايدۇ، ئىگىسى بار. بېشىمىزدا سايىۋەن بولۇپ ماتىتەي جانابلىرى تۇرۇپتۇ. قەشقىرىمىزنىڭ گۈل تاجىسى ھەمراھبايدەك نى - نى بايلىرىمىز تۇرۇپتۇ، خاتىرجەم بولسىلا، ھېچ يەرگە كەتمەيمىز، ئۇنداق گەپنى ئىككىنچى ئېغىزلىرىغا ئالمىسىلا!

— مەن قارىسام تىتەيىندىمۇ، بايلارنىڭمۇ كارى يوق، مەيلى دەپ قويۇۋەتكەندەك قىلىدۇ، — دېدى مەخسۇم مەيۇسانە قىياپەتتە بوينىنى قىسىپ.

— ئۇنداق دېمىسىلە، خۇدا يىمنىڭ ئارغامچىسىغا ئوخشاش، بۇلارنىڭمۇ ئارغامچىسى ئۇزۇن، — غىلدىرەك داموللا كۆزىنى مايمۇندەك ئوينىتىپ داۋام قىلاتتى، — ئاستا - ئاستا مېلىڭنى ئالىدۇ، ئاغرىتماستىن جېنىڭنى، دېگەنىدەك، ئۇلارنىڭمۇ كۆزلەپ قويغان يېرى بار دۇ! ۋاقتى نىشۋاق كەلگەنىدە، ئارغامچىنى بىر تارتسا، ھەرقانداق شاش ئاتمۇ قىچىپ قۇتۇلالمايدۇغۇ! شۇنداق ئەمەسما!

بۇلار سۆزلىشە - سۆزلىشە تىتەي يامۇل ئالدىغا يېقىنلاپ قالغانلىقىنى تۇيماي قالغانىدى. ئالدى تەرەپتىن ئاپلا بەگ چىقىپ كەلدى.

بۇمۇ بىر قىزىق ئىسىم. ئۇنىڭ ئەسلى ئىسمى ئابدۇللا، ئېغىزچە ئېيتقاندا، ئابلا. تىتەي يامۇلغا ئارىلىشىدىغان بولغاچقا، ئابلا بەگ دەپ ئاتايتتى، بىراق ئۇنىڭ قانداقلا گەپ قىلسا، پات - پاتلا «ئاپلا» دەپ ئۈچلۈق ساقىلىنى تۇتاملايدىغان غەلىتە ئادىتى بولغاچقا، كىشىلەر ئۇنىڭ مۇشۇ ئادىتىگە قاراپ «ئاپلا» بەگ دەپ ئاتاشقان.

— بېگىم، سىلى خىزىر ئەلياستەك ئادەم، جۇما، — غىلدىرەك داموللا غىلدىرلىغان پېتى بېرىپ ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈپ داۋام قىلدى، — ئادەم قەيەردە سېغىنسا شۇ يەردە ھازىر بولىدىغان ئەۋلىيادەك ئادەم ئىكەنلا! بىز سىلىنى ئىزدەپ كېتىۋاتاتتۇق. ئازراق گېپىمىز بار ئىدى، سۆزلىشۋالغان بولساق.

— ئاپلا... — دېدى ئۇ ئۈچلۈق ساقىلىنى تۇتاملاپ، — مۇھىم ئىش بىلەن كېتىۋاتاتتىم، جۇما، بولمىسا ئەھۋاللاشساق بوپتىكەن!

— ھەرقانچە مۇھىم ئىش بولسىمۇ، بىر پىيالە چاي

قۇيۇپ بېرەي، لەۋزىمنى يىرمىسىلا، خۇش بولاي!
— ئاپلا... يامان يەردىن تۇتتۇڭلار، جۇما! — دېدى ئاپلا بەگ غىلدىرەك دامولىغا قاراپ، ئۇ خىلىلا يۇمشاپ قالـغانىدى.
بۇلار دوقمۇشتىكى چايخانىغا كىرىپ، بىر پىيالىدىن چاي ئىچىپ ئولتۇرۇپ مۇڭداشتى.
— شەھەرنى ئالدى قۇنـتەيجى، دېگەنىدەك ھازىر قەشـقەرنى ئابدۇقادىر داموللا ئالدى! — غىلدىرەك داموللا ئەلەم بىلەن دەرد تـۆكـۈشكە باشلىدى، — بۇ ئادەم يەنە شۇ باشتىـكىدەك شـەھەرگە پاراكەنـدىچىلىك سىلىۋاتىدۇ. بـۇ ئادەمنىڭ مەقسىتى نېمە، زادى چۈشىنىپ يەتكىلى بولمايۋاتىدۇ!
— نېمىشقا چۈشەنگىلى بولمىسۇن! — دېـدى بـەدرەك مەخسۇم كەسكىن تەلەپپۇزدا ھۆكۈم قىلىپ، — مەقسىتى ئېنىق. ئۇ ئادەمنىڭ دەيدىغىنى خەلقنى ئويـغىتىش، خەلقـنى ئويغىـتىپ نېمە قىلماقچى؟! تىنچىيگە قـارشـى چىقماقـچى، تـايىنلىق تۇرۇپتۇ. بۇ توغرىدا بىزنىڭ بىلگەنلىرىمىزمۇ ئـاز ئەمەس، بېگىمگە ئېيتىمىز دەپ كەلدۇقۇ، بېگىم ئاڭلاپ باقسۇن، ئانـدىن يەتكۈزىدىغان جايغا يەتكۈزۈپ قويىمىدۇ!
— ئاپـلا...، — دېـدى ئـۇ سـاقـىلىنـى تـۇتـامـلاپ ئـۇياق ـ بۇيـاقـقا چۆچـۈپ قارىـۋېلىپ، ئـانـدىـن سۆزلـدى، — بىز يـامان يـەردە سـۆزلـىشـىپ قـالـدۇق، لېـكىن ئىككىڭلەرگە ئىشەنچىم بـار، سىلەرنـى ھېچكىمگە تىنمـايدۇ، دەپ قاتتىق ئىشىنىمەن. مۇشۇ كۈندە تىتەينىڭ ئالدىغا كىرىـدىغان ئادەم بەك نۇرغۇن، باپكارنىڭ مـوكىسىدەك كىرگەن ـ چىققان، ئادەملەرنىڭ ھەممىسى ئابدۇقادىر داموللا توغرىسىدا

شىكايەت قىلىشىۋاتىدۇ. شۇ خەق شىكايەت قىلمىسا تىتەينىڭ نېمە كارى! ئۇ دېگەن بىر ئويۇنچى ئادەم، ئالتەكۇنلۇك ئالەمدە ئويناپ كۇلگىنىم قالدى، دەپ تەيتەي خېنىملار بىلەن كۆكۆل ئېچىپ، كۈننى كەچ قىلىۋېرىدۇ. كېچىسى تېخى تاماشانىڭ يوغىنى... ئاپىلا... تىتەينىڭ غەيۇستىنى قىلىپ قويدۇمۇ ـ قانداق؟ ئەگەر ئاڭلاپ قالىدىغان بولسا، تانابىمنى غىر تارتىدۇ! — ئاپىلا بەگ ئۆزىچە خاۋاتىرلىنىپ، ئالاق ـ جالاق بولۇپ، ئەتراپقا بىر قۇر نەزەر تاشلىغاندىن كېيىن، يەنە داۋام قىلدى، — لېكىن، تىتەي بايلارنىڭ سۆزىنى بەك ئاڭلايدۇ، جۇما! باي دېگەن بەك يامان بولىدىكەن، ئۇلار ئۆزى كىرىشتىن بۇرۇن بىرمۇنچە قىممەتلىك نەرسە ـ كېرەكلەرنى كىرگۈزۈپ تامىقىدىن ئىلىدىكەن. بېلىققا ئوخشاش ئىلىندۇرۇۋالغاندىن كېيىن، ئاندىن ئۆزى كىرىدىكەن. بۇ چاغدا ئۇلار نېمە دېسە، تىتەي ماقۇل دەۋېرىدۇ، ھەرگىز ئۇلارنىڭ گېپىنى يىرىۋېتەلمەيدۇ. ئاپىلا... ئاغزىم مۇشۇنداق ئەسكى، ئاغزى يېشىلىپ كەتكەن تافاردەك سۆزلەۋەردىممۇ ـ قانداق! بولۇپمۇ چايخانىدا ئولتۇرۇپ، كېلىش ـ پەخەس گەپنى قىلىۋەرگىنىمنى قاراڭلار، بۇ قاملاشمىغان ئىش بولدى. ئاپىلا ... بىزگە يامۇلنىڭ ئىچىدىكى ئىشنى سىر تۇتۇڭلار، ھېچكىمگە سۆزلىمەڭلار دەپ تاپىلاپ تۇراتتى، بۈگۈن مەن ئەمەل قىلالمىدىم، يامان بولدى، جۇما، ئاپىلا... — ئۇچلۇق ساقىلىنى تۇتامىلىغان ئاپىلا بەگ مەخسۇم بىلەن دامولىلىغا بەزدەك قاراپ داۋام قىلدى، — لېكىن ھەرقايسىڭلارغا ئىشىنىمەن، ئىنىس ـ جىنغىمۇ تىنمايدۇ، دەپ ئويلايمەن. گەپ مۇشۇ يەردىلا قالسۇن، لېكىن ئۇنتۇرىغا چىقىپ قالىدى ـ

غان بولسا، بۇنىڭ دەردى ھەممىدىن بەكرەك ماڭا تېگىدۇ. ھەر قايسىڭلار تېخى ماڭا تۆت تەڭگە چاي پۇلى بەرگىنىڭلار يوقـ قۇ. بىر پىيالە چاي ئىچىپلا شۇنچە نۇرغۇن گەپنى قىلىپ تاشلىغىنىم چوڭ خاتا، جۇما، ئاپلا...— دېدى ئۇ ساقىلىنى تۇتاملاپ.

— بېگىم، — مەخسۇم ئىلتىماس نەزەرىدە قاراپ سۆز ئاچتى، — بىزنىڭ مەقسىتىمىزنى تىتەينىڭ قۇلىقىغا يەتكۈـ زۈپ قويارسىمۇ!

— يەتكۈزمەمدىغان، مەن ھەر كۈنى تىتەينىڭ پۇتىنى تۇتقىلى كىرگەندە، قانداق گەپ ـ سۆزلەر بار، دەپ سورايـ دۇ. مۇنداق تەرەپلىرىگە تىتەي بەك چېچەن. ھەرقايسىڭلار تۆت ـ بەش تەڭگە چاي پۇلى بەرمىگەن بولساڭلارمۇ، ئۇنچىلىك گەپنى يەتكۈزمەي قالامتىم. ئاپلا... ئۆيگە گۆش ئاپىرىپ بېرىدىغان بىرمۇھىم ئىشىم بار ئىدى، كېچىكىپ قالدىم،قانداق قىلارمەن،ئەمدى قوشناچىم ساقىلىمنى يۇڭدايدىغان بولدى ـ دە! ئاپلاھۇ ئەپكەر....

ئاپلا بەگ ئورنىدىن تۇرۇپ ماڭماقچى بولدىيۇ، بىردىنلا توختاپ قالدى.

— ئاپلا...— دېدى ئۇ بېشىنى چايقاپ، — ھېلى چىققار ۋاقتىمدا ئالدىراپ پۇلنى ئۇنتۇپ قاپتۇمەن، ئەمەسما! يېنىمدا گۆش ئالغۇدەكمۇ پۇل قالماپتۇ، ئاپلا!

— كېرەك يوق، بېگىم، بىزدە بولغاندىكىن ئوخشاشقۇ،— مەخسۇم ئىككى مىسقاللىق تەڭگىدىن بىرنى ئۇزارتتى، — بىزـ نىڭ گەپلىرىمىزنى ئەسلىرىدىن چىقىرىپ قويماسلا! — دېدى ئۇ تەڭگىنى تۇتقۇزۇپ.

— خاتىرجەم بولسىلا!

ئاپلا بەگ خوشلىنىپ كېتىپ قالدى. بىەدرەك مەخسۇم بىلەن غىلدىرەك داموللىمۇ چايخانىدىن چىقتى. ئۇلارنىڭ سۆزى تېخى ئاخىرلاشمىغانىدى.

— داموللام تېخى خەلقنى ئويغىتارئىمىشكەن، ئۇ ئويغاتـ مىسمۇ مەزىناخۇنۇملار ھەر كۈنى ئەتىسگەندە ئويغىتىۋاتامدۇ!

— داموللامنىڭ مۇشت ئاتمايدىغان ئادىمى يوق ئىكەن، شۇبدلار ئاچقان شىپاخانىغىمۇ چاڭ سېلىپ...

— تىتەيگىمۇ، نىكولاي پاشاغىمۇ، ئىنگلىزلارغىمۇ ئۆكتە قىلىپ...

— بىر گەپنىڭ ئىككىسى بولسا مەرىپەت دەيدىكەن!

— ئىسلاھات دەپ، نەچچە يۈز يىلدىن بولۇپ كېلىۋاتـ قان ئادەتلىرىمىزنى بۇزۇپ، قانداق مەقسەتكە يەتمەكچىكىنتاڭ!

ئىشتاندىكى كۆكۈلگە تايىن، دېگەندەك ئىككىسىنىڭ ئىچىدە يېنىۋاتقان ھەسەت ئوتى بىر - بىرىگە تۇتۇرۇق بو- لۇپ، دەردىنى تېخىمۇ كۈچەيتتى.

ئۇلار بىرئاز ۋاقىت سۆزسىز ماڭدى، لېكىن كۆڭلى بىئارام ئىدى. ئىچىنى قانداقتۇر بىر خىل زەھەرلىك قۇرت تاتلاۋاتقاندەك بىئارام بولاتتى. ياق، توغرىراقى، ئەتۇر تول- غاق تۇتقاندەك ھالسىزلاندۇراتتى. ھازىرلا ۋايجان دەپ تۈ- گۈلۈپ يېتىۋالغۇدەك دەرىجىدە ئازاب سېلىپ قاقشىتاتتى. بۇ نېمە؟ ئۇلارنىڭ ئىچىدە راستتىن تۆرەلمە پەيدا بولغانمۇ! راستتىن تولغاق تۇتقانمۇ! ياق ... ئۇلارغا ئازاب سېلىۋاتقان نەرسە، قانداقتۇر زەھەرلىك قۇرتمۇ ئەمەس، تولغاق تۇتقانلىق- تىنمۇ ئەمەس، ئۇلارنى ئازابلاۋاتقان، قاقشىتىۋاتقان نەر- سە ئۆزلىرى كەسىپ قىلىۋالغان ھەسەتخورلۇق، كۆرەلمەسلىك،

ئىچى تارلىق!

ئۇلار بىئارام بولۇپ كېتىۋاتاتتى. ئالدى تەرەپتىن بىر ئاشىق پەيدا بولدى. بېشىغا ئۇچلۇق كۇلا، ئۇچىسىغا قۇراق چاپان كىيگەن بۇ ئاشىق ئەگمە دوناي ھاسىسىنى تىوكۇلدىتىپ، قانداقتۇر بىر سۆزلەرنى تەكرارلاپ كېلەتتى. ئۇنىڭ ئاۋازى جاراڭلىق، تەلەپپۇزى ئېنىق ئىدى. ئۇنىڭ سۆزلىرى ھەممە ئادەمگە چۈشىنىشلىك ئاڭلىنىپ تۇراتتى. بەدرەك مەخسۇم، غىلدىرەك داموللا ئاشىقنىڭ سۆزلىرىگە قۇلاق سالدى، ياق، ئۇلار قۇلاق سالمىدى، بەلكى ئاشىقنىڭ ئېيتقانلىرى دانە ـ دانە بولۇپ، تاش ساقىدەك ئۇلارنىڭ قۇلىقىغا ئۇرۇلۇپ تۇراتتى. ئاشىق تەكرارلىماقتا:

بىناماز نىڭ گۆرى تار
گۆرىگە قانداق پاتار.
پېتىشى پاتقان بىلەن
ئازاب چېكىپ قانداق ياتار؟!

ئىچى تارنىڭ ئۆيى تار
ئۆيىگە قانداق پاتار.
پېتىشى پاتقان بىلەن
سىغىشىپ قانداق ياتار؟!

پېتىنىخورنىڭ شەھرى تار
شەھرىگە قانداق پاتار.
پېتىشى پاتقان بىلەن
چىقىشىپ قانداق ياشار؟!...

— نېمە دەۋاتىدۇ، مـاۋۇ سـاراڭ دىـۋانـە! — دېـدى بـەدرەك مـەخسۇم روبىروسىدىن ئـۆتۈپ كېتىۋاتقان ئاشىققا خۇددى چايناپ پۈركۈپ تاشلايدىغان ئەلپازدا ھومىيىپ قاراپ.

— يوللىرىغا ماڭسىلا، ئۇنداق گەپكىمۇ قۇلاق سالامدىغان! — دېدى غىلدىرەك داموللا مەخسۇمنىڭ بىلىكىدىن تارتىپ، — ساراڭ دېگەن ئاغزىغا كەلگەننى دەۋېرىدۇ، ئۇنىڭ نېمە ئېتىبارى.

— ياق، ئەمدى... ئادەمگە سوغۇق ئاڭلىنىدىكەنچۇ! ئاغزىغا بىرنى قويۇپ، ھېلى بىكار...

— قىزىق مەخسۇم ئىكەنلا، جۇما، مۇشۇ كەمگىچە تېخى چۈشەنمەپتىكەنمەن! — دېدى غىلدىرەك داموللا مەخسۇمنىڭ كۆزىگە مەسخىرە ئارىلاش قاراپ، — بۇنىڭغا خاپا بولۇش ھاجەتسىز، مېنىڭچە، قىلچە ھاجىتى يوق. سىلى ياكى بىناماز بولمىسىلا. ياكى ئىچى تار، پىتنە - پاساتچى بولمىسىلا، يەنە نېمىدەپ خاپا بولىلا! مەن ھاي بەرمىسەم بېرىپ ئۇرۇپ قويۇشتىن يانمايدىكەنلا، جۇما، ئەگەر ئۇرۇپ قويغان بولسىلا، قانداق بولاتتى، بىلەملا؟ ئۇ ئەبگا يېتىۋېلىپ ئۆلۈكىنى ساتاتتى!...

— قورقامتىم! — دېدى بـەدرەك مەخـسۇم دوستىنىڭ سۆزىنى قايرىپ، — ئۇرغان بولسام، ساراڭ دىۋانىنى ئۇرۇپ ئۇبدان قىلدى، دەپ خەلق خۇش بولاتتى!

— يوغسۇ، ھەرگىز ئۇنداق دېمەيدۇ، سىزدىكى بار سەكرەپتۇ، دەپ شاڭخو قىلىدۇ، بىلەملا! يۈرسىلە، باينىڭ كانتورىغا بارايلى، دەردىمىزنى شۇ يەردە چىقىرىمىز، — غىلدىرەك

داموللا مەخسۇمنىڭ بىلىكىدىن تارتىپ باينىڭ كانتورى تە-
رەپكە باشلاپ كەتتى.

ئۇلار ئەمدى قەشقەرنىڭ «ئۇلۇغ پېشىۋاسى»دەپ تەرىپ-
لىنىدىغان زەردار ۋە ھوقۇقدار ھەمراھباينىڭ كانتورى تە-
رەپكە قاراپ يول ئالدى.

قورسىقىغا ياۋىدىن تۈرەلمە قىلىۋالغان قىز ئۆز سىرى-
نى پەقەت ئانىسىغىلا ئېيتقاندەك، بەدرەك مەخسۇم بىلەن
غىلدىرەك داموللامۇ ئۆز دەردلىرىنى بىردىنبىر ھىمايىچىسى
بولغان ھەمراھبايغا ئېيتماقچى بولۇپ ئالدىراپ ماڭغانىدى.

× ×

ھەمراھباي ھەر كۈنى كانتوردا بوغالتىر ئۆيىدە بىر-
ئىككى سائەت ئولتۇراتتى. بۇ ئۇنىڭ كۈندىلىك ئادىتى ئىدى.
ھەر كۈنى ئۇ، بۇ ئۆيدە ئولتۇرۇپ بوغالتىردىن كىرىم - چىقىم،
پايدا - زىيان توغرىسىدا ئەھۋال ئىگىلەيتتى. باشقا ئەھۋال-
لاردىمۇ ئۇچۇر ئېلىپ تۇراتتى، دادى - مۇئامىلە قىلغانلار
بىلەن كۆرۈشەتتى، سۆزلىشەتتى، سودا نوختىلىرى تۈزىشەت-
تى، شۇنىڭدەك ئۆز ئادەملىرىگە ئىگىلىك توغرىسىدا يوليورۇق
بېرەتتى. ئۇ بۇ خىل ئىشلارنى بىۋاسىتە ئۆز قولىدىن ئۆتكۈ-
زۈپ، پىسەنتىگە كەلتۈرۈپ ئىشلەشكە تولىمۇ خۇشتار ئىدى.
پەقەت شۇنداق قىلغاندىلا، ئۇنىڭ كۆڭلى خاتىرجەم بولۇپ،
يېگەن غىزاسى تېنىگە سىڭەتتى.

سودا - سېتىق، دادى - مۇئامىلە ئىشلىرى باينىڭ كۆڭ-

لىدىكىدەك ئويلىغان يېرىدىن چىقسا، شۇ كۈنى بايىنىڭ چېھرى ئوچۇق، كەيپى چاغ بولاتتى. كىشىلەر بىلەن خۇش مۇئامىلە قىلىپ ئوچۇق سۆزلىشەتتى، لېكىن بەزىدە ئىش ئۇنىڭ ئوي-لىغان يېرىدىن چىقماي قالسا، چىرايى تۇتۇق، كەيپى بۇزۇق بولاتتى. خۇددى ئۇتتۇرۇپ قويغان قىمارۋازدەك خاپىلىق با-ساتتى. ئەمما مۇئامىلىدە پايدا كۆرۈلمىسە ياكى چوكىراق زىيان تارتسا، توختام بۇزۇلسا، قەرەل كېچىكسە، ئىشقىلىپ ئىگىلىك ئىشلىرىغا پايدىلىق بولمىغان بىرەر ئوكۇشسىزلىق كۆرۈلسە، ئۇنداق كۈنلىرى كانتورنى جۇت باساتتى. ھاۋا گۈل-دۈرلەپ چاقماق چاقاتتى. بىردەمدە شارقىراپ يامغۇر قۇيسا، بىردەمدىلا تاراسلاپ مۆلدۈر چۈشەتتى. بۇنداق كۈنلەرنى خۇدا كۆرسەتمىسۇن! ھويلا - ئا-رام، كانتور ئىچى مۇزلاپ قالغاندەك جىمجىت بولۇپ كېتەتتى. ھېسابچىلار چاراقلىتىپ چوت سوقۇشقىمۇ پېتىنالمايتتى!
بەختكە يارىشا، بۈگۈن نورمال كۈن ئىدى. بەدرەك مەخسۇم بىلەن غىلدىرەك داموللا ھويلىغا كىرگەندە، بوغالتىر ئۆيىدە ئولتۇرغان باي دېرىزىدىن ئۇلارنى كۆرۈپ، لاپ ئېتىپ قاراپ قويدى - دە، كۆرمىگەن كىشى بولۇپ قولىدىكى قەغەزگە كۆز يۈگۈرتۈپ ئولتۇردى.
باي ئۇلارنىڭ كېلىشىنى، قولىدىن چوڭ ئىش كەلمەيـ دىغانلىقىنى، ئەمما يىراقتا تۇرۇپ قاۋاشقا يارامىلىق ئىكەنـ لىكىنى ئوبدان چۈشىنەتتى، بۇلار نېمە ئۈچۈن، قانداق ئىش بىلەن كەلگەندۇ؟ باي ئەمدىلا ئويلاۋاتقاندا، ئۇلار بەرگەن سالام ئاۋازى ئاڭلىنىپ، بايىنىڭ خىيالىنى ئۈزۈپ قويدى.
— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام! — دېدى باي ئۇلارغا يىللىق

نەزەر تاشلاپ، — كېلىڭلار، بۇيان كېلىپ قاپسىلەرغۇ؟
باينىڭ ئالدىدا قول قوشتۇرۇپ، ئەدەپ بىلەن ھۆرمەت كۆرسىتىپ تۇرغان غىلدىرەك داموللا جاۋاب قىلدى:
— ئۆزلىرىگە سالام بېرىپ چىقايلى مىكىن، دەپ كېلىۋىدۇق.
— ياخشى، خۇداۋەندە كېرىمىنىڭ ئىلتىپاتىدا تىنچ-ئامان تۇرۇۋاتىمىز! — دېدى باي ئۇلارغا سىنچى كۆزلىرى بىلەن ئىنچىكىلەپ قاراپ، گويا ئۇلارنىڭ يۈرىكىدە نېمە بارلىقىنى بىلمەكچى بولغاندەك. قادىلىپ تۇرۇپ داۋام قىلدى، — شەھەردە قانداق گەپ-سۆزلەر بار، مەنغۇ كەچكىچە كانتوردا ئولتۇرۇپ، ھېچ گەپ ئاڭلىمايدىكەنمەن، تىڭلىقتۇ!
— ئىنشائاللا، تىڭلىق، غىلدىرەك داموللا ئالدىراپ جاۋاب قىلدى. بەدرەك مەخسۇم نېمە ئۈچۈندۇر ئۇنىڭ كۆزىگە ئاچچىق ھومىيىپ قويدى. ئەلپازىدىن، ئۇنىڭ سۆزىگە قوشۇلمايدىغانلىقى، خوپ كۆرمىگەنلىكى ئىپادىلىنىپ تۇراتتى. بىر ئازدىن كېيىن، ئۇ بايغا بۇرۇلۇپ سۆز قىلدى:
— ھازىر دەھرىلىك، جەدىتلىك يېڭىباشتىن باش كۆتۈرۈۋاتقان شەھەرنى قانداقمۇ تىڭ دېگىلى بولسۇن!
— نېمە!؟ يېڭىگە پىقۇ بۇ، مەن تېخى ئاڭلىمىغان ئىش ئىكەن!
ھەمراھباي مۇنداق ئىشلاردا قۇۋ ئىدى. بىلىپ تۇرسىمۇ، چاندۇرماستىن بىلمەسكە سېلىپ، قارشى تەرەپنى كۆپرەك سۆزلىتىشنى، دەلىل-پاكىتلارنى كۆپرەك ئاڭلاشنى ياخشى كۆرەتتى، شۇڭا ئۇ، چۆچۈگەن، ھەيران بولغان قىياپەتتە مەخسۇمغا قېنى سۆزلىسىلە، قۇلىقىم سىلىدە، دېگەندەك قىلىپ تۇراتتى. مەخسۇم ئۇنىڭ سەممىي قاراشلىرىدىن روھلىنىپ، باينىڭ پىكرىنى ياقتۇرۇپ قالدى دەپ، كۆڭۈللۈك سۆزلەشكە كىرىشتى:

— خەۋەرلىرى بار، — دەپ سۆز باشلىدى ئۇ قورۇغان لەۋلىرىنى تىلى بىلەن ئانچە-مۇنچە نەملىۋېلىپ، — قاچانكى ئابدۇقادىر داموللا شەھىرىمىزگە كەلدى، شۇ كۈندىن باشلاپ بۇ ئىش قوتراپ چىقىشقا باشلىدى. هازىر ھەممە ئادەم دەججالنىڭ ئارقىسىغا ئەگەشكەندەك، شۇ ئادەمگە ئەگىشىپتۇ. قەيەرگىلا بارساق شۇ ئادەمنىڭ گېپى. ئويغىنىش، مەرىپەت، ئىسلاھات ... دېگەن سۆزلەر، كىمنىڭلا ئاغزىغا قارىساق، ئۇ ئادەمنى ئالىم، ئۆلىما، مەرىپەت يۇلتۇزى، دېگەندەك مەدھىيىلەشلەر... سۆزنىڭ كۆپلىكىدە ئادەمنىڭ قۇلىقى گاس بولۇپ كېتەي دەپ قالدى! ھەر كۈنى بىرقانچە يەردە چاي، زىياپەت، يىغىلىۋاتقان، ئىچىلىۋاتقان، كىيدۈرۈۋاتقان، زەللە قويۇۋاتقان، دۇئا ئېلىۋاتقان، ئۇنداق ئالىم، مۇنداق زەلى، دەپ تەرىپلىشىۋاتقان، ئۇنداق كىتاب يازدى، مۇنداق دەرس ئېيتتى، دەپ كۆككە كۆتۈرۈۋاتقان، ئادەمنىڭ قۇۋۇرغىلىرى ئېگىلىپ كەتكۈدەك زادى...

مەخسۇم بۇ سۆزلەرنى خۇددى قولىدىكى تاماق قاچىسىغا چۈشۈپ چۇشۇپقالغاندەك، سەسكەنگەن قىياپەتتەسۆزلەيتتى، ئەمما بۇ سۆزلەر باينىڭكۆڭلىدىكى گەپلەر بولغاچقا، باي ئىنتايىن ياقتۇرۇپ ئاڭلىدى، چۈنكى ئابدۇقادىر داموللا بۇ قېتىم قايتىپ كەلگەندىن كېيىن پەيدا بولغان ئىجتىمائىي دولقۇن ۋە شياۋشۇلارغا كۆز - قۇلاق بولۇپ كەلگەن ھەمراھبايمۇ خۇددى بەدرەك مەخسۇمغا ئوخشاشلا ھېس قىلاتتى، شۇڭا مەخسۇمنىڭ سۆزى قۇلىقىغا خۇش ياقتى، ئەمما ھەمراھباي ئۆز ھېسسىياتىنى بەدرەك مەخسۇمغا ئوخشاش، ئۇنداق كوچا - كويلار-

دا كۆتۈرۈپ يۈرۈپ، كۆرگەنلا كىشىگە دادلاپ يۈرىدىغانلاردىن ئەمەس، ئەلۋەتتە. ئۇ ھېسسىياتىنى، كۆڭۈل سىرلىرىنى يوشۇ- راتتى، بەلكى پادىشاھ خەزىنىسىدىكىدەك پۇختا تۇتاتتى. بۈگۈن ئۇ كۆڭلىدە يوشۇرۇن ساقلاۋاتقان گەپ - سۆزلەرنىڭ ھەممىسى- نى بەدرەك مەخسۇمنىڭ ئاغزىدىن ئاڭلىدى. ئىچىدە يېرىلىپ كەتكۈدەك خۇش بولدى. ئەمدى ئۇنىڭغا قوشۇلۇش كېرەكمۇ يا- كى ھېسسىياتىنى يوشۇرۇش كېرەكمۇ؟ بۇ ئىككىسىنىڭ قايسىسى پايدىلىق، قايسىسى زىيان؟ بۇنى ئۇ چاقماق تېزلىكىدە ئوي- لاپ بىر قارارغا كەلگەندى.

بەدرەك مەخسۇمنىڭ ھېسسىياتىغا قوشۇلۇش — بايىنى چاكىنىلاشتۇرۇپ، ئىناۋىتىنى چۈشۈرەتتى. بۇ بىرىنچى زىيان؛ ئىككىنچىدىن، ھەرقانداق ئىشنى سىر تۇتۇش، سىرلىق ئىش يۈرگۈزۈش، سامانتېگىدىن سۇ قويۇپ بېرىشتىن ئىبارەت ئۆز پىرىنسىپىغا خىلاپ كېلەتتى، شۇڭا، ئۇ بەدرەك مەخسۇمنىڭ ھېسسىياتىغا قوشۇلماسلىق، ھەتتاھازىرقى ھېسداشلىق كەيپىيا- تىنىمۇ يوشۇرۇشنىڭ ئىنتايىن پايدىلىق ئىكەنلىكىنى تونۇپ يەتتى - دە، شۇڭا نىلا ئۇنى چەكلەپ تاشلىدى:

— بولدى، بولدى! — دېدى ئۇ بەدرەك مەخسۇمنىڭ سۆزىنى كېسىپ، — مەيلى ئەمەسمۇ! خۇدا بېرىپتۇ، يېسۇن، ئىچسۇن، كىيسۇن، بىزگە نېمە! خۇدا ئۇ كىشىگە ئىلىم بېرىپ- تۇ، رىزقى بېرىپتۇ، ئۇنىڭغا نېمىدەپ يامان بولاتتۇق، ئۇن- داق قىلماڭلار، ئۆپكەڭلارنى بېسىۋېلىڭلار! — دېدى ئۇ نەسى- ھەت تەرىقىسىدە داۋام قىلىپ، ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن زاھىرەن غەزەپ، ئىچىدىن يىلتىق بىر نەزەر چاقناپ تۇراتتى، — ئىچى- مىزدىن چىققان ئالىم ئادەم، كېلە - كەلمەيلا، ئۇنداق قاملاش-

مىغان گەپ ـ سۆزلەرنى كۆتۈرۈپ يۈرسەك، سەت ئەمەسمۇ! ئالىم ئەمدى كەلدى، ئۇنىڭ باش ـ ئاخىرى قەيەردىن چىقىدۇ، شۇ ۋاقىتقا يەتكەندە، ئاندىن بىرنېمە دېيەكمۇ ئۆلگۈرەرمىز، قانداق دېدىما، سۆزۈم توغرىمۇ؟

— توغرا، توغرا! — دېيىشتى ئۇلار تەڭلا باش لىڭشىتىپ. باي ئۇنداق دېگەن يەردە ئۇنىڭغا قوشۇلماي مۇمكىن ئەمەسلىكىنى ئۇلار ياخشى چۈشىنەتتى.

— شۇنداق بولسۇن! ئۇ كىشى دېگەن كاتتا ئالىم، زېرەك ئادەم. يۇرتىمۇ قەدىر ـ قىممىتىنى بىلىپ، بېشىدا كۆتۈرگەندىنمۇ ئارتۇق ئىززەت قىلدى. ئۇ ئادەممۇ ئەلۋەتتە ئىززەت قىلغاننى بىلىدۇ. ئىززەتنى بىلمەسلىك نادانىڭ ئىشى، شۇنداقمۇ! — مەخسۇم بىلەن دامولла ئىككىسى باينىڭ سىرلىق سۆزى ۋە سىرلىق كۆزىگە قاراپ «شۇنداق» دېگەننى قىلىپ بېشىنى لىڭشىتىپ جىم تۇرۇشتى. باي داۋام قىلدى،— ئىززېتىنى بىلمىگەن ئالىممۇ ئوخشاشلا نادان ھېسابلىنىدۇ، شۇنداققۇ! مېنىڭچە، بۇ ئادەم ئەلۋەتتە ئىززەت قىلغاننى بىلىدۇ. ئۇ كىشى كاتتا ئالىم، كاتتا ئالىم... سۇنىڭ ئېقىشى، تۆكىنىڭ يېتىشى، دېگەننىمۇ ياخشى چۈشىنىدۇ، ئالىم چۈشەنمەيدىغان ھېچ ئىش يوق. ئۆزىگە ئىززەت كۆرسەتكەن يۇرتنىڭ ئىرادىسىگە خىلاپ كەلسە، ئۇ چاغدا يۇرت كۆتۈرمەيدۇ، شۇنداق ئەمەسمۇ! ئۇ چاغدا ھەرقانچە گەپ قىلساڭلىمۇ مەيلى!...

— خوش، شۇنداق!...

بەدرەك مەخسۇم بىلەن غىلدىرەك دامولла شۇنداق دېگىنىچە خوش ئېيتىپ چىقىپ كېتىشتى.

بەشىنچى باب

ئىسلاھات مۇقەددىمىسى

ئىتلار قاۋاپ قېلىۋېرىدۇ،
كارۋان يولىغا كېتىۋېرىدۇ.
(خەلق ماقالى)

«ئۆلىمالار جەمئىيىتى» تەرىپىدىن چاقىرىلغان بۈگۈنكى يىغىلىشقا قەشقەر بويىچە نۇرغۇن ئۆلىمالار، داموللا مۇدەررىسلەر، خەلپەت ـ تالىپلار ئىشتىراك قىلدى. ئادەمنىڭ كۆپلۈكىدە خانىقا ـ ئايۋانچە ئاستى قىم ـ قىم قىلاتتى.

كاتتا ئۆلىمالاردىن قازى موللا ئىسلام داموللا، قازى ئوبۇلقاسىم ئاخۇنۇم، خانئېرىق قازىسى ئابدۇغوپۇرئاخۇن مەخدۇم قاتارلىقلار تۆردىن ئورۇن ئالغانىدى. «كۆللى ئۇستاز» دەپ ئاتالغان ئىمىن ھاجى خەلپىتىم، مامۇت مۇپتى ئاخۇنۇم، ياقۇپ ھاجىقاتارلىق تەرەققىيپەرۋەر موللىلارمۇ،قۇتلۇق شەۋقى، موللا سابىت خەلپەت، موللا سالىھ خەلپەت، ئاب-

دۇللا نەئىمى (تۇرپانى)، كۇچالىق مۇسەيىپ خەلپەتلەرمۇ سورۇندىن مۇۋاپىق ئورۇن ئالغانىدى. سورۇندا يەنە «ئۆلىمالارنىڭ سەرخىلى»، «ئاتاقلىق مەدرىس مۇدەررىسى» دەپ نام ئالغان مىراقۇل داموللا، غاپپار داموللا قاتارلىقلارمۇ بار ئىدى.

ئابدۇقادىر داموللا سۆزلىمەكتە، ھەممە ئادەم زەن قويۇپ ئەستايىدىل ئاڭلىماقتا.

— ھەر قانداق ئىشنى بىلىش تەس، بىلگەندىن سوڭ ئۇنى ئىشلەش ئاسان. بىز بىلمەسلىكتىن قانچىلىك زىيان چېكىۋاتقانلىقىمىزنى ھازىرغىچە چۈشەنمەي تەنەززۇلغا يۈزلەنمەكتىمىز! — داموللامنىڭ ئاۋازى بارغانچە كۆتۈرۈلۈپ، تىترەپ، ئۇرغۇلۇق جاراڭلايتتى، — بىلمەسلىك، چۈشەنمەسلىك تۈپەيلى، كوندىن ئادەتلىنىپ كەلگەن ئادەت - قائىدىلەرنىمۇ يېڭىلاشقا جۈرئەت قىلالمايۋاتىمىز! شۇنى بىلىشىمىز لازىمكى، ھازىرقى زامان ئويغىنىش ۋە ئاگاھلىق زامانىدۇر، غەپلەت ۋە بىپەرۋالىق زامانىسى ئەمەس، ئىلىم - مەرىپەت زامانىدۇر، جاھالەت - نادانلىق زامانىسى ئەمەس، سەيئى - غەيرەت ۋاقتىدۇركى، سۇسلۇق، بىكارلىق ۋاقتى ئەمەس. ئويلاپ كۆرەيلىكى، بىزنىڭ ھازىرقى تەلىم ئۇسۇلىمىزدا، بىر تالىپ ئۆزىنىڭ 20 يىللىق ئۆمرىنى زايە قىلماقتا. بۇ نېمىدېگەن ئۇزۇن ۋاقىت، نېمىدېگەن ئىسراپچىلىق - ھە! — داموللام قىزىشىپ سۆزلىمەكتە، يىغىن ئەھلى باشلىرىنى بىلەر - بىلىنمەس لىڭشىتىپ، گويا چۈشىنىۋاتقاندەك ئىپادە بىلدۈرۈپ ئولتۇرۇشاتتى، قىمىر قىلماستىن مۇزدەك قېتىپ ئولتۇرغانلارمۇ بار ئىدى. داموللام داۋام قىلدى، — ۋاقىت ئۆزگە

نىسبەتەن چەكسىز بولسىمۇ، بىزگە نىسبەتەن چەكلىك. ھازىر
تەرەققىي تاپقان ئەللەر تالىشىپ ۋاقىت ئۇتماقتا. ئۇلار بىر
دەقىقە ۋاقىتنىمۇ بىكار ئۆتكۈزمەيدۇ، زايە قىلمايدۇ. بىزچۇ،
ئۇن يىللاپ، يىگىرمە يىللاپ ۋاقىتنى زايە قىلماقتىمىز. بۇ
ئېچىنىشلىق ئەمەسمۇ! ئەھۋال شۇنداق ئىكەن، ئوقۇش - ئو-
قۇتۇش ئۇسۇلىمىزنى نېمە ئۈچۈن ئىسلاھ قىلمايمىز. ئىسلاھات
يۈرگۈزمەسلىككە يەنە قانداق ئاساسىمىز بار! بىزنىڭ مەدرىس-
لىرىمىز ھالا بۈگۈنگە قەدەر نەچچە يۈز يىلدىن ئادەتلىنىپ
كېلىۋاتقان قاتمال ئۇسۇلدا دەرس ئۆتمەكتە. پەرزەنتلىرىمىز
تاختا كۆتۈرۈپ، ھەپتىيەك ھەجىلەپ، بەش-
ئالتە يىل ۋاقىت سەرپ قىلسا، سوپى ئاللايار، چاھارى
كىتاب* ئوقۇيمىز، دەپ يەنە بىرقانچە يىللىق ۋاقىتنى زايە
قىلىدۇ. ئاندىن «سەرپ»، «مۆئزى»، «زەنجانى»، «ئاۋامىل»
كىتابلىرىنى قولتۇقلاپ يۈرۈپ بىرقانچە يىلغىچە ئەرەب،
پارس تىل گراماتىكىسى ئوقۇيدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە دەرسلەر-
نىڭ بىر خىللىقى، قېيىنلىقى، شۇنىڭدەك تالىپلار سىنىپلارغا
بۆلۈنمەي، يەككە ـ يەككە دەرس ئالىدىغان بولغىنى ئۈچۈن
مۇدەررىس بىكار بولالماسلىق، ۋاقىت زىچ بولۇشتەك سەۋەب-
لەردىن، تالىپلار دەرسكە چۈشەنمەسلىك، چۈشەنسىمۇ باش
لىڭشىتىپ چۇرقىراپ ئوقۇش، ياد ئېلىش بىلەن بىرقانچە يىل-
لار سەرپ بولىدۇ. ئوقۇتۇش ئۇسۇلىدىكى مۇشۇنداق قاتماللىق
تۈپەيلى، تالىپلار ئىچىدە ھەرخىل ئىنكاسلارمۇ يوق ئەمەس،
مەسىلەن، «زەنجانى كىتاب كۈندۈزىمىزنى كېچە قىلدى، ئال-
تەيلەن ئىدۇق، يەتتىلىمىزنى گاچا قىلدى»، «يەتتە يىلدۇر

* چاھار كىتاب — ھاپىز شىرازىنىڭ تۆت پارچە شېئىرىي كىتابى.

نىڭ تاپماي ئوقۇيمىزلا ـ ئوقۇيمىز، بابى ئىستىنجاغا كەلـ
دى ئەمدى بىزنىڭ دەرسىمىز!» بۇ ئىنكاسلار نېمىدېگەن جانـ
لىق ـ ھە! ئاۋۋالقىسى ئوقۇشنىڭ قېيىنلىقىدىن كاچىلىشىپ
كەتتۇق دېسە، كېيىنكىسى، ئوقۇتۇش سۈرئىتىنىڭ بەك ئاستى-
لىقىنى ئىنكاس قىلىدۇ. مۇنداق ئەھۋال ئاستىدا تالىپلار مەكـ
تەپتىن قاچىدىغان، مەكتەپ دېسە قورقىدىغان بولۇپ قالغان.
شۇڭا بىر تالىپ: ئىگىسى يېتەكلەپ كېتىۋاتقان ئۆچكىنىڭ
كاجلىق قىلىپ تىرەجەپ تۇرۇۋالغانلىقىنى كۆرگەندە، ئەي
ئۆچكە سېنى ھەرقانچە يامان يەرگە ئاپارسا قاسساپنىڭ
ئالدىغا ئاپىرا، مەكتەپكە ئاپارمىغاندىكىن نېمەئانچە
تىرەجەپ تۇرۇۋالىسەن، دەپتۇ، دېگەن بىر ھېكايىنى ئاڭلىدىم.
بۇ نېمىدېگەن جانلىق ئىنكاسلار ـ ھە! ئەھۋال شۇنداق
ئىكەن، بىز يەنە نېمە ئۈچۈن ئىسلاھ قىلمايمىز! ھازىر مىسىر،
ئىستانبول مەدرىسلىرى ئوقۇش ـ ئوقۇتۇش ئۇسۇلىدا ئىسلاھات
يۈرگۈزۈپ، جىق ئۈنۈم ھاسىل قىلدى. 20 يىللىق ئوقۇش ۋاقـ
تىنى سەككىز ـ ئون يىلغا قىسقارتتى، بىزچۇ، بىز ھامان كونا
ئۇسۇلدا قېتىپ قالماقتىمىز! قېنى، قانچىلىك قېتىپ ئۇخلايمىز-
كى!... ــ ئۇ مەسخىرە ۋە كىنايە ئارىلاش بىر نەزەردە سورۇندا
ئولتۇرغۇچىلارغا تەكشى قاراپ داۋام قىلدى، ــ ئابدۇراخمان
جامىنىڭ ئەرەب تىلى نەھۋىگە ئائىت «كافىيە»نىڭ ئىزاھى بولـ
غان «شەرھى موللا» كىتابىنى ئوقۇش ئۈچۈنلا بەش يىل ۋاقىت
كېتىدۇ. ۋاقىت ئەنە شۇنداق ئىسراپ بولۇپ، بىھۇدە ئۆتۈپ كېـ
تىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ تۇرۇپ، يەنە نېمە ئۈچۈن كونا قائىدە،
كونا ئۇسۇللارغا مەھكەم چاپلىشىۋالىمىز، ئەجەبا!... ــ داموللا
ئېغىر ئەلەم ئىچىدە مېيىقىدا كۈلۈپ قويۇپ يەنە داۋام قىلـ
دى، ــ بىز جۈرئەت قىلىپ ئىسلاھات يۈرگۈزۈشىمىز، لاي سۇ-

دەك ئېقىپ كېتىۋاتقان ۋاقتىمىزنى تېجەپ، زىيانىنى پايدىغا ئايلاندۇرۇشىمىز، 20 يىللىق ئوقۇش ۋاقتىنى سەككىز ياكى ئون يىلغا قىسقارتىپ، بىلىملىك كىشىلەرنى كۆپلەپ يېتىشتۈرۈشىمىز شۇنىڭ ئۈچۈن زۆرۈركى، بۇ ئارقىلىق جاھالەت ـ نادانلىقنى تۈگىتىش ياكى ئازايتىش مەقسىتىگە يەتكىلى بولۇر، ئىنشائاللا...

داموللامنىڭ پىكرىگە قارشى پىكىر چىقمىدى. ئۆلىمالار باش لىڭشىتقاچ بىر مەزگىل مۇھاكىمىسىدىن ئۆتكۈزگەندىن كېيىن، بىر ـ بىرىگە قارىشىپ كۆز ئۇچراشتۇرۇشتى. ئايرىم كۆزلەرنى ھېسابقا ئالمىغاندا، كۆپساندىكىلەرنىڭ كۆزلىرىدىن داموللامنىڭ پىكرىگە قوشۇلغانلىقى چىقىپ تۇراتتى. پېشقەدەم ئۇستاز موللا ئىسلام قازى كېكىردىكىنى قىردى. ئۇ پىكىر بىرىدىغاندەك قىلاتتى. يان يېقىدا ئولتۇرغانلار دەرھال ئۇنىڭغا قاراپ تەكلىپ نەزەرى بىلەن «خۇش» ئېيتقاندەك ئىگىلىپ قويۇشتى.

— بۇ ناھايىتى توغرا پىكىر، توغرا سۆز بولدى، — دېدى موللا ئىسلام قازى ناھايىتى ۋەزمىن ۋە سالماق سۆزلەپ، ھەممە ئۆلىمالار شاققىدە بۇرۇلۇپ ئۇنىڭ ئاغزىغا قاراشتى، ئۇ پەرىشتىدەك ياراشقان ئاپئاق ساقىلىنى تىترىتىپ ئولتۇرۇپ داۋام قىلدى، — بىز ھەممىمىز ئۇزۇن يىل ئاشۇ خىلدىكى رىيازەتلەرنى چېكىپ ئوقۇغان. ئەينى ۋاقىتتا شۇ رىيازەتلەردىن قۇتۇلۇشنى ئويلانغان بولساقمۇ، لېكىن موللا بولۇپ يېتىشكەندىن كېيىن، ئىسلاھ پىكىرلىرىدە بولماي، كونا قائىدىگە چاپلىشىپ، ئادەت يولىمىزدا مېڭىۋەردۇق. ھازىر كونا يوللار ئىسلاھ قىلىندى، توپا يوللارنىڭ ئورنىغا تۆمۈريوللار ياسالدى، باشقا ئەل ماڭغان يولدا بىزمۇ ماڭساق بولۇۋېرىـ

بۇ كاتائلاشقان يوللىرىمىزنى ياساپ ـ تۈزەپ، سىلىق قىلىپ ماڭماق بۇنىڭ نېمە يامىنى! زىياندىن قېچىپ پايدىغا، ياماندىن قېچىپ ياخشىغا، قوناق ناندىن كۆچۈپ ئاق نانغا قاراپ مېڭىش ياخشى ئەمەسمۇ!

— توغرا، توغرا! كونا ئۆي بۇزۇلمىسا، يېڭى ئۆي قەيەردە! — دېدى ئوبۇلقاسىم قازى ھاياجانلىق بىلەن پىكىر قىستۇرۇپ، — يېڭى ئىمارەت قۇرۇپ ئولتۇرۇش تىرىكچىلىكنىڭ تەقەززاسىغۇ! — دەپ قوشۇپ قويدى ئاخىردا.

......

شۇنىڭدىن كېيىن، قەشقەر بويىچە مەدرىسلەردىكى ئوقۇش ـ ئوقۇتۇش ئۇسۇلىدا ئىسلاھات ـ يېڭىلىقلار بارلىققا كەلدى، بولۇپمۇ ئابدۇقادىر داموللا ئۆزى مۇدەررىسلىك قىلغان «ئابدۇۋەلى باي»مەدرىسىدە ئىسلاھات قەدىمى كۆڭۈلدىكىدەك باشلاندى. ئىلگىرىكىدەك يادلاش ئۈچۈنلا ئوقۇتۇش ئۇسۇلىنى چۈشەندۈرۈپ ئوقۇتۇشقا ئۆزگەرتىپ، تالىپلارنىڭ ئوقۇش قىزغىنلىقىغا ئىلھام بېرىلدى. ئىلگىرىكىدەك مەنتىقسىز قۇرۇق مۇنازىرىنىڭ ئورنىغا، ھەر تالىپ ئۆز ئالدىغا مۇھاكىمە يۈرگۈزۈش يولغا قويۇلدى. پەسىللىك، يىللىق ئىمتىھان ئېلىش تۈزۈمى ئورنىتىلىپ، تالىپلارنىڭ تىرىشچانلىقى ئۆستۈرۈلدى.

ئىمارەت كونا بولسىمۇ، يېڭى روھ، يېڭى كەيپىيات مەنبەسى بولۇپ قالغان «توقام» (ئابدۇۋەلى باي) مەدرىسى باشقىچە جانلىق قىياپەتكە كىردى. بۇ يەردىكى ئوقۇش قىزغىنلىقى ئۆز تەسىرى بىلەن پۈتۈن شەھەرنى زىلزىلىگە كەلتۈرگەندى. تالىپلارنىڭ سانى بىردىنلا كۆپەيدى. يېزا ـ سەھرا

مەدرىسلىرىدە ئوقۇۋاتقان تالىپلارمۇ شەھەرگە كېلىپ، ئابدۇ-
قادىر داموللامدا ئوقۇيمىز، دەپ تەلەپكار بولۇشتى. بۇ مەد-
رىسە بىر مەزگىل ئەنە شۇنداق ئوقۇش قىزغىنلىقى ئىچىدە
قايناپ بازاردەك قىزىپ كەتتى.

ئابدۇقادىر داموللا تۈركۈم - تۈركۈم، گۇرۇھ - گۇرۇھ
تالىپلارغا دەرس ئۆتەتتى. داموللام چۈشەندۈرۈپ تەلىم بېرىش-
نى ئاساس قىلىپ قىلغانلىقتىن، چارەك سائەت ياكى يېرىم سائەت-
لىك دەرس ئاڭلاشقا مۇۋەپپەق بولغان ھەربىر تالىپ ئۇستاز
قولىدىن خۇددى ئەگىشتەر ئاچقاندەك خۇشال بولۇپ
قايتىپ چىقاتتى. ئۇزۇن يىللار مەدرىستە دەرس ئوقۇپ
كېلىۋاتقان چوڭ - چوڭ تالىپلار داموللامدا ئوقۇش باشلىغان-
دىن كېيىن، ئۆتكەن ئۆمۈر، كەتكەن ۋاقىتلىرىغا پۇشايمان
قىلىشتى. ئۇلار خۇشاللىقنى باسالماي، يېقىنلىرىدىن بىرىگە
سۆزلەپ بەرسە، ئۇ ئادەم ئۇنىڭغا، ئون ئادەم يۈزگە سۆزلەپ
داموللامنىڭ شۆھرىتى بىردىنلا ئاشتى.

ئارىدىن ئۇزۇن ئۆتمەيلا يۇرت خەلقى ئابدۇقادىر دا-
موللىنى باش قازىلىققا سايلاپ چىقتى.

ئىش كۆپەيدى، مەشغۇلات ئىككى باراۋەر ئېغىرلاشتى،
لېكىن داموللام ئىشچان، تىرىشچان، غەيرەتلىك، جەسۇر ئادەم
ئىدى. ئىش قانچىلىك كۆپ، مەشغۇلات زىچ بولسا، ئۇ شۇنچە
خۇش بولاتتى. ئۇ ھەر كېچىسى جىق بولسا تۆت - بەش سا-
ئەتتەك ئۇخلايتتى. كەچ يېتىپ، سەھەر تۇرۇش ئۇنىڭ پەزى-
لىتى ئىدى.

ھەر كۈنى ئادەت بويىچە، بامداتقا ئەزان چىقىشتىن
بىرەر سائەت بۇرۇن تۇرۇپ، تەرەت ئېلىپ تۇپتوغرا كىتاب-

خانا ئۆيىگە كىرەتتى. ئۆي ئىچى تىنچ ھەم ئادەمنىڭ تېنى شۈركەنگۈدەك قاراڭغۇ بولاتتى. داموللام ئۆزىگە تونۇش ھەم رام بولۇپ كەتكەن بۇ ئۆيدە تەمتىرىمەستىنلا بىرىپ شامدانغا ئوت ياقاتتى. شام يورۇقى ئالدى بىلەن ئاخشام ئوچۇق قالغان كىتاب سەھىپىلىرىنى يورۇتاتتى ـ دە، داموللامنى ئۆزىگە چوغدەك تارتاتتى.

چۈنكى، داموللام كىتاب بىلەن ئىلپەت بولۇشنى بەك ياخشى كۆرەتتى. بۇ ئۇنىڭ تالىپ ۋاقتىدىن تارتىپ ئۆگىنىپ قالغان ئوبدان ئادىتى ئىدى، شۇڭا ئۇ شام نۇرى يورۇتقان ئورۇندا ئولتۇرۇپ كىتاب كۆرۈشكە باشلايتتى. كىتاب كۆرۈپ مۇلاھىزە قىلىش ۋە مۇھاكىمە يۈرگۈزۈش ئارقىلىق بىلىم خەزىنىسىنى يېڭى ـ يېڭى پىكىرلەر ۋە ئەخلاق ـ پەزىلەتلەر بىلەن تولۇقلاشنى ئالىي كەسىپ قىلغانىدى. كىتابنى بىلىم كانى ھېسابلايتتى، شۇڭا ئۇ ھەرقانداق كىتابنى مەيلى كىچىك ياكى چوڭ ھەجىمدىكى كىتاب بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئېرىنمەستىن كۆرۈپ چىقاتتى. مەيلى ئۇ قايسى كىتابتىن ئۆزىدە كەم بولغان بىرەر تامچە بىلىم ۋە ئەخلاق ـ پەزىلەت تاپقان بولسا، ئۇنىڭدىن مەمنۇن بولاتتى. كەتكەن ۋاقىت ۋە چەككەن ئەجرىگە ھەرگىز ئاغرىنمايتتى. تىرىكچىلىك مەشغۇلاتلىرى ئىچىدە كىتاب كۆرۈش ۋە كىتاب مۇتالىئە قىلىشتىن ئارتۇقلەززەت بېرىدىغان مەشغۇلات يوق، دەپ ھېسابلايتتى.

بامداتقا ئەزان چىققاندا، داموللا ئۆيدە بامداتنىڭ سۈننىتىنى ئوقۇپ، ئاندىن مەسچىتكە باراتتى ـ دە، جامائەت بىلەن بىرلىكتە بامداتنىڭ پەرزىنى ئوقۇيتتى. نامازدىن كېيىن، تالىپلارغا دەرس ئۆتەتتى. ئەتىگەنلىك دەرس ۋاقتى

كەم بولغانىدىمۇ ئىككى سائەتتىن ئارتۇق داۋام قىلاتتى. نەچچە گۇرۇھ، نەچچە بالداقتا بۆلۈنگەن تالىپلارغا دەرسنى خۇددى سەھەر سايرىغان بۇلبۇلدەك، ئوچۇق ۋە خۇش ناۋا سۆزلەپ، ئۇلارنىڭ ئوچۇق مېڭىسىگە مۆھۈر باسقاندەك ئورناشتۇراتتى.

دەرستىن كېيىن، ئۆيىگە قايتىپ ئاددىيلا ناشتا قىلاتتى ـ دە، قازىخانىغا باراتتى. ئۇ يەردە ھەر كۈنى ئۈزۈلمەستىن بولۇپ تۇرىدىغان دەۋا ـ دەستەك، تالاش ـ تارتىش، ماجىرالارنى بىر تەرەپ قىلاتتى. ئەرزۇ ھال، داد ـ پەرياد ئېيتىپ كەلگۈچىلەرنىڭ دەردىنى ئاڭلايتتى. دەۋالارنى ئەدلى ـ ئادالەت قىلىپ، شەرىئەت قانۇنى بويىچە ئادىل ھۆكۈملەر چىقىراتتى. ۋاقىت چىقىرىپ جامائەتچىلىك ئىشلىرىغىمۇ ماڭاتتى. ئۆلۈك ـ تىرىك، نەزىر ـ چىراغ، تويى ـ تۆكۈنلەرگە باراتتى. ناماز ئەسىردە ھېيتكا جامەسىگە بېرىپ، نامازدىن كېيىن جەم بولغان جامائەتلەرگە مەسەل قىلىپ، ھەدىس ئوقۇپ، ئەمىر مەرۇپ ئۇسۇلىدا باشقا ئۆلىمالارغا ئۈرنەك بولغۇدەك نەمۇنە تىكلەپ، ئەل ـ جامائەتنى رازى قىلاتتى.

كەچ خۇپتەندىن كېيىنمۇ ئىستىقامەت ھۇجرىسىدا ئۇزاققىچە كىتاب كۆرەتتى. ئەتە ئۆتۈلىدىغان دەرسلەرنى كۆزدىن كەچۈرگەچ تەييارلىق كۆرۈپ قوياتتى. يېشىلمىگەن مەسىلىلەرگە جاۋاب تاپاتتى. بەزەن ئاخشاملىرى پېشانىسىدىن مونچاق ـ مونچاق تەر قۇيۇلغىنىغا قارىماي، قومۇش قەلەمنى سايرىتىپ مۇھاكىمە ماقالىلەر يازاتتى. بەزەن ئاخشاملىرى ئەرەب، پارس، تۈركىي تىللاردا پاساھەتلىك غەزەل، مەرسىيەلەر يازاتتى. كۈندىلىك مەشغۇلاتىنىڭ بۇ خىل زىچ ئورۇنلاشقان تەرتىپلىرى

داھ ۋللامغا شۇقەدەر لەززەتلىك سىزىلەتتىكى، تولا ھاللاردا مەشغۇلاتنىڭ قىزىقچىلىقىدا ئۆزىنى ئۇنتۇپ قالاتتى.

ئۇ ھازىر ئىپتىخار ھەققىدە يېزىلغان غەزەلنىڭ ئەرەبچە نۇسخىسىنى كۆزدىن كەچۈرمەكتە ئىدى.

غەزەلنىڭ تەرجىمىسى مۇنداق ئىدى:

خىسلەتىمدىن بىل سىدقۇ - ئەدەبلەر،
گۈزەل ئەخلاق، ئالىي ھىممەتلەر،
شەرەپىمگە دېلىل خەيرۇ ساخاۋەت
ئەدنائى خىسلەت كەرەم - ئېھسانلار
پىكرى ئېسىل راي ئاشنادۇر ماڭا
ئىلىم - ئىرفان، زوق، تامام ھېكمەتلەر.

غەزەلنى كۈچلۈك ئاھاڭ، تولۇق تەلەپپۇزدا بىرقانچە قېتىم ئوقۇپ چىققان ئاپتورنىڭ دىلى شام يېقىلغاندەك يىللىدە خۇش بولدى. مەشغۇلات، ئەجىر، ئىجتىھات ۋە ئىجادىيەت بەخش ئەتكەن بۇ خۇشلۇق قەلەم ساھىبى ئابدۇقادىر داموللىغا خاس خۇشلۇق ئىدى... ئوچۇق دېرىزە ئالدىدا ئابدۇقادىر داموللا كېچىنىڭ ساپ ھاۋاسىدىن قانغۇچە نەپەس ئېلىپ خىيال سۈرۈۋاتاتتى. ئۇنىڭ خىيال ئېكرانىغا بىردىنلا ئۆز ئەجرى سىڭگەن «ئاقايىت زۆرۈرىيە»، «ئىبادەت ئىسلامىيە»، «ئىلمىي تەجۋىت»، «ئىلمىي ھېساب» كىتابلىرى، ئەرەبىي ئىلمىنى تۈركىي تىلدا ئوقۇيدىغانلار ئۈچۈن يېزىلغان «بىدايىتى سەرپ»، «بىدايىتى نەھۋى» ۋە «موپتاھىل ئەدەب» ئەسەرلىرى كەلدى. ئىجتىھات بىلەن تىرىشچانلىقنىڭ مەھسۇلى بولغان بۇ ئەسەر-

لىرىمدىن خەلقىم، مىللىتىم ئاخىر بىر كۈن مىننەتدار بولىدۇ، دەيدىغان ساددا خىيال بىلەن ئۆز كۆڭلىنى خۇش قىلدى. يەنە بىر تەرەپتىن، ئۆز ئەمگىكىنىڭ تولىمۇ ئازلىقىنى، بىر ئادەمنىڭ ھاياتى تولىمۇ چەكلىك بولىدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ، بۇنىڭدىن كېيىن تىرىشىپ بەجانىدىل ئىشلەشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى ـ دە، خەلق ھازىر نېمىگە موھتاج؟ يەنە نېمىلەرنى ئىشلەش كېرەك؟ دېگەن سوئالنى ئالدىغا قويۇپ مۇلاھىزە قىلىشقا باشلىدى.

خەلق ھازىر زۇلۇم ـ كۈلپەتتىن، نادانلىق ـ جاھالەتتىن، خۇراپاتلىقتىن، بىدئەتتىن خالىي بولغان پارلاق كۈنلەرگە موھتاج. بۇ مەقسەتكە يېتىشنىڭ يېگانە يولى خەلقنى ئويغىتىش، ئۇلارغا مەرىپەت بېرىش، تەشۋىق ـ تەرغىبات، يەنە نەسىھەتنى كۈچەيتىش، ئىلمۇ نەشىر، گېزىت ـ ژۇرنال، رىسالىلەر نەشىر قىلىش....

خىيال بۇ يەرگە كەلگەندە، داموللامنىڭ كۆز ئالدىغا قازان، تاشكەنتلەردىكى ئويغىنىشلار، مىسىر، ئىستانبۇللاردا كېتىۋاتقان ئۇسۇلى تەلىم، ئىسلاھات كۆرۈنۈشلىرى، ياۋروپادىكى ئىلىم ـ پەن تەرەققىيات مەنزىرىلىرى سۈرەتتەك كېلىشكە باشلىدى.

ئۇھ ... كۆرۈنگەن تاغ يىراق ئەمەس، خەلق بەرىبىر ئويغىنىدۇ، مەرىپەت چىراغلىرى يۇلتۇزدەك چاقنايدۇ، دىللار يورۇپ، كۆزلەر ئېچىلىدۇ. ئويغانغان خەلق ئىسلاھات يۈرگۈزۈپ، ئىلىم ـ پەن بىلەن ئۆزلىرىنى قوراللاندۇرۇپ، ئۆز تەقدىرىنى ئۆزلىرى ھەل قىلىدۇ، قويۇق چاتقاللىقلاردىن يوللار ئېچىلىدۇ. بېشىمىزدىكى قارا تۇمانلار سۈرۈلۈپ ـ توقاي قىلىنىدۇ،

ئاسارەت كىشەنلىرى پاچاقلاپ تاشلىنىدۇ، زۇلۇم زىندانلىرى كۇمپەيكۇم قىلىنىدۇ!...

داموللامنىڭ خىيال كەپتىرى ئوچۇق ئاسماندا راسا پەرۋاز قىلىۋاتقان پەيتتە، كىتابخانا ئۆيىگە مەھبۇبى نائىلە خانىم ئاستا كىرىپ كەلدى.

— تاڭ ئېتىپ قالمىغاندۇ، نەۋاخ بولدى؟ — دېدى خانىم ۋاقىتنى ئۇقماي بىمەھەل كىرىپ قېلىپ پۇشايمان قىلغان تەرزدە ئىچىگە تىن تارتىپ، — تاڭ ئېتىپ قالغان بولسا، تەرەت سۈيى ھازىرلاپ بېرەي دەپتىم!

خانىمنىڭ سۆزىدە قانداقتۇر نازۇك مەنە ۋە ئاچچىق تەنە يۇرىقى چىقىپ تۇراتتى. بۇنى سەزگەن داموللام قايرىلىپ قارىدى. چىراغنىڭ كۆكۈچ شولىسىدا نائىلە خانىم خۇددى تۇمانلار ئىچىدە تۇساتتىن پەيدا بولغان پەرىزاتتەك نازىنىن كۆرۈنەتتى. خانىم ئېيىز شايىدىن كۆڭلەك كىيگەنىدى. ئۇنىڭ ئەۋرىشىم كۆرۈنۈشى داموللامنىڭ دىققىتىنى ماگنىتتەك تارتىپ تۇراتتى. ئۇ بىردىنلا بوشاشتى، پۈتۈن ئۇگىلىرى شۇرقىراپ تېلىپ، قاندىقتۇر يۇمشاق پەررىگە باش قويۇپ يېتىش، بەلكى پەررىدىنمۇ نەچچە باراۋەر يۇمشاقراق بولغان قاندىقتۇر ئاق بۇلۇتقا چىرمىشىپ يېتىپ ئارام ئېلىشتەك ئىنسانىي ئىستەك ۋە ۋۇجۇدى تەلەپىنىڭ ئۇرغۇۋاتقانلىقىنى سەزدى – دە، چېقىلىپ:

— سىلىگە تاڭ ئېتىپ كەتكەندەك تۇيۇلۇۋاتامدۇ؟ — دەپ سوئال نەزەرىدە خانىمغا قاراپ قويدى، ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن قاندىقتۇر ھېس – تۇيغۇلارغا تويۇنغان ئوت ئۇچقۇنلىرى خۇددى بازغاندىن چاچرىغان ئۇچقۇندەك چاچراپ، خانىمنىڭ

بەدىنىنى كۆيدۈرەتتى.

— سالىگە تۈيۈلمىدىما! — نائىلە خانىم سۆزىنىڭ ئا-
خىرقى بوغۇمى«ما»نى ئاتايىن سوزۇپ ئېيتىپ، تىل بىلەن ئى-
پادىلەپ بولمايدىغان نۇرغۇن مەنىلىك سۆزلەرنى ئىما قىلدى،
ئارقىدىنلا ئۇ-ۋلۇغ - كىچىك تىنىپ، — بەك كەچ بولۇپ كەت-
تى! — دېدى ئىسەنە ئارىلاش، — ھەر ئىش ئۆز چېغىدا، ئۆز
يولىدا بولسا بولارمىكىن!

— بولمىدىغان... ھەر ئىش ئۆز يولىدا ماڭىدۇ! —
دېگەن داموللام ئىرغىپ ئورنىدىن تۇردى - دە، تامىقىنى قىرىپ
قويۇپ ياتاق ئۆيگە قاراپ ماڭدى...

ئالتىنچى باب

قازىخانىدىكى ئادىل ھۆكۈم

«ھەر قانداق ئادىل ھۆكۈم رازى بولغۇچى
بىلەن نارازى بولغۇچىنىڭ ئوتتۇرىسىدا بولىدۇ.»
(دانالار سۆزى)

ئۆستەڭ بويى ئەرەپكە كېتىدىغان چوڭ كوچا شەھەرنىڭ ئەڭ ئاۋات كوچىلىرىدىن ئىدى، كوچىنىڭ ئىككى قاسنىقى ھۆكمەكتەك بىر ـ بىرىگە تۇتاش سېلىنغان سان ـ ساناقسىز كىچىك دۇكانلار ـــ مىسكەرچىلىك، زەرگەرچىلىك، توقۇمىچىلىق، ساندۇقچىلىق، قۆيمىچىلىق، يەنە قانداقتۇر مىلىچ مال ۋە گەزمال دۇكانلىرى، ئاشخانا، ناۋايخانا، چايخانا، ساتىراشخانا ۋە باشقا ئۇششاق باققال دۇكانلىرى بىلەن سانجاق ئىدى. بۇ كوچىدا خېرىدار ئۈزۈلمەيتتى. بۇ يەرگە ھېيتگا ئەرەپنى ھەم قۇمدەرۋازا، جانان كوچا، باغچا كوچا، تاغارچى كوچا دەپ ئاتىلىدىغان نۇرغۇن چوڭ ـ كىچىك كوچىلاردىن خېرىدارلار

سۇدەك ئېقىپ كېلەتتى. ئۇلار چېچەك تالىلاپ يۈرگەن ھەسەل ھەرىلىرىدەك، دۇكان ئارىلاپ يۈرۈپ سودا قىلاتتى ۋە ھەر كىم ئۆزىگە كېرەكلىك ماللارنى سېتىۋالاتتى.

بۈگۈن بازار كۈنى ئادەم تېخىمۇ كۆپ. كوچىلار خۇددى ئادەم دېڭىزىغا ئايلانغانىدى. ئاش ۋاقتى بولغان چاغ، سودا-سېتىق راسا قىزىغان بىر پەيتتە، كوچىدىكى سانجاق ئادەملەر بىردىنلا خۇددى قىلىچتا چېپىلغاندەك چوڭ ئىككى بۆلەككە بۆلۈندى. كوچا ئوتتۇرىسىدا يول ئېچىلدى.

— قازى داموللام كېلىۋاتىدۇ.

— ئابدۇقادىر داموللام كېلىۋاتىدۇ.

بۇ سۆز بىلەن تەڭ كوچىدا بولۇۋاتقان سودا - سېتىق ۋە باشقا ئۇششاق ھەرىكەتلەر، ۋاراڭ - چۇرۇڭ، شاۋ - شۇۇ ئاۋازلار بېسىلىپ، پۈتۈن دىققەت ھېيتكا تەرەپكە بۇرالدى. خەلق توپى تەقەززالىق بىلەن تەلمۈرەتتى.

قازى داموللام سالماق قەدەم تاشلاپ كېلەتتى. ئۇ كىمنىڭ روبىروسىغا كەلسە، كىشىلەر ئېگىلىپ سالام بېرەتتى. بەزىلەر داموللامنىڭ قوللىرىغا، ئېتەك - پەشلىرىگە تاۋاپ قىلاتتى. خەلقنىڭ بۇ قەدەر قىزغىن ھۆرمىتىنى كەمتەرلىك ۋە كىچىك پېئىللىق بىلەن قوبۇل قىلغان داموللا ئاممىغا مېھرىبانلارچە يىللىق جاۋاب قايتۇرۇپ سالام بەرگەچ ئاستا يول باساتتى.

قازى داموللا ئۆستەڭ بويىدىكى قازىخانا ئالدىغا يەتكەندە، كۆتۈلمىگەن بىر ۋەقە يۈز بەردى. چۆچۈرىدەك تۈت بالىسىنى ئەگەشتۈرگەن بىر دېھقان ھۆڭرەپ يىغلىغان پېتى قازى داموللامنىڭ ئايىغىغا تاشلىنىپ پۈتلىرىغا چىرمىشتى. 50 ياشلارغا كەلگەن، ئەمما جاپا - مۇشەققەتتىن ۋاقتىسىز

قېرىلىق يېتىپ، چىرايلىرى قاقتەك قورۇلۇپ كەتكەن دېھقاننىڭ جانسىز كۆزلىرىدىن بۇلدۇقلاپ ياش قۇيۇلاتتى. ئۇنىڭ تۆت بالىسىمۇ تەڭلا تاشلىنىپ، نالە - پەرياد قىلىپ ياش تۆكەتتى. بالىلارنىڭ چوڭى 12 ياش، كىچىكى ئالتە ياش بولۇپ، ئەڭ كىچىكى ئوغۇل، قالغانلىرى قىز ئىدى. ئۇلارنىڭ كىيىم - كېچەكلىرى جۇل - جۇل، يېرىم يالىڭاچ، چاچلىرى تاراقسىز بولۇپ، يوقسۇللۇق ئازابىدا جاپا چېكىۋاتقان دەردمەنلەر ئىكەنلىكى كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

ـــ هاي... هاي ...، ـــ قازى داموللائېچىشىپ ئۇندەرىگەن هالدا دېھقاننىڭ بېشىنى قېرىنداشلارچە يۆلەپ داۋام قىلدى،ـــ ئۇنداق قىلماڭ، ھەرقانداق گەپ بولسا ئۆرە تۇرۇپ سۆزلەڭ، مەن خۇش بولاي!

دېھقان هامان يىغلايتتى. ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن قۇيۇلغان ياش خۇددى يېڭى ئۈزۈلگەن مارجاندەك رەتسىز چاڭگاساقال لىرى بويلاپ يەرگە تامچىلايتتى. بالىلارنىڭ مەسۇمانە كۆزلىرىدىنمۇ مونچاق - مونچاق ياش قۇيۇلاتتى.ئادەملەرتوپلاشتى. ھەممە ئادەم ئىچ ئاغرىتاتتى. ھەممىدىن بەكرەك ئېچىنىپ، زەردە كاۋاپ بولغان قازى ئابدۇقادىر داموللا دېھقاننى يۆلەپ تۇرغۇزۇپ ئەھۋال سوراشقا كىرىشتى:

ـــ سۆزلەڭ، قېنى قانداق ئىش، قانداق دەرد، ئاياندىماي سۆزلەڭ،ـــ دېدى ئۇ دېھقاندىنمۇ ئارتۇق پۇچۇلىنىپ. دېھقان هامان بۇقۇلداپ يىغلايتتى. ئۇنىڭ ئاغزىغا گەپ كەلمەيۋاتاتتى. مۇنداق ئەھۋالدا ئابدۇقادىر داموللا تەكرار يالۋۇرماقتىن باشقا چارە تاپالماي ھەرەج چەكتى:

ـــ سۆزلەڭ قېرىندىشىم، سۆزلەڭ! ھەرقانچە زور ئىش

بولسموٗ، ئۆزىڭىزنى بىسىۋىلىپ سۆزلەڭ! زادى قانداق ئىش؟

— مەن تويدۇم... جاندىن، جاھاندىن، ھەممىدىن تويدۇم! ماڭا بۇ جاننىڭ لازىمى يوق! — دېھقان يىغا ئارىلاش زەردە بىلەن سۆزلەپ بوغۇلۇشقا باشلىدى.

— سەۋر قىلىڭ، سۆزلەڭ، مانا بىز ياردەم قىلىمىز! — داموللامنىڭ كۆزلىرىدىن مېھرىبانلىق نۇرلىرى خۇددى چەللە-باراڭدىن چۈشۈپ تۇرغان نۇر تەڭگىلىرىدەك دېھقاننىڭ پۇر-چۇلغان زەئىپ تېنىگە تۆكۈلۈپ تۇراتتى. ئەتراپقا ئولاشقان ئەھلى-جامائەتتىن بىرنەچچىسى ئارىلىشىشقا توغرا كەلدى.

— سۆزلەڭ ئاكا، ئۆزىڭىزنى بىسىۋېلىپ ئېيتسىڭىز، قازى داموللام دەردىڭىزگە يېتىدۇ! — دېدى بىرى نەسىھەت قىلىپ.

داموللامنىڭ يىللىق سۆزلىرى ۋە جامائەتنىڭ پەند-نەسىھەتلىرى ئاستىدا تەسىرلەنگەن دېھقان بىرئاز يۇمشاپ، بەلبېغىنىڭ ئۇچى بىلەن كۆز يېشى ۋە بۇرۇن ئۇچلىرىنى سۈرتۈپ تازىلاپ سۆزلەشكە كىرىشتى.

— مېنىڭ يېرىم 3-دەرىجىلىك يەر، — دېدى ئۇ ئۆكسۈپ تۇرۇپ، — شورلۇق، ئۇنۇمسىز يەر، ھەرقانچە ئىشلەپ تېرىساممۇ، ھوسۇل بەرمەيدۇ، بۇزەن يىللىرى چاچقان ئۇرۇقنىمۇ يىغىۋالالمايمەن. شۇنداق تۇرۇقلۇق، نەچچە يىلدىن بېرى 1-دەرىجىلىك يەرنىڭ غەللىسىنى تۆلەپ كېلىۋاتىمەن، ھېچ ھالىم قالمىدى. ئۆيدە بەش بالا نان دېسە، دوغا-بەگلەر دان دەيدۇ. ھال ئېيتسام تىڭشايدىغان كىشى يوق، بىر كۈنىسى بەگكە بېرىپ ھال ئېيتىپ كېلەي، دەپ كېتىۋاتسام، مارالپ چىشلەيدىغان

بىر لالما ئۈست پاقالچىقىمنى چىشلىشۇالدى. بۇنىڭ دەردىدە قىـ
مىر قىلماي ئىككى ئاي ياتتىم. بالىلىرىم ئاچ قالدى. ئامالىنىڭ
يوقىدا ئايالىم كىشى تونۇمايدىغان ياقا يۇرتلارغا بېرىپ نان
تىلەپ كەلدى. قانداق قىلاتتۇق، بۇنىڭدىن باشقا نېمە ئامال...
يامۇلغا ئەرز قىلىپ قانچە قېتىم باردىم. ئۇ يەردىمۇ قازاننىڭ
قۇلىقى تۆت ئىكەن، گېپىمنى تىڭشايدىغان ئادەم چىقمىدى. يەر
خېتىڭنى ئەكەل، كۆرمىسەك دەيدۇ، خەتنى كۆرسەتسەم، ئوقۇپ
كۆرۈپ، يېرىڭ 1 - دەرىجىلىك يەر ئىكەن، ئۆششۇقلۇق قىلىپ
كېلىپسەن، دەپ تىللايدۇ. چىگراق تۇرسام قامچىلايدۇ. ئۇنداق
ئەمەس، 3 - دەرىجىلىك ئۇنۇمسىز يەر دېسەم، يەر خېتىگە
ئىشەنمەيدىغان ساراڭمۇ سەن، دەپ تىللاپ قوغلايدۇ. غەللىنى
تاپشۇرالمىسام، باغلاپ مەھەللىمۇ - مەھەللە ئايلاندۇرۇپ سا-
زايى قىلىدۇ. سولايمىز، زىندانغا تاشلايمىز، دەپ قورقىتىدۇ.
ئەھۋال شۇ، مەن ئەمدى تويدۇم، يەرگىمۇ، بالىغىمۇ، جېنىمغىـ
مۇ تويدۇم، ھەممىگە تويدۇم!...

— يەر خېتىڭىز قېنى؟ — دېدى داموللام بىرقەدەم
يېقىنلاپ كېلىپ، دېھقان بەلبېغىغا تىگىشۇالغان خالتىدىن بىر
كاللەك خەت-چەكلەرنى چىقىرىپ داموللامغا سۇندى. ئۇنىڭ
قوللىرى تىترەيتتى.

— قازىخانىغا كىرەيلى، يۈرۈڭ، — خەت-چەكلەرنى ئالـ
غان قازى داموللا دېھقاننى باشلاپ ماڭدى. تۆت بالىسىنى
ئەگەشتۈرگەن دېھقان دامولlaمنىڭ ئارقىسىدىن ماڭدى. بۇلارغا
ئەگەشكەن بىر توپ جامائەتمۇ قازىخانىغا كىردى.

قازىخانىغا يۈزلىگەن ئادەملەر كۆرۈلدەپ كىرىشكە باشـ
لىدى. تۈپىنىڭ ئالدىدا قازى ئابدۇقادىر داموللا سالماق قەدەم

تاشلاپ كېلەتتى. ئۇ ئويىچان، خىيالچان، غەمكىن ۋە جىددىي ئىدى. قازىخانىغا بالدۇر كېلىپ، قازىلار ئولتۇرىدىغان سو- رۇندا يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇشقان ئۈچ قازى بۇ ئەھۋالغا ھەيران بولۇشۇپ، خۇددى پايلاقچىلىق قىلىۋاتقان تۇرىدەك چۆچۈپ، بويۇنلىرىنى سوزۇشتى. نېمە ئىش، نېمە ۋەقە، دېگەندەك سوئال نەزەرى بىلەن قاراپ قېلىشتى. ۋەقە تېخى ئۇلارغا ئايان ئە- مەس ئىدى. ئابدۇقادىر داموللا توت تەكچىلىك پەلەمپەيئار- قىلىق سۇپىغا چىقىپ، قازىلار ئولتۇرىدىغان سورۇنغا يېقىنلاش- قاندا، بالدۇر كەلگەن ئۈچ قازى ئورنىدىن تۇرۇپ سالام بې- رىپ ئېھتىرام بىلدۈرگەندىن كېيىن، قازى داموللامنىڭ قول- دىكى بىرتۇتام خەت، ۋەسىقىلەرگە قارىشىپ، ۋەقەنى بىلىشكە تەقەززا بولۇشتى. ئاگغىچە سۇپا ئالدىدا سەپ تۈزۈپ، سوراق مەيدانى راسلاشتى. سۇپا بىلەن ئامما ئوتتۇرىسىدىكى ئىككى غۇلاچ بوش يەردە دەۋاگەر دېھقان بىلەن ئۇنىڭ توتبالىسى تۇراتتى. دەرد ـ ئەلەم ۋە قايغۇ ـ ھەسرەتلەر ئىچىدە قوۋۇز- لىرى چۆكۈپ كەتكەن دېھقاننىڭ چوڭقۇر كۆزلىرى بىلەنسۇيى قۇرۇغان كۆلچەكتە جان تالىشىپ پىلتىڭلاۋاتقان قۇمچاقلاردەك زەئىپلەشكەن بالىلارنىڭ قاپقارا كۆزلىرىدىن ئادالەت، ھەقىـ قەت ئىزدەنگەن بىر خىل ئۈمىدۋارلىق نۇرى چاقناپ تۇراتتى. ئۇلار پۈتۈن دىققىتى بىلەن ئادالەت قازىسى ئابدۇقادىر دا- موللىغا قاراپ تەلمۈرەتتى.

ـــ يېرىڭىز زادى قانداق يەر؟ ـــ دېدى قازى داموللا قولىدىكى خەت ـ چەكلەرگە ئىنچىكىلەپ كۆز يۈگۈرتۈپ، ئۇنىڭ چىرايىدىن گۇمانلىنىش ئالامەتلىرى كۆرۈنەتتى.

ـــ شورلۇق، ئۇنۇمسىز يەر، زەيچاقىدىغان ئاجىز يەر، ـــ

دېدى دېھقان ئۆز يېرىنىڭ ئەھۋالىنى تەكرار تونۇشتۇرۇپ.
توپ ئىچىدىن بىر كىشى بۆسۈپ ئالدىغا چىقتى. «مەن گۇۋاھلىقتىن ئۆتەي» دەپ چاقىلداپ چىققان بۇ ئادەم قول قوشۇرۇپ قازىلارغا سالام بەرگەندىن كېيىن سۆزگە كىرىشتى:
— مەن نۇراخۇنكامىنىڭ يەر قوشنىسى. مېنىڭ يېرىممۇ نۇراخۇنكامنىڭ يېرىگە ئوخشاش شورلۇق، زەي چاقىدىغان يەر، چاچقان ئۇرۇقنىمۇ تۆلەپ بېرەلمەيدىغان بولۇمسىز يەر! — دېدى گۇۋاھلىق بېرىپ.
— ئۇنداق بولسا، نېمە ئۈچۈن نۇراخۇننىڭ يەر خېتىگە ئالىي يەر دەپ يېزىلغان؟ — دېدى قازى داموللا قولىدىكى يەر خېتىنى بىگىز قولى بىلەن نوقۇپ تۇرۇپ.
— ۋاي تاڭ! — دېدى گۇۋاھچى ھەيران بولغان ھالدا، — مېنىڭ يېرىمگە 3 - يەر دەپ يېزىلغان. نۇراخۇنكامنىڭ يېرىگە نېمە ئۈچۈن ئالىي يەر دەپ يېزىلغانلىقىنى نەچچە يىللاردىن زادى چۈشىنەلمىدۇق. قارا تۇرۇك ئادەملەر ھېچ يېرىنى بىلمەيدىكەنمىز. بولمىسا، نۇراخۇنكامنىڭ بېشىدىكى قىيىنچىلىقنى كۆرۈپ كېلىشۋاتىمىز، ئالىيمىز يوق!...
ئەسلىدە، 3 - دەرىجىلىك ناچار يەر «مەرغا» دەپ ئەيىن ھەرپى بىلەن يېزىلىشى لازىم ئىدى، ئەپسۇسكى، نۇراخۇننىڭ يەر خېتىگە «مەرئا» دەپ ئەمزە ھەرپى بىلەن يېزىلىپ، ئالىي دەرىجىلىك يەرقىلىپ قويغان. ئەرەب يېزىقىدىكى بىر ھەرپنىڭ ئۇنداق ياكى مۇنداق ئالمىشىپ يېزىلىپ قېلىشىدىن كېلىپ چىققان بۇ خاتالىق دېھقان نۇراخۇنغا بىرقانچە يىلدىن بېرى زۇلۇم - ئازاب سېلىپ، جاندىن، جاھاندىن كېچىشكە تاس - تاماس قويغانىدى. بۇ نېمىدېگەن قورقۇنچلۇق - ھە!

قازى داموللا قولىدىكى يەر خېتىدىن گۇمانلاندى ـ دە، كۆرۈپ بېقىشلار، دېگەندەك قىلىپ، خەتنى بۇيانقى قازىلارغا سۇندى. قاتار ئولتۇرغان قازىلار خەتنى قولدىن ـ قولغا يۆتكەپ كۆرۈپ چىققاندىن كېيىن، ئۆز ئارا كۆز ئۇچراشتۇرۇپ، ئاندىن باش قازىغا قارىدى. ئۇلارنىڭ كۆزلىرىدىنمۇ گۇمانلانغان قاراشلار ئىپادىلىنىپ تۇراتتى. ھەممە قازىنىڭ چۈشەنچىسى بىر نۇقتىغا مەركەزلەشكەنلىكىنى سەزگەن ئابدۇقادىر داموللا تەھقىقلەش قارارىغا كەلدى ـ دە، دېھقاندىن سورىدى:

— بۇ خەت قاچان ۋە قەيەردە يېزىلغان، قايسى خەتتات يازغان بىلەمسىز؟

— تۆت ـ بەش يىل بولدى! — دېدى دېھقان ھودۇققان ھالدا.

— مەن بىلمەن! — دەپ ۋارقىرىدى ھېلىقى گۇۋاھچى يەنە ئالدىغا چىقىپ، — بۇ يىل نەق يەتتە يىل بولدى. شۇ يىلى تۇغۇلغان كەنجى ئوغلۇم بۇ يىل يەتتە ياشقا كىردى، شۇ كۈنىسى خوتۇنۇم ئوغۇل تۇغدى، دەپ خۇش بولۇپ، يېگىسى بۆشۈك سېتىۋالغىلى بازارغا كىرسەم، نۇراخۇنكام ھېيتگا ئالدىدا موللائەخمەتئاخۇن دېگەن خەتتاتقا خەت يازدۇرۇپ يۈرۈپتىكەن، ھازىرقىدەك يادىمدا بار!

— خەتتات ھازىر بار ئادەممۇ؟

— بار بولمامدىغان، يېقىندا كۆردۈم، قولىقىغا قەلەم قىستۇرۇپ ھېيتگا ئالدىدا ئولتۇراتتى.

قازى داموللا گۇۋاھچىغا ئادەم قوشۇپ خەتتاتنى قىچقىرىپ كېلىشكە ئەۋەتتى....

— خەتچى موللا كەلدى!

شۇڭلاشقان ئامما بىردىنلا قايرىلىپ، دەرۋازا تەرەپكە قاراشتى. ئوتتۇرا بوي، ئەمما گەۋرى كۆرۈنىدىغان، ئۆڭى قا- رامتۇل، مىس رەڭ چىراي بىر ئادەم كىرىپ كەلدى. بۇ ھېلىقى خەتتات ئەخمەتئاخۇن ئىدى. ئۇ كىلىپلا قازىلارغا سالام بەر- گەندىن كېيىن، قول قوشتۇرۇپ تۇردى. قازى داموللام بۇ ئا- دەمگە باشتىن - ئاياغ سەپسېلىپ قاراپ چىققاندىن كېيىن سورىدى:

— ئىسمىڭىز؟

— ئىسمىم موللا ئەخمەتئاخۇنۇم! — دېدى يېڭىمۇ جاۋاب بېرىپ.

— بۇ خەتنى سىز يازغانمۇ؟

موللا ئەخمەت بېشىنى كۆتۈرۈپ قازى داموللىغا قارىدى. ئۇنىڭ ئۆچكىلەرنىڭكىدەك نۇرسىز كۆزلىرى بىزەڭ كۆرۈنەتتى.

— كۆرۈڭ، قولىڭىزغا ئېلىپ جاۋاب بېرىڭ! — ھېسىغانىدى قازى داموللا خەتنى سۇنۇپ. موللا ئەخمەت خەتنى قولىغا ئې- لىپ سىنچىلاپ قاراپ چىققاندىن كېيىن جاۋاب بەردى:

— خوش، مەن يازغان.

— ئەسلىدە «مەرغا» دەپ ئەيىن بىلەن يېزىلىدىغان خەت «مەرئا» دەپ ئەمزە بىلەن خاتا يېزىلغان. نېمە ئۈچۈن شۇنداق خاتا يېزىلدى؟

خەتتات موللا جاۋاب قىلماستىن، بېشىنى تۆۋەن سېلىپ شۈك تۇراتتى. ئۇنىڭ گەدەن - قۇلاقلىرى قان ئۇيۇپ قالغان- دەك قارىداپ كېتىۋاتاتتى. داموللام ئۇنىڭ ئوڭايسىزلىنىۋاتقانلىقىنى سېزىپ، ئاغزىغا كەپ سېلىپ يەنە سوئال قويدى:

— بىلىپ يازغانمۇ ياكى بىلمەسلىكتىنمۇ؟

— خۇش، بىلمەيتۇمەن! — موللا ئەخمەت خەتچى قىزى-رىپ تېخىمۇ قارىداپ كەتتى.
— مەدرىستە ئوقۇغانمۇ؟
— بىر نەچچە يىل ئوقۇغان. زەنجانى، ئاۋامىلغىچە....
— دېمەك، سىز يېرىم يولدا توختاپ قالغان، شۇنداقمۇ؟
— خۇش....
داموللا شۇئانلا «زەنجانى كىتابىنا گاچا بولۇپ، يېرىم يولدا توختاپ قالغانلاردىن بىرى ئىكەن» دېگەننى كۆڭلى-دىن كەچۈرۈپ، بىمە ئۈچۈندۇر ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ خور-سىندى - دە، مەدرىسلەردە ئوقۇتۇش ئىسلاھاتى يۈرگۈزۈشنىڭ قانچىلىك مۇھىم ئىكەنلىكىنى يەنە بىر مەرتىۋە ھېس قىلدى. ئۇ ئىلگىرىلا، ھەممىگە ئىچ ئاغرىتاتتى. قانچە يىللاردىن ئازاپتىن بۇقۇبەت چېكىپ، ھالاكەت گىرداۋىغا بېرىپ قالغان دېھقانلىرىمىز، قانچە يىللار مەدرىستە ئوقۇپ گاچا بولۇپ چىققان چالا موللىلىرىمىز ئىچ ئاغرىتاتتى.
— ھەرھالدا بولدىكى، مەرغا دەپ يېزىلىدىغان 3 - دەرىجىلىك يەرنى بىلمەسلىكتىن، ئەمزە بىلەن مەرئا دەپ ئالىي دەرىجىلىك يەر قىلىپ يېزىپ قويۇپسىز. نەتىجىدە، يەر ئىگىسى نۇرأخۇن 3 - دەرىجىلىك يەر ئۈچۈن 1 - دەرىجىلىك يەرنىڭ غەللىسىنى تۆلەپ ئازاب تارتقان، ھەتتا ئەزىز پەرزەنتلىرىدىن ۋاز كېچىش ھالىتىگە يەتكەن. بەختكە يارىشا، پاجىئەلىك ۋەقە كېلىپ چىقمىغان. ئەگەر پاجىئە كېلىپ چىققان بولسا، ئۇۋالى كىمگە! شۇبھىسىزكى، بۇنىڭ ئۇۋاللىقى سىز ئەخمەت موللىنىڭ زىممىسىگە چۈشەتتى. سىز بۇ يەردىكى سەۋەنلىكنىڭ ئېغىرلى-قىنى چۈشىنەلەمسىز، بۇ خاتالىقنى ئۈستىڭىزگە ئالالامسىز؟

— خۇش، ئىلتىپاتلىرى! — نېمە ئۈچۈندۇر ئەخمەت موللىنى تىترەك باسماقتا ئىدى.

— بۇ خاتالىقىڭىز ئۈچۈن جازا ھۆكۈم قىلىنسا، سىزدە باشقىچە پىكىر تۇغۇلارمۇ؟

شەرىئەت ئېھكامىدىكى قانۇن - ماددىلارنىڭ يۈزەكى بېزىلىپ قالغان ماددىلار بولماستىن، بەلكى كۆپلىگەن ئىاق كۆڭۈل ئادىل ئۆلىمالارنىڭ ئۇزۇن يىللار مۇزاكىرە ۋە مۇتالىئە قىلىشى ئارقىلىق تۈزۈلۈپ، ئۇزۇن يىللىق ئىجتىمائىي سىناقلاردا تاۋلانغان ئادىل ماددىلار ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر چۈشىنىدىغان قارى ئابدۇقادىر داموللا بۇگۈنكى سوراقتا ئالدى بىلەن جاۋابكارنىڭ ئىقرارىنى ئېلىش، ئاندىن شەكىللەنگەن سەۋەبلىك ۋە جىنايەتكە يارىشا قانۇنىي جازا ھۆكۈم قىلىنىدىغانلىقىنى تونۇتۇش ئارقىلىق جاۋابكارغا بېرىلگەن جازانى ئەقلىي قوبۇل قىلدۇرۇشنى مەقسەت قىلىپ، ناھايىتى سىلىق ۋە ئىنچىكىلىك بىلەن سوراق قىلدى. سوراق داۋامىدا ھەيۋەقىلمىدى، غەزەپ - لەنەت بىلدۈرۈپ، دىل ئازار قىلىدىغان ئىشلارنىمۇ قىلماستىن، پۈتۈنلەي قائىدە سۆزلەپ، يوللۇق سوراق قىلىش ئارقىلىق جاۋابكارنى قايىل قىلىشقا، سادىر بولغان گۇناھقا يارىشا جازا ھۆكۈم قىلىنىدىغانلىقىنى مەجبۇرەن ئەمەس. ئەقلەن تونۇتۇشقا تىرىشقان داموللا ئۇقتىلىق سوئاللارنى يەنە تەكرارلىدى:

— بۇ خاتالىقىڭىز ئۈچۈن جازا ھۆكۈم قىلىنسا، ئەلھۆكمىلىللا دەپ، چىن دىلىڭىزدىن قايىل بولامسىز!

— خۇش، ئىلتىپاتلىرى! — دېدى ئەخمەت موللا تېخىمۇ تىترەپ.

جاۋابكارنىڭ «ئىلتىپاتلىرى» دېگىنى بىلەن تېنىگە

ئۇلاشقان تىترەككە قاراپ، ئۇنىڭ جازاغا قايىل ئەمەسلىكى-
نى، شۇنىڭدەك كاللىسىدىن ئۆتمەيۋاتقان قانداقتۇر بىر مە-
سىلە بارلىقىنى ھېس قىلغان داموللا ئۇنىڭغا يەنە چۈشەنچە
بېرىشنى مۇۋاپىق كۆردى:
— جازا قانۇنى مەن ياكى باشقا قازىلار ئۆز مەيلى-
مىزچە تۈزۈۋالغان نەرسە ئەمەس، شۇڭا ئۇنى بىز ئىسلتىپات
قىلالمايمىز. ئۇ دېگەن كىتابىي قانۇن، كىمكى سەۋەنلىك ۋە
خاتالىق ئۆتكۈزگەن بولسا ۋە بۇ خاتالىقلاردىن جىنايەت شە-
كىللەنگەن بولسا، مەزكۇر جىنايەتنىڭ كىشىلەرگە يەتكۈزگەن
زىيان تەسىرىنىڭ ئېغىر ياكى يېنىكلىك دەرىجىسىگە قاراپ
ھۆكۈم قىلىنىدىغان تەنبىھ، بۇنى چۈشىنىشىڭىز كېرەك!
— خوش، تەقسىر!
جاۋابكار يەنىلا تىترەيتتى، داموللام ئۇنىڭ سەۋەبىنى
بىلمەكچى بولغانىدەك زەن سېلىپ قاراپ تۇرۇپ قالدى، لېكىن
بۇ بىر «سىر» ئىدى.
بۇ سىر پەقەت موللا ئەخمەتكىلا ئايان ئىدى. ئۇ، بۇ
خەتنى يېزىش ئالدىدا يېزا زومىگەرى مامۇت بەگدىن بىر
سەر كۆمۈش پارە ئېلىپ، ئاندىن خەتنى خاتا قىلىپ يازغان،
ئەمما ئۇ، مامۇت بەگنىڭ مۇنداق قىلىشتىكى مۇددىئاسىدىن بى-
خەۋەر ئىدى، دېمەك ئۇنىڭ ئىچىدە مۇشۇنداق بىر سىر بولۇ-
ۋاتقانلىقتىن تىترەۋاتاتتى. بۇ سىرنى ئاشكارا قىلاي دېسە، بى-
رىنچىدىن، بەگدىن قورقىدۇ؛ ئىككىنچىدىن، مۇسۇلمانلار ئې-
چىدە بىر سەر تەڭگىچىلىك ئازغىنا پۇل ئۈچۈن ۋىجدان سې-
تىپ، مۆمىن، بىچارە ئادەمگە زىيانكەشلىك قىلدىڭمۇ، دەيدى-
غان تاپا - تەنىلەردىن ئەندىشە قىلىدۇ. ئۈچىنچىدىن، سىرنى

ئاشكارا قىلغان تەقدىردىمۇ، بەگنىڭ مۇددىئاسى توغرىسىدا بىر نېمە دېگىلى بولمايدۇ. مۇشۇنداق مۇرەككەپ خىياللار قوينىدا ئارىسالدى بولغان موللا ئەخمەت ئاخىر بۇ ھەقتە بىر نېمە دېمەسلىك قارارىغا كەلگەن بولسىمۇ، ئەپسۇسكى، بۇ بىر ھامان ئۇنى تىترەتمەكتە ئىدى.

سىرنىڭ تېگى — تەكتى بەگكە ئايان. ئەسلىدە، بەگنىڭ نۇراخۇننىڭ يېرىگە يانداش كەتكەن بىر سالا يېرى بولۇپ، ئۇنى كېڭەيتىشنى ئارزۇ قىلاتتى. يوقسۇل، ئاجىز دېھقانلارنى ۋەيران قىلىش ھېسابىغا يەر — زېمىن كېڭەيتىپ ئادەتلەنگەن بەگ نۇراخۇننىڭ يېرىگە كۆزى چۈشىدۇ — دە، يەر خېتى يېڭىلاش پۇرسىتىدە ئەخمەت موللىغا بىر سەر تەڭگە پارا بېرىش ئارقىلىق يەر خېتىنى خاتا يازدۇرۇپ، نۇراخۇننى ۋەيران قىلىش، يەردىن ئاجرىتىۋېتىشنى كۆزلەيدۇ. قاچانكى يەرنى سېتىشقا مەجبۇر بولغاندا، بەگ ئۆزى سېتىۋېلىپ، ئۆز يېرىنى كۆپەيتىشنى قەستلەيدۇ. بۇ خىل سۇيىقەستنى موللا ئەخمەت چۈشەنمەيتتى. نەتىجىدە، جىمگىلىماچ يىلتىزلاردەك بىر — بىرىگە تۇتىشىپ شەكىللەنگەن بۇ جىنايەت دېھقاننى جېنىدىن جاق تويدۇرۇپ يىغلاتقان بولسا، موللا ئەخمەتنى ئارىسالدى قىلىپ تىترەتكەنىدى.

قازى داموللا بىر مەزگىل دىققەت قىلىپ قارىغان بولسىمۇ، موللا ئەخمەتنىڭ ئىچكى سىرلىرىنى بىلىشكە ئاجىزلىق قىلدى، لېكىن ئۇنىڭ كۆڭلىدە قانداقتۇر بىر خىل دەرد بارلىقىنى ھېس قىلىپ، يەڭگىل چارە بىلەن ھەل قىلماقچى بولدى.

— موللا ئەخمەتمۇ تىترىمىسۇن، نۇراخۇنمۇ يىغلىمىسۇن.

بۇ ئىشنى مۇنداق بىر تەرەپ قىلايلى،— دېدى قازى داموللا كۆپچىلىككە ۋە يېنىدىكى ئۈچ قازىغا قاراپ، — دېھقان نۇ-راخۇننىڭ يەر خېتى تۈزىتىپ قايتا يېزىلسۇن، ئىلگىرىكى خاتا يېزىلغان خەت مەنسۇخ قىلىنىپ، كۆيدۈرۈپ تاشلانسۇن. مەھكىمىدىن ئادەم قوشۇپ، ياموٗلدىكى غەللە - پاراق دەپتى-رى تۈزىتىلسۇن، نۇراخۇننىڭ غەللە - پاراقنى بىرقانچە يىل ئارتۇق تاپشۇرۇپ كەلگەنلىكى ۋە ھازىرقى قىيىن ئەھۋالى ئېتىبارغا ئېلىنىپ، ئىلگىرى ئورۇنسىز ئارتۇق تۆلەپ كەلگەن غەللە - پاراق مىقدارى تولدۇرۇلغانغا قەدەر غەللە - پاراق ئېلىنمايدىغان قىلىنسۇن، شۇنداق قىلساق بولامدۇ!؟

ھاياجانلانغىنىدا بوقۇلداپ يىغلاپ كۆز يېشى تۆككەن نۇراخۇن ئېگىلىپ تەزىم قىلدى. جامائەت ئىچىدىن:«ئادالەت»، «ئادالەت» دېگەن ئۈنكاسلار ئاڭلاندى.

قازى داموللا بۇرۇلۇپ موللا ئەخمەتكە قارىدى:

— گەرچە ئىچىنىشلىق ئېغىر پاجىئە كېلىپ چىقمىغان بولسىمۇ، ھەر ھالدا ئەھۋالنىڭ مىزاجى ئېغىر. بۇنىڭدىن كېيىن بۇ خىلدىكى ئۇۋۇالچىلىق ئەھۋاللارنىڭ قايتا سادىر بولماسلى-قىنى نەزەردە تۇتۇپ، كاتىپ موللا ئەخمەتكە بۇنىڭدىن كېيىن ھېيتكا ۋەقازىخانا ئالدىدا خەتتاتلىق قىلىشقا رۇخسەت قىلىن-مىسۇن، شۇنداق قىلساق بولامدۇ؟

— بولىدۇ!

— ئادالەت، ئادالەت!

كۆپچىلىك ئىچىدىن تەسىرلىك ئەكس سادالار ياڭرىدى. دۇئا - ئالقىشلار ئاڭلاندى. ئەدلى - ئادالەتنىڭ قۇدرىتى نامايان بولۇپ، ھەممە ئادەمنى خۇش قىلغانىدى.

يەتتىنچى باب

غەمخورلۇق

قەشقەردە ياش باللا ھامىام ئاستىدا —
كۆلدە ياتۇرلار.

(مەكتەپ مارشى)

قىش ئاسمىنى نىپىز تومان بىلەن قاپلانغان، قۇياش خۇددى پەردە ئارقىسىدا يانغان چىراغدەك غۇۋا كۆرۈنەتتى. شەھەردە قانداقتۇر ئاچچىق قەھرىتان سوغۇق ھۆكۈم سۈرەتتى. ئىزغىرىن شامال گۇركىرەيتتى. ھەر ئەتىگەنلىكى سۈپۈرۈپ تازىلاپ، ئازراق سۇ چېچىلغان رەستە-كوچىلاردا نىپىز بىر قەۋەت مۇز قاتقانىدى.

ئەنجان رەستىسى، ئۆستەڭ بويى، قۇمدەرۋازىغا كېتىدىغان ئاساسلىق كوچىلاردىكى دۇكاندارلار سوغۇقنىڭ

يامانلىقىدا بەقەسەم تون ياكى قىلىن جۇۋا، چەكمەن چاپانلىرىغا قونچاقتەك سىپتا ئورىنىپ، يوكۈنگەن پېتى قىمىر قىلماي ئولتۇرۇشاتتى. بەزەن دۇكاندارلار سەندەل چوغى سىنغاچ، تەسۋى سىيرىپ، مۈزلىغان قوللىرىنى يات ـ يات ئىسسىتاتتى. سوغۇقنىڭ كۈچىنى كۆرسۈن دېگەندەك ئاشخانىلاردىن خۇددى جادۇگەر پەيدا قىلغان تۇمانلاردەك قويۇق هور پۇرقۇپ تۇراتتى.

كوچىدا ئادەم كۆپ، سودا ـ سېتىق قىلغۇچىلار، ئۇيان ـ بۇيان ئۆتكۈچىلەر تىنىمسىز ئۆتۈشۈپ تۇراتتى. سوغۇقنىڭ كۈچىدىن بولسا كېرەك، تولا ئادەملەر چەكمەن چاپانلىرىغا چىلاق يۆگىنىپ، تۇمشۇقىنى مەيدىسىگە تىقىپ، بىر مۈرىسىنى ئېگىز، بىر مۈرىسىنى پەس قىلغان هالدا شامالغا قارشى دولا چىقىرىپ قىيپاش مېڭىشاتتى. سارايدىن ـ سارايغا ماتا ـ چەكمەن توشۇغۇچى هامماللار كۆزگە چېلىقاتتى. ئۆز گەۋدىسىدىن نەچچە باراۋەر يوغان ماتا تايلىرىنىڭ ئېغىرلىقىدىن بەللىرى ئېگىلىپ، پۇتلىرى دىر ـ دىر تىترىگەن هامماللار ئېغىر هاسىرىغاندا، ئېغىز ـ بۇرۇنلىرىدىن پورقىراپ هور چىقاتتى، قاش ـ كىرپىكلىرىنى ئاپئاق قىراۋ باغلايتتى، بۇرۇت ـ ساقاللىرىغا مۇز تۇتاتتى. هېلى ئۇ، هېلى بۇ كۆلدىن سۇ توشۇپ، توختاملاشقان ئۆيلەرنى سۇ بىلەن تەمىنلەپ هايات كەچۈرگۈچى ئەپكەشچىلەرمۇ سوغۇقنىڭ كۈچىدىن بولسا كېرەك، شۇنداق تېز ماڭاتتىكى، ئۇلارنىڭ قايسى كوچىدىن چىقىپ، قايسى كوچىغا كىرىپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ ئۈلگۈرگىلى بولمايتتى. ئۇلار شەيتاننىڭ ئۆزى ئىدى. غىل ـ پال كۆرۈنۈپ قالاتتى ـ دە، غىپ قىلىپ يوقاپ كېتەتتى.

سوغۇقتىن پەرۋايى پەلەك، ئۈچىسىغا كەمچەت ياقىلىق جۇۋا، بەقەسەم تون ياكى ئاۋات چەكمەندە تىكىلگەن پاختىلىق چاپان، بېشىغا كەمچەت ياكى قاما تۇماق كىيىپ، دۆغدايماستىن كىرىلىپ يۈرىدىغان بايلار ۋە بايۋەچچىلەر شالاڭ ئىدى. ئىگىن - ئايىغى يېلىڭ - يۇپۇڭ كىشىلەر كۆپ ئىدى. سوغۇقنىڭ ئاچچىقىدا چاپاننى چىڭ يۆگەۋېلىپ قولتۇقى سۆكۈلۈپ، مازلىرى چۇۋۇلۇپ قالغان ياكى چاپان پەشلىرىنى سارغايتىپ كۆيدۈرۈپ قويغان غېرىب - غۇرۋالار تېخىمۇ كۆپ ئىدى. كىشىلەرنىڭ تولىسى قاسقان تۇماق كىيەتتى. كۆك مۇۋۇتتا تاشلانغان قەشقەر تۇمىقى كىيگەنلەر شالاڭ ئىدى، ئەمما ئۇلارنىڭ تۇمىقىنى قۇلىقىغىچە چۆكۈرۈپ چۈڭكەپ كىيىۋالغانلىقىدىن سوغۇقنىڭ كۈچىنى مۆلچەرلىگىلى بولاتتى.

ئاھ سوغۇق، قەھرىتان سوغۇق، سېنىڭ چويۇندەك سوغۇق قويندۇڭدا، جۇت - شۇۋرغانلىق شاماللىرىڭدا كىملەرنىڭ قانداقلىقىنى، كىملەرنىڭ كىرىلىپ، كىملەرنىڭ دوغدىيىپ يۈرگەنلىكىنى پەرق ئەتكىلى بولغاندەك. ھايات تەكچۈكلۈكىنىڭ نەقەدەر بۇزۇلۇپ كەتكەنلىكىنىمۇ كۆرۈپ يەتكىلى بولىدۇ - ھە!

رەھىمسىز قارا سوغۇق ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان شەھەر ھاياتىنىڭ «گۈلەخ» دەپ ئاتىلىدىغان ھاممام كۈلخانىسىدا يەنە بىر خىل ھايات داۋام قىلماقتا. ئۇ يەردە جېنى چىڭ، توڭ تاشتەك بىر توپ باللار ئۈچىسى يېلىڭ، تىزى ئوچۇق، پۇتى يالاڭئاياغ بولۇشىغا قارىماي، بويىنى بىلەن تەڭ كۈلگە كۆمۈلۈپ، سوغۇققا قارشى جەڭ ئېلان قىلىپ، قىزىقارلىق ھېكايە سۆزلەشمەكتە.

ئۇلارنىڭ ئىككى ھېكايىسى بار: بىرى، خەلق ئىچىدىن

كەلگەن، باللار تولىمۇ قىزىقىدىغان، پىششىق ياد بىلىدىغان قىزىق ھېكايە: يەنە بىرى، ئۆزلىرىنىڭ ھېكايىسى ئىدى.

باش ـ كۆزلىرى كۆلگە بولغانغان، قول ـ پۇتلىرى قاسماق، چاچلىرى ئۆسۈپ، گەدەن ياپقان، كۆزلىرى پىلدىرلاپ، قارىقۇمچاقتەك ئويناپ تۇرغان بىر توپ بالا ئىمىننىڭ ھېكايە سۆزلەپ بېرىشىنى تەلەپ قىلىپ چۇرۇقلاشماقتا.

ــ ھېكايە ئېيتىپ بەرگىنە، خوش بولۇپ كېتەيلى، ئىمىن ئاكا!

ــ جېنىم ئاكا، غوجام ئاكا دېيىشسەڭ ئېيتىپ بېرەمەن! ــ دەيتتى ئىمىن ئۆزىنى بازارغا سېلىپ.

ــ دەيمىز، دەيمىز!

ــ جېنىم ئاكا، غوجام ئاكا، خوش بولايلى ئاكا، ئېيتىپ بەرگىن، ئاكا!

باللار ئارقىمۇ ـ ئارقا چۇرۇقلاپ، يالۋۇرۇپ قىستاۋەرگەنلىكتىن، ئىمىن ھېكايە سۆزلەشكە باشلايتتى:

ــ زامان زامانىنىڭ رامانىسىدا، بۇرۇن بۇرۇننىڭ بۇرۇنىدا، دەرياغا يېقىنمۇ ئەمەس، يىراقمۇ ئەمەس، بىر ئورمانىنىڭ نەق ئوتتۇرىسىدا، پاكارمۇ ئەمەس، ئېگىزمۇ ئەمەس، بىر يېتىم توغراقنىڭ سايىسىدە پىت ئاداش بىلەن بۈرگە ئاداش دوست بوپتۇ، ــ ئىمىن ھېكايىسىنى باشلىدى، باللار ئۇنىڭ ئاغزىغا قاراپ ئولتۇرۇشاتتى.

ــ كۆلسەڭ سۆزلىمەيمەن، ھېچ نەرسەڭنى كۆزلىمەيمەن، كاشىلاچىقسا تۈزلىمەيمەن، يىغلاشساڭ بەزلىمەيمەن، ماتا ـ چەكمەن گەزلىمەيمەن، يوقاپ كەتسەڭ ئىزدىمەيمەن، جىم

ئولتۇرۇپ ئاڭلاشسالىڭ، توخۇنى تاق، مۈشۈكنى پەش دېمەيمەن،
ئاڭلاشتىڭمۇ شۈمتەكلەر، ھېچقايسىڭغا خۇش دېمەيمەن! — دې-
گەن ئىمىن كۆكۈللۈك ئولتۇرۇپ ھېكايىنى داۋام قىلدى، —
شۇنداق قىلىپ، ئىت بىلەن بۆرگە دوست بوپتۇ، دوست بول-
غاندىمۇ بەكمۇ خۇش بوپتۇ، بىرى بىر ئۆچكە، بىرى بىر
قوچقار سويۇپ، ئىككى تەڭنە گۆش قىپتۇ، قاتتىق ئوتۇندا
ئوت قالاپ، قىزىل مارجان چوغ قىپتۇ، ئۇسساپ قالساق ئى-
چىمىز دەپ ئىككى مالتاق دوغ قىپتۇ، گۆشنى كاۋاپ قىلىپ قورساق
دېگەننى تويدۇرۇپتۇ. مەيدىسىنى ئوتقا قاقلاپ، راھەتلىنىپ
ئولتۇرۇپتۇ — ئولتۇرۇپتۇ، بىر چاغلارغا يەتكەندە ئىت
ئاداش قوپۇپ سۆز قىپتۇ: جېنىم ئاداش، قورساق تويدى، مۇنداق
ئولتۇرۇۋەرسەك زېرىكىپ قالىدىكەنمىز، بىكار ئولتۇرۇپ تېرىلىپ
قالىدىكەنمىز، بىكار ئولتۇرغاندىن بىكارغا ئىشلە دەپتىكەن،
مۇنداق ئولتۇرغاندىن ئىككىمىز بىر ئويۇن قىلساق، قانداق
دەپتۇ. بۆرگە ئاداش ماقۇل كۆرۈپ، قېنى، قانداق ئويۇن قى-
لىمىز، دەپتىكەن، ئىت قوپۇپ: ئىككىمىز بەسلىشەيلى، مۇشۇ
چوغنىڭ ئۈستىدىن قايسىمىز سەكرەپ ئۆتۈپ كەتسەك، شۇ ئو-
غۇل بالا — نوچى ھېسابلانسۇن، دەپتۇ. بۆرگە بۇ شەرتكە ماقۇل
كېلىپ، شادىپاچاقلىرىنى يەرگە تىرەپ، بىر تۈگۈلۈپ، ئىككى
دەڭسەپ، تاق قىلىپ بىر سەكرەپتىكەن، چوغنىڭ ئۇ تەرىپىگە
ئۆتۈپ كېتىپتۇ. بۆرۈتىنى سىيلاپ، ساقىلىنى پۇلەپ، قانداق،
نوچىمىكەنمەن، دەپ ئوڭ قېشىنى ئېتىپ، سول كۆزىنى قىسىپ
قاراپ تۇرۇپتۇ. ئەمدى نۆۋەت ئىتقا كەپتۇ. بۇ پالاكەت خۇمسى
قوللىرىغا تۈكۈرۈپ، ئالدى-كەينىگە مېڭىپ، ئۆزىنى راسا دەڭسەپ،
قانات - قۇيرۇقىنى تەڭشەپ بىر سەكرەپتىكەن، چوغنىڭ

نەق ئوتتۇرىسىغا چۈشۈپ، پۇرچاقتەك «پارس» قىلىپ ئېتىلىپ، ئۆچەي-قارنى يىرىلىپ ئۆلۈپتۇ. ۋاي ئىسىت، بىر ئوبدان ئادىشىمدىن ئايرىلىپ يالغۇز قالدىم، دەپ كۆڭلى بۇزۇلۇپ كۆزىگە ياش ئولاشقان بۆرگە مەيۈسلىنىپ هازا ئېچىپ، ئېڭەك تۇتۇپ ئولتۇرسا، توغراق سۆزلەپ: ۋاي بۆرگە ئاداش، نېمە بولدۇڭ؟ يېڭلا ئوت سۇنۇپ، كاۋاپ يەپ خۇشال ئولتۇراتتىڭ، بىردەمدىلا چىرايىڭ تۇتۇلۇپ، باشقىچە بولۇپ قاپسەن، ساڭا نېمە دەرد كەلدى؟ دەپ سوراپتۇ. بۆرگە كۆزىگە ياش ئېلىپ: ۋاي جېنىم ئاداش، سەن سورىما، مەن ئېيتماي، دەپتۇ. توغراق زىنهار ئۇنىماي، سەن بولۇپ، مەن بولۇپ، ئوتتۇرىمىزدا يوشۇرىدىغان نېمىمىز بار، دېگىنە، سۆزلە، ئاڭلاپ كۆرەي، دەپتۇ. ئاندىن بۆرگە سۆزلەپتۇ: پىت ئاداش ئۆلدى، بۆرگە ئاداش هازىدار، توغراق شاراق - شۇرۇق، دەپتىكەن، توغراق شۇ زامان قاتتىق سىلكىنىپ، پۈتۈن يوپۇرماقلىرىنى شاراق - شۇرۇق قىلىپ يەرگە تۆكۈپتۇ. هەر كۈنى توغراق تۈۋىدە يوپۇرماق يەيدىغان قوچقار كېلىپ قارايدىغان بولسا، بۈگۈن ئىش باشقىچە. ئۇ هەيران بولۇپ، ۋاي توغراق ئاداش، هەر كۈنى ماڭا تۆشلۈق يوپۇرماق تاشلايتتىڭ، بۈگۈن ساڭا نېمە بولدى؟ هەممە يوپۇرماقلىرىڭنى يەرگە تۆكۈپ، ئۆزۈڭ قۇرۇق - قاقشال بولۇپ قاپسەن؟ دەپ سوراپتۇ. توغراق ئۇنىڭغا: ۋاي جېنىم ئاداش، سەن سورىما، مەن ئېيتماي، دەپتۇ. قوچقار زىنهار ئۇنىماپتۇ. توغراق ئامال قىلالماي: پىت ئاداش ئۆلدى، بۆرگە ئاداش هازىدار، توغراق شاراق - شۇرۇق، قوچقار قاسۇر - قۇسۇر، دەپتىكەن، قوچقار شۇئان توغراققا ئۈسۈپ، بىر ئوبدان

مۈڭگۈزلىرىنى سۈندۇرۇپ تاشلاپ، دەرياغا سۇ ئىچكىلى كېتىپـ
تۇ. قوچقارنى كۆرگەن دەريا ھەيران بولۇپ، ۋاي قوچقار
ئاداش، ھەر كۈنى سۇ ئىچكىلى كەلگىنىڭدە ئاجايىپ چىرايـ
لىق مۈڭگۈزلىرىڭ بار ئىدى، بۈگۈن ساڭا نېمە بالا كەلدى،
مۈڭگۈزلىرىڭ يوققۇ؟ دەپتىكەن، قوچقار جاۋاب بېرىپ:
پىت ئاداش ئۆلدى، بۆرگە ئاداش ھازىدار، توغراق شاراق-
شۇرۇق، قوچقار قاسۇر - قۇسۇر، سۇ تەتۈر ئاقماق، دەپتۇ.
دەريا سۈيى شۇ ئانلا تەتۈر ئېقىپتۇ! ھەر كۈنى دەريا سۈيىدە
قاچا - قۇچا يۇيىدىغان بىر غالچا بارئىكەن، بۈگۈن ئۇ
قاچا يۇغىلى چىقىپ، دەريا سۈيىنىڭ تەتۈر ئېقىۋاتقانلىقىنى
كۆرۈپ ھەيران بولغان ھالدا: ئەي دەريا، ھەر كۈنى ئوڭ
ئاقاتتىڭ، بۈگۈن ساڭا نېمە بولدى، نېمىشقا تەتۈر ئاقىسەن؟
دەپ سوراپتۇ. دەريا جاۋاب بېرىپ: پىت ئاداش ئۆلدى،
بۆرگە ئاداش ھازىدار، توغراق شاراق - شۇرۇق، قوچقار
قاسۇر - قۇسۇر، سۇ تەتۈر ئاقماق، غالچا قاچا چاقماق،
دەپتىكەن، بۇ غالچا كۆتۈرۈپ چىققان قاچا - قۇچىنىڭ
ھەممىسىنى يەرگە ئۇرۇپ، كۇكۇم - تالقان قىلىپ تاشلاپتۇ.
پادىشاھ قۇرۇق قول قايتىپ كەلگەن غالچىنى كۆرۈپ، ئاتەش
غەزەپكە كەپتۇ - دە، ئەي غالچا، ھېچقاچان قاچا چاقمايتتىڭ،
بۈگۈن ساڭا نېمە بولدى، نېمىشقا قاچا چاقتىڭ؟ دەپ سوراپـ
تۇ. غالچا جاۋاب بېرىپ: پىت ئاداش ئۆلدى، بۆرگە ئاداش
ھازىدار، توغراق شاراق - شۇرۇق، قوچقار قاسۇر - قۇسۇر،
سۇ تەتۈر ئاقماق، غالچا قاچا چاقماق، پادىشاھ ئۆزىنى
بوغۇزلىماق، دەپتىكەن، پادىشاھ شۇ ئانلا يېنىدىكى خەنجەرـ
نى چىقىرىپ، ئۆزىنى بوغۇزلىۋاپتۇ!...

ـــ ها، ها، ها، ها....

ئـەتىگەندىن بىرى ئازادە كۆلەلمەي بـۇرۇقتۇم بـولۇپ كەتكەن باللار شۇقەدەر ساز كـۈلۈشتىكى، ئـۇلارنىڭ كـۈلكە سادالىرى گۈلەخ ئەتراپىنى لەرزىگە كەلتۈرۈۋەتتى. بـەزەنلىـرى كۈلۈپ تېلىقىپ، كۈلگە تاشلىناتتى، بەزەنلىرى بىر ـ بىرى بىلەن قۇچاقلىشىپ، پـومداقلىشىپ ئېغىنىشاتتى.

بۇ ھېكايە ئۇلارنىڭ كۆڭۈل قويۇپ ئـاڭلايدىغان، ھەر كۈنى نەچچە قېتىم ئاڭلىسىمۇ تويماستىن، يەنە ئاڭلىغۇسى كېـلىدىغان ھېكايە ئىدى. بۇنىڭ بىلەن ئۇلار كۈنىنىـڭ قانـداق كەچ بولغانلىقىنى سەزمەي قالاتتى، ھېكايىنـى خـام سېمـىز، يوغان باش، ئورا كۆز كەلگەن ئون ياشلار چامىسىدىكـى ئىـمىن ئېيتاتتى. ھېكايە تېخى تۈگىمىگەنىدى:

ـــ شۇنداق قىلىپ، پادىشاھ ئۆزىنى بوغۇزلاپتىكەن، ئالەم بۇزۇلۇپ، جاھان ئوڭتەي ـ توڭتەي بولۇپ كېتىپتۇ. سەھرالىقلار شەھەرگە، شەھەرلىكلەر سەھرالارغا قېچىپتۇ. دېھقان تاغىرىنىڭ ئاغزىنى مەھكەم بوغۇپتۇ، دورغا چىقىپ بەگنىڭ گېلىنى بوغۇپتۇ، قورقۇپ كەتكەن بەگنىڭ خوتۇنى بىر يولدىلا ئىككى مـوزاي تۇغۇپتۇ (كۈلكە)، تىتەي ـ شىتەي، يايى ـ ئامبال ئۈركـۈپ كېتىپتۇ، ئارقىمۇ ئارقا دورا ئىچىپ جەھەننەمگە كېتىپتۇ، ئېتەك ياقا بوپتۇ، ياقا ئېتەك بوپتۇ، دومۇدو، ئىمىننىڭ دوسى دەپ ماڭا ئامباللىق تېگىپتۇ، ھەممە ئادەم خۇش ـ خۇش دېيىشىپ، ماڭا بېشىنى ئېگىپتۇ!... ها، ها، ها .. ھەممىسى ماڭا باش ئېگىۋاتسا، ھەرقايىسىڭ نېمىشقا باش ئەگمەيسەن، ئېگىمشە، بېشىڭنى ئېـگىشە، بولمىسا ھېكايە ئېيتىپ بەرمەيمەن، بېشىڭنى ئېگىش، هارامدىن بولغانلار! ها، ها، ها... ئىمىن بىقىنىدا ئولتۇرغانــ

لارنىڭ بېشىنى بېسىپ چاقچاق قىلاتتى. باللارمۇ بىر تەرەپـ
تىن، قاقاقلاپ كۈلۈپ تەزىم قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن، ھېكاـ
يىنى قايتا سۆزلەپ بېرىشىنى تەلەپ قىلىشاتتى.

— يەنە بىر ئېيتىپ بەرگىنە، خوش بولاي! — دېدى
بىرى يېڭىلا ئاخىرلاشقان ھېكايىنى تەكرار ئاڭلىغۇسى
كېلىپ.

— بۇدا ئېيتىپ بەرسەڭ، جەزمەن بىر سامسا بىلەن
مېھمان قىلىمەن.

— مەن گۆش گىردە ئەكىلىپ مېھمان قىلىمەن!

باللار ھەر خىل يېمەكلىكلەرگە ۋەدە قىلىپ، ھېكايە
سۆزلىتىشكە ئۇرۇناتتى.

— ماڭ - ماڭ نېرى بېرىش. تولا سۆزلەپ ئاغزىم قۇـ
رۇپ، قورساقلىرىم كولدۇرلاپ كەتتى، — ئىمىن ئۇلارنىڭ تەـ
لىپىنى رەت قىلىپ، شەرت قوياتتى، — ئاۋۋال گۆش گىرـ
دەڭنى، سامسىلىرىڭنى ئەكىلىپ ئالدىمغا قويۇش، مېھمان بوـ
لۇپ يەپ ئولتۇرۇپ، ئاندىن ئېيتىپ بەرسەممۇ مەيلى!

تۆت - بەش بالا تەرەپ - تەرەپكە پاتىراقشىپ چېپىپ
كېتىشەتتى. ئۇلار يالاڭ تامبال. يالىڭايـاغ بولسىمۇ، كۆك
مۇز ئاق قىراۋ قاتقان چويۇندەك سوغۇق كوچىنى گىورس -
گۇرس دەسسەپ يىراقلارغا كېتەتتى. ئاشخانا، ناۋايخانا، سامـ
سخانىلارغا بېرىپ تىلەمچىلىك قىلاتتى.

يالىڭاچ، يالىڭاياغ، يېرىم توق، يېرىم ئاچ ھايات
كەچۈرۈۋاتقان بۇ باللارنىڭ كوچىمۇ كوچا گۇرسۇلدەپ يۈـ
گۈرۈپ يۈرگەنلىكىنى، ئۇلارنىڭ ئىككى مەڭزى قىپقىزىل،
مۇسكۇللىرى مۇڭگۈزدەك چىڭ ۋە ساغلاملىقىنى كۆرگەن كىـ

شىلەر بىر تەرەپتىن، ئىچ ئاغرىتسا، بىر تەرەپتىن، «تولۇق تاشـتەك چىڭ باللار ئىكەن.» دەپ ھەيران بولۇشاتتى.

شەھەر ھاياتى ئۆز يولىدا داۋام قىلماقتا. بۇ باللارمۇ ئۆز يولى بىلەن قەھرىتان سوغۇقنىڭ رەھىمسىز ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى تەبىئىي كۈرەش قىلىپ ياشىماقتا...

— باللا، ۋا باللا! — قايسى بىر بالا ئالقىنىدىكى بىر تىيىننى پۇلەپ تۇرۇپ، — كارامىتىمنى كۆرسىتىمەن، ماۋۇنىڭغا قاراڭلار! — دەپ توۋلىدى.

باللار بىردىنلا ئۇنى ئورىۋېلىشتى. ئۇ بالا كۆل ئارىسىدىن تېپىۋالغان چىلانچىلىك بىر تال چوغنى پۇلەپ، قولدىن - قولغا يۆتكەپ كارامەت كۆرسىتەتتى.

— قاراڭلار، مانا مېنىڭ قولۇم كۆيمەيدۇ، — دەيتتى ئۇ ماختىنىپ.

كۆل ئاستىدىن تېپىۋالغان چوغنى پۇلەپ قولدىن - قولغا يۆتكەپ ئويناشمۇ باللارنىڭ قىزىقارلىق ئويۇنلىرىدىن بىرى ئىدى.

— قېنى، كىم يىراققا يەتكۈزەلەيدۇ، دو تىكىمەن! — دەپ توۋلىدى ھېلىقى كارامەت كۆرسىتىۋاتقان بالا.

مەن يەتكۈزىمەن، نېمە تىكىسەن؟ — دېدى بىرى مەيدىسىگە مۇشتلاپ.

— سەن يەتكۈزەلمەيسەن، مەن يەتكۈزىمەن! — دېدى يەنە بىر بالا ھىجىيىپ تۇرۇپ. بۇ باللىنىڭ ئوتتۇرا چىشى يېڭىلا چۈشۈپ كەتكەن بولغاچقا، ھىجايغاندا ئاغزىنىڭ ئىچى قۇشقاچ كامىرىدەك كۆرۈنۈۋىدى، بۇيانقى باللار زاڭلىق قىلىشىپ پاراققىدە كۈلۈشتى.

— يەرەك دوختۇرخانىسىغا بېرىپ، ئاۋۋال چىنىش سال-
دۇرۇپ كەل، ئاندىن باغلاشقىن، — دېدى بىرى ئۇنى چەتكە
قېقىپ.
— مانا مەن يەتكۈزىمەن، نېمە قويىسەن؟ — دېدى ئۇ
قەتئىي ئاھاڭدا ۋارقىراپ.
— بىر گىژدە.
— ياق!
— بىر سامسا، بولامدۇ؟
— ياق!
— ئەمىسە، نېمە! قوي گۆشىدە ئەتكەن گۆش گىژدە، بول-
دىمۇ، نوچاك بولساڭ ئاۋۇ دوقمۇشقا بېرىپ يانىسەن!
— دوقمۇشقا يېتەلمىسەڭ ھېساب ئەمەس!...
بۇ تەرەپتىكى يان كوچىدىن تىلەمچى ئايال چىقىپ
كەلدى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن كىيىملىرى يىلىڭ - يۇپۇڭ ئىك-
كى بالا سوغۇقتا غال - غال تىترىشىپ يىغلاپ كېلەتتى. گۈ-
لەختىكى باللار ۋاڭ - چۇڭدىن توختاپ، تىلەمچى ئايالغا ۋە
ئۇنىڭ باللىرىغا قاراشتى. تىلەمچى ئايال مۇناجات ئوقۇيتتى:

«پاتىمەمنىڭ كۆڭلەكى
سەكسەن يەردىن ياماقى
......»

بىراق، بۇ ئايال مۇناجاتنى يېرىم يولدا توختىتىپ ئار-
قىغا بۇرۇلدى. باللارنىڭ يىغلىغان ئاۋازى ئۇنىڭ يۈرىكىنى
مۇجۇپ سىيرىقىراتقانىدى.

— ئىلدامراق مېڭىش، ھېلى بىكار تـاشلاپ كېتـىمەن، جېنىمغا تـېۆرەلگەنلەر...، — دېدى ئـەلەم بىـلەن ئاچچىق ۋارقىراپ.

تىلەمچى ئايالنىڭ شۇ كۈنلەردە ئـۆز بېشىغا چـۈشكەن قىيىنچىلىقلارغا، يېرىم - يالىڭاچ قالغان بـالىلارنىڭ يـىغا- زارىغە چىدىغۇچىلىقى قـالمىغانىدى، شۇڭا ئۇ، بىر تەرەپتىن، ئىلدامراق مېڭىش، دەپ مېھرىبانلىق بىلەن بالىلارنى يـېنىـغا چاقىرسا، يەنە بىر تەرەپتىن، تاشلاپ كېتـىمەن، دەپ دوق قىلىپ قورقۇتاتتى، ئەڭ ئـاخىردا، جېنىمغا تۆرەلگەنلەر، دەپ ھـەممىدىن بىزار بـولاتتى. ئۇ ھـازىر جانـدىن، جـاھاندىن، ھـەممە نېمىدىـن ۋاز كېچىشتەك ھـالاكـەت گىردابىغا بېرىپ قالغانىدى.

— ئاچا، ئاچا! — گۈلەختىكى بـالىلاردىن بىرى ئۇنـلۇك توۋلاپ سۆزلەيتتى، — بالىلارنى بىزگە قـوشۇپ قـويۇڭ، بىز ئىسسىق ساقلاپ بېرىمىز!

— جېنىڭنى بېقىشقىنا، يـېتىمەكلەر، دەۋاتـقان گېپـنى! — دېدى ئايال ئاچچىقىدا ھومىيىپ.

— خاپا بولمىسىلا ئاچا، بىز يامان گەپ قىلمىدۇق!

— گۈلەختنىڭ ئىچى ئىسسىق، بالىلىرىڭىز بىزنىڭ يېنىمىزدا تۇرۇپ تۇرسا، كوچا چۆگىلەپ كەلگەندە ئەكەتمەمسىز!

— بىز بالىڭىزنى يەۋالمايتتۇق!...

ئاتا - ئانىسىز، ماكانسىزلىقتىن گۈلەختتە قالغان قارا يېتىملەرنىڭ سوغۇقتا قالغان، ئەمما ئانىسى بار بالىلارغا ئىچ ئاغرىتىپ غەمخورلۇق قىلماقچى بولغانلىقى ھەرقانداق كىشى

گە تەسىر قىلغۇدەك ئىش ئىدى، ئەپسۇسكى، تىلەمچى ئايال-
غا ئانچە تەسىر قىلمىدى، بەلكى ئۇنىڭ ئۆز بالىلىرىنى گۆ-
لەختە قالغان قارا يېتىملەر قاتارىغا قوشقۇسى كەلمەيۋاتقان-
دۇ! ئەمما، تىلەمچى ئايالنىڭ بالىلىرى گۆلەختىكى بالىلار-
نىڭ يېنىغا ئالدىقاچان يېقىنلىشىپ بولغانىدى.

كوچا دوقمۇشى تەرەپتە بىر توپ سالاپەتلىك ئادەملەر
كۆرۈندى. ئۇلار توپتوغرا گۆلەخ تەرەپكە قاراپ كېلىۋاتاتتى.
بۇلار كىم؟ نېمە ئۈچۈن بۇ يەرگە كېلىۋاتىدىغاندۇ؟! بالىلار
ھەيران بولۇپ قاراپ قېلىشتى.

بالىلار ئەلۋەتتە ھەيران بولاتتى، چۈنكى ئۇلار ياشا-
ۋاتقان بۇ گۆلەخكە مۇنداق سالاپەتلىك ئادەملەرنىڭ كېلىشى
بۈگۈن بىرىنچى قېتىم ئىدى. بۇ ئۇلارنىڭ ئۇخلاپ چۈشىدىمۇ
كۆرمىگەن ئاجايىپ ئىش ئىدى. ئادەتتە بۇ يەرگە ئۆتەر - كې-
چەرلىۋانىلەر، يېرىم سارالاڭ - سەۋدايىلەر ئاندا - ساندا كەل-
گەندىن باشقا، ھېچكىم كەلمەيتتى. بايلار، قازى، ئەھلەم، دا-
موللا، مۇدەررىسلەر تېخىمۇ كەلمەيتتى. ئەجەبا، بۈگۈن بۇ قە-
دەر سالاپەتلىك كىشىلەر قانداق بولۇپ كېلىپ قالدى،
نېمە ئۈچۈن كەلدى؟ بۇ سوئاللار بالىلارنى ئەلۋەتتە ھەيران
قالدۇراتتى. تىلەمچى ئايالمۇ ھەيران بولغىنىدا قانداق قى-
لىشىنى بىلمەي گاڭگىراپ تۇرۇپ قالغانىدى.

كەلگۈچىلەردىن ئوتتۇرا بويلۇق، كەڭ يەلكىلىك، يو-
غان باش، قارا قاش، ئۆتكۈر كۆزلۈك، كەكە ساقال، بېشىغا
چاقچاقنىما سەللە يۆگىگەن بىر كىشى يىراقتىنلا بالىلارغا چەك-
سىز ئېچىنىش ۋە مېھرىبانلىق بىلەن نەزەر تاشلاپ ھەممىنىڭ
ئالدىدا كېلەتتى.

— ئاھ ئەزىز باللىرىم، قەدىرلىك باللىرىم، جانىجىگەرلىرىم! — دەيتتى ئۇ كىشى چەكسىز كۆيۈمچانلىق بىلەن، — ئەي ئەۋلادى مىللەت، ھالىڭلار ئۇشبۇ كۈنگە قالغانمۇ! بېشىڭلارنى سىيلار كىشىڭلار يوقمۇ؟

گۈلەختە توپلىشىپ، غۇجمەكلىشىۋالغان باللار كۆزلىرىنى قۇمچاقتەك پارقىرىتىپ قادالغىنىچە قېتىپ قېلىشقانىدى. ئۇ كېلىپلا تىلەمچى ئايالنىڭ باللىرىنىڭ يېنىغا تارتىپ، بېشىنى سىيلاپ غەمخورلۇق كۆرسەتكەچ:

— ئەي ئەزىز باللىرىم، نېمە ئۇچۇن سوغۇقتا قالدىڭلار؟ ئۆي - ماكانىڭلار يوقمۇ؟ دەپ سورىدى.

— دادا، — دېدى باللاردىن بىرى چاققى ئاۋاز بىلەن جاۋاب بېرىپ، — سوغۇق دېگەن يامان ئىكەن، ئىلاجىمىز يوق، شۇڭا كۈلگە كىرىۋالدۇق! — بالا سۆزلەپ بولۇپلا تىلىنى چىقىرىپ باشقا باللارغا قاراپ كۈلۈپ قويدى.

— توغرا! — دېدى ئۇ كىشى ئىچىنىشلىق بىلەن، — سوغۇق دېگەن بۇ نائىنساپ، ئۆز نەشتىرىنى سىلەردەك ئۆي - ماكانسىز، ئاچ - يالىڭاچ قالغانلارنىڭ بەدەنلىرىگە سانجىپ، شەپقەتسىزلىك قىلغانلىقى ئارى راست. ئىلاجەڭلار يوق، ھالىڭلاردىن خەۋەر ئالغۇچىلار تېخىمۇ يوق، شۇنداقمۇ؟! شۇنى سورايكى، ئاتا - ئاناڭلار يوقمۇ؟

— ئاتا - ئانىمىز بولسا، بىزمۇ ئىسسىق ئۆيدە يۇتىمىزنى سەندەلگە تىقىپ، يوتقان ئىچىدە ئىسسىق ئۇخلايتتۇق.

— بارىكاللا، توغرا جاۋاب، توغرا جاۋاب!

مويسىپىت كىشى يېرىم بۇرۇلۇپ تىلەمچى ئايالغا قارىدى ۋە ئۆزى بېشىنى سىيلىغان باللارنى كۆرسىتىپ:

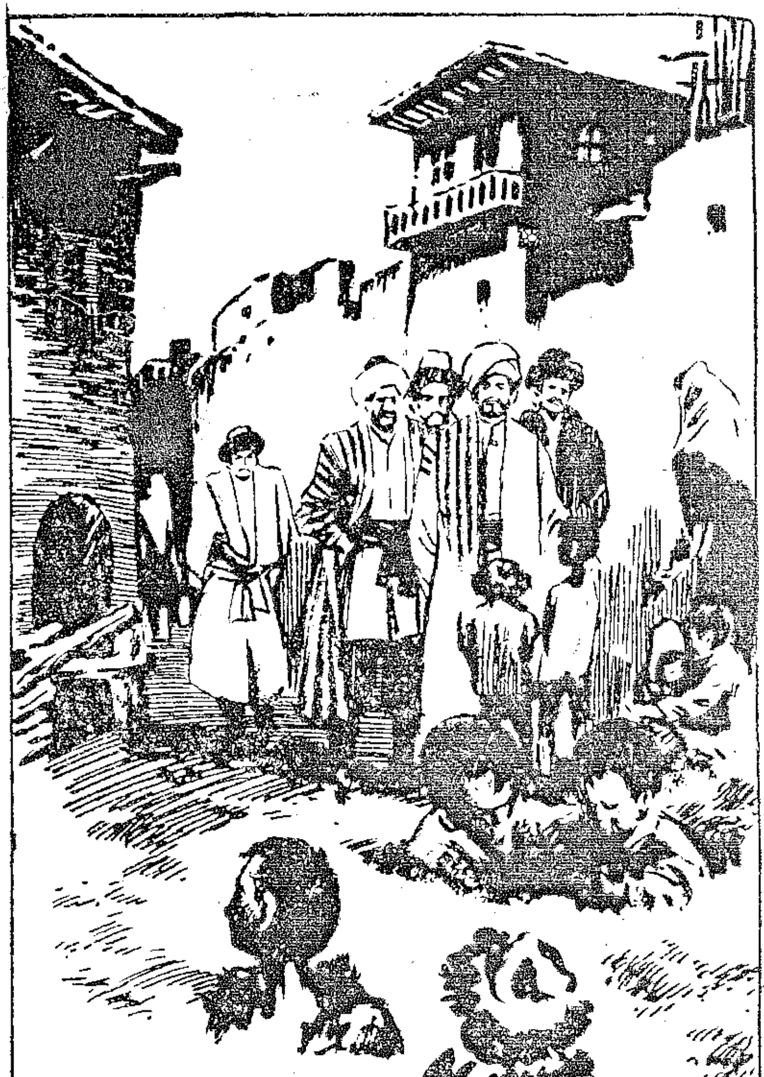

— ئەي قىزىم، بۇ باللار سىزنىڭ باللىرىڭىزمۇ؟ — دەپ سورىدى.

— ئاشۇ ئىككىسى مېنىڭ بالام، — دېدى ئايال يەرگە قاراپ تۇرۇپ.

— يامان بوپتۇ، بالىلار بەك يوپۇق ئىكەن، رەھىمسىز سوغۇق يەنە بىزنى پۇتمەس - تۈگىمەس ئەلەمدە قويمىسۇن! مۇنداق قىلايلى، ھەممىڭلار بىز بىلەن ئۆيگە بېرىڭلار، بىزگە مېھمان بولۇڭلار، سىلەرنى ئىسسىندۇرايلى، شۇنداق قىلساق قانداق، بۇنىڭغا ماقۇل كېلىڭلار؟!

قۇلىقىغا جاراڭلاپ ئاڭلىنىۋاتقان بۇ سۆزلەرنىڭ راست ياكى غەلىتە ئىكەنلىكىدىن گۇمان قىلغان باللار بىر - بىرىگە قارىشىپ ھەجىيىشاتتى. ئۇلارنىڭ كۆزلىرىدىن، ھەجىيىپ كۈلۈشلىرىدىن ئىشەنمەسلىك ئالامەتلىرى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئارىدىن بىرى كۈلۈپ تۇرۇپ:

— دادا، سىلى كىم بولىلا؟ — دېدى - دە، پىخىلداپ كۈلۈپ، ئاغزىنى ئوچۇملاپ ئەتكەنچە يەنە بىر بالىنىڭ ئارقىسىغا مۆكۈندى.

— ياخشى سورىدىڭلار. مەن دېگەن ئابدۇقادىر داموللا بولىمەن، مانا بۇ كىشلەر موللا ساۋۇت خەلپەت، ئىمىناخۇن خەلپەت، ئابدۇللا خەلپەت... بىز سىلەردىن ھال سورىغىلى، بېشىڭلارنى سىيلىغىلى كەلدۇق. بىزنىڭ سۆزلىرىمىز راست، ئىشەنمىسەڭلار بىز بىلەن بىرگە يۈرۈڭلار، سىلەردەك ئەۋلادى مىللەتكە ئىسسىق ئۆي، ئىسسىق ئاش - غىزا تەييارلاپ قويدۇق. سىڭلىم سىزمۇ شۇنداق قىلىڭ، باللىرىڭىز ھەم ئۇششاق، ھەم يوپۇق ئىكەن، بۇ يىل سوغۇق قاتتىق كەلدى. بىزنى داغۇ - ھەسرەتتە قالدۇرمىسۇن، شۇنداق قىلىڭ!

ئابدۇقادىر داموللا قىزغىن ئەمەلىيەتچى ھەم جۇشقۇن روھلۇق ئىجتىمائىي پائالىيەتچى ئىدى. ئۇ بۇ يىل سوغۇقنىڭ قاتتىق كەلگەنلىكىنى، كوچىلاردا سەرسان بولۇپ يۈرۈۋاتقان يېتىم - يېسىر، يوقسۇل - تىلەمچىلەرنىڭ كۆپلۈكىنى بايقاپ، ئۇلارغا غەمخورلۇق قىلىشنىڭ جىددىي زۆرۈرلۈكىنى خىيالىدىن بىرى ئويلاپ يۈرگەنىدى.

مانا، ھەش - پەش دېگۈچە چىللە كىردى. پۈتكۈل يەر - جاھاننى جۇتتەك قاپلىغان قارا سوغۇق چۆيۈندەك ئېغىرلىقى بىلەن ھەممىنى قىساتتى. گويا ياۋۇز قارا قۇشتەك شۇڭغۇپ كېلىپ، غېرىب - غۇرۋالارنىڭ گەجگىسىدىن، ئورۇق ئەتلەرنىڭ تۆشىدىن ئالاتتى. گويا ماراپ چىشلەيدىغان قارا كۈچۈكتەك كېلىپ، يالىڭاياغلارنىڭ پاقالچىقىنى ئاچچىق چىشلەيتتى. «بۇ يامان بولدى، ئەمدى كېچىكتۈرگىلى بولمايدۇ!» دەپ پەرياد كۆتۈرۈپ چىققان ئابدۇقادىر داموللا شۇ كۈنى، سالاپەتلىك، مويسىپىت كىشىلەر مۇتلەق ئاياغ باسمايدىغان ھامامنىڭ«گۈلەخ» دەپ ئاتىلىدىغان كۈلخانىسىغا كەلگەنىدى. بۇ يەردە ئۇلار قەھرىتان سوغۇققا قارشى جەڭ قىلىپ، جان تالىشىۋاتقان بىر توپ قارا يېتىملەرنى ئۆز كۆزلىرى بىلەن كۆرۈپ، قۇربى يەتكۈچە غەمخورلۇق قىلىش قارارىغا كەلدى.

مورا ئوچاقتا چاراسلاپ ئوت كۆيمەكتە. ئۇنىڭ يان - ياقىسىدا قارلىغاچنىڭ بالىلىرىدەك تىزىلىپ ئولتۇرۇشقان بالىلار چەكسىز ھاياجان ئىچىدە خۇشال ئولتۇرۇپ ئوتسىناقتا. ئۇلار جانغا ئارام بېرىدىغان مۇنداق يېقىملىق ئوتنى ھېچقاچان كۆرمىگەنىدى. ئوت دېگەننى ئۇلار كوچىدا نان تىلەپ يۈرگەن چاغلاردا، ئاشپەزنىڭ ئوچىقى، ناۋاينىڭ تونۇرىدا كۆرگەن بولسىمۇ، ئۇ ئوتقا

لار بۇگۈنكى ئوتقا پەقەت ئوخشاشمايتتى، يىراقتىكى سۇ ئۇسسۇز-لۇقنى قاندۇرالمىغاندەك، ئاشخانا، ناۋايخانىلاردىكى ئوتمۇ ئۇ-لارغا ھېچقانداق مەنپەئەت بەرمەيتتى. بۇگۈنكى ئوت ئۆي ئىچىدە ئىدى، ئۇلار خۇددى ئۆزلىرى قالاپ گۇللەندۈرگەن ئوت يالقۇ-نىدا راھەتلىنىپ ئولتۇرماقتا ئىدى. بۇ نېمە دېگەن ھۇزۇر، نېمە-دېگەن راھەت ـ ھە!

ئۇلار ھازىر ئوچاقتىكى ئوت بەخش ئەتكەن راھەتكە قاراپ، بەلكى دۇنيادا ئوتتىن ئۇلۇغ، ئوتتىن يېقىملىق نەرسە بولمىسا كېرەك، دەپ ئويلاۋاتقان بولۇشى مۇمكىن. شۇڭا ئۇلار ھەۋەس بىلەن ئوتسىناتتى، قوللىرىنى قاقلاپ تىنىمسىز ئۇۋۇ-لايتتى، گويا يۇرىكىگە زاپاس ئىسسىقلىق قاچىلىۋالماقچى بول-غاندەك، ئالدىنى ئېچىپ مەيدىسىنى ئوتقا قاقلايتتى. ئۇلار شۇ تاپتا، قەلەم بىلەن تەسۋىرلەپ بەرگىلى بولمايدىغان دەرىجىدە خۇشال ۋە ھاياجانلانغانىدى. بىر كۈن ئىچىدە يۈز بەرگەن ئاسمان - زېمىن ئۆزگىرىشلەر ــ ئۇلار ئاڭلىغان ھېكايىدىكى ئۆزگىرىشلەردىنمۇ تېز رەك بولغان ئۆزگىرىشلەر ــ ئۇلارنى ئەنە شۇنداق ئېيتىپ تۈگەتكۈسىز خۇشال قىلغان، قەلەمدە تەسۋىرلەپ بەرگۈسىز دەرىجىدە ھاياجانلاندۇرغانىدى.

باھاردا ئۈجمىدىن كېيىن ئۆرۈك پىشقاندەك، ئۇلارغا بول-غان غەمخورلۇق ئارقىمۇ ئارقا كېلىشكە باشلىدى. مانا ئەمدى ھەر بىر بالا ئوچاق ئالدىدا ئازادە ئولتۇرۇپ بىر تاۋاقتىن پولۇ يېدى. بۇ تاماق ئۇلارنى تېخىمۇ رازى قىلغانىدى. كەم-بەغەللەرنىڭ بىر تويغىنى بىر قېتىم پادىشاھ بولغىنى دېگەندەك، باللار پادىشاھ بولغاندىنمۇ ئارتۇق ھۇزۇرلاندى.

ئابدۇقادىر داموللا بۇ ئۆيگە ــ ئاتالمىش يېتىملەرخانى-

سىغا بىردەم ـ بىردەم كىرىپ يوقلاپ تۇراتتى. گۆھەر تېپىۋال-
غان ساددا دېھقان قوينىدىكى گۆھەرگە بىردەم ـ بىردەم قاراپ
كۆرگۈسى كەلگەندەك، داموللامۇ بۇ بالىلارنى كۆرگۈسى كېلىپ
چىدىيالمايتتى، شۇڭا ئۇ پات ـ پات يوقلاپ، ئۇلارنىڭ نېمە
قىلىۋاتقانلىقى، قانداق بولۇۋاتقانلىقىنى كۆزدىن كەچۈرەتتى
ۋە كېيىنكى ئىشلارنى ئورۇنلاشتۇراتتى.

تاماقتىن كېيىن، ساتىراش كېلىپ بالىلارنىڭ چېچىنى
ئالدى، يۇيۇندۇرۇشقا مەسئۇل ئادەم چېچى ئېلىنىپ بولغان
بالىلارنى بىر ـ بىرلەپ سوپۇنداپ يۇيۇپ تازىلىدى. قاسماق
باسقان بالىلار بىردەمدىلا پاكىزلىنىپ پارقىراشقا باشلىدى. ھەر
بىر بالىغا بىر قۇردىن كۆڭلەك، تامبال، ئۆتەك ۋە بىردىن ئاق
تۇماق كىيدۈردى. بالىلار سائەتمۇ سائەت ئۆزگىرىپ، بىر ـ
بىرىنى تونۇيالمىغۇدەك دەرىجىدە يېڭى تۈسكە كىردى. ئەڭ ئاخىر-
دا، بىردىن پاختىلىق چەكمەن چاپان كىيىپ، بېلىنى باغلاپ
ئالىيچاق قىياپىتىگە كىرگەن بالىلار بىر ـ بىرىگە قارىشىپ، خۇ-
شاللىقتىن كۈلۈشۈپ، تىللىرىنى چىقىرىشتى.

ناماز ئەسىردىن كېيىن، يېتىملەرخانىسىغا ئالدىراش كى-
رىپ كەلگەن ئابدۇقادىر داموللا داۋاقىتىپ تۇرۇپلا قالدى. ئۇ
باشقا بىر جايغا كىرىپ قالغاندەك ھېس قىلاتتى. ئۇنىڭ كۆز ئالدى-
دا بۇرۇنقىدىن ئىلگىرى باش ـ كۆزلىرىنى قاسماق باسقان يې-
تىم بالىلار ئەمەس، بەلكى بىر ـ بىرىدىن چىرايلىق، ساغلام
بەدەن، پېشانىسىدىن نۇر تۆكۈلۈپ، ھەرقانداق كىشىنىڭ
مەستلىكىنى كەلتۈرىدىغان بىر توپ تالىپ پەرزەنتلەر تۇراتتى.

— ئەزىز بالىلىرىم، بىزنىڭ سۆزلىرىمىز راستمىكەن! —
دېدى داموللا سەلدىن كېيىن بالىلارغا يېقىملىق قاراپ.

— راستكەن! — باللار ئۆز دادىسىغا سۆزلىگەندەك تەمكىن جاۋاب بېرىپ كۈلۈشتى. ئۇلارنىڭ چىراي - تۇرقىدىن قارىغاندا، باللار بىلەن داموللام ئوتتۇرىسىدا مۇئەييەن دەرىجىدە ئاتا - باللىق مۇھەببىتى پەيدا بولغانىدى.

داموللام خۇپتەندىن كېيىن يېتىملەرخانىسىغا يەنە بىر قېتىم كىردى. بۇ چاغدا باللار ئۇيقۇغا كەتكەنىدى. ئۇلار يوتلىرىنى سەندەلگە تىقىپ سوزۇلۇپ، راھەتلىنىپ ياتاتتى. ئۆي ئىچى ئىسسىق بولغاچقىمۇ، بەزەن باللار يېپىنغان يوتقانىنى قايرىپ تاشلىغانىدى. داموللام ئاستا بېرىپ ئېچىلغانلارنى يېپىپ قويغاندىن كېيىن، ئاندىن چىقىپ كەتتى.

شۇنىڭدىن كېيىن، داموللام باللارنىڭ دىلىغا مەرىپەت چىرىغى يېقىش توغرىسىدا ئويلاندى. خەلپەت، تالىپلار ئىچىدىن ئوقۇتقۇچى ۋە خوجۇلۇق باشقۇرغۇچى تاللاپ ئۇزۇندىچە خىيال سۈردى. ئۇنىڭ خىيال ئېكرانىدا يېڭى باشلانغان ئىپتىدائىي غەمخورلۇقنىڭ كەلگۈسىدىكى تەرەققىياتى، گۈزەل مەنزىرىسى، مىللەتنىڭ ئىستىقبالى قاتارلىق نۇرغۇن - نۇرغۇن مەسىلىلەر ئارقىمۇ ئارقا تىزىلىپ ئۆتەتتى.

سەككىزىنچى باب

غەللە ئېچىش

ئالتۇن ـ كۈمۈش بولسا بېگۈز ھەممىگە،
ئۆزۈڭمۇ يەپ ـ ئىچكىن، كۈنۈڭ خۇش ئۆتسۇن.
سەندىنمۇ قالىدۇ بۇ ئىمارەتلەر،
خىشى بولسىمۇ كۈمۈش يا ئالتۇن.

(سەئىدى شىرازى)

يېتىملەرخانىسىدىن قايتقان ئابدۇقادىر داموللا ئۇيتۇر ئۆيىگە كەلدى. ئۇ تولىمۇ خۇشال ۋە روھلۇق كۆرۈنەتتى. قويۇق قاش ـ كىرپىكلىرى ئاستىدا بۇلاقتەك پارقىراپ تۇرغان ئۆتكۈر كۆزلىرىدىن قانداقتۇر ئىشەنچ ۋە كۈچلۈك ئىتىقاد نۇرلىرى چاقناپ تۇراتتى. مۇنداق ھالەت كۆپىنچە مۇۋەپپەقىيەت قازانغان بىر ئىشنى يەنە بىر بالداق ئىلگىرلىتىپ، تېخىمۇ زور مۇۋەپپەقىيەتلەرگە يەتكۈزۈش ئارزۇسىدا بولغان ۋە شۇنداق بولۇشىغا كۆزى يېتىپ ئىشەنچ ھاسىل قىلغان كىشىلەردىلا ئىپادىلىنەتتى.

داموللام ئۆيگە كىرىپ سەللىسىنى قوزۇققا ئىلدى، تو-
نىنى سېلىپ كاتوغا تاشلاپ ئولتۇرۇشىغا، ئوغلى پەتنۇستا چاي
كۆتۈرۈپ كىردى. ئۇ ئاستا ئاۋايلاپ كېلىپ پەتنۇسنى دادىسى-
نىڭ ئالدىغا قويدى - دە، ئىتتىك ئارقىغا ياندى.

— توختا! — داموللامنىڭ بۇيرۇق خاراكتېرىدىكى
كەسكىن ئاۋازى دەھلىزگە يەتكەن ئوغلىنى خۇددى تانابىتا
تارتقاندەك توختاتتى، — غەللە ساندۇقنى كۆتۈرۈپ چىق! —
دېدى بۇيرۇق قىلىپ.

— قايسى غەللىنى؟

— ئاناڭ بار ئۆيدىكى غەللە ساندۇقنىچۇ!

— ھېلىقى ئاغزى ئېچىلمايدىغان غەللىنىما؟

— ھەئە.

— نېمە قىلىلا؟

— نېمە قىلاتتۇق، ئاچىمىز! — دېدى داموللا ھاياجان-
لىنىۋاتقان ئوغلىنىڭ چىرايىدىكى ئۆزگىرىشلەرگە قاراپ.

غەللە ساندۇقنى ئاچىمىز، دېگەن سۆزنى ئاڭلىغان ئوغۇل خۇ-
شال بولغىنىدا ئىچكىرى ئۆيگە ئۇچقاندەك كىرىپ، ساندۇقنى
كۆتۈرۈپ چىقتى. ساندۇققا ئەگىشىپ نائىلە خانىم بىلەن كە-
چىك قىز ئامىنە خېنىملارمۇ كىرىپ كېلىشتى.

— يائاللا ... ئولاش - چولاش ھەممىلىرى چىقىشىپلا! —
دېدى داموللام ھەيران بولغان قىياپەتتە كۈلۈمسىرەپ.

— غەللە ساندۇق ئېچىلغۇدەك، دېگەن خۇش خەۋەرنى
ئاڭلاپ، ھەممىمىز خۇش بولۇپ چىقتۇق، قانداق، بولماپتۇ-
ما؟! — كۈلۈمسىرەپ سۆزلىگەن خانىم ئېھتىراز بىلدۈرگەن
ئاھاڭدا سۆزىنىڭ ئاخىرىنى سوزۇپراق تەلەپپۇز قىلدى.

— بولمايدىغان ھېچنېمە يوق.... ئەمما، ھەرقايسىڭ-
لارغا نەپ تەگمەسمىكىن!

— نەپ تەگمىسە مەيلى، غەللىنىڭ ئېچىلغىنىنى كۆر-
سەكلا نەپ ئالغاندەك بولارمىز! — نائىلە خانىم چاقچاق
ئارىلاش تەنە قىلىپ داۋام قىلدى، — بىز تېخى ئۆمۈرۋايەت
ئېچىلمايدىغان ساندۇقمىكىن دەپتىكەنمىز. بىچارە بالام غەللە
ساندۇقنىڭ ئېچىلىشىغا تەقەززا بولۇپ، قۇلۇپنى كۈندە نەچچە
قېتىم تاراقلىتاتتى، قۇلۇپقا تەگمە، داموللا داداڭ
كايىپ قالارمىكىن، دەپ مۇشۇ كۈنگىچە توسۇپ كەلدىم. كارىم
بولمىغاي قويۇپ بەرگەن بولسام، قۇلۇپ ئاللىقاچان چېقىلىپ
كەتكەن بولاتتى.

— بۇ گەپچە، بالىمىز خېلى كەپسىزلىكلەرنى قىپتۇ -
دە! — دېگەن داموللام كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا ھومىيىپ ئوغلىغا
قاراپ قويدى. قورقۇنچ ۋە خىجالەت ئىچىدە قىزارغان بالا
يەر بېقىپ جىم تۇراتتى. كىچىك قىز ئامىنە خېنىم گەپ ئارى-
لاپ كەيپىياتنى بۇراپ تاشلىدى:

— دادا، ساندۇقتا نېمە بار؟

— ساندۇقتا لىتاپا بار، خېنىم بالام.

— لىتاپىنىڭ ئىچىدە نېمە بار؟

— لىتاپىنىڭ ئىچىدە نېمە بارلىقىنى مەنمۇ بىلمەي-
مەن! — دېدى داموللا كىچىك قىزچاقنىڭ ئاچچىق - چۈچۈك
سۆزلىرىگە مەستلىكى كېلىپ.

— دادام سىلىنى گوللاۋاتىدۇ، لىتاپىنىڭ ئىچىدە پۇل
بار! — ئاكىسى ئاغزى ئىتتىككىلىك قىلىپ سىڭلىسىغا سۆز
ئۆگىتىشكە پېتىنغانىدى.

— پۇلنى نېمە قىلىدۇ؟
— پۇل دېگەننى خەجلەيدۇ. دادامدىن پۇل ئالسىلا، خەجلەيمىز، سىلىگە ماتاڭ، لەڭپۇڭ ئېلىپ بېرىمەن....
— هاي....، — دېدى داموللا ئوغلىغا چەكچىيىپ، — ئۆزەڭلىنى بېسىۋېلىڭلا. سىلى خەجلىسەڭلا توغرا كەلمەسمىكىن! — داموللا ئىستىهزا ئارىلاش ھەممىگە تەكشى كۆز يۈگۈرتتى. ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن نارازىلىق چىقىپ تۇراتتى. بالىلارنىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى.
ئۆي ئىچىدىكىلەرنىڭ دىققىتىنى ئۆزۈندىن بۇيان ئۆزىگە تارتىپ كەلگەن غەللە ساندۇقىنىڭ ئىچىلىش - ئېچىلماسلىقى بىر تېپىشماق ئىدى. بۇ سىرنى داموللامدىن باشقا ھېچكىم بىلمەيتتى.
ئابدۇقادىر داموللا ھىجرەتتىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، يۇرت خەلقى بېشىدا كۆتتۈردى، يەتكۈچە ئىززەت - ئىكرام كۆرسەتتى. ئۇنىڭ شەرىپىگە مېھمان چاقىردى، زىيا - پەت - بەزمىلەرگە تەكلىپ قىلدى. داموللام قەدەم تەشرىپ قىلغان چاي - زىياپەت، نەزىر - چىراغلاردا پۇل ۋە باشقا نەرسە - كېرەكلەرنى قويۇپ داموللامدىن دۇئا ئالدى. بۇنىڭدىن باشقا كىرىملەر، مەسىلەن، سەدىقە، ئىسقات قاتارلىقلارمۇ بولۇپ تۇردى. بۇ كىرىملەر باشقا ئۆلىمالارنىڭ يۇرتقا چېچىلغان رىسقىغا ئوخشاش. ئابدۇقادىر داموللىنىڭمۇ ئۆزىگە خاس رىسقى - نېسىۋىسى بار ئىدى، ئەمما ئۇ، بۇ كىرىم - پۇللارنى شەخسەن ئىشلارغا ۋە ئۆي خىراجىتىگە سەرپ قىلمىدى. ئۆي خىراجىتىنى مۇدەررىسلىكتىن بولغان مائاش كىرىمى بىلەن تەمىنلەپ، باشقا كىرىملەرنى ئىزچىل يوسۇندا

غەللە ساندۇققا تاشلاپ، قۇلۇپ سېلىپ، ئاچقۇچنى ئۆز يېنىدا ساقلىدى. ئائىلىنىڭ باشقا ئەزالىرى بۇ ئەھۋالنى بىلىپ تۇر- سىمۇ، ئەمما نېمە ئۈچۈن شۇنداق قىلىدۇ، ساندۇق قاچان ئې- چىلىدۇ، دېگەندەك مەسىلىلەر ئۇلارغا قىيىن تېپىشماق بولۇپ كەلگەنىدى، لېكىن بۇ سىرلىق غەللە ساندۇق ئائىلە ئەزالىرى- نىڭ بەزەن كەيسىزلىكلەرنى قىلىشىغا، تۈرلۈك خام خىياللاردا بولۇشىغا سەۋەب بولاتتى. مەسىلەن، داموللامىنىڭ ئوغلى بە- زەن چاغلاردا پۇل خەجلىگۈسى كەلسە، ماتاڭ، لەگپۇڭ يېگۈسى كەلسىلا، قۇلۇپنى تاراقلىتاتتى. نائىلە خانىم بولسا، ئوغلىغا ۋارقىراپ - جارقىراپ، كەيسىزلىك قىلما، داداڭ خاپا بولۇپ قالىدۇ، دەپ توسايتتى، لېكىن ساندۇقنىڭ يىللاپ - يىللاپ ئېچىلماي تۇرۇۋاتقانلىقىغا كاھىدا ئۆزىنىڭمۇ ئىچى پۇشاتتى، ئەمما تولا ۋاقىتلاردا ئۆزىگە ھاي بېرىپ بېسىلىپ قالاتتى: بوپتۇ، يىغىلىپ تۇرسۇن، داموللام قەيەرگە ئەكىتەتتى، بەر- بىر مۇشۇ ئۆيگە خىراجەت قىلىدۇ. قانچە جىق يىغىلسا شۇنچە ياخشى ئەمەسمۇ! ۋاقتى نىۋاق كەلگەندە، بىرەر جۈپ ئالتۇن بىلەزۈك، بالىلارغا ئاتاپ بىرقانچە جۈپ ھالقا، ئۈزۈك قىل- دۇرۇپ قويسام، قالغىنىغا ئۆي - بىسات ئېلىپ يېڭىلاپ، بىرەر ئۆينى زىلچا - گىلەم بىلەن قىزارتىپ، مېھمان باشلىغۇدەك قىلىپ قويسام... يەنە ئېشىپ قالغۇدەك بولسا، جىق مەرۋايىت- تىن بىر-ئىككىسەر ئېلىپ بويىنۇمغا ئاسسام...نائىلە خانىم ئۆزى- گە ھاي بېرىپ بېسىلىپ قالىدىغان چاغلاردا، گاھى مۇشۇنداق خىياللاردا بولۇپ كۆڭۈل تىنىدۇراتتى، لېكىن بۇ خىياللار خا- نىمغا نىسبەتەن بىر سىر ئىدى، بۇنى يالىڭاچ ھالدا قويغىلى

بولمايتتى. بۈگۈن غەللىنى ئاچماقچى بولغان پەيت ئوبدان پۇرسەت بولغاچقا، باشقىچە يول بىلەن سۆزلەپ، ئىچىنى بوشىتىۋېلىشقا بولاتتى، شۇڭا نائىلە خانىم پۇرسەتنى قولدىن بەرمەي سۆز ئاچتى:

— غەللە قاچان ئىچىلاركىن، دەپ چوڭ - كىچىك ھەممىمىز ئۈزۈندىن زار بولۇپ كەلدۇق، ھەرقانداق بولسا بۈگۈن ئىچىلغانلىقىنى كۆرگۈدەكمىز، ھازىر خۇشلۇقىمىز ئىچىمىزگە سىغمايۋاتىدۇ، — دېدى خانىم ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ.

خانىمنىڭ پىكرى بارلىقىنى ئۈزۈندىن بايقاپ كەلگەن داموللام بۈگۈن بۇ پىكرىنى ئاڭلاپ باقماقچى بولۇپ ئاتايىن قۇلاق سالدى. خانىم ئەلەم بىلەن يەنە سۆزلەشكە باشلىدى:

— ھازىر ئۆيىمىزكانايغا يەتكۈچە قەرزگە بوغۇلۇپكەتتى. ئەلا خېنىم ئۈچ قېتىم داستىخان قىلىپ كەلدى، بىز بولساق بىر قېتىم يانداۇرقى قىلالمىدۇق. ھاجى خېنىم، ئامانگۈل خېنىم، تاجىنىسا خېنىملارمۇ قانچە - قانچە داستىخان قىلىپ كېلىپ، گەدىنىمىزگە ئارتىپ قويۇشتى، يانىدۇرايلى دېسەك، ئۆينىڭ ھالى تەڭ. تاپقان پۇللىرى غەللىگە چۈشۈۋەردى، بىزنى كىم دېسە ھاجى داموللامنىڭ قۇشناچى دەپ خەقنىڭ ئاغزىغا بىر كېلىدىكەنمىز، ئېتى ئۇلۇغ، سۆپرىسى قۇرۇق دېگەندەك، مەنمۇ داستىخان يانىدۇرغۇدەك ھالى يوق قۇشناچىم بولۇپ كېلىۋەردىم. بۇنداق تەرەپلىرى بىلەن سىلىنىڭ بىر قىللىق كارلىرى يوق، تاپقان - تەرمەكلىرىنى چاچقانغا كېيەك ئالدۇرماي، غەللىدە ساقلايلا. بار خىجالەتنى ئۆزۈم چېكىمەن! بىر يەرگە بېرىشقۇ يىراق تۇرسۇن، ئىشىكتىن بېشىمنىمۇ چىقىرالمايدىغان بولۇپ قالدىم. ئادەمگەرچىلىك

تىنمۇ چىقىپ كەتتىم.

— يائاللا، توشۇپ كېتىپتىكەنىلا! — دېدى داموللا ئىستىهزا ئارىلاش كۈلۈپ، بىرئازدىن كېيىن كۈلكىسىنى بېسىپ داۋام قىلدى، — سىلىچە بولغاندا، داستىخانغا — داستىخان ياندۇرسا ياكى بىرىنىڭ بارىكاللىسىغا داستىخان كۆتۈرۈپ بارسا ئادەمگەرچىلىك بولۇپ، ئۇنداق قىلمىسا، ئادەمگەرچىلىك بولمايدىكەن — دە!؟

— ئەلۋەتتە شۇنداق، بار تاۋۇقىم — يان تاۋۇقىم ئەمەسما!

— سىلىنىڭ بۇنداق چۈشەنچىلىرىگە كەمىنىلىرى قوشۇلالماسمەنكىن، — داموللا بىرئاز توختاپ، ئالدىدا مۇزلاپ كەتكەن چاينى بىر يولى ئىچىپ تۈگىتىپ، ئاندىن داۋام قىلدى، — ھەرقايسىلىرىنىڭ كۆتۈرمەكچى بولغان داستىخانلىرى ئادەملەر بىلەن ئادەملەر، ئائىلىلەر بىلەن ئائىلىلەر ئوتتۇرىسىدا بولۇۋاتقان ئادەت — رەسمىيەتلەرگە قارىتىلغان، شۇنداققۇ! كوچىلاردا مەزە كۆتۈرۈپ كېتىۋاتقانلار ياكى داستىخان — تاۋاقلىرىنىڭ ئېغىرلىقىدىن زەمبىلگە سېلىپ كۆز — كۆز قىلىپ كېتىۋاتقانلار بەلكى ئۆزلىرىنىڭ چۈشەنچىسىدىكى ئادەمگەرچىلىككە كېتىۋاتقاندۇ، ئەجەبا، ئۇلارنىڭ داستىخانلىرى تۇرمۇشتا ھېچ نەرسىدىن خىجالىتى بولمىغان بايلارنىڭ، بايلىقى ئېشىپ — تېشىپ كەتكەن قازى — قۇززات، ئەمەلدار بەگلەرنىڭ ئۆيلىرىگە، شۇ ئۆيلەردىكى خان — ئاغىچىلارنىڭ بارىكاللىسىغا بولۇۋاتىدۇ. بۇ خۇددى ياغلىق ئۆچەيگە ياغ تىققاندەك بىر ئىش ئەمەسمۇ؟! بۇنىقانداقمۇ ئادەمگەرچىلىك دېگىلى بولسۇن! مېنىڭ قوشۇلالمىسلىقىمنىڭ سەۋەبلىرى مانا

مۇشۇ يەردە! خېنىملارنىڭ كۆتۈرۈپ ماڭغان داستىخانلىرى كوچىلاردا سەرسان بولۇپ، ئاچ - يالىڭاچ يۈرگەنلەرگە، تۇل خوتۇن، يېتىم ئوغۇللارغا ۋە ئۇلارنىڭ ئۆيلىرىگە زادى بارمايدۇ. بىزنىڭ بالىلىرىمىز ھامىمىنىڭ كۆلخانىسى گۆلەختە ياتسا، كوچىلىرىمىز تىلەمچىلەر بىلەن تولۇپ كېتىۋاتسا، شەھەردە كەمبەغەللىك، ئاچ - يالىڭاچلىق، قەھەتچىلىك ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتسا، بۇ خارۇزارلىققا ھېچكىم ئادەمگەرچىلىك قىلمىسا، بۇ قانداق بولغىنى! بۇ ئىشلارنى خۇدا راۋا كۆرەرمۇ؟! بۇنى ئۆزلىرىمۇ ئوبدانىراق ئويلاپ كۆرسىلە خېنىم! — داموللامنىڭ لەۋلىرى ۋە ساقاللىرى تىترەيتتى، نائىلە خېنىم داموللامنىڭ غەزەپ تۇسى ئالغان سۇرلۇك قىياپىتىگە تىك بېقىپ قارىيالماي، يەر بېقىپ جىم تۇردى، داموللام ئالدىرىماستىن سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — ئوبدانىراق ئويلىسىلا، بىز مۇشۇ قەشقەردە تۇغۇلۇپ ئۆستۇق. بىزنىڭ كۆنىمىز ئىنشائاللا بىرقەدەر ياخشى، قولىمىزدىن قانچىلىك ئادەمگەرچىلىك كەلسە، بىز ئۇ ئادەمگەرچىلىكنى ھالاۋەتتىن كېرىلىپ، بۇرنىدىن ياغ تېمىپ تۇرغان ئاغىچا - خېنىملارنىڭ بارىكاللىسىغا قىلماستىن، بىچارە زەئىپ يېتىم - يېسىرلەرگە، سەرسان بولۇپ يۈرگەن يوقسۇللارغا قىلىشىمىز كېرەك، شەھىرىمىزدە بايلىق ئازچىلىقنىڭ قولىغا توپلانغان، كەمبەغەللەر ناھايىتى كۆپ. بىزنىڭ قۇربىمىز ھەممىگە يەتمەيدۇ. ئەمدىگىنە ئون نەچچە يېتىم بالىغا ئادەمگەرچىلىك قىلىۋاتىمىز. ھاسىل كالام، ئىككىمىز بىر ئادەمگە ئوخشاش يېقىن ھەم قەدىناس، ئۇنداق بولغانىكەن، مەن قىلغان ئىش سىلىگىمۇ تەئەللۇق. مۇبادا قۇربىمىز يەتكەن بولسا، پۈتۈن شەھەر، پۈتۈن قەشقەر-

دىكى ئاچىز يېتىملەرگە ئاش بېرىپ بىشنى سىيلىغان بولساق بەك ياخشى بولاتتى. ئامال قانچە! ھازىر بايلار، ئۆلىما ـ ئەشرەپلەر، ئەمەلدارلار، شەيخ ـ مۆتىۋەللىلەر بۇنىشىمىزنى قوللاش ئۇياقتا تۇرسۇن، بەلكى قارشى چىقىۋاتىدۇ. ئۇلار مەدرىسە ۋەخپىلىرىدىن بىر نەرسە ئاجرىتىپ بېرىشكە مۇتلەق رازى ئەمەس، ئۇلارنىڭ ئوي ـ خىيالى ئۆز يانچۇقىنى تولدۇرۇشتا، ئەمما بۇ غەللە ساندۇقتىكى نەرسىلەر ماڭا تەۋە، بۇنى يۇرت خەلقى ئالدىمغا قويغان، ئالمىسام رەنجىيدۇ، ماقۇل دەپ ئالدىم. بۇ پۇللارنى ئۆز خەجىمگە سەرپ قىلسام توغرا كېلەمدۇ ـ كەلمەمدۇ، بۇنى مەن ئوبدان چۈشىنىمەن. بىزنىڭ مەئىشىتىمىز ئوتتۇراھال كېتىۋاتىدۇ، ئائىلىمىز سەدىقە ـ ئېھسان يېسە توغرا كەلمەيدۇ! بۇ تەرەپلىرىنى ئويلاش كېرەك! كىتابلىرىمىزدا، سەدىقە ـ ئېھساننىڭ ئىگىسى ـــ كەمبەغەل، ئاجىز، يېتىم ـ يېتىمە، مىسكىنلەر، دەپ بايان قىلىنغان، شۇنىڭ ئۈچۈن غەللىگە بىزنىڭ چاڭ سېلىشىمىز توغرا ئەمەس، بۇنىڭ ھەغدا ئىگىسى كوچىدا ئاچ ـ يالىڭاچ قالغان كىيىمسىز، ئاش ـ نان سىز، ماكانسىز، ئىگە ـ چاقىسىز يېتىم ـ يېسىرلەر، بىز شۇلارغا ئادەمگەرچىلىك قىلىپ، ھالىدىن خەۋەر ئالساق، ھەق جايىغا تەگكۈزگەن بولىمىز! ـــ سۆز بۇ يەرگە كەلگەندە خانىمنىڭ كۆزلىرىدىن ۋە چىرايىدىن قاتتىق تەسىرلەنگەن ۋە مەقسەتنى چۈشەنگەن ئالامەتلەر كۆرۈنۈشكە باشلىدى، بىر قاراش بىلەن بۇ خىل ئۆزگىرىشنى سەزگەن داموللا بۇ ھەقتىكى سۆزنى توختىتىشنى خوپ كۆردى ـ دە، بۇرۇلۇپ ئوغلىغا قارىدى:

ـــ ئوغلۇم، ـــ دېدى ئۇ ئىش بۇيرۇماقچى بولۇپ، ـــ ئۈچقاندەك چىقىپ يېتىمخانىدىكى خەلپەتلەرنى قىچقىرىپ كىرگىن!

نائىلە خانىم بۇگۈن قەدىناسى داموللامدىن ئەھمىيەتلىك دەرس ئالدى. كۆڭلى يورۇپ، چىرايى ئېچىلىدى. روھىي كۆتۈرۈلۈپ قالغاندەك بولدى، شۇڭا مەخسۇم ئوغلىغا يېقىملىق قاراپ:

— ئوبدان بالام، چاپسانراق قىچقىرىپ كىرگىن، يۈگۈر، چاپسان بول! — دەپ داموللامنىڭ بۇيرۇقىنى كۈچەيتتى، بۇ ئۇنىڭ تەشەببۇسىغا قوشۇلغانلىقىنىڭ ئىپادىسى ئىدى.

موللا ساۋۇت باشلىق بىرنەچچە خەلپەتلەر كىرگەندە، نائىلە خانىم ئىچكىرى ئۆيگە كىرىپ كەتكەنىدى.

— كېلىشسىلە، كېلىشسىلە! — دېدى داموللا خەلپەتلەرنى قىزغىن قارشى ئېلىپ.

خەلپەتلەر تۆرگە ئۆتۈپ، قائىدە بويىچە بەقەسەم كۆرپىلەر ئۈستىدە يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ پاتىھە قىلغاندىن كېيىن، خىزمەتكە بىر تەييار، دېگەندەك ئۇستازغا قاراشتى. ئۇستاز ئۇلارغا قانداقتۇر بىر ئەرزىمەس ئىشنى ئېيتىشقا ئېغىز ئاچالمايۋاتقاندەك ئۇڭايسىزلىنىپ، بىر خەلپەتلەرگە، بىر غەللە سانىدۇققا قاراپ ئاخىر سۆز ئاچتى:

— ھەرقايسىلىرىنى قىچقارتىشتىكى مەقسەت، — دېدى ئۇستاز، ۋەزمىن سۆزلەپ، ئۇنىڭ ئاۋازى تىترەپ چىقاتتى، — مەن ماۋۇ غەللىنى ھەرقايسىلىرىغا تاپشۇرماقچىمەن، ئىچىدىن نېمە چىقسا، قانچىلىك بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ھەممىسى ھەرقايسىلىرىغا ھېساب بولسۇن! قېنى كىم ئاچىدۇ، مانا ئاچقۇچ.

خەلپەتلەر ھەيران بولۇپ بىر-بىرىگە قاراشتى، چۈنكى ئۇلار غەللىنىڭ سىرىنى، ئىچىدە زادى نېمە بارلىقىنى چۈشەنمەيتتى.

دانىشمەن غۇرۇرىنى يوشۇرۇن ساقلايدۇ. دېگەنىدەك داموللا غەللىدىن ئىبارەت بۇ سىرنى ئىنتايىن مەخپىي تۇتۇپ، ھېچ-كىمگە تىنمىغانىدى. ئائىلە ئەزالىرى گەرچە بۇ سىرنىي قىسمەن بىلسىمۇ باشقا بىرلىرىگە دەپ يۈرمەيتتى.

— قېنى، كىم ئاچىدۇ، تۇتسىلا موللا ساۋۇت خەلپەت، — دېدى ئابدۇقادىر داموللا ئاچقۇچنى تەڭلەپ.

موللا ساۋۇت خەلپەت بىسمىللا ئېيتىپ غەللىنى ئاچتى، ئۆڭتۈرۈپ ئىچىدىكى پۇللارنى ئوتتۇرىغا تۆكتى. بىرنەچچە قول تەڭ ھەرىكەتكە كېلىپ قەغەز پۇل، تەڭگە پۇللارنى ئايرىپ ساناشقا، لېپاپ ئىچىدىكى پۇللارنى ئاجرىتىپ قوشۇشقا كىرىشتى. داموللا دومىلاپ چەتلەپكەتكەن تەڭگىلەرنى تۇتۇپ، توپقا قوشقاچ ئاستا سۆزلەشكە باشلىدى:

— بۇ پۇللارنى ئېنىق ساناپ، ئاۋۋال دەپتەرگە ئورىناتسىلا، ئىككىنچى قەدەمدە سەرپىيبىلەن بالىلارغا خىراجەت قىلسىلا، بىر تىيىن، بىر مىسقال پۇل ئۇيان-بۇيان بولۇپ كەتمىسۇن! — ئۇ، سۆزلۈك ۋە تەسىرلىك قىلىپ داۋام قىلاتتى، — ئىش ئېغىر، ۋەزىيەت چوڭ. خەلق ئۈستىدىكى ئازاب - ئوقۇبەت، مىللەتنىڭ تەنەززۇلى تېخىمۇ ئېغىر، — دېدى ئۇ ھەسرەت بىلەن ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ. ئۇنىڭ ھەربىر سۆزى تەسىرلىك ئاڭلىناتتى، — قانداق قىلىمىز، قولىمىز قىسقا، دەپ قاراپ تۇرۇشقا تېخى بولمايدۇ. كۈچ يەتكەن يەرگىچە تىرىشىپ-تىرىشىپ، ئازدۇر - كۆپتۇر چارە قىلمىساق، تاڭلا مەھشەر كۈنى ئاللانىڭ ئالدىدا يەرگە قاراپ قالىمىز. بىچارە مىللەت، بىچارە خەلق ھازىر كانارىغا ئېسىلغان بىر پارچە خام گۆش بولۇپ قالدى، زالىم ھۆكۈمرانلار، ئەغيارىلار بەس - بەس

بىلەن خام تالاش قىلماقتا. بايلار، ئۆلىما ـ ئەشرەپلەر، ئىسە-
مەلدار ـ بەگلەر ئۆز بايلىقىغا ۋە ئىمتىياز ھوقۇقلىرىغا مەغ-
رۇرلىنىپ، مەنىۋى جەھەتتە بىخۇدلاشتى. بەلكى ئۇلار خەلق-
نىڭ خانىۋەيران بولۇشى، ئاچلىق ـ يالىڭاچلىق ئازابىدا خۇ-
راپاتقا يۈزلىنىشى ھېسابىغا ئۆزلىرىنى تېخىمۇ بايلاشتۇ-
رۇش يولىغا ئۇرۇنماقتا. خەلقنى كەمبەغەللەشتۈرۈش، ئاممىنى
نادانلاشتۇرۇش يولىغا ئۇرۇنماقتا، خەلقنى كەمبەغەللەشتۈرۈش،
ئاممىنى نادانلاشتۇرۇش ھېسابىغا ھوقۇق ـ ئىمتىيازلىرىنى كۈ-
چەيتىشكە تىرىشماقتا. مىللەت غېمى، خەلق قايغۇسى ئۇلارنىڭ
ئۇخلاپ چۈشىگىمۇ كىرمەيدۇ... ئەھۋال ئېغىر، بەك ئېغىر!...
ئىستىقبال قايغۇسى ھەممىدىن ئېغىر!...

توققۇزىنچى باب

ئاللا، ھىممەت كەمەر ئاتا قىلسۇن!

> ئىتتىپاق كۈچىدىن فايدا بولماس ھېچ،
> تاشنى تالقان قىلۇر بىرلەشكەندە چىش.
> (بېدىل)

«بۈگۈن ئابدۇقادىر داموللام نۇتۇق سۆزلەيدۇ.» دېگەن خەۋەر ئاڭلانغاندىن كېيىن، شەھەردە قانداقتۇر غەيرىي تەبىئىي جانلىنىش پەيدا بولدى. تەرەپ ـ تەرەپتىن تالىپلار، خەلپەتلەر، داموللا ـ ئىماملار توپ ـ توپ بولۇپ خانلىقمەدرىس تەرەپكە ئاقاتتى. مەدرىس ئىچى بىر پەستە ئادەمگە تولدى. ئادەملەرنىڭ كۆپلۈكىدە سەينا تارلىق قىلدى.ئادەملەر خۇددى ئاتارنىڭ دانىسىدەك سانجاقلاشتى. ئۇلارنى كۈچلۈك تەقەززالىق ۋە ھاياجان قاپلىغانىدى. ھەممە ئادەمدە ئابدۇقادىر دامولىنىڭ جامالىنى كۆرۈش، نۇتقىنى ئۆز قۇلىقى بىلەن ئاڭلاشتەك قىزغىن ئىستەك چاقنايتتى. چاپسان-

راق كەلسەئىكەن، سۆزنى تېزرەك ئاڭلىساق ئىكەن، دەيدىغان بىتاقەتلىك مىنۇتلار ئۈستىگە ئابدۇقادىر داموللا يېتىپ كەلدى. دېڭىزدەك چايقىلىپ تۇرغان خەلق توپى خۇددى قىلىچ بىلەن چېپىلغاندەك ئىككىگە بۆلۈنۈپ، ئوتتۇرىدىن يول ئاچتى.

ئابدۇقادىر داموللا بىر توپ قازى، داموللا، خەلپەتلەر بىلەن بىرلىكتە سالماق قەدەم تاشلاپ، ئاممىنىڭ سالىمىغا سالام، ھۆرمىتىگە ھۆرمەت قايتۇرۇپ كىرىپ كەلدى. موللا ئىسلام داموللا، ئوبۇلقاسىم قازى، ئابدۇغوپۇر داموللا، قۇتلۇق ھاجىم شەۋقى، موللا ساۋۇت خەلپەت، ئىمىناخۇن خەلپەت، يەنە نۇرغۇن مەرىپەتپەرۋەر زاتلار داموللام بىللە كەلگەنىدى. بۇگۈنكى پائالىيەت، سۆزلىنىدىغان نۇتۇق، ئېلان قىلىنىدىغان «نەسىھەتى ئامما» يۇقىرىقى كىشىلەر بىلەن بامەسلىھەت بولغانىدى. بۇ زاتلار ئاممىنىڭ ئىززەت ـ ھۆرمىتى، قىزغىن ئالقىشى ئاستىدا ئوتتۇرىدىن ئۆتۈپ، سەينانىڭ غەربى — مەسچىت ئايۋانچىسىنىڭ ئالدىدىكى سۇپىغا چىققاندىن كېيىن، ئارقىغا قايرىلىپ كۆپچىلىككە ئومۇمىي ھۆرمەت بىلدۈرۈشتى. ئاندىن ئۇلار بىر مىنۇتتەك شىۋىرلىشىپ، ئىما ـ ئىشارەتلەر قىلىشقاندىن سوڭ، قازى ئابدۇقادىر داموللىنى سۆزگە تەكلىپ قىلىشتى.

— قېرىنداشلار، ۋەتەنداشلار! — دەپ سۆز باشلىدى ئابدۇقادىر داموللا ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ، كۆپچىلىك خۇددى تىنىق سۇدەك تىنچ تۇرۇپ قۇلاق سالاتتى، داموللا ئۆزىگە قادىلىپ تۇرغان مىڭلىغان ئوتلۇق كۆزلەرگە تەكشى نەزەر تاشلاپ چىققاندىن كېيىن، ھەمدۇ ـ سانا ئوقۇدى، بىرمۇنچە ئايەت ـ ھەدىسلەرنى سۇدەك گۆركىرەپ ئوقۇۋېتىپ، ئاندىن ئەس

لى مۇددىتىگە كەلدى، — خەلقىمىز ھازىر ئىنتايىن دەھشەتلىك ئېغىر ئەھۋالدا تۇرماقتا، زۇلۇم - زالالەت، ئاسارەت، جاھالەت، نادانلىق، خۇراپاتلىق، مەرىپەتسىزلىك، ئىتتىپاقسىزلىق ۋابالىرى بىزنى خار - زەبۇنلۇققا ۋە زاۋاللىققا يۈزلەندۈرمەكتە. دەھشەتلىك بۇ ئېغىر ئەھۋالنى كۆرۈپ، بىلىپ تۇرغان ھەرقانداق كىشى بۇنىڭغا قاراپ ئىچىنماي، قايغۇرماي، چارە - تەدبىر قوللانماي تۇرالمايدۇ. ھەممىگە مەلۇمكى، خەلقنى، مىللەتنى زاۋاللىقتىن قۇتۇلدۇرۇشنىڭ يېگانە يولى خەلقنى ئويغىتىش، ئۇلارنىڭ كۆزىنى ئېچىش، تەرەققىياتقا، ئىسلاھاتقا باشلاشتىن ئىبارەتتۇر. بىز بۇ يولنى ئەمدىلەتىن باشلىماقتىمىز، ئىجتىھات قىلماقتىمىز، لېكىن بىزدە ئىش تولا، ئادەم ئاز، گەپ كۆپ، ھىممەت كەم. بىز بۇ خىزمەتلەرنى ئىشلەش ئۈچۈن ئۇرغۇنلىغان ھىممەت ئەھلىگە موھتاج.... شۇنىڭ ئۈچۈن بۈگۈنكى كۈنلۈكتە بىلىگە ھىممەت كەمەرىنى مەھكەم باغلىغان مەردلەرنى چىن دىلىمىزدىن سېغىندۇق. بەختىمىزگە يارىشا، شۇنچە چوڭ جامە مەردانىلەر بىلەن تولۇپتۇ. ھىممىتىڭىزلارغا ئاپىرىن ئوقۇيمىز. خۇدا ھەممىمىزگە غەيرەت - شىجائەت ئاتا قىلسۇن، ئامىن!...

سەھنىدە گۈرۈلدىگەن ئاۋاز كۆتۈرۈلدى. شاۋقۇن بېسىلغۇچە بىرئاز تىنىۋالغان داموللام سۆزىنى يەنە داۋاملاشتۇردى:

— دۇنيادا ئىتتىپاقلىشىپ بىر ياقىدىن باش چىقارغان ئەل كۆزلىگەن مەقسەتكە مۇقەررەر يېتىدۇ، ۋەھالەنكى، بۈگۈن بىز شۇنداق قىلماقچى، ئىتتىپاقلىشىپ بىر ياقىدىن باش چىقارماقچى، بىز مەرىپەت نۇرى بىلەن خەلقنى ئويغاتماقچىمىز. تەشۋىقات - تەرغىبات، پەند - نەسى

ھەتلەرنى يولغا قويۇپ، ھەممىنى ئىنساپقا دالالەت قىلـ ماقچىمىز. قېرىنداشلار، تۆۋەندە بىز دىققەت ـ ئېتىبارىڭىزلارغا «نەسىھەتنامە» نى ئوقۇپ ئاڭلاتماقچىمىز، قولاق سېلىپ ئاڭلىغايسىزلار!...

بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم
(رەھىمدىل، شەپقەتلىك ئاللانىڭ نامى بىلەن باشلايمەن)

ئىسلامىيەت ئالىمىنىڭ دانىشمەنلىرى ۋە دىيانەت دۇنياسىنىڭ ئىخلاسمەنلىرىگە روشەن ۋە ھەۋەيدا (ئوچۇق) بولسۇنكى، ھازىر ۋە كەلگۈسىنىڭ بەخت ـ سائادىتى ۋە شاـ راپەتلىرى ئىمان (نىيەت) ۋە ياخشى ئەمەل (ياخشى ئىش)ـ لەرنى قىلىش بىلەن ھاسىل بولۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن ئىسلام دىنىنىڭ مۇقەددەس قانۇنى بولغان قۇرئاننى كىرىمنىڭ بىر قانچە يېرىدە ئىماننى (نىيەتنى) ياخشى ئەمەل (ئىش) بىلەن كۆرسىتىش ھەققىدە، يەنى دىلدا ياد ئەتكەننى ئەـ مەلدە بەجا كەلتۈرۈش توغرىسىدا ئالاھىدە ئايەتلەر كەلـ تۈرگەن.

ھەرقانداق بىر ئىش ياخشى نىيەت بىلەن بولمىسا، ئۇ قىلىچە پايدا بەرمەيلا قالماستىن، بەلكى يامان ئاقىۋەتكە گىـ رىپتار قىلىدۇ. ئىمان (نىيەت) قانچە ياخشى بولغان بىلەن، ئۇ پايدىلىق ئەمەل (ئىش) بىلەن بىرلەشتۈرۈلمىسە، كامالەتكە يېتەلمەيدۇ. بۇ سىرلاردىن مۆتىۋەر ـ پېشقەدەملىرىمىز ۋە ئىلگىـ رىكى ئۆلىمالىرىمىز خەۋەردار بولۇپ، پۈتۈن غەيرەت ـ شىجاـ ئىتىنى ياخشى ئىشلارنى قىلىشقا، ئۇنى باشقىلارغا بىلدۈرۈپ ھەقىقەتنى تونۇشتۇرۇشقا سەرپ قىلىشتى. ئۇلارنىڭ كۆرسەتـ كەن غەيرەت ـ شىجائەتلىرى ساپىسىدە ھەقىقەت نۇرى تامام

ئالەمگە ئاشكارا بولدى، ئىتتىپاقلىق، ئىلىم ـ مەرىپەت، ئىنساپ ۋە ئادالەت ئۆز قۇدرىتىنى نامايان قىلدى. جەبىر ـ زۇلۇم، ئىختىلاپ، ئىككى يۈزلىمىلىك ۋە ئىلىمسىزلىك (جاھالەت)ـ لەر زاۋاللىققا يۈز تۇتتى. ھەقىقەتنىڭ ئابرويى ۋە ھەيۋىـتىدىن ئۈنىڭغا خىلاپ ئىش قىلغۇچىلار ھەيرانلىق ۋە غەم ـ ئەندىشە ئىچىدە قالدى. بۇ بولسا ياخشى نىيەت، ياخشى ئەـمەللەرنىڭ نەتىجىسى ھەم خاسىيىتىدۇر. تۆۋەندە بايان قىلىـنىۋاقچى بولغان ياخشى نىيەت، ياخشى ئەمەللەر مۇنۇلار: ئىخـلاسقا، پاكىزلىققا رىئايە قىلىش، ئىبادەت (ھەققە بويسۇـنۇش)، ئىتتىپاقلىق، ئۇيۇشقاقلىق، نەسىھەت (ئەلگە مەرىـپەت قىلماق)، دوستلۇق ئىنساپ ۋە ئادالەت، كەچۈرۈش، دىلنى خىيانەت ۋە ئاداۋەتتىن پاك قىلىش، سېخىيلىق، ئىسـلاھ قىلىش روھى بولۇش، چىدامىلىق ۋە ئېغىر ـ بېسىق بوـلۇش، گۈزەل ئەخلاقىي پەزىلەتكە ئىگە بولۇش، ئۆزگىلەرگە كۆيۈنۈش ۋە ياردەم بېرىش، ياخشى ئىشلارغا ئۈندىلىش، ئېھتىياتچان ۋە ئىشەنچىلىك بولۇش، ئىلىم ئۆگىنىش ۋە باشقىلارغا ئۆگىتىش، ئىنسانىي مۇناسىۋەتنى بىلىدۇرۇش، باشقىلارغا مەنپەئەت يەتكۈزۈش، كۆيۈمچانلىق، ساداقەتـلىك، كەڭ قورساق، ساخاۋەتلىك، ياخشىلىق، تەدبىرلىك، راستچىللىق، ھەر ئىشنى توغرا يوليورۇققا بىنائەن قىلىش، ياخشى يولغا مېڭىش، يامان يولدىن قايتىش قاتارلىقلار ئىسلامىيەتتە بۇيرۇلغان ياخشى ئەمەللەردۇر. ئۆتكەندە يۇقىرىدا ئېيتىلغان ياخشى ئەمەللەر بارلىق ئەھلى ئىسلامغا ئۆزلىشىپ، ھەممە كىشى ئۇنى ئۆزىنىڭ ئۆلچىمى قىلغان، ئىشلار بولسا، كىتابىنىڭ، پەيغەمبەرنىڭ ۋە مۇنەۋۋەر پېشـقەدەملەرنىڭ كۆرسەتمىسى ھەم يوليورۇقى بويىچە بولغانىـدى. غەلىبە ۋە يېتەكچىلىكمۇ ئەھلى ئىسلامنىڭ مەخسۇس نېسىۋىسى بولۇپ، «ئىززەت ـ ھۆرمەت تەڭرىگە، پەيغەمبەرگە

ۋە ئۇلارغا سادىق كىشىلەرگە» دېگەن ئايەتنىڭ ھۆكۈمىگە
مۇۋاپىق ئىش بولغانىدى.

قاچانكى، ئەھلى ئىسلامنىڭ ئەخلاقلىرى بۇزۇلدى،
ياخشى ئىشلار بىلەن شۇغۇللىنىشقا نۇقسان يەتتى. ئىت-
تىپاقلىق يوقالدى، ھورۇنلۇق ۋە بىكارچىلىقلار، زۇلۇم ۋە
خىيانەتچىلىكلەر مەيدانغا چىقتى. ئىلىم - مەرىپەت كېمەي-
دى، پۈتۈن ئەھلى ئىسلامنىڭ شۆھرىتى يوقىلىپ،
خارۇزارلىققا يۈزلەندى.

بېشىۋالىرىمىزنىڭ ئەخلاقى ۋە ئەسەرلىرى ئۇنتۇلۇپ،
خۇراپاتلىق باش كۆتۈردى، ئىززەت - ئابرويلار قولدىن كەت-
تى. ئەجنەبىيلەر ۋەتىنىمىزگە قول ئۇزارتتى. «ھەرقانداق
ئەل ئۆز ئابرويىنى ئۆزى يوقاتمىغۇچە ئاللا ئۇنى يوقات-
مايدۇ.» دېگەن ئايەتنىڭ مەنىسى ئەمەلىيەتتە ئىسپاتلاندى.
ئىنساپ بىلەن ياخشى مۇلاھىزە قىلساق، بۇنداق يامان
ئاقىۋەتكە ئۆز قىلمىش ھەركەتلىرىمىز، ئۆز پېئىلى ئېتىبا-
رىمىز سەۋەبچىدۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن بۈگۈن بىر پەرىشانلىق
ۋە خارۇزارلىققا، ئازاب - كۈلپەت، غەم - ئەندىشىگە گىرىپتار
بولۇپ، پۇشايمان ۋە ھەسرەت - نادامەت چەكمەكتىمىز. ھازىر
زىرائەت (دېھقانچىلىق)، سودا - سانائەت جەھەتتە، باشقا
مىللەتلەردىن تۆۋەن تۇرماقتىمىز! كېلىڭ ئەي قېرىنداشلار!
ئۇدۇنيا، بۇ دۇنيالىق بۇرادەرلەر! بىز ئىلگىرىكى تارىخي
تەرەققىياتنىڭ سەۋەبلىرىنى تەتقىق قىلايلى، ھازىرقى
تۆۋەنلىكنىڭ ئۆزىمىزدىكى ئۈمىدسىزلىك، ھورۇنلۇق ۋە جۈر-
ئەتسىزلىكتىن كېلىپ چىققانلىقىنى تونۇپ يېتىپ، ناچار
ئەخلاقتىن يانايلى. ھازىرقى تەنەززۇلدىن غەم - ئەندىشە
قىلايلى! ئاتىلىرىمىزنىڭ پېشىگە ئېسىلىپ، ئۇلارغا ئۈمىد
باغلايلى! ئاتىلىرىمىزمۇ زىممىسىدىكى ۋەزىپىسىنىڭ ئېغىر-
لىقىنى تونۇپ، ياخشى ئەمەللەرنى خالايىققا ئەينەن يەت-

كۆرسۇن، ئۇلۇغ پېشۋالىرىمىزنىڭ تەلىماتلىرىنى مەجلىس ۋە سورۇنلاردا بايان قىلسۇن، خەلق ئاممىسىغا ياخشى - ياماننى چۈشەندۈرۈپ، ئەخلاقى، ئەقلىي تەربىيىلەر بەرسۇن، ئەسىرى (زامانىۋى) يېڭى يوللارنى كۆرسەتسۇن! شۇنىڭ بىلەن خەلقىمىز يېتىم - يېسىر، غېرىب - غۇرۋالارنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىش ئۈچۈن ئۆشرە - زاكات، سەدىقە - ئېھسان ۋە ماددىي ياردەملىرىنى ئاجرىتىپ، قولىدىكى ئىقتىسادىنىڭ سەرپىياتىنى توغرا باشقۇرسۇن! خەلق ۋە مىللەتكە، شۇنداقلا ئەلگە خىزمەت قىلسۇن!

ئەر ۋە ئاياللارغا ئىلىم ئۆگىنىشنىڭ پەرزلىكىنى مۇلاھىزە قىلىپ، ئۇنىڭغا دىققەت - ئېتىبارىمىزنى قوزغىشىمىز، خوتۇن - قىزلار ئۈچۈن مەخسۇس مەكتەپلەرنى ئېچىشىمىز لازىم، چۈنكى كىچىك بالىلار نادان ئانىسىنىڭ تەربىيىسىدىكى چاغدا. يامان ئىللەت ۋە بىلىمسىزلىككە گىرىپتار بولسا، كىچىكلىكىدە ئادەتلەنگەن ئۇ ئىشتىن قۇتۇلدۇرۇش ناھايىتى جاپالىقتۇر.

ئەگەر ئانىسى بىلىملىك ۋە قابىلىيەتلىك بولسا، پەرزەنتىنى ياخشى ئەخلاق بىلەن تەربىيە قىلار. بۇنداق بالىلارنىڭ چوڭ بولغىنىدا، كامالەتكە يەتمەكمۇ ئاسان بولىدۇ. ھەدىستىمۇ «ھەر بىر بالا تۇغۇلۇشتا ئەيىبسىز، لېكىن ئۇنىڭ ياخشى - يامان بولۇشى ئاتا - ئانىسىنىڭ تەربىيىسىگە باغلىق.» دېگەن مەزمۇن بار. ھەممىمىز ئۆزىمىزنى تونۇيلى، كەلگۈسى ئىستىقبالىنى ئويلايلى، بارلىق چارە - تەدبىرلەرنى قوللىنىپ، خەلقىمىزنى، مىللىتىمىزنى زاۋاللىقتىن قۇتۇلدۇرۇپ قالايلى!

كۆپلىگەن يوقسۇل ۋە ئىگە - چاقىسىز بالىلار ئاش، نان ۋە تۇرمۇشنى دەپ، ئىلاجىسىزلىقتىن دىن - ئەقىدىسىنىڭ بۇزۇلۇپ كېتىشىدىن بىخەۋەر، ئەجنەبىلەرنىڭ مەكتەپلىرىدە ئوقۇپ، يامان ئاقىۋەتكە يولۇقماقتا. بىز

ئىنسانىلىق ۋە مۇسۇلمانلىق بۇرچىمىزنى ئادا قىلىش ئۈچۈن غەيرەتكە كېلىپ ئۇلارنى قۇتۇلدۇرۇۋېلىشنىڭ چارىسى-نى ئىزدەيلى! بۇ زامان غەپلەت ۋە بىپەرۋالىقنىڭ زامانىسى ئەمەس، ئويغىنىش ۋە سەزگۈرلۈك زامانىسىدۇر. جاھىللىق ۋە نادانلىق دەۋرى ئەمەس، ئىلىم - مەرىپەت دەۋرىدۇر. سۇسلۇق ۋە بىكارلىق ۋاقتى ئەمەس، تىرىشىش ۋە غەيرەت ۋاقتىدۇر. باشقا مىللەتلەر ئىلىم ۋە مەرىپەت سايىسىدە ها-ۋادا ئۇچۇپ پەرۋاز قىلماقتا. سۇ ئاستىدا بولسا، خۇددى قۇرۇقلۇقتا يۈرگەندەك ئەركىن ئۈزۈشمەكتە. بىز تېخى غەپ-لەت ئۇيقۇسىدا ياتماقتىمىز. ئۇيقۇ بولسا، ئۆلۈمنىڭ نۇرا-دىرى ۋە مۇقەددىمىسىدۇر. بۇ ھالەتتە دائىم ئۇخلىماق بو-قىلىش ۋە ئۆلۈم بولىدۇر! ھېلىمۇ ۋاقىت ۋە پۇرسەت بار. جا-نابىي ھەقنىڭ رەھمەت ۋە ئىنايەت خەزىنىسىنىڭ ئىشىكى دائىم ئوچۇقتۇر. دۇنيادا ئۈمىدسىزلىك بىلەن ياشاش توغرا ئەمەس. ئىنسان كىچىكلىكىدىن تارتىپ ئىلىم ئۆگىنىشى ۋە كەسىپ (ھۈنەر - سانائەت) بىلەن شۇغۇللىنىشى كېرەككى، ھەرقانداق ئىشنى ئۆزلۈكىدىن مەيدانغا چىقىرىشنى تەڭرى ئىبادەت قىلمىغاندۇر، يەنى، ھەربىر ئىش تىرىشچانلىق ۋە ئىجتىھات بىلەن بەرپا بولىدۇ. ھەممە ئىشقا تىرىشچانلىق ۋە پىداكارلىق كۆرسىتىش خۇدانىڭ بۇيرۇقىدۇر. «ئىن-ساننىڭ تىرىشچانلىقىغا لايىق نەتىجە باردۇر.»دېگەن ئايەت بۇنىڭغا گۇۋاھ، ئىسپاتتۇر.

سالام ياخشى يولغا ماڭغان كىشىلەرا

ئىمزالار:

ھەرقاچان مەسئۇلدۇرمىز: كەمىنە قازى موللا ئىسلام داموللا ئەئلەم قازى ئىمزا قويدۇم.

كەمىنە قازى ئوبۇلقاسىم قول قويدۇم.

موللا ئابدۇغوپۇر داموللا قول قويدۇم.

مەيداننى ھاياجان قاپلىدى. ماقالىنىڭ جانلىق تىل، سىھرىي مەزمۇن، قەلەم پاساھىتى ئەتىبىقلاشنىڭ مەنتىق ئۇيغۇنلۇقى ۋە باشقا ئالاھىدىلىكلەر ھەممە ئادەمنىڭ ۋىجدانىنى ئويغىتىپ، روھىنى ئۇرغۇتقاندى، شۇڭا ئۇلار ئاخىردا يەنە قانداق سۆزلەرنىڭ بولۇشىغا تەقەززا بولۇپ، داموللامنىڭ ئاغزىغا تەلمۈرۈپ تۇرۇشاتتى. داموللام ئوقۇلغان ماقالىنىڭ فولىيازما كۆپىيىسىنى قاتلاپ، خەلپەتلەردىن بىرىگە بېرىپ، ئاندىن ئاخىرقى سۆزلەرنى قىلىشقا كىرىشتى:

— يۇقىرىدا ئوقۇپ ئاڭلىتىلغان «نەسىھەتى ئامما» ماقالىسىنىڭ مەزمۇنى ۋە غايىسى بىزنىڭ ھازىرقى ئەڭ كەسكىن جىددىي پىكىرلىرىمىز ۋە مۇددىئا - مەقسەتلىرىمىزنىڭ جەمئىيسى دۇرا — دېدى داموللا ئۇرغۇلۇق قىلىپ. ئۇنىڭ ئاۋازى تىترەپ چىقاتتى، يىغا تۇتقان ئادەملەردەك چىرايى ئۆمچىيىپ تەسىرلىك كۆرۈنەتتى، ساقال مويلىرى ئىچىدىن كۆرۈنۈپ تۇرغان نېپىز لەۋلىرى بىلىنەر - بىلىنمەس تىترەيتتى، ئۇ داۋام قىلدى، — بىز بۇ پىكىرلىرىمىزنى، مۇددىئا - مەقسەتلىرىمىزنى خەلق ئاممىسىغا، مىللىتىمىزگە ئاڭلىتىشىمىز، ئۇلارنىمۇ ۋاقىپلاندۇرۇشىمىز كېرەك، بۇنىڭ ئۈچۈن بىز بۇ يەرگە جەم بولغان ھەربىر تالىپ - خەلپەتلىرىمىزگە، داموللا - ئىمامىرىمىزغا بۇ ماقالىنى خەلق ئاممىسىغا ئاڭلىتىش، تەشۋىق - تەرغىپ قىلىشنى ۋەتەن يولىدا شەرەپلىك ۋەزىپە قىلىپ تاپشۇرماقچىمىز. بۇ ۋەزىپىنى ئىجرا قىلىشنى ئىمان ۋە ياخشى ئەمەللەر جۈملىسىدىن دەپ بىلگەيسىزلەر! ئاللا ھەممىمىزگە غەيرەت - شىجائەت، ھىممەت كەمەر ئاتا قىلسۇن... ئامىن!...

ئونىنچى باب

راۋاق ئۈستىدىكى سۆھبەت

سەن تاش سانىغۇچە، خەقنىڭ
بالىلىرى قوم سانايدۇ.
(خەلق سۆزى)

— جانابىي جېك ئەپەندى، قادىلىپلا قالدىڭىزغۇ، گۈزەل مەنزىرىلەردىن ھۇزۇرلىنىۋاتقان بولسىڭىز كېرەك! — دېدى كونسۇل راۋاقنىڭ شىمالىي بۇرجىكىدە دۇربۇن سېلىپ شەھەر ئەتراپىدىكى مەنزىرىلەرنى كۆزىتىپ تاماشا قىلىۋاتقان جېك ئەپەندىگە يېقىنلاپ.

— بىر رومكا ۋىسكى ئىچكەنچىلىك! — كۆزىدىن دۇربۇننى چۈشۈرگەن ئاق سېرىق ئۆڭلۈك، ئېگىز بويلۇق، كۇچتۇڭگۈر قامەتلىك جېك ئەپەندى خۇش خۇي كۈلۈمسىرەپ جاۋاب قىلدى.

— ياخشى... قەشقەر دېگەن مانا مۇشۇنداق، ئولتۇراق ئۆيلەر بىلەن گۈلىستان باغلار گىرەلىشىپ كەتكەن ساپ ها-

ۋالىق ھەم مەنزىرىلىك گۈزەل شەھەر، بۇ شەھەرگە يېڭى كەلـ
گەن بولسىڭىزمۇ، مەنزىرىسىدىن ھۇزۇرلۇق ھېس قىلغانلىقىڭىز
مېنى تولىمۇ خۇشال قىلىدۇ، ــ دېدى كونسۇل ئۇنى قولتۇقلاپ
راۋاقنىڭ شەرقىي تەرىپىگە باشلاپ كېلىۋېتىپ.

ئۇلار ھازىر قەشقەر چىنىباغ ئىنگلىز كونسۇلخانىسىدىـ
كى راۋاق ئۈستىدە تۇراتتى. كونسۇل ئەپەندى يېڭىدىن خىزـ
مەتكە كەلگەن جېك ئەپەندىنى بۇگۈن راۋاققا تەكلىپ قىلىپ،
قەھۋە ئىچكەچ، شەھەر ئەتراپىدىكى مەنزىرىلەرنى تاماشا
قىلدۇرۇۋاتاتتى.

سېنتەبىرنىڭ باشلىرى، كۈز مەنزىرىسى كامالەتكە يەتـ
كەن، مېۋە ـ چېۋە مەي باغلاپ، راسا تۈكمە بولغان چاغ.
ئىنگلىز كونسۇلخانىسى (ھازىرقى چىنىباغ مېھمانخانىسى)نىڭ
شەرقىي شىمالى بۇرجىكىدىكى يارداقلىقنىڭ دوقمۇشىغا سېلىنـ
غان راۋاقتىن قارايدىغان بولسا، شەھەر ئەتراپىدىكى مەنزىـ
رىلەر ــ شامالباغ، سەمەن، قورغان، نەزەرباغ، پارقىراپ
ئېقىۋاتقان تۈمەن دەرياسى، ئېقىن ئىچىدىكى يېشىل شىۋاقـ
لىقلار، ئېتىزلار، تۈگمەنلەر؛ شەرقىي جەنۇبى تەرەپتە گەرچە
سېپىل سوقمىسى توسۇپ تۇرسىمۇ، شەھەر ئىچىدىكى قىسمەن
جايلار، جامە ـ مەسچىتلەر، مەشھۇر مەدرىسلەرنىڭ پەشتاقلىرى،
كەسكەنيار، جانقورغان، بۇلاق بېشى مەھەللىرىدىكى خۇددى
دارۋازىنىڭ تەختى پەرلىرىدەك ئاسمان پەلەكتە كۆرۈنىدىغان
ئۆي ـ ئىمارەتلەر بىمالال كۆرۈنەتتى. جانابىي جېك ئەپەندى
دۇربۇن بىلەن يىراقنى يېقىن قىلىپ مەنزىرە تاماشاسى قىـ
لىۋاتقاندا، جانابىي كونسۇل سۆزلەپ قالدى. جېك ئەپەندى
شۇ سەۋەبتىن جاۋابەن سۆزلەشكە مەجبۇر بولدي.

— گۈزەل مەنزىرىلەردىن ھوزۇرلىنىش مېنىڭ ياخشى ئادەتلىرىمدىن بىرى، — دېدى ئۇ يېقىملىق جاۋاب بېرىپ.

— بۇ بەك ياخشى ئادەت، جانابىي جېك ئەپەندى! — كونسۇل تېخىمۇ ئۇچۇق كۆڭۈللۈك بىلەن سۆزلەپ داۋاملىدى، — بىرىتانىيىلىكلار گۈزەل مەنزىرىلەردىن ھوزۇرلىنىشنى ئەزەلدىن ياخشى كۆرىدۇ. بۇ بىزدىكى تۇغما خۇسۇسىيەت بولسا كېرەك، شۇڭا دۇنيانىڭ قانداق يېرىدە گۈزەل مەنزىرىلىك جايلار بولسا، بىرىتانىيىلىكلەر شۇ جايغا يېتىپ بارغان ئېكسپېدىتسىيە تەشكىللەپ، ھېچكىم تاپالمىغان مەنزىرىلىك گۈزەل جايلارنى تاپقان، ئاۋستىرالىيىنىڭ تېپىلىشى مېنىڭ سۆزلىرىمنى تولۇق ئىسپاتلاپ بېرەلىسە كېرەك!

— ئەلۋەتتە!

جېك ئەپەندى قىسقىلا سۆز بىلەن كونسۇلنىڭ سۆزلىرىگە قوشۇلغانلىقىنى ئىپادىلىدى.

— زېرەكلىكىمىزگە مۆلچەردىن ئارتۇق مەمنۇنمەن، — دېدى كونسۇل تېخىمۇ تېتىكلىشىپ، — مەنزىرە — ماھىيەتلەرنىڭ تاشقى كۆرۈنۈشى. ئۇنىڭ ئاستىدا ئورغۇنلىغان قىممەتكە ئىگە بايلىقلار يوشۇرۇنغان، دەپ چۈشەنگەن بولساق، ئۇ چاغدا، قەشقەرنىڭ قىممەتلىك بايلىقلىرىدىن تېخىمۇ كۆڭۈللۈك ھوزۇر تاپالىشىمىزغا شەكسىز ئىشەنسەم بولغۇدەك!

— ئىشىنىۋېرىڭ، — دېدى جېك قەتئىي ئاھاڭدا، — ئەگەر ماھىيەتنى مۇشۇ يۇرتنىڭ پۈتمەس - تۈگىمەس بايلىقى، دەپ ئورتاق چۈشەنگەن بولساق، ئۇ چاغدا، ئاۋستىرالىيىگە بېرىپ يەرلەشكەن، كانادا، جەنۇبىي ئافرىقىدا ماكانلاشقان بىرىتانىيىلىكلەرنىڭ سۇباتىدىن ئۆزۈمنى كەم ھېسابلاشقا ھەق-

لىق ئەمەسمەن! — ئۇ سۆزى بىلەن تەڭ كۆكرىكىنى چىقىرىپ قەتئىيەتلىك بىلەن كونسۇلغا قاراپ قويدى. ئۇنىڭ شۇ تاپتىكى ھەرىكەتلىرىدىن ئالىي قوماندانىدىن جەڭ ۋەزىپىسى تاپشۇرۇۋالغان ئوفىتسېرنىڭ ۋەدە بېرىۋاتقان چاغدىكى قەتئىي جاسارەتلىك تۇرقى چىقىپ تۇراتتى.

— رەھمەت! — دېدى كونسۇل كۈلۈمسىرىگەن قىياپەتتە ۋە سىنچى كۆزلىرى بىلەن جېك ئەپەندىگە قادىلىپ تۇرۇپ داۋام قىلدى، — مەن ھىندىستاندا تۇرغان يىللىرىمدا يىلغا تولىمۇ قىزىقاتتىم، چۈنكى ئۇ، زور، ھەم كۈچلۈك، ھەم ئىشچان، ھەم بۇزغۇنچى، ھەم ئاداۋەتچى، ھەم ئۆزىنى قوغداشقا قەيسەر ھايۋان. سىزنىڭ چۈشەنچىڭىزمۇ شۇنداقتۇ، جېك ئەپەندى؟

— داۋام قىلىڭ، جانابىي كونسۇل. سۆزىڭىزگە قىزىقىۋاتىمەن! — دېدى جېك جاۋاب ئورنىدا ئۇنىڭ كۆزىگە قاراپ.

— ھەربىر بېرىتانىيىلىك يىلنىڭ خۇسۇسىيەتلىرىگە ئىگە بولۇپ، دۇنيانىڭ ھەرقانداق يېرىدە قەيسەرلىك بىلەن ئۆز بۇرچىنى ئورۇندىشى لازىم دېسەم، بۇنى ھەربىر بېرىتانىيىلىكنىڭ نورمال ئۆلچىمى دەپ تونۇسام، سىزنىڭچە قانداق بولار؟

— مۇھاكىمىڭىزدىن مەمنۇنمەن، جانابىي كونسۇل ئەپەندى! — دېدى جېك مەمنۇنىيەت بىلەن بېشىنى لىڭشىتىپ، — مېنى قەيسەر يىللار قاتارىغا قوشۇپ تىزىملاپ قويۇشىڭىزنى ئىلتىماس قىلىمەن. ئەگەر ۋاقتىڭىز يەتسە، گۈزەل قەشقەرنىڭ ماھىيەتلىرى توغرىسىدا ئازراق تونۇشتۇرۇپ قويسىڭىز تېخىمۇ مەمنۇن بولاتتىم.

— بۇ تەلەپنى كۈتۈپ تۇراتتىم — دېدى كونسۇل تا-

ماكسىنى قاتتىق ئىككى شوراپ، ئاندىن بىردىنلا جانلىنىپ داۋام قىلدى، — قەشقەرنىڭ ماھىيەتلىرىدىن سۆزلىسەك، شەھەر كوچىلىرى توپىلىق بولسىمۇ، تەگگە - تىللا جاراڭلاپ تۇرىدۇ. يىپەكلەر خۇددى ئالدىڭىزدىكى تۇمەن سۈيىدەك جىلۋىلىنىپ سوزۇلۇپ ئاقىدۇ. نەزەر دائىرىڭىزنى يىراق مەنزىللەرگە قاراتساق، بۇ يەردە يېتى بۇزۇلمىغان يەر ئاستى بايلىقلىرى تولۇپ ياتىدۇ. يۇقىرىقىلارنى بۇ زېمىننىڭ ماھىيىتى دەپ تونۇساق، بىزنىڭ قىزىقىپ كۆڭۈل قويۇشىمىزغا ئەرزىمەسمۇ! — سۆز بۇ يەرگە كەلگەندە، كونسۇل قانداقتۇر بىر توغرىدا ئويلىنىپ جىم بولۇپ قالدى، شۇ ئارىلىقتا ئۇ، ئۈچۈپ قالاي دېگەن تاماكىسىنى قاتتىق شوراپ تۇتاشتۇرۇشقا ئۇرۇندى، تاماكىنى ھەربىر شورىغاندا، ئۇنىڭ قوۋۇزلىرى خۇددى ئۇيۇپ تاشلىغاندەك ئىچىگە كىرىپ كېتەتتى، خېلىدىن كېيىن، ئېغىز - بۇرۇنلىرىدىن چىققان ئىس ئارىلاش ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ، ئاندىن سۆزىنى داۋام قىلدى، — ئەپسۇسكى، شۇنى چۈشىنىش لازىمكى، بۇ يەرگە بېرىتانىيىگە قارىغاندا، روسىيە يەك يېقىن!

— بۇ يېرى چۈشىنىشلىك! سىگارىڭىزدىن مەرھەمەت قىلامسىز، جانابىي كونسۇل!

— نېمە، روسىيىنىڭ ئېتىنى ئاڭلاپلا خۇمارىڭىز تۇتتىما؟— كونسۇل ئۇنىڭغا تاماكا ئۇزارتقاچ، چۆچۈگەن قىياپەتتە چىپ قىلدى ۋە كىنايە ئارىلاش سوغۇققىنا كۈلۈمسىرەپ قويدى.

— مەن ئەزەلدىن روسىيىنى مەنسىتكەن ئەمەسمەن!— دېدى جېك چىرايىغا قەتئىي ۋە مەغرۇر تۈس ئېلىپ، — بۇ ھەقتە جانابىي چېمبىرلىننىڭ روسىيىنى بۆشۈكىدە بوغۇپ تاش-

لايمىز، دېگەن سۆزى ئېسىمدە چىڭ ساقلانماقتا. بۇ سۆز قۇلى-قىمدا خۇددى ھەبەش ھالقىسىدەك دائىم جىرىڭلاپ تۇرىدۇ.

— بۇ ستراتېگىيە مەسىلىسى! — دېدى كونسۇل پېشا-نىسىنى تۇرۇپ، ئۇنىڭ چوققىسىغىچە تۇكى چۈشۈپ غىلتاڭلىشىپ كەتكەن كەڭ پېشانىسى تۇرۇلگەندە، خۇددى كىر يۇيۇش ناخ-تىسىدەك تال - تال قىر بولۇپ كۆرۈنەتتى، — بىلىۋاتىدىغان-سىز، روسىيىدىكى قىزىل ھاكىمىيەتنى ئۇجۇقتۇرۇپ تاشلاش توغرىسىدا جانابىي چېمبېرلىن ھەرقانچە كۈچەپ سۆزلىگەن بولسىمۇ، بۇ ھاكىمىيەت ئۇجۇقمىدى، بەلكى بارغانچە كۈچى-يىپ كېڭەيمەكتە. قەشقەرىيىدە بىزگە قارىغاندا، ئۇنىڭ تە-سىرى يەنىلا كۈچلۈك، ئۇ بىزگە كۈچلۈك رەقىب بولۇپ تۇر-ماقتا. بۇ رەقىب بىلەن بىۋاستە ئۇچرىشىپ، بەل تۇتۇشىدى-غانلار جانابىي چېمبېرلىن بولماستىن، فرونتنىڭ بىرىنچى سېپىدە تۇرغان يەنىلا سىز بىلەن بىزغۇ! قىلىچۋازلىق قىلساقمۇ، چېلىشساقمۇ، بوكسيورغا چۈشسەكمۇ يەنە بىزغۇ! — كونسۇل سۆز ئاخىرىدا بېشىنى قانداقتۇر بىر مەنىدە چايقاپ بېسىلىپ قالدى.

— كارامىتى چاغلىق، كونسۇل ئەپەندى! مەن ئالىي مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان چاغلىرىمدا، قىلىچۋازلىقتا فرانسۇز كو-ماندىسىنى، بوكسيورلۇقتا نورۋېگىيە كوماندىسىنى يېڭىپ چېم-پىيون بولغانمەن! — دېدى جېك ئانچە ئويلانماستىنلا.

كونسۇل قاتتىق كۈلدى. كۆزىدىن ياش چىققانغا قەدەر كۈلگەندىن كېيىن، ياشاڭغىرىغان كۆزلىرىنى سۈرتۈپ، بۇ-رۇنلىرىنى چىمداشتۇرۇپ، ئاندىن سۆزگە كىرىشتى:

— بۇ گەپچە سىر ھەممىدىن خەۋەردار ئىكەنسىز! — دېدى

ئۇ كۆلكىسىنى مەسخىرە ئارىلاش داۋاملاشتۇرۇپ، — ئىككى ئىسپورتچى چېمپىيونلۇق تالاشقاندا، ئوچۇق مەيدانغا چۈشۈپ، شۇنچە كۆپ تاماشىبىنلار ئالدىدا كۆرەش قىلىدىغانلىقىنى ئەگەر خاتالاشمىسام، مەندىن ياخشىراق چۈشىنىدىكەنسىز، چۈنكى، سىز چېمپىيونلۇق تالىشىش كۆرەشلىرىگە بىۋاسىتە قاتناشقان — دە!

— شۇنداق، جانابىي كونسۇل! — دېدى جېك كۆزلىرىنى تەنتەكلەرچە ئوينىتىپ، — مەسىلەن، قىلچۋازلىقنى ئالايلى، رەقىبىڭىز ئالدىدا سەل - پەل بوشاڭلىق قىلسىڭىز ياكى بىخۇد تۇرسىڭىز، سىزنى دەھشەتلىك ئاقىۋەتلەرگە چۈشۈرۈپ قويىدۇ، شۇنداققۇ!

— ئەمما بۇ يەردە بىز ئىسپورت قائىدىسى بويىچە ئەمەس، باشقىچە ئۇسۇلدا — تەگداشسىز ئالىيجانابلىق بىلەن ئىش كۆرىمىز! — دېدى كونسۇل ئۇنىڭ «شۇنداققۇ» دېگەن سوئالىنى رەت قىلىپ، — شۇنىڭغا چۈشىنىڭكى، بۇ يەردە بىز ئاداۋىتىنى ئۆزىدىن باشقا ھېچكىمگە سەزدۈرمەيدىغان ھىندى پىللىرىغا ئوخشاش، سەۋرچانلىق، ئېغىر - بېسىقلىق بىلەن سالماق قەدەم تاشلاپ، ئەقىل - ئىدراكىنىڭ چوڭقۇر قاتلاملىرىدا ساقلاپ كەلگەن ئاجايىپ ماھارەتلىرىمىز ئارقىلىق رەقىبلىرىمىزنى مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىتىمىز، يالىڭاچ قىلىنىدىغان باشقا چارىلەرنىڭ ھەممىسى ئىدراكسىزلىق، تەنتەكلىك ھېسابلىنىدۇ. بىزگە بۇ يەردە كىشىلىك ھوقۇقى ئاساسىدىكى ئىجتىمائىي يائىلە يەتچانلىقىمىز بىلەن تەشكىلاتچانلىقىمىز، ئادەمگەرچىلىك ئاساسىدىكى مەنپەئەتدارلىقىمىز ئۇنۇملۇك ياردەم كۆرسىتىدۇ، دېگەنلىرىگە چۈشىنىۋاتىدىغانسىز، جېك ئەپەندى.

— چۈشىنىۋاتىمەن، كەچۈرۈڭ، كونسۇل ئەپەندى! — دېدى جېك ئۆز خاتاسىنى تونۇپ، ئەپۇ سوراپ.
— چۈشەنگەنلىكىڭىزگە رەھمەت، تاماكىدىن يەنە بىرتال چېكىڭ!

رەھمەت! — دېدى ئۇ تاماكا تۇتاشتۇرۇپ بولۇپ، ئاندىن ئىككى نەپەس شورىۋالغاندىن كېيىن سورىدى، — سىز ئىبىتقان ئىجتىمائىي پائالىيەتچانلىقنى قانداق چۈشەنسەم بولىدۇ؟

— قەشقەردە بىزگە قارىغاندا، روسىيە تەرەپكە مايىل كىشىلەركۆپ، — دېدى كونسۇل ئۇلۇغ-كىچىك تىنىپ، — ئۇلارنى ئىككى تىپقا ئايرىشقا بولىدۇ: بىرىنچى تىپى، روسىيە بىلەن بولغان قوشنىدارچىلىق ۋە روسىيە بىلەن بولغان سودا-مۇئامىلىدە كۆرگەن پايدا-مەنپەئەتكە مايىلبولسا، ئىككىنچى تىپى، رۇس قىلىچىدىن قورقۇش، ئېھتىيات قىلىش تۇپەيلى، مايىللىق كۆرسىتىدۇ. ئەمما بىز كىشىلىك ھوقۇقى ئاساسىدىكى پائالىيەتلىرىمىز، ئادەمگەرچىلىك ئاساسىدىكى مەنپەئەت كۆرسىتىشىمىز ئارقىلىق كىشىلەرنىڭ مايىللىقىنى قولغا كەلتۈرۈشكە ھەرىكەت قىلىمىز، مەن ئىبىتقان ئىجتىمائىي پائالىيەتنى مۇشۇ مەنىدە دېسەم چۈشىنىشلىك بولغاندۇ؟

— چۈشەندىم! — دېدى جېك ئۇلۇغ-كىچىك تىنىپ، ئاندىن بىلىنەر-بىلىنمەس قىلىپ مىيىقىدا كۈلدى.

— كۈلىسىزغۇ، قايىل بولمىغان تەرەپلىرىڭىز بولسا، يەنە سۆزلەڭ! — دېدى كونسۇل سەل جىددىيلەشكەندەك قاراپ.

— پايدا-مەنپەئەت كۆرسىتىمىز، دېگەننى كۆپرەك

تىلغا ئېلىنىۋاتىسىز، بۇنىڭدا بىر تانىيە زېنيان تارتىندۇ، دېگەن ئۇقۇم چىقامدۇ؟ بۇ ھەقتىكى چۈشەنچەم بىر ئاز مۇجمەل، شۇڭا كۆلۈم‍ـ
ـسىز دېگەن بولۇشۇم مۇمكىن، ئەپۇ قىلىڭ!
ـــ سۆھبىتىمىزنىڭ كۆڭۈللۈك يېرى مانا ئەمـدى چىقىـ
ـۋاتىدۇ. سىز شۇنى چۈشىنىڭكى، مېنىڭ پايدا ـ مەنپەئەت كۆرسـ
ـتىش دېگىنىم، روسىيە ئىنقىلابچىسى لېنىننىڭ كۆرسەتكىنىدىن
چەتلەپ كەتمەيدۇ. لېنىن نېمە دېگەن، بىلەمسىز؟
ـــ مەن لېنىننى ئانچە ياخشى كۆرۈپ كەتـمـەيمـەن،
رادىئودا ئۇنىڭ سۆزى ئاڭلانسىلا دەرھال ئۆچۈرۈپ تاشلايتتىم!
ـــ سـىـزنـىـڭ يېـتـەرسـىزلىكىڭىز دەل مـۇشۇ يەردە ئـ‍ـ
ـكەن، ـــ دېدى كونسۇل سەممىي كۈلۈپ، ئۇ خۇددى ئوقۇغۇچىـ
ـسىنىڭ خاتالىقىنى تۈزىتىۋاتقان ئوقۇتقۇچىدەك. كـۆيـۈمچانـ
ـلىق بىلەن داۋام قىلدى، ـــ مەن ئىمكانقەدەر يامان كۆرگەن
ئادەمنىڭ سۆزىنى كـۆپرەك ئاڭلاشقا تىرىشىمـەن، چـۈنكى
ئۇنداق ئادەملەر تولا ھاللاردا ماڭا ئەقىـل ئۆگىتىدۇ. ئوچۇقـ
ـراق ئېيتسام، لېنىن بىز ئىنگـلىزلارنـى «ئىـككى پايـدا بىر
كەلگەندە، ئالدىغا ئۆتۈۋالىدۇ.» دەپ كۈلگـەن. بىز بۇنى ئەـ
ـقىل ئورنىدا پايدىلاندۇق، شۇڭا ئىككى ھەسسە پايدا ئېلىشقا
كۆز يەتكەندىلا، بىر ھەسسـە زىيان تارتىشقـا رازى بولىمىز،
مەيلى ئەمەسمۇ، بـۇنىڭ نېمە زىيىنى؟ مۇشۇنداق چۈشەنسىڭىز،
سىزنىڭ يېتەرسىز تەرەپلىرىڭىز تولۇقلىنىپ قالىدۇ. شۇنداقمۇ، جاـ
نابىي جېك ئەپەندى؟ ـــ دېدى ئۇ كۈلكە ئارىلاش يېقىنلىق قىلىپ.
ـــ شۇنداق!
ـــ رەھمەت سىزگە! ـــ دېدى كونسۇل بىر دېنلاجا نلىنىپ، كېيىن
بىر دىنلا چىرايىغا كۆڭۈلسىزلىك تۈس ئېلىپ داۋام قىلدى، ـــ

ئېسىمدە بار ۋاقىتتا يەنە شۇنى ئېيتىپ قويايكى، ھازىر قەشقەردە بىزگە ئەڭ كۆڭۈلسىزلىك كەلتۈرۈۋاتقان ئادەم ئابدۇقادىر داموللا. بۇ ئادەم ئىسلاھات، مەرىپەت شوئارى ئاستىدا خەلقنى بىزگە قارشى قويماقتا.... بۇنىڭدىن خەۋەردار بولۇپ قېلىڭ!

— كېچە ئارخىپتىن كۆرۈپ شۇنىڭغا ھەيران قالدىمكى، دىندار بۇ ئادەم نېمە ئۈچۈن بولشېۋىكلارغا قارشى ھەرىكەت قىلماستىن، بىزگە قارشى تۇرىدۇ؟ — دېدى جېك ھەيران بولغانلىقتىن، ئىككى قولىنى قۇلۇلە قېپىنى ئاچقاندەك ئىككى تەرەپكە قايرىپ تۇرۇپ.

— قاتتىققا چىشى ئۆتمەيدىغانلىقىنى بىلىدۇ.

— بىزنى يۇمشاق دەپ ھېسابلامدۇ؟

— ئېھتىمال...

— ئاۋازىمىز تاپانچىلىرىمىزنىڭ بارلىقىنى ئۇ كىشى بىلمىسە كېرەك!

— قەيەردىكى گەپلەرنى قىلمىغاتسىز — ھە! — دېدى كونسۇل قاقاقلاپ كۈلۈپ. ئۇنىڭ كۈلكىسىدە يۇقىرىقى سۆزنى خوپ كۆرمىگەنلىكى چىقىپ تۇراتتى.

— ئۇ بولمىسا، خەنجەر!...

— تاماق ۋاقتى بولۇپ قالدى، يۈرۈڭ! — دېدى كونسۇل راۋاقتىن چۈشۈپ كېتىشكە تەمشىلىپ. كۆن خېلىلا قايرىلىپ قالغانىدى.

بۇلار قايرىلىپ پەلەمپەي تەرەپكە ماڭدى. گويا يەنە بىرئاز سۆزلىشىشنى خالاپ قالغاندەك، پەلەمپەيگە ئاز قالغاندا، كونسۇل بىردىنلا توختىدى-دە، جېك ئەپەندىگە قاراپ

ۇلۇمسىرىدى. بۇنىسى چۈشەنگەن جىبك ئەپەندىمۇ «خۇش، مەرھەمەت» دېگەندەك قىلىپ قاراپ تۇردى. كونسۇل سۆز ئاچتى:

— سىزگە بىر ئىش توغرۇلۇق ئاگاھلاندۇرۇپ قويۇشنى ئويلاۋاتىمەن، ئەگەر خالىسىڭىز، — دېدى ئۇ سوئال نەزەرى بىلەن جىبك ئەپەندىگە قاراپ.

— سۆزلەڭ، قۇلىقىم سىزدە! — دېدى جىبك سەممىي قىياپەتتە كۈلۈمسىرەپ.

— ئەگەر خالىسىڭىز، سىز ئۆزىڭىزنىڭ قەشقەردە ئىسلام دىنى مۇھىتىدا تۇرۇۋاتقانلىقىڭىزنى ھەرگىز ئېسىڭىزدىن چىقارماسلىقىڭىز كېرەك! — دېدى ئۇ ئاستا ئاۋازدا سالماق سۆزلەپ، جىبك قۇلاق سېلىپ ئاڭلاۋاتاتتى، كونسۇل داۋام قىلدى، — باشقا دىنلارغا ئوخشاش، قەشقەردىكى ئىسلام دىنى مۇرىتلىرىمۇ خۇدانى بىر دەپ ئېتىقاد قىلىدۇ، لېكىن ئېتىقادچىلار تۈرلۈك مەزھەپ، پىرقە - گۇرۇھلارغا ئايرىلىپ، ياراشتۇرۇپ كەتكىلى بولمايدىغان ئىختىلاپلار ئىچىدە ياشايدۇ. ھازىر بۇلارنى چوڭ ئىككى ئېقىمغا ئايرىشقا بولىدۇ. ئۇنىڭ بىرى، ئۆز مۇرىتلىرىغا ئېتىقادتا قۇللۇق قىلىشنى، مەنىۋى جەھەتتە غەپلەت - جاھالەتنى، سىياسىي ھاياتتا ئۆز ھۆكۈمرانىغا شەرتسىز ئىتائەتنى، بۇ دۇنيادا ھەرقانچە جەبىر - جاپا، مۇشەققەت كۈنلەرنى كۆرۈشكە رازى بولۇپ، راھەت - پاراغەتنى ئۆلگەندىن كېيىن ئاخىرەتتە كۆرۈشنى ئەمىر ئەمەرۇپ قىلىدۇ؛ يەنە بىرى، خەلقنى ئويغىتىپ، ھازىرقى زامان تەرەققىياتىغا باشلاشنى مەقسەت قىلىدۇ. ئابدۇقادىر داموللا مانا شۇ كېيىنكى (جەدىتى) ئېقىمنىڭ ئاساسلىق ۋەكىلى. بۇ ئىككى

ئېقىم ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت ھازىر بەك كەسكىن. مەن بۇ مەسىلىلەرنى ئۆزۈمدىن - ئۆزۈم سۆزلەپ تۇرۇشۇمدىكى مەقسەت، ھەربىر بىرىتانىيىلىك زىددىيەتلەر ئىچىدە قايمۇقۇپ، ھالىدىن كەتكەن ئەللەردىن پايدىلىنىشقا ماھىر بولۇشى كېرەك، دېمەكچىمەن!

جېك ئەپەندى گويا جان كۆيەر دادىسىنىڭ نەسىھىتىنى ئاڭلاۋاتقان بالىدەك بېشىنى بىلىنەر - بىلىنمەس لىڭشىتىپ، سۆزگە سەمىمىي قۇلاق سالاتتى. بۇ ئۇنىڭ چۈشىنىۋاتقانلىقىنىڭ ئىپادىسى ئىدى، بۇنىڭدىن مەمنۇن بولغان كونسۇل قىزىشىپ داۋام قىلدى:

— ھىندىستان چوڭ ھەم ئۇلۇغ مەملىكەت. بۇ قانداق قىلىپ بىرىتانىيىنىڭ قولىغا قاراشلىق بولۇپ بولغان، ئەگەر بىرىتانىيىلىك شۇ ئەلدىكى مىللىي نىزا، دىنلار ئوتتۇرىسىدىكى ئىختىلاپ، مەزھەپلەر ئىچىدىكى زىددىيەتلەر ۋە شۇ ئەلدىكى خۇراپاتلىق، جاھالەت - غەپلەتلەردىن پايدىلىنىشقا ماھىر بولمىغان بولسا، شۇ قەدەر چوڭ مەملىكەتنى بىرقانچە يۈز يىلدىن بېرى ئۆز قولىدا تۇتۇپ تۇرالمىغان بولاتتى. ئاۋازسىز تاپانچا ياكى خەنجەرگە تايانغان بولسا، بۇ مەقسەتكە يېتىش تېخىمۇ مۇمكىن بولمايتتى. ئويلاپ كۆرۈڭ، شۇنداق ئەمەسمۇ!؟

— چۈشىنىشلىك، — دېدى جېك كەسكىن جاۋاب قىلىپ.

— چۈشەنگىنىڭىزگە رەھمەت، يۈرۈڭ تاماققا چۈشەيلى! — كونسۇل مەمنۇن ھالدا جېك ئەپەندىنى باشلاپ ماڭدى. ئۇلار پەلەمپەيدىن چۈشۈپ كېتىۋاتقاندا، كونسۇلنىڭ ئاخىرقى سۆزلىرى ئوچۇق ئاڭلىناتتى:

— بىر ـ بىرىنىڭ كۆزىنى ئويۇشۇپ، پۇت ـ قوللىرىنى كېسىشىپ، پۈتمەس ـ تۈگىمەس ئاداۋەت، ئازازىلقلار ئىچىدە كېتىۋاتقان بۇ شەھەردە، بىزنىڭ تاپانچا ئېتىپ ئوق زايە قىلىشىمىز ياكى خەنجەر ئېتىپ تۇرۇشىمىز قىلچە ھاجەتسىز. شۇنى چۈشىنىپ قويۇڭكى، جانابىي جىبك ئەپەندى، بۇلار ئۆزـ نى ئۆزى بوغـۇزلىشىدۇ، بىر ـ بىرىگە ئۆزلىرى خەنجەر ـ پىچاق سېلىشىدۇ. بىز بىر چەتتە تۇرۇپ، قەدىمكى رىم تىياتىرـ خانىسىدا تراگېدىيە كۆرگەندەك تاماشا كۆرسەكلا بولىدۇ!

شۇنىڭدىن كېيىنكى سۆزلەر قاتتىق كۈلكە ساداسى ئىچىدە ئاڭلانماي قالدى. ئۇلار قۇم ساناپ، يەنە نېمىلەر دېيىشتىكىن!

شەھەردىن يانغان ياش بىر دېھقان ئېشەكلىك سەمەن يولىدا كېتىۋېتىپ ناخشا توۋلىماقتا:

شامال چىقسا لىڭشىيدۇ،
سەمەن يولىدا تېرەك.

دەرۋەقە، ناخشىدا كۈيلەنگەندەك، سەمەن يولىنىڭ ئىككى قاسنىقىدا ئاسمان بويلاپ ئۆچ تارتقان سۆۋادان تېرەكلەر باـ ھار شامىلىدا نازغىن لىڭشىپ، ئۇسسۇلچى قىزلاردەك ئەۋرىشىم بويلىرىنى ئەگمەكتە ئىدى.

شەھەردىن لەڭگەرگە، لەڭگەردىن سىمخانىغا كەتكىلى بوـ لىدىغان بۇ سەمەن يولى شۇ يىللاردىلا بىردىنبىر ياسالغان تاشـ يول بولۇپ، بىرقەدەر كەڭ ۋە ئازادە ئىدى. يولنىڭ ئىككى ياقىسىغا تاكى توغراقلىق مازارغا بارغۇچىلىك قاتار تېرەك قوـ يۇلغانىدى. ئادەتتە بۇ يولغا بەلگىلىك ۋاقىتتا سۇ سېپىلىپ

تۇراتتى، شۇڭا، بۇ يول چاڭ ـ توزاندىن خالىي، هاۋاسى بىر قەدەر ساپ بولۇپ، ئەتىگەن ـ كەچلىكلەردە كىشىنىڭ زوقىنى قوزغاپ، هاۋالىنىپ سەيلە قىلىش هەۋىسىنى كەلتۈرەتتى.
كەچ پېشىن ۋاقتى، كۈن قايرىلغان چاغ. بۇلۇتسىز ئاسماندا ئۆتتەك قىزىق يېنىپ تۇرغان قۇياش بوستان تېرەكلەرنىڭ تارغاقتەك قىلىن ئاراچلىرىدىن تىلىم ـ تىلىم نۇر تۆكۈپ، يولنىڭ يۈزىنى قولان تېرىسىدەك ئالىتاغىل قىلىپ، ئاجايىپ چىرايلىق كۆركەملەشتۈرەتتى. يولدا ئىككى كىشى پەيدا بولدى. ئۇلارنىڭ كىيىم ـ كېچىكى، تەقى ـ تۇرقى، قوللىرىدىكى زاكون تاياقلىرىنى ئوينىتىپ مېڭىشلىرى چەت ئەللىك كىشىلەر ئىكەنلىكىنى ئېنىق كۆرسىتىپ تۇراتتى.
داخۇڭگەيلىك قىلىپ، كوچا كېزىۋاتقان شەھەر بىكارچىلىرىدەك لاغايلاپ، ئالدىرىماي كېتىۋاتقان بۇ چەت ئەللىك سەيلىچىلەر يول ئۈستىدە ئۇچرىغان هەممە نەرسىگە قىزىقىپ قارايتتى. ئېشەك هاڭرىسىمۇ، توخۇ چىللىسىمۇ، ئىتلار قاۋاشسىمۇ قىزىقىپ قاراپ كۈلۈشەتتى. ئېشەكلىك كېتىۋاتقان ئاپئاق ساقال بوۋايلارغا، پىيادە كېتىۋاتقان مومايلارغا، قېتىق سېتىپ يانغان چوكانلارغا، غەزەل توۋلاپ كېتىۋاتقان قىغچى دېهقانلارغا، بىكار بولغان شاپتۇل سېۋەتلىرىنى مۈرىسىگە ئارتىپ كېتىۋاتقان بالىلارغا ... ئىشقىلىپ، ئۇچراشقان هەممىگە قىزىقىپ قارايتتى. بۇلار قەيەرگە كېتىۋاتىدىغاندۇ!
ئۇلار يۇقىرىلاپ مېڭىپ ئۆزگىچە ئاقىرىپ تۇرغان بىنانىڭ ئالدىغا بارغاندا توختاشتى. سەمەننىڭ ئەك كۆركەم يېرىگە چۈشكەن بۇ ئەلچىخانا كۆلەم جەهەتتە، چوڭ هەم ئازادە بولۇپ، هەيۋەتلىك، كۆركەم ئىدى. ئومۇمىي كۆرۈنۈشىدىن پۈتۈنلەي مەن-

زىرىلىك باغ دېيىشكە بولاتتى. دەرۋازىدىن كىرىپ ئوڭ قول تەرەپتە — بوستان تېرەكلەر ئوتتۇرىسىدا ئۈستى يېشىل قاغال-تىر بىلەن قاپلانغان رۇس پاسونىدىكى ئۆيلەر كۆز چاقاتتى. ئوتتۇرىدىكى ئارا - ئارىسىغا يول قويۇلغان قويۇق تېرەكلىك باغ كۆكۈللۈك كۆرۈنەتتى. تېرەكلىك باغنىڭ يان - ياقىسىغا مۇۋاپىق ئورۇنتىلغان ئورۇندۇقلار ھەرقانداق كىشىنىڭ بىر پەس سەگدەپ ئولتۇرۇۋېلىش ئارزۇسىنى كەلتۈرەتتى. سول قول تەرەپتىكى ۋالىبول مەيدانىمۇ ئازادە ئىدى.

جانابىي جېك باشچىلىقىدىكى ئىككى كىشىلىك سەيلىچى باغ مەنزىرىسىگە قىزىقىپ قالغانىدى. ئۇلار دەرۋازىغا كەلگەندە، ياندىكى كىچىك ئۆيدىن قاراۋۇل چىقتى. سەيلىچىلەردىن بىرى ئىشىك باقار بىلەن سۆزلىشىۋاتقاندا، جېك ئەپەندى ۋالىبول مەيدانىغا بېرىۋالدى. ئۇ قانداقتۇر بىر ئاھاڭغا ئىسقىرتىپ، گويا ۋالىبول سېتكىسىنى بۇگۈن تۇنجى قېتىم ئۇچ-رىتىۋاتقاندەك، سىنچىلاپ قاراپ ئايلىناتتى.

ئىشىك باقار ئۇنىڭ ھەرىكىتىنى چەكلەپ ۋالىبول مەي-دانىغا كېلىۋاتقاندا، جانابىي جېك لاغايلاپ تېرەكلىك باغ تەرەپكە ماڭدى. ئۇ تولىمۇ ئەركىن ۋە بىمالال كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭ ھەربىر ھەرىكىتىدىن مەنسىتمەسلىك ئالامەتلىرى چې-قىپ تۇراتتى.

ئۆز - ئۆزىگە خوجا بىر مۇستەقىل دۆلەتنىڭ ئەلچىخانا ھويلىسىغا ئالدىن سۆزلەشمەي ياكى رۇخسەت ئالماي كىرىپ، ئۆزى بىلگەنچە كېزىپ يۈرۈش شۇ دۆلەتنى كۆزگە ئىلمىغان-لىق بولۇپلا قالماستىن، بەلكى شۇ دۆلەتنىڭ ئىگىلىك ھوقۇ-قىنى ئاياغ ئاستى قىلغانلىق ھېسابلىناتتى. ئىشىك باقار

ئۇنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ قاتتىق توستى. جانابىي جېك چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى، لېكىن ئۇنىڭ غۇرۇرى بار ئىدى.

ئۇ چېكىنىپ دەرۋازا ئالدىغا كەلگەندە، ئارقىسىدىن سوگدىشىپ كېلىۋاتقان ئىشىك باقار رۇس گويا ئۇنى قوغلاۋاتقاندەك سۈرلۈك كۆرۈندى. ئۇنىڭ خوجايىنلىق سۈرلۈك قىياپىتى جانابىي جېكنىڭ غۇرۇرىغا تەگدى. ئۇ بوكسيورلۇقتا چېمپىيون بولغان ئەمەسمىدى! ئوقۇۋاتقان چېغىدا چېمپىيون بولغان جاناب بۈگۈن قوغلاندى بولۇپ قالغىنى نېمىسى! نومۇس قىلغۇدەك بىر ئىش ئەمەسمۇ! ئۇ تۈرلۈك خىياللار ئىچىدە دەرۋازا ئالدىغا قانداق كېلىپ قالغانلىقىنى سەزمەي قالدى ـ دە، بىردىنلا ئارقىغا بۇرۇلۇپ، ئىشىك باقارنىڭ يالغۇز كېلىۋاتقانلىقىدىن، شۇنىڭدەك ئۇنىڭ تۇيۇقسىز تۇرغانلىقىدىن پايدىلىنىپ بىر مۇشت سالدى. ئىشىك باقارنىڭ كۆزىگە قاراڭغۇلۇق تىقىلدى، خېلىدىن كېيىن كۆزى ئېچىلغاندا جانابىي جېكنىڭ قارىسى كۆرۈنمەيتتى.

ئۇ قېچىپ كەتكەنىدى!

ئون بىرىنچى باب

چىدىماسنىڭ ئۆيى پايلىماسنىڭ يېنىدا

كېچىچە... قايسى كوچا، قايسى مەيدانلارغا بېرىپتاماشا قىلىش، قايسى ساماۋارخانىدا كىملەر بىلەن ئۇچرىشىپ، چاي ئىچىپ ئىلپەتلىشىش، قايسى باغ،قايسى مېھمانخانىدا مەشرەپ ئويناپ، ناخشىچى سەتەڭلەرنىڭ يېقىملىق خۇش ئاۋازىنى ئاڭلاپ كۆڭۈل ئېچىش، ئۇنىسۇلچى جومباقلارنىڭ مەجنۇن تال-دەك ئەۋرىشىم نازغىنىلىرى، شوخ ئويناق كۆزلىرىدىن لەززەت ئېلىپ ھۇزۇرلىنىش، يىنەك چېكىش ياكى ناۋات چاي بىلەن مەجۇن كاپ ئېتىپ كەيىپ سۈرۈش، يەنە قانداق لەززەتبەخش قىلىدىغان تاماشىلاردا بولۇشنەك شېرىن خىياللار قوينىداپىلان تۈزۈپ، تەستە تاڭ ئاتقۇزغان بەدرەك مەخسۇم كوچىغا چىقىش بىلەنلا ئەرۋاھى قىرىق گەز ئۇچۇپ كەتتى.

ئۆيىدىكى خىيال بازارغا تۇغرا كەلمەپتۇ، دېگەنىدەك بۈگۈنكى بازار كەيپىياتى مەخسۇمغا باشقىچە

كۆرۈندى، كەكلىكتەك يورغىلاپ ھېيتكاغا چىقتى، سوكۇلداپ ئوردا ئالدى، قۇمدەرۋازا تەرەپلەرنى ئايلاندى. ھەممىلا يەردە ئوخشاش ئەھۋال. قەيەرگىلا بارسا ئادەملەر توپ - توپ غۇجمەكلىشىۋالغان، ھەممىلا يەردە تەشۋىقاتچى خەلپەت، تالىپلار يېڭى گېزىت (مەجمۇئە) «نەسىھەتى ئامما»نى جاراڭلىق ئوقۇپ، جانلىق سۆزلەپ، كەڭ ئاممىغا ئاڭلىتىۋاتقان، قايسىلا توپقا قارىسا، ئانارنىڭ دانىسىدەك سانجاق تۇرۇشقان ئامما پۈتۈن زېھنى بىلەن روھنى ئۇرغۇتىدىغان شېرىن كالامغا قۇلاق سېلىپ ئاڭلاۋاتقان، بەزىنىلەر تېخى كۆز يېشى قىلىپ يىغلاۋاتقان!...

جۇشقۇن روھلۇق بۇ يېڭى كەيپىياتنى كۆرۈپ چىدىغۇچىلىكى قالمىغان بەدرەك مەخسۇمنىڭ ئوغىسى قايناپ، ئۆتى تاشتى. نېمىدېگەن قاملاشمىغان ئىش بۇ؟! ھەپتىدە بىر كېلىدىغان بازارنى ئويناتقىلى قويماي، خەلقنى بىر يەرگە توپلىۋېلىپ نېمە قىلغىنى!... دېگەندەك ئاچچىق خىياللاردا نارازى بولۇپ زەھەر يۇتتى.

سەۋر قاچىسى تولدى، چىداپ تۇرغۇدەك ھال قالمىدى، كۆزىگە ھېچنېمە كۆرۈنمىگەن مەخسۇم ئاتايىسىن سەپنى بۇزۇپ كىرىپ، سۆزلىنىۋاتقان ۋەز - نەسىھەتكە ئەل قاتارى قۇلاق سېلىپ... نېمە گەپ ئىكىن دەپتۇمەن، يەنە شۇ جەدىتى سۆزلەر ئىكەنغۇ، مۇنداق سۆزنى ئاڭلىغاندىن، بازار ئوينىغان مىڭ ياخشى، يۈرۈڭلار كېتەيلى، بازارچۆگىلەيمىز! دەپ چاك چىقىرىپ، كەيپىياتقا سوغۇق سۇ سېپىپ كۆردى، سەپنى بۇزۇپ قايتىپ چىققانمۇ بولدى، ئەپسۇسكى، ئۇنىڭ سۆزىگە قۇلاق سالىدىغان ۋە ئەگىشىدىغان بىرمۇ كىشى چىقمىدى. ئامما قىمىر قىلماستىن مىختەك قادىلىپ،

شېرىن كالامغا قۇلاق سالاتتى. بۇ خۇددى ئىستلارقاۋاپ قېلىۋېرىدۇ، كارۋان يولىغا كېتىۋېرىدۇ، دېگەننىڭ نەق ئۆزى ئىدى. زەھەر يۇتۇۋالغان لالمىدەك، ئەلىمنى ياكى ئىچىگە يۇتۇۋالالماي، ياكى سىرتىغا چىقىرىۋېتەلمەي ئازاب چەككەن مەخسۇم كۆز كۆرمەيدىغان، قۇلاق ئاڭلىمايدىغان خىلۋەت جايغا بېرىپ، بىر پىيالە چاي ئىچكەچ ئارام تېپىش خىيالىغا كەلدى ـ دە، چايخانىغا قاراپ يول ئالدى.

چايخانىدا ئادەم جىق ئىدى. مەخسۇمغا ئولتۇرىدىكى سورۇننىڭ بۇرجىكىدىن ئاران دېگەندە بىر كىشىلىك ئورۇن تەگدى.

ـــ «نەسىھەتى ئاما»نى ئابدۇقادىر داموللام ئۆز قولى بىلەن يېزىپتىكەن ـ ھە!

تېخى ئولتۇرا ـ ئولتۇرمايلا ئاڭلانغان بۇ سۆزدىن پۈتۈن بەدىنى توك سوققاندەك تىترەپ كەتكەن بەدرەك مەخسۇم زەردە بىلەن سۆز قىلغۇچىغا ھومىيىپ قارىۋېتىپ، ئاندىن ئاستا ئولتۇردى.

سۆزلىگۈچى ئېگىز بويلۇق، ئوراكۆز، قويۇق قاشلىق دېھقان سۈپەت بىر ئادەم ئىدى. ئۇ سالاپەتلىك ئولتۇرۇپ، ئەتراپىدىكى چايخورلارغا يۇقىرى ئاۋازدا قىزغىن سۆزلەۋاتاتتى:

ـــ نېمىدېگەن شېرىن كالام ـ ھە! ھەممىسى لىللا گەپ، ئادەمنىڭ ئاڭلىغانسېرى ئاڭلىغۇسى كېلىدىغان ھەق سۆزلەر ئىكەن. ئەتىگەندىن تۆت ـ بەش قېتىم ئاڭلاپتۇمەن، چاي ئىچۋېلىپ چىقىپ يەنە بىر ـ ئىككى ئاڭلىسام...

ـــ مەنمۇ تۆت ـ بەش قېتىم ئاڭلىدىم، سىز ئېيتقاندەك راست شۇنداق ئىكەن. ئاڭلىغانسېرى ئاڭلىغۇسى كېلىدىكەن! ـــ

يۇمىلاق يۈزلۈك، چار ساقال بىر كىشى قوشۇمچە قىلغاچ ھېلى‑
قى سالاپەتلىك كىشىگە چاي تۇتۇپ داۋام قىلدى، — نەسىھەت‑
تى ئاممىغا يېزىلغان «ھەرقانداق ئەل ئۆز ئابرويىنى ئۆزى
يوقاتمىغۇچە ئاللا ئۇنى يوقاتمايدۇ.» دېگەن ھەدىس ماڭا
ھەممىدىن بەك تەسىر قىلدى، — دېدى ئۇ چىرايىغا قاتتىق
تەسىرلەنگەن تۈس ئېلىپ، — ھەدىسكە قارىغاندا، ياخشى‑
يامان كۈنلەرگە قېلىش ئۆزىمىزدىن بولىدىكەن. نەچ‑
چە ۋاقىتتىن قاملاشمىغان ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى خۇدايىمدىن
كۆرۈپ، قېيىداپ يۈرۈپتىكەنمىز، بۇنداق قىلىشىمىز دۇرۇس
بولماپتىكەن، چۈنكى، بەختلىك بولساقمۇ، بەختسىز بولساقمۇ،
ھەممىسى ئۆز پەيلىمىزدىن بولىدىكەن، مانا ئەمدى چۈشەندۇق!

— ئىلگىرىكى ئۆلىمالىرىمىز مۇنداق ئېنىق چۈشەندۈرۈپ
بەرمەيتتى. ھەممە ئىش خۇدانىڭ ئىرادىسى بىلەن بولىدۇ.
خۇدانىڭ ئىرادىسىسىز قىل تەۋرىمەيدۇ، دەپ، شۈكرى‑قانائەت
قىلىشقا دەۋەت قىلاتتى، — دەپ سۆزگە ئارىلاشتى چايخورلار‑
دىن بىرى. ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن قانداقتۇر نەپرەتلىك ئوت
ئۇچقۇنلىرى چاچراپ تۇراتتى، بۇ نەپرەت ئاللانىڭ سۆزلىرى‑
نى توغرا چۈشەندۈرمىگەن ئۆلىمالارغا قارىتىلغانىدى، ئەل‑
ۋەتتە! كېيىن ئۇ چىرايىغا بىردىنلا يىللىق تۈس ئېلىپ
داۋام قىلدى، — مانا بۇ ئابدۇقادىر داموللام ھەقىقەتنى
چۈشەندۈرىدىكەن. مۇشۇنداق چۈشەندۈرگەندە، ھەممە ئادەم
ئىشنىڭ ھەقىقىتىنى تونۇپ، ئۆز بېشىنى ئۆزى ئوڭشىۋالامدۇ!

— داموللام خەلقنى خۇش قىلىدىغان نۇرغۇن ئىش قىپ‑
لىۋەتتى، — دەپ سۆزگە ئارىلاشتى ئۇيانقى سورۇندا ئولتۇر‑
غان چوڭ ياشلىق بىر كىشى، — ھازىر مەدرىستە ئوقۇۋاتقان

تالىپلارنى بەش ـ ئالتە يىلدىلا موللا قىلىپ يېتىشتۈرىدىغان ئوبدان يول تاپتى. بۇنى ئاڭلىغان خەلق بالىلىرىمىزنى داموللامغا ئاپىرىپ ئوقۇتىمىز، دەپ خۇشال.

— ئىلگىرى ئون يىلدىمۇ موللا بولالمايتتى، شۇنداقمۇ؟

ئىلگىرى دېگەن سەككىز ـ ئون يىلغىچە ئاخۇنۇمنىڭ ئېتىنى يېتىلەپ، كەشنى كۆتۈرەتتى. 15 يىلدىمۇ موللا بولالماي ھېرىپ، ئاخىر يېرىم يولدا توختاپ قالاتتى.

قۇلىقىغا مۇشت بىلەن ئۇرغاندەك ئاڭلىنىۋاتقان بۇ سۆزلەر بــەدرەك مەخسۇمنىڭ ھېچ ھالىنى قويمىدى. ساماۋارخانىدا، چاينى ئۇ ئىچتىمۇ ياكى چاي ئۇنى ئىچتىمۇ، ئىشقىلىپ، ئىنتايىن كۆڭۈلسىز ئولتۇردى. قارشى چىقمىشقا تېخى بولمايتتى. ئۇنىڭقارىشىچە، ساماۋارخانىدا قانداقتۇر قارشى تۇرۇش مۇمكىن بولمايدىغان بىر خىل يېڭى كەيپىيات ھۆكۈم سۈرگەندەك قىلاتتى. بۇ كەيپىياتقا كىمدە ـ كىم قارشى چىقسا، مەغلۇپ بولۇپ، ئەبجىقى چىقىپ كېتىشى چوقۇم ئىدى، شۇڭا ئۇ، قارشى تۇرۇشقا جۈرئەت قىلالمىدى.

دەرۋەقە، شۇ كۈنلەردە قەشقەر بويىچە قەيەرگىلا بارسا، كىمنىڭلا ئاغزىغا قارىسا ئىلىم ـ مەرىپەت، ئىسلاھات، تەرەققىيات توغرىسىدىكى سۆز ـ ھەرىكەتلەر، مەدرىسلەردىكى ئىسلاھات ۋە ئوقۇش قىزغىنلىقى، يېتىملەر تــەربىيەتخانىسىدىكى سۆز ـ سۆھبەتلەر ئــەۋج ئېلىپ، XX ئەسىرنىڭ باشلىرىدىكى مەرىپەت ـ ئويغىنىش دەۋرىمەدھىيىلىنىدىغان يېڭى كەيپىيات شەكىللەنگــەنىدى. كەڭ جاماەتنى ئــۆزىگە مــەپتۇن قــىلىپ، يېڭى روھ بېغىشلىغان بۇ كەيپىيات ھوشىدىن كەتكەن ئادەمنى سۇ چېچىپ ھوشىغا كەلتۈرگەنگە ئوخشاش، ھەممىنىڭ ئۇيقۇسى

نى ئېچىپ، سەگەكلەشتۈرگەنىدى. تارتىشتىن بېرى، بوۋايىي قەمبەرنىڭ ساداقىتى، ھاتەمنىڭ ساخاۋىتى، غەۋسۇل ئەزەمنىڭ كارامىتى، دېگەندەك مەجھۇل مۆجىزىلەر توغرىسىدا بەس - مۇنازىرە قىلىشىپ. مەنىۋى جەھەتتە ئۆزىنى - ئۆزى چۈشكۈنلەشتۈرۈپ كەلگەن ئامما بىردىنلا بۇرۇلۇش ياساپ، كۆز ئالدىدىكى ئۆز ئادەملىرى كۆرسىتىۋاتقان ساداقەت، ساخاۋەت، غەيرەت - جاسارەتلەرگە نەزەر سالدىغان ۋە بۇ ھەقتە كەڭ - كۆشادە غۇلغۇلا قىلىپ، بەس - مۇنازىرە قىلىشىدىغان يېرى روھ، يېڭى كەيپىياتقا ئىگە بولغانىدى. مۇنداق قۇدرەتلىك ئومۇمىي كەيپىيات ئىچىدە سۇغا چۈشكەن چاشقاندەك بولۇپ قالغان بەدرەك مەخسۇم قانداقمۇ قارشى چىقالىسۇن!؟ ئەڭ ياخشىسى، بۇ يەردىن يۇلقۇنۇپ چىقىپ كېتىش كېرەك.

— مېھمان، چاي پۇلىنى تاشلاپ كېتەلا! — چايخانا ئىگىسىنىڭ يۇمشاق، ئەمما جانغا پاتىدىغان كىنايىلىك ئاۋازى چاي پۇلى تۆلەشنى ئۇنتۇپ، دۇكان ئالدىغا چىقىپ قالغان مەخسۇمنى تىزگىنلەپ تارتقاندەك توختاتتى. ئۇ گويا يەر بىلەن يەكسان بولغاندەك ئىزا چەكتى. مۇنداق ئوسال ئەھۋالدا غىلىڭ قىلالمىغان مەخسۇم تەسلىكتە ھوشىنى تېپىپ، چاي پۇلىنى تۆلىۋەتتى - دە، گەپ قىلماستىن كېتىپ قالدى. ئۇ قەيەرگە بېرىپ،قەيەردە تۇرۇشنى بىلمەستىن، خۇدىنى يوقاتقان ھالدا ئاستا كېتىۋاتاتتى، ئارقا تەرەپتىن تونۇش بىر ئاۋاز ئاڭلاندى:

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم... ھارمىغايلا!...

بۇرۇلۇپ ئارقىغا قارىغان مەخسۇم ئۆزىگە قاراپ كۈلۈپ كېلىۋاتقان غىلدىرەك دامولىنى كۆردى. ئۇ خۇددى كۈنگە

قاراپ ئەسنگەن قېچىردەك، سارغىيىپ كەتكەن چىشلىرىنى تو-
لۇق كۆرستىپ ھىجايىغان پېتى يېقىنلاپ ئەھۋال سوراشقا
باشلىدى:

— قەيەرگە بېرىپ، قەيەردىن كېلىۋاتىلا، تاماشا قىزىغان-
دۇ؟ سىلى بوشكەلمەيدىغان ئادەم، جۇما، بازار ئويناپ كەللىمۇ؟

— ھا! ... — دېدى مەخسۇم زەردە بىلەن قىسقىلا جاۋاب
بېرىپ، چۈنكى، غىلدىرەك داموللىنىڭ سۆزلىرى خۇددى تۇيۇق-
سىز تۇرغاندا، ئاچ بېقىنىغا قاتتىق تەگكەن مۇشتتىنمۇ قاتتىق
تەگكەنىدى.

— نېمە بولدىلا، يىگىنە يۇتۇۋالغاندەك مىجەزلىرى بۇزۇق-
قۇ! — دېدى غىلدىرەك داموللا ئۇنىڭ بەرگەن جاۋابىدىن رەن-
جىگەن قىياپەتتە.

— بۇيانقى دەردنى كۆتۈرەلمەيۋاتقاندا، سىلى قالغانمۇ
ئەمدى! — قىيىدىغان مەخسۇم غىلدىرەك داموللىنىڭ قولىنى
سىلكىۋېتىپ، كېتىشكە تەمشەلدى.

— توختىسىلا، زادى نېمە بولدى؟ — شىلىمدەك چاپلاش-
قاق غىلدىرەك داموللا ئۇنىڭ قولىنى قويۇۋەتمەستىن، سىلكىپ
تارتىپ سۆزلەيتتى، — سىلىنىڭزە... كىچىك بالىدەك مىجەزلى-
رى بار، جۇما. نېمىگە خاپا بولۇپ قاللا، قېنى سۆزلىسىلە!

— جاھاندا دەرد يۇتقاندىن ئېغىر ئىش يوق ئىكەن! —
دېدى مەخسۇم رەنجىگەن قىياپەتتە ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ.
ئۇنىڭ ئاغزى ئۇمچەيگەندەك كۆرۈنەتتى.

— قېنى، نېمە دەرد؟!

— سىلىمۇ ماڭا ئوخشاش بازارنى بىر ئايلىنىپ چىق-
قان بولسىلا، ئاندىن چۈشىنىپ قالاتتىلە!

— يۇرسىلە، بىللە چۈگىلەيمىز، قانداق دەرد ئىكەن ئۇ، ماڭا بىر كۆرسەتسىلە!— دېگەن غىلدىرەك داموللا ئۇنىمىغانغا قويماي مەخسۇمنىڭ قولىدىن تارتىپ سۆرەپ ماڭدى. ئۇلار دولقۇن يېرىپ ماڭغان قولۋاقتەك چايقىلىپ، كوچىلاردىكى ئادەم دېڭىزى بويلاپ ئىچكىرىلەپ كەتتى. دوقمۇش - دوقمۇشتا تەشۋىق قىلىشۋاتقان تالىپلار ۋە تەشۋىق ئاڭلاۋاتقان خەلق توپى ئۇچراپ تۇراتتى.

— قارىسىلا، مۇشۇ ئىشلارغا ئاچچىقلىرى كېلەمدۇ، كەلمەمدۇ؟ — دېدى مەخسۇم تەشۋىق قىلىشۋاتقانلارنى يىراقتىن كۆرسىتىپ.

— ھەممىسى قۇرۇق گەپ. ئۇن ئېغىز كاپ - كاپتىن، بىر ئېغىز چىپچاپ ياخشى، دېگەن بىر گەپ بار، شۇنداق ئەمەسمۇ! — دېدى ئۇ مەسخىرە ئارىلاش كۈلۈپ.

— سىلى ئۇنداق دېگەنبىلەن نادان خەلق ئۇنداق چۈشەنمەيدۇ، كىشىگە ئەلەم قىلىدىغىنى، تېخى بەزەنلەر كۆزىگە ياش ئېلىپ يىغلىشىۋاتىمامدۇ!

— مۇشۇ ئىشقىمۇ ئاچچىق يۇتقان بارمۇ، خاتىرىلىرىنى جەم قىلسىلا، بۇ ئىش ئۆزلۈكىدىن توختاپ قالىدۇ، قارا خەلققە مەرتىۋەتنىڭ نېمە لازىمى، بۇلارنىڭ مەرتىۋەت دېگەنلىرىمۇ ئۇچىغا چىققان ئەخمەقلىك! ھەر - ھەر ئۆلىمالىرىمىز ئۆمۈر بويى ئەمرىمەرۇپ قىلىپ، يۇسۇپ - زىلەيخا قىسسەسىنىڭ سىرىنى چۈشەندۈرۈپ كېتەلمەي ئالەمدىن ئۆتكەن. نى - نى زاتلىرىمىز ئىمام ھەسەن بىلەن ئىمام ھۈسەيىنىمىنىڭ كەربالادا شېھىت بولغان جەڭنامىسىنى سۆزلەپ بولالماي كەتتى. ئەمدى بۇلار قانچىلىك بولماقچى! بىر يېرىگە بېرىپ ھېرىپ

توختاپ قالىدۇ. چىچىلىپ، پاراكەندە بولمىسىلا، خاپا بولغۇدەك ئىش يوق. خەلققە ئارتۇقچە مەرىپەتنىڭ نىمە لازىمى، بەش نامازنىڭ قائىدىلىرى، ئۆشرە ـ زاكات، سەدىقە ـ ئىھسانىنىڭ يوللىرىنى بىلدۈرۈشلا كۇپايە... شۇنداققۇ!...

غىلدىرەك داموللىنىڭ سۆزى ئاخىرلاشمايلا، بولار دەرۋازىسى شەرققە قارايدىغان مەھەللە مەسچىتى ئالدىغا بېرىپ قالدى. مەسچىت دەرۋازىسىنىڭ ئەگمىسى ئاستىدىكى سۇپىدا ئۈچ كىشى بىر ـ بىرىگە قارىمۇقارشى ئولتۇرۇپ مۇڭدىشىۋاتاتتى. ئۇ كىشىلەر كونا تونۇشلاردىن بولۇپ، بىر مۇقامدا يورغىلايدىغان ئىلپەتلەردىن ئىدى. بۈگۈن ئۇلارمۇ شەھەردىكى يېڭى كەيپىياتقا چىداپ تۇرالماي، ئۆزلىرىنى چەتكە تارتىپ ئولتۇرۇشاتتى. شۇنىڭ ئۈستىگە غىلدىرەك داموللا بىلەن بەدرەك مەخسۇم كەلدى. چىدىماسىنىڭ ئۆيى پايلىماسىنىڭ يېنىدا، دېگەندەك، بۈگۈنكى كەيپىياتقا چىدىمىغانلار بىلەن پايلىمىغانلار بىر ـ بىرى بىلەن قىزغىن سالاملىشىپ، سۇغا سۇ قوشۇلغاندەك ئاسانلا قوشۇلۇپ كېتىشتى.

بۇ يەردە ئولتۇرغانلاردىن سوغۇق ۋە تەكەببۇر كۆرۈنىدىغان، شالاڭ ساقىلى ئاستىدىكى نېپىز لەۋلىرىدە قانداقتۇر ياۋۇز ئىستىھزا چىقىپ تۇرىدىغان، زور گەۋدىلىك، يۇمىلاق كۆبجۈمە يۈزلۈك ئادەم مۇشۇ مەسچىتنىڭ ئىمامى تاھىر داموللا ئىدى. بۇ ئادەممۇ غىلدىرەك داموللىغا ئوخشاش ياخشى ئوقۇيالمىغان بولسىمۇ، ئەمما تىرمىشىپ يۈرۈپ، تۆۋەن دەرىجىدە خەتمىدىن ئۆتۈپ، داموللا ئۇنۋانىنى ئالغاندىن كېيىن، ئىمامەتچىلىككە تېيىلەنگەنىدى. ئىمامەتچىلىكتە بىر توپ جامائەتكە ئەمىر مەرۇپ قىلغاندىن تاشقىرى، مەھەللىدىن

يىغىلغان يەتتە ـ سەككىز دەك تالىپچاقلارغا باشلانغۇچ ساۋاتـ لاردىن ئاز ـ تولا ئىمان ـ ئىسلام ئۆگىتەتتى، لېكىن ئۇ ئەرزـ مەس كىچىك ئىشى بىلەن جامائەت ئالدىدا كېرىلىپ، تەكەبـ بۇرلۇق قىلىپلا قالماستىن، چوڭ مۇدەررىسلەر بىلەنمۇ ئۆزەڭگە سوقۇشتۇرىدىغان، بىرنەچچە چالا ساۋات قېرىلار «راست» دەپ بەرسە، ئاغزىدىن چىققان سۆزىنى ئالەم ھەققىتى، دەپ تونۇۋالىدىغان ئىچى قارا مۇتەئەسسىپ ئادەم ئىدى.

ئىككىنچىسى، ئوتتۇرا بوي، كەڭ غوللۇق، يوغان قورـ ساق، ئاغزى لەھەڭنىڭ ئاغزىدەك چوڭ كۆرۈنىدىغان كىشى قاسىم مۇتىۋەللى ئىدى. ئۇنىڭ چوڭقۇر چۆكمە، چىلبۆرىلەردەك ئوتـ لۇق كۆزلىرىدىن قەبىھ ئاچكۆزلۈك چىقىپ تۇراتتى. ئېپىقلارـ نىڭكىدەك كەڭ ئالقانلىرى بىرەر تاۋاق ئاشنى ئىككى سىيرىپلا لەھەڭ ئاغزىغا سېلىپ يۇتۇۋېتەلەيدىـ غان ئەلپازىنى كۆرسىتىپ تۇراتتى. ئۇ ئەسلىدە، بىرقانچە قېتىم مۇتىۋەللى بولغان، بىراق ئاچكۆزلۈك قىلىپ، جامائەت مۈلكىگە خىيانەت قىلغانلىقتىن، بىرنەچچە قېتىم موللاق ئېتىپ يىقىلغان سابىق مۇتىۋەللى ئىدى. ھازىر ئۇنىڭـ دا «مۇتىۋەللى» دېگەن قۇرۇق نام بىلەن ئاچكۆزلۈك، قارا نىيەتلىك، زومىگەرلىكتەك خۇسۇسىيەتلا ساقلىنىپ قالغانىدى.

بۇ كىشىلەرنىڭ ئۈچىنچىسى ئەھمەت موللا ئىدى. جاماـ ئەت ئۇنىڭ ئىسمىنى بىرنەچچە خىل ئاتايتتى. يۈزتۇرا سۆزلەشكەندە، ئەھمەت موللا، ئەھمەت مەزىناخۇنۇم، دەپ چاقىراتتى. يوق يەردە بولسا، «تەلۋە»، «تەلۋەمەت» دەپ سۆزلىشەتتى.

«تەلۋە» لەقىمى ئۇنىڭ مىجەزىگە قاراپ قويۇلغانىـ
دى. ئادەتتە كۆپ گەپ قىلمايدىغان، باشقىلار بىلەنمۇئانچە
كارى يوق، مۆرىمەس كالىدەك جىمغۇر يۈرىدىغان بۇ ئادەمـ
نىڭ تەلۋىلىكى خېلىلا بار ئىدى. ئاچچىقى كەلگەندە، گەپ ـ
سۆز قىلماستىنلا بىرىپ ئاچچىقىنى كەلتۈرگەنلەرنىڭ گېلىدىن
ئالاتتى. ئۇنداق چاغلاردا، ئۇنىڭ چىشلىرى كىرىشىپ غۇـ
چۇرلاپ كېتەتتى. ئۇنىڭدا قانداقتۇر بىر خىل تەلۋە كۈچ
بولۇپ، بوغۇۋالغان ئادىمىنى ئۆلتۈرۈپ قويغىلى قىل قالاتتى،
شۇڭا قولۇم ـ قوشنا جامائەتلەر ئۇنىڭ تەلۋە مىجەزىدىن قورـ
قۇپ، ئاسانلىقچە يېقىنلاشمايتتى. دادى ـ مۇئامىلىدە ھەزەر
ئەيلەپ، ئۇنىڭ رايىغا بېقىپ مادارا قىلاتتى.

ئۇنىڭ قازىخانا ئالدىدا خەتتاتلىق قىلىش ئىشى توخـ
تىتىلغاندىن كېيىن، مىجەزى تېخىمۇ تەرسالىشىپ كەتتى. چىرايى
قارىداپ، كۆزلىرى قىزىرىپ، قەدىمكى زامان پادىشاھلىرىنىڭ
ھەر كۈنى قانچە ئون ئادەمنىڭ قېنىنى ئىچكەن قارا كۆڭۈل
جاللاتلىرىغا ئوخشاش، سۈرلۈك كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭ بۇ خىل
تۇرقى ـ ئەلپازىدىن ھەرقانداق ئادەمنىڭ قورققۇسى كېلەتتى.

— كېلىشىسىلە، ئەزىز مېھمانلار، بىرلىرى كۈن، بىرلىـ
رى ئاي، جىمى ئالەمنى تەڭ كۆرگەچ سەيلە قىلىپ كېلىشىلىمۇ،
قېنى، مەرھەمەت، ماۋۇ يەرگە ئولتۇرسىلا! — دېدى تاھىر داـ
موللا ئولتۇرغان ئورنىدىن سەل نېرىراققا سۈرۈلۈپ ئورۇن
بوشاتقاچ چاقچاق قىلىپ.

— ھەرقايسىلىرىچۇ، تولا سەيلە قىلىپ، ھېرىپ ئولتۇـ
رۇشلىمۇ! — دېدى غىلدىرەك داموللا بوشىتىلغان ئورۇنغا
ئولتۇرۇۋېتىپ.

پاتمەدىن كېيىن بۇلار رەسمىي سۆزگە كىرىشتى:
— بۇگۈن بازار ئاجايىپ سوغۇق، سەيلە قىلغۇچىلار قىممۇ يوق! — دېدى تاھىر داموللا سۆز ئېچىپ. ئۇ ھەممە كىشىگە سوغۇق نەزەر سېلىپ قاراپ چىققاندىن كېيىن داۋام قىلدى، — بازارغا سەنجۇرمۇ كىرمەپتۇ، ئېغىزغا تېتىغۇدەك شاپتۇلمۇ يوق. قەيەرگىلا قارىساق ئادەملەر توپلىشىۋاپتۇ. قولاق سېلىپ تىڭشاپ باقساق، بولۇۋاتقان گەپ - سۆز مۇستاپامۇ ئەمەس، پۇلتاپامۇ ئەمەس، يەكسان قۇرۇق گەپ! ئەزەلدىن قۇرۇق گەپ بىلەن خوشۇم يوق ئادەم، ئۇنداق سۆزلەرنىڭ ئۇچۇلۇق بازىرىغا ئاپىرىش، مېنىڭ ئاڭلايدىغان قۇلىقىممۇ يوق، دەپ كېلىپ، مۇشۇ يەردە سەگىدەپ ئولتۇردۇم، شاماللىق سالقىن يەركەن بۇ. جانغا راھەت قىلدۇق، ھەر قايسىلىرىچۇ؟
كەلگۈچىلەرنىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ، يۈرىكىنى تىڭشاپ، مىجەزىنىڭ ئىسسىق - سوغۇقلۇقىنى بىلىشكە قىزىققان تاھىر داموللا سۆزى ئاخىرلاشقانغا قەدەر ئۇلارنىڭ كۆزىگە قاراپ، كەيپىياتىنى كۆزەتتى. ئۇمىدكە يارىشا، ئۇلارنىڭ كەيپىياتىمۇ ئۆزىنىڭكىگە ئوخشاش ئىدى. ئۇنىڭ بۇگۈن كوچىدا ئەۋج ئالغان تەشۋىقاتنى«قۇرۇق گەپ»دەپ ھاقارەت قىلغانلىقى بەدرەك مەخسۇم بىلەن غىلدىرەك داموللىنىڭ كۆتكەن يېرىدىن چىقتى، شۇنىڭ ئۈچۈن مەخسۇم بىلەن غىلدىرەك داموللىنىڭ كۆڭلى كۆتۈرۈلۈپ، كۆزلىرىدىن خوشلۇق ئالامەتلىرى قويۇلۇشقا باشلىدى. بۇلار ئەمدى ئۆزئارا تامامەن تونۇشۇپ، بىر مۇقامدا ھۆۋلايدىغان بىر جاڭگالنىڭ كىشىلىرى ئىكەنلىكىگە ئىشەنچ قىلىشتى.
— بىزنىڭمۇ ھەرقايسىلىرىغا ئوخشاش قۇرۇق گەپ بى-

لەن خۇشمىز يوق، شۇڭا قۇلىقىمىزنى گاس، كۆزلىرىمىزنى ئەما قىلىپ، بۇيان كەلدۇق، — دېدى غىلدىرەك داموللا تىتىكلىشىپ.

شۇنىڭدىن كېيىن، ئارىدا بىرئاز ۋاقىت جىمجىتلىق پەيدا بولدى. بۇ جىمجىتلىق ئۇلارغا ئويلىنىۋېلىش پۇرسىتى ئىدى. بەزەنلەر كالپۇكلىرىنى چىشلەپ، باشلىرىنى بىلىنەر-بىلىنمەس لىڭشىتىپ خىيال سۈرسە، بەزىسى، ساقىلىنى تاراشلاپ ئولتۇرۇپ ئويلاندى. ئېگىمكىنى سىيلاپ-سىيپاپ ئولتۇرۇپ، سۆزىنى قەيەردىن ۋە قانداق باشلاش توغرىسىدا بىر يەرگە كېلىپ بولغان تاھىر داموللا جىمجىتلىقنى بۇزۇپ سۆز ئاچتى:

— بۇ خەق زادى نېمە قىلماقچى، قانداق مەقسەتكە يەتمەكچى؟ — دېدى ئۇ چىرايىغا ئاچچىق ۋە غەزەپ تۈس بېرىپ، ئاندىن ئاۋازىنى پەسەيتىپ، بەدرەك مەخسۇمغا قاراپ داۋام قىلدى، — بىزگە قارىغاندا، مەخسۇمنىڭ مۇھاكىمىسى چوڭقۇرراق، بۇ توغرىدا مۇھاكىمە قىلىپ بەرسە بىر ئاڭلاپ كۆرەيلى! — دېدى.

— يوغسۇ، بىزگە قارىغاندا، سىلىنىڭ مۇھاكىمىلىرى چوڭقۇر، سىلى سۆزلىسىلە، بىز ئاڭلايلى! — دېدى بەدرەك مەخسۇم ھۇپپىدە قىزىرىپ.

— ئەمىسە، مۇتىۋەللاخۇنۇم سۆزلىسۇن! — تاھىر داموللا قارشىسىدا ئولتۇرغان مۇتىۋەللىگە قاراپ كۆز قىسىپ قويدى.

— مەن سۆزلىسەم، يەنە ھېلىقى گەپ!

— مەيلى، سۆزلەۋەرسىلە!

— مېنىڭ سۆزۈم يەنە شۇ، — دېدى مۇتىۋەللى كۆپچىلىككە تەكشى قاراپ، ئۇ قاپىقىنى ئۈچۈرۈپ داۋام قىلدى، —

مىنىڭ قارىشىمچە، ئابدۇقادىر داموللىنىڭ كاللىسى ئايلىنىپ قاپتۇ، ئەگەر ئايلىنىپ قالمىغان بولسا، كوچىدا ئۆز كۈنىنى كۆن ئېتىپ يۈرگەن يېتىمئوغلاقلارنى باقىمەن، تەربىيەتقىلىمەن، دەپ ئۆزىگە يۈك قىلىۋالمىغان بولاتتى. بىكاردىن - بىكار بېشىغا پىت سىلىۋېلىپ، مانا ئەمدى بىر مۇنچە ئادەمنى كوچا - كوچىغا ئەۋەتىپ مەدداھلىق قىلدۇرۇۋاتىدۇ. بۇ ئىشلار-نىڭ ھەممىسى ئاۋارىگەرچىلىك بولماي نىمە!؟

— داموللام بوش ئادەم ئەمەس، بەلكى ساۋاب تاپىمەن، دەۋاتقاندۇ! — دېدى غىلدىرەك داموللا سۆزنى تېخىمۇ قىزىت-ماقچى ھەم چوڭقۇرلاشتۇرماقچى بولۇپ. ئەمەلىيەتتە ئۇ، ئىش چىشتۇرۇپ يېغىر تاپماقچى بولاتتى.

— ساۋاب!؟ — مۇتىۋەللىنىڭ كۆزلىرى چەكچەيدى، ئۇ غىلدىرەك داموللىغا ھومىيىپ داۋام قىلدى، — ساۋاب دېدىلى-مۇ، يەنە بىر دەپ باقسىلا!

— ساۋاب تاپىمەن، دەۋاتقاندۇ!

— سىلى مۇشۇنداق دېسىلە، باشقا ئادەم نىمە دە! — دې-گەن مۇتىۋەللى غەزەپ بىلەن داۋام قىلدى. ئۇنىڭ كالپۇكلىرى، قۇۋۇز گۆشلىرى خۇددى چاشقان كىرىپ قالغان خالتىدەك قىمىرلايتتى، — كوچىدا قالغان هارامزادىلەرنى يىغىۋېلىپ باققانغا ساۋاب بولىدىغان بولسا، ئۇنداق ساۋاب-نىڭ قوكى تۆشۈك!

— داموللام ساۋاب تاپىمەن، دېگۈچە، باشقىلارغا ئۇۋال بولىدىغان ئىشلارنى ئازراق قىلىپ، شۇك يۈرسە ياخشى بولات-تى، — دېدى تاھىر داموللا مۇتىۋەللاخۇنۇمنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلەپ.

— ئۇۋالچىلىق قىلغان يەرلىرىمۇ بارمۇ تېخى!
— دەلىللىرىمىز تولۇق! — مۇتتەۋەللى گويا قوينىدىن ھۆججەت چىقارغان دەۋاگەردەك مەغرۇر قىياپەتتە داۋام قىلدى. — باشقىنى قويۇپ، يېنىمىزدا ئولتۇرغان ئەخمەت مەزىناخۇنۇمنى دەيلى. مەسىلەن، بۇ ئادەم قازىخانىدا خەتتاتلىق قىلىپ، بالا - چاقىسىنى بىر ئوبدان بېقىپ كېلىۋاتاتتى. داموللام كېلىپلا، تايىنى يوق بىر ئىشنى باھانە قىلىپ خەتتاتلىقتىن ھەيدەپ سالدى. ئۇۋالچىلىق دېگەن بۇنىڭدىن ئارتۇق بولماس! ھازىر بۇ ئادەمنىڭ تارتىۋاتقان ئازابى... ئەزرائىلجان دېسە، بەش بالىسى نان دەۋاتقان... نېمىدېگەن قىيىنچىلىق بۇ!
ئەھمەت موللىنىڭ چىرايى تېخىمۇ قارىداپ كەتتى. نېپىز كالپۇكلىرى تىترەيتتى. ئومۇمىي كۆرۈنۈشىدىن، ئۇنىڭ ئىچىدە ئېغىر دەرد - ئەلەم، كۆچلۈك ئاداۋەت ئوتى يېلىنجاۋاتقانلىقى چىقىپ تۇراتتى.
— شۇنداق ئىشلارمۇ بولغانمۇ؟ بىز تېخى ئاڭلىماپتىكەنمىز! — دېدى مەخسۇم مۇغەمبەرلىك بىلەن ئىچ ئاغرىتقان بولۇپ. ئەمەلىيەتتە ئۇ، بۇ ئىشنى بەش قولدەك ئېنىق بىلەتتى.
— دەپ كەلسەك گەپ تولا، قىسقىسى، بۇ ئادەم شەھەرگە سىغمايۋاتىدۇ! ئۇنى ئۇنداق دەۋاتقان، بۇنى مۇنداق دەۋاتقان، بايلارنىڭ ياقىسىغا، موللىلارنىڭ پېشىگە ئېسىلىۋاتقان....
— شەھەرگە سىغمايۋاتىدۇ، دېگەندىن، جاھانغا سىغمايۋاتىدۇ دېسىلە! — دېدى مەخسۇم تاھىر داموللىنىڭ سۆزىنى

تارتىۋېلىپ، ــ ئۇ كىشى ھازىر جاھاننى سوراۋاتقان ئىنى گىلىزلارغىمۇ، شىۋېتلارغىمۇ ئوخشاشلا مۇشت ئېتىۋاتىدۇ، خەۋەرلىرى يوقمۇ تېخى!

ــ ئەگەر شۇنداق قىلغان بولسا قاملاشماپتۇ.

ۋاپاغا جاپا بارمۇ دېسە، بىرگە ئىككى، دېگەندەك، ئېنگلىزلار بىزگە نېمە يامانلىق قىلدى. شىۋېدلارچۇ! ئۇلار شىپاخانا ئېچىپ، ھەقسىز داۋالاپ ياخشىلىق قىلىۋاتقان يەرده، بىز قارشى تۇرساق بولامدىكەن!؟

ــ ئۇ خەق جاھاننى ئۆز قولىدا تۇتۇپ سوراپ كېلىۋاتقان جاھانگىر، بىز مۇشت ئېتىپ تەگلىشەلەيمىزمۇ! چاقچاق قىلىدىغان ئىش ئەمەس!… ئۆزۈمنى چاغلىماي شىلتىك ئېتىپتۇمەن، پالازغا يۆگىنىپ ھەپتە يېتىپتۇمەن، دېگەندەك!…

«ئابدۇقادىر داموللا ئىنگلىزلارغىمۇ، شىۋېدلارغىمۇ قارشى تۇرۇۋاتىدۇ» دېگەن سۆز ئوتتۇرىغا قويۇلۇش بىلەن ئۇلار تەرەپ ـ تەرەپتىن سۆزلەپ، بۇ ھەققانىي ھەرىكەتنى پەسەنت، كۆرمىگەنلىكىنى ئىپادىلەشتى. بۇ ئۇلارنىڭ چەتئەل دېسە، قارىغۇلارچە بەيئەت قىلىپ، جاھانگىرلاردىن ئۆلگۈدەك قورقىدىغانلىقىنى ئىسپاتلايتتى.

ــ داموللام! ــ دېدى مۇتىۋەللى سوئال نەزىرى بىلەن تاھىر داموللىغا قاراپ، داموللا ئۇنىڭغا دىققىتىنى بۇراپ قارىۋىدى. مۇتىۋەللى چۆكمە كۆزلىرىنى ئالاق ـ جالاق قىلىپ سوئال قويدى، ــ «جاھانگىر»، «جاھانگىر» دەپ تىلا ئاگلايمىز، بۇ گەپنىڭ سىغمىسى نېمىكىن، تەقسىر؟

بۇ سوئالنى ئۇ «جاھانگىر»نىڭ كۈچلۈكلۈكى يەنە بىر قېتىم نامايان بولسۇن، دېگەن غەرەزدە ئاتايىن سورىغانىدي.

تاھىر داموللا كىكىر دىكىنى قىر ىشتۇرۇۋېلىپ جاۋاب بەردى:
— جاھان — ئونسەككىز مىڭ ئالەمدۇر، «گىر» سۆزى «تۇتۇش» دېمەكتۇر. «جاھان - گىر» جاھان تۇتقۇچى، جاھان سو رىغۇچى دېمەكتۇر... ۋەللاھۇئەلەم....
— يائاللا... ياھەزرەت... ئونسەككىز مىڭ ئالەمنى تۇتـ قۇچى دېسىلە! — دېدى مۇتىۋەللى پېشانىسىگە بىرنى ئۇرۇپ. ئاندىن ھاڭ - تاڭ بولغان قىياپەتتە ئۇنىڭ - بۇنىڭ كۆزىگە قاراپ قويدى.
سورۇندىكى سۆھبەتنىڭ گىرادۇسى كۆتۈرۈلۈپ قىزىشقا باشلىدى:
— نېمىدېگەن قاپ يۈرەك ئادەم بۇ!
— قاپ يۈرەكلىك قىلغىنى ئەمەس، شىلتىڭ ئاتقىنى!
— قىسقىسى، كاللىسى ئاينىپ قالغىنى، ئۇنداق بولمىسا، جاھانگىرغا مۇشت ئاتمەن دېمەيتتى!
— ئاڭلىسام، توقام مەدرىسىنى قوچۇپ، ئۇماچ قىلىۋېتىپتۇ، دەيدۇ. تالىپلار ياكى ئۇنىڭدىن، ياكى بۇنىڭدىن بەھرە ئالالماي، كەپتەرۋازنىڭ قاپىقىدەك كولدۇرلاپ كېتىپتۇئىمىش!
— موزاينىڭ يۈگۈرۈشى سامانلىققىچە، دېگەنىدەك، بۇ ئادەمنىڭ كوچىدىكى يېتىمىكلەرنى توپلاپ تەربىيەت قىلىمەن دېيىشىدىكى مەقسەت، ئۆزىگە پۇل توپلىۋېلىش. بۇ توغرىدا گۇمان تولا!
— ئابدۇقادىر داموللىنىڭ ھەربىر قەدىمى مۇستاپا ئۇـ چۇن ئەمەس، پۇل تاپا ئۇچۇن بولۇۋاتقانلىقىنى كىم بىلمەيـ دۇ! بىز دېگەن بىر داچەننى «ئىككى پۇل»، ئىككى داچەننى «تۆت پۇل» دەپ خەجلەيدىغان خەق. ھەممە ئادەمبىرنى ئىكـ

كى قىلىمىز دەۋاتسا، ئۇ داموللا بىلمەي قالارمۇ! قاراپ تۇرۇڭلار، ئۇ ئادەم هازىر غەللىسىدىن بىر پۇل چىقارغان بىلەن، كېيىن ئىككى پۇل تېپىۋېلىشنى هەممىدىن ئوبدان بىلىدۇ!...

— قاراپ تۇرۇڭلار، ئۇ كىشى تېخى يوغان يەرگە چاڭ سالىدۇ، هەزرەتنىڭ① ۋەخپىسى، هېيتكانىڭ ئەۋقاپلىرى... قاراپ تۇرۇڭلار، جەزمەن شۇنداق قىلىدۇ!...

تىلنىڭ ئۇستىخىنى يوق، دېگەندەك، بىر گۇرۇھ ئادەم توپلىشىپ، ئۆز خاهىشلىرى بويىچە، ياخشى ئىشنى يامان قىلىپ كۆرسەتمەكچى بولسا، «تىل» ئۇلارنىمۇ يېتەرلىك گەپ - سۆزلەر بىلەن تەمىنلىيەلىشنى بىلەتتى... شۇڭا بۈگۈن بىر گۇرۇھ چىددىماسلار بىلەن پايلىماسلار بىر يەرگە جەم بولۇپ، ئۆز يۇرتىدىن چىققان بىر ئالىمنىڭ خەلق مەنپەئىتىگە ئۇيغۇن ئىجابىي پائالىيەتلىرىنى يوققا چىقىرىش، يېڭىلا تۇتاشقان مەرىپەت گۈلخانلىرىنى ئۆچۈرۈپ، كۆلىنى كۆككە سورۇۋېتىشتەك ياۋۇز نىيەتتە كەڭتاشا سۆزلەشمەكتە ئىدى. ئۇلارغا گەپ تېپىلىپ تۇراتتى، ئۆزئارا بىر - بىرىنى قوللاپ - قۇۋۋەتلەش يۈزىسىدىن گەپتىن - گەپ، شاختىن - شاخ ئايرىپ، پىتنە - پاسات، غەيۋەت - شىكايەت، بوھتان ۋە تۆھمەتلەردىن تۆرەلگەن گۇمانلارنى «پاكىت» قىلىپ سۆزلەشتى، ئەپسۇسكى، نېمە ئۈچۈندۇر، ئۇلارنىڭ ئىچى يەنىلا بوشماي يۇا-تاتتى، شۇڭا، ئۇلار سۆھبەتنىڭ گرادۇسىنى ئۆرلىتىپ، يەنىمۇ چوڭقۇرلاپ قىزىتماقچى بولۇپ، سۆز ئورانىنى يۆتكەشتى:

— تىتەينىڭ نېمىشقا كارى بولمايدىغاندۇ! — كىمدۇر بىرى پوسۇققىدە سۆزلەپ، سۆھبەتنىڭ مىجەزىنى باشقا ياققا بۇرىت

① ئاپاق خوجا مازىرى.

ۋىدى، غىلدىرەك داموللا ئالدىراپ جاۋاب بەردى:

— تىتەينى كارى يوق، دېگىلى بولماس! — دېدى ئۇ ئىستىھزا ئارىلاش كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ، — نەچچە يىلنىڭ ئالدىداجەدىتلەر ئاچقان مەكتەپلەرنى تاقىتىپ، ئەپەندىلەرنى قوغلاپ، پالاندى قىلىپ، سولاپ، زىندانغا تاشلاپ ئەدىبىنى بەرگەن تىتەي بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە جىم ياتارمۇ! ھېلىقى ئەھمەت كامال ئەپەندىنى قەپەسكە سولاپ، ئۈرۈمچىگە ئەۋەتىپ بەرگەنلىكى ھازىرقىدەك ئېسىمدە. شۇ چاغدا، كىچىكلىكىمدىنمۇ ياكى ئەقلىم توشمىغانلىقتىنمۇ، ئەھمەت كامالنى ئېلىپماڭغان ھارۋىنى ئەگىشىپ تاربوغۇزغىچە بىرىپتۇمەن، ئۇ ئادەم قەپەس ئىچىدە خۇددى قەشقەردىن ئايرىلىشقا كۆڭلى قىيىمىغاندەك، تويۇنماستىن ئەتراپقا، ئەگىشىپ چىققان خەلق ئاممىسىغا قاراپ ئولتۇرىدۇ. خەلق ئۇ ئادەمدىن دۇئا ئالىمىز، دەپ ئۈزىنى ئېتىپ تۇرىدۇ، يايى - بەگلەرنىڭ توسقىنىغا قارىماي، نان - توقاچ، ئالما - ئانار، قەنت - ناۋات دېگەننى ياغدۇرۇۋەتتى!...

غىلدىرەك داموللا ئەسلىدە بۇ سۆزنى بىلەن ماتىتەي گەپ قىلمايدۇ ئەمەس، ۋاقتى كەلگەندە، ئابدۇقادىر داموللىنىمۇ خۇددى ئەھمەت كامالغا ئوخشاش، قەپەسكە سېلىپ ئۈرۈمچىگە ئەۋەتىپ بېرىشنى بىلىدۇ، دېگەننى ئەسلەتمەكچىدى، بىراق ئۇ، بىرمۇنچە تەپسىلاتلارنى سۆزلەپ، ئاساسىي مەقسەتنى چېچىلاڭغۇلاشتۇرۇپ، مۇددىئاسىنى ئاجىزلاشتۇرۇپ قويىدى. ئۇنىڭ سەزمەستىن شۇنداق قىلىپ قويغىنىغا نارازى بولغان تاھىر داموللا كەيپىياتنى ئوڭشىماقچى بولدى - دە، غىلدىرەك داموللىنىڭ سۆزىنى كېسىپ:

— خۇدا ساقلىسۇن، خۇدا ئۇنداق كۈنلەرنىھارام قىلسۇن!—

دېدى ئۇ قورقۇنچىدا تىترەك باسقان ئادەمدەك شۈركۈنۈپ.

— قورقمىسىلا! — دېدى بەدرەك مەخسۇم سۆز ئۆۋۈتىنىنى ئېلىپ، خۇدايىم ئۇنداق كۈنلەرنى سىلى بىلەن بىزدەك مۆمىن ئادەملەرنىڭ بېشىغا سالمايدۇ، ئاشۇنداق ئەھمەت كامالدەك ئادەملەرگە كۆرسىتىدۇ. بۇنىڭ ئانچەبەكقورقۇپ كەتكۈچىلىكى يوق! داموللا ئابدۇقادىرنىمۇ شۇنداق قىلسا مەيلى ئەمەسمۇ، يۇرت تۇپرىقى تىنچاقايدۇ، ھەممە ئىش ئۆز يولى بىلەن — سۇنىڭ ئېقىشى، تۈكنىڭ يېتىشى بىلەن ماڭىدۇ. شۇنداق بولسا ياخشىغۇ، ھەممىمىزگە ياخشىغۇ!

بەدرەك مەخسۇم يەنە سۆزلىمەكچىدى، مۇتىۋەللى ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلدى:

— تىتەي دېگەن ئويۇنچى ئادەم! — دېدى ئۇ ئاۋازىنى ئاتايىن سوزۇلدۇرۇپ. كەيپىياتنى يېڭى پەدىگە بۇراپ داۋام قىلدى، — ئۇ كىشى غەمسىز، ئەتىدىن - كەچكىچە تەتەي - خېنىملارنىڭ بېقىنىغا كىرىپ، كۆزىگە قاراپ، تىلىدا چېقىپ بەرگەن گازىرنى شوراپ ياتىدىغان ياغ ئىچىدىكى بۆرەكتەك، قەشقەرنىڭ راھىتىگە چۆكۈۋالغان بىر ئادەم، ئۇنىڭ ئۇنداق ئىشلار بىلەن نېمە كارى! — ئۇ سۆزنى يوغان يەردىن باشلىغانلىقى ئۈچۈنمۇ چىرايىغا مەغرۇر تۈس ئېلىپ داۋام قىلدى، — بۇ ئىشنىڭ ئاچقۇچى شەھىرىمىزنىڭ مۇتەسەددىسى بولغان ھەمراھبايدا. شۇ كىشى ئارىلاشمىغۇچە ھېچكىم بىر تەرەپ قىلالمايدۇ. تىتەينىڭ قۇلىقىنى ئۇڭغا بۇرىسىمۇ، سولغا بۇرىسىمۇ شۇ كىشى قىلالايدۇ، قانداق دېدىسىما؟

— جىق گەپ بولدى، — دېدى تاھىر داموللا دەرھال قوشۇلۇپ، — خۇدانىڭ ئىرادىسى بىلەن زېمىننى بىر كۆك كالا

مۇڭگۈزىدە تۇتۇپ تۇرغاندەك، قەشقەرنىمۇ بىر ھەمراھىسا ي تۇتۇپ تۇردۇ ـ دە! ئەگەر شۇ كىشىنى قەشقەرنى ئۇڭغا دىسە ئۇڭغا، سولغا دىسە سولغا چۆگىلەيدۇ، شۇنداققۇ!

ــ ئەلۋەتتە شۇنداق، باي ئانچىكىم قىمىرلاپ قويسا قەشقەردە يەر تەۋرەيدۇ! ــ غىلدىرەك داموللىمۇ قاتاردىن قالغۇسى كەلمەي سۆز قوشتى، ــ ئەگەر باي قوشۇمىسىنى بىر تۈرۈپ قويسا، ئاسماننى شۇ زامان بۇلۇت قاپلاپ مۆز ياغىدۇ. چىرايىنى ئېچىپ قويسا، پارقىراپ كۈن چىقىدۇ. بۇ ئۆزۈڭدىن شۇنداق بولۇپ كېلىۋاتقان، بىزمۇ كۆرۈپ تۇرۇۋاتقان ئىشلارغۇ!

ــ باينىڭ خەۋىرى باردۇ؟

ــ قەشقەردە يىلان كۆشكەننى بىلىپ تۇرىدىغان باي بۇ ئىشنى بىلمەي قالارمۇ! بەلكى بىزدىن ياخشىراق بىلىدۇ، ــ بەدرەك مەخسۇممۇ سۆز قىستۇرۇپ قاتاردىن ئورۇن ئالدى، ــ مەن تېخى ئۇلۇشكۈنلا سالام بېرىپ چىقتىم. ئۇ ئادەمنىڭمۇ شەھرىمىزدە بولۇۋاتقان بەزەن ئىشلارغا ئاچچىقى كېلىپ، ئۆتى تېشىپ تۇرۇپتۇ!

سۆھبەتكە بىر ئەخمەت مەزىنلا سۆز قاتمىدى، ئەمما بولۇنغان سۆزلەرگە زەن قويۇپ قۇلاق سالدى. سۆز ئورانىغا بېقىپ، ئۇنىڭ چىرايى ئۆزگىرىپ، ھەر خىل تۈسكە كىرەتتى: بەزىدە، غورا چاينىۋالغاندەك قوشۇمىسى تۈرۈلۈپ كېتەتتى؛ بەزىدە، قىزارغان كۆزلىرىدىن خۇددى قىزىل چىراغدەك قىپقىزىل ئوت چاقنايتتى؛ بەزىدە، قارام خىيالارغا چۆكۈپ، خۇددى يەر تىرەجەپ تۇرۇۋالغان قوتازدەك، قىمىر قىلماستىن يەر بېقىپ تۇراتتى؛ بەزىدە، تولغاق يەۋاتقان كالىدەك ئىنى

جىقلاپ قوياتتى. گەپ ئابدۇقادىر داموللا ئۈستىدە توختالغانـ
دا، چىرايى تېخىمۇ بۇزۇلۇپ كېتەتتى. كۆز ئالدىغا قازىخانا
كېلەتتى، قۇلىقىدا ئۆزى توغرىسىدا چىقىرىلغان ھۆكـۈم جاـ
راڭلىغاندەك بولاتتى ـ دە، بېشى تۈگمەن تېشىدەك چۆگىلەپ
كۆزىگە قاراڭغۇلۇق تىقىلاتتى....

ئۇ نېمە ئۈچۈن بۇ قەدەر كۆپ ئۆزگىرىدۇ، ئۇنىڭغا تەـ
سىر كۆرسىتىۋاتقان نەرسە نېمە؟ «ئەزرائىل جان دېسە، بەش
بالا نان» دەۋاتقان ئائىلىۋى قىيىن تۇرمۇش ئۇنىڭ چىرايىـ
نى كۆپ ئۆزگەرتىۋاتقان ئامىل ھېسابلىنامدۇ؟! بۇنىڭغىمۇ
سەل قارىغىلى بولمايدۇ، بۇ ھەم مۇھىم بىر سەۋەب. بۇنىڭدىنـ
مۇ مۇھىم يەنە قانداق ئامىللار بار؟ تەسەۋۋۇر يولىدا ئىشانـ
غا قول بېرىپ، مۇرىت بولغان بىر ئىشچۇ؟! قارا گورۇھقا مۇرىت
بولۇپ، سوپى بولغان ئىشقا ھەرگىزمۇ سەل قارىغىلى بولمايـ
دۇ، ئۇنىڭغا يەنە ئەخمەت مەزىنىنىڭ ۋۇجۇدىدىكى تۇغما تەلـ
ۋىلىك قوشۇلسا، ئۇ تېخىمۇ دەھشەتلىك، ئادەمنىڭ قورققۇسى
كەلگۈدەك بىر خىل قارا كۈچ بولۇپ شەكىللەنمەمدۇ!؟ ئەنە،
ئۇنىڭ تومۇرلىرىدا تەلۋىچىلىك دەرياسىنىڭ سۈيىدەك قاپقارا
تەلۋە قان ئويناپ يۈرمەكتە. تۇزلۇق قاپاقتىن تۇز، ياغلىق
قاپاقتىن ياغ تېمىدۇ، دېگەندەك، ئۇنىڭ تومۇرلىرىدىكى قاـ
را قان ھە دېسىلا تېشىغا تېپىپ چىقىپ، ئۇنى قورقۇنچلۇق
قاپقارا دېۋىدەك كۆرسىتىۋاتامدۇ!؟

سۆھبەت تېخى داۋاملاشماقتا:

ــ بۇ دەھرى داموللا ھالىغا باقماي، تېخى بىزنىڭ مۇـ
قەددەس كىتابلىرىمىزغىمۇ تىل تەگكۈزۈپ سۆكىدىكەن! ــ دېدى
قاسىم مۇتىۋەللى سۆز تېمىسىنى يۆتكەپ. ئۇ بۇ سۆزنى قىلغانـ

دا نىمە ئۈچۈندۇر چوڭقۇر، ئوتلۇق چوڭكمە كۆزلىرىدىن غەزەپ ئۇچقۇنلىرى چاچرىتىپ، بۇيانقىلارغا تەكشى قاراپ داۋام قىلدى، — جالالىددىن رۇمىنىڭ «مەسنەۋىسى»، ئىمام رەببانىنىڭ «مەكتۇباتى»، ئابدۇراخمان جامىنىڭ «نەپاھاتى»دەك مۇقەددەس كىتابلارغا ھاقارەت كەلتۈرۈپ، بۇ كىتابلار خەلقنى زەھەرلەيدۇ، دەپتۇ!

— راست گەپ! — تاھىر داموللا تاقەتسىزلىك بىلەن سۆز نۆۋىتى ئېلىپ سۆزگە كىرىشتى، — دەھرى داموللا بىر قانچە سورۇندا ئاشۇنداق لاۋزا گەپلەرنى سۆزلىگەنلىكىنى سوپىلار ئاڭلاپ قېلىپ، بۇ مۇرتەد ئادەمنى شۇ يەردىلا جايلاپ تاشلايمىز، دېيىشكەنلەرمۇ بوپتۇ، بۇ ئىش ھازىر سەل - پەل بېسىلىپ قالدى. بىر سوپى مەندىن «مۇرتەت بولغان ئادەمنى ئۆلتۈرسە گۇناھ بولامدۇ - يوق؟» دەپ سوراپ كىرىپتىكەن، مىرا قۇل داموللىدىن سوراڭلار، دەپ يولغا سېلىۋەتتىم!

ئەخمەت مەزىننىڭ كۆزلىرى جىددىيلەشتى. ئۇنىڭ قىزارغان ئوتلۇق كۆزلىرى بىردەم بۇنىڭ ئاغزىغا، بىردەم ئۇنىڭ كۆزىگە قارايتتى، ئەلپازىدىن، قانداقتۇر بىر خۇنلۇق ئىشقا تەۋەككۇل قىلىۋاتقاندەك خۇنخورلۇق چىقىپ تۇراتتى....

شۇ كۈنكى سۆھبەت خېلى ئۇزۇن داۋام قىلدى. چىدىمىغانلار بىلەن پايلىمىغانلار جەم بولۇپ، ھال - مۇڭ تۆكۈشتى. ئۇلار بۇ ئارقىلىق ئىچ - قارنىنى بوشاتماقچى بولۇشقانىدى. ئەمەلىيەتتە، ئىلگىرىكىدىنمۇ ئېغىر دەردكە مۇپتىلا بولۇشتى. ئۇلار بۇ شىكايەت، پىتنە - پاسات داستىخىنىدىن يېتەرلىك ئوزۇقلىنىپ، ھەر كىم ئۆز كۆڭلىگە يارىشا قارا كۈچ توپلىغاندەك بولۇشتى. قانداقتۇر قارامىلىق، تەۋەككۈلچىلىك قىلىشتەك، پاسىق يوللارنى تاپقاندەك بولۇشتى.

ئون ئىككىنچى باب

لاچىن دىۋانە ۋە ھەمراھباي

> ئۆزگىنى يېيىشتىن كىمكى بولسا شاد،
> ئۇنى بۆرە دېگەن، دېسە ئادەمزات.
> (خۇسراۋ دىھلەۋى)

باي لارنىڭ ياتقۇسى كەلمەس، ياLاغتۆشىنىڭ قوپقۇسى، دەيدىغان بىر ھېكمەتلىك سۆز بار. ئەل ئىچىدىكى بۇ سۆز ئۇزۇن يىللار سىناقتىن ئۆتۈپ، تاۋلىنىپ پىشقان كەڭ مەنىگە ئىگە سۆز. ئاددىيلاشتۇرۇلغاندا، باي لارنىڭ غېمى تولا، بىيىش ئارزۇسى چەكسىز، خاتىرجەم ياتالمايدۇ. ۋەھالەنكى، يوقسۇلنىڭ بىر قېتىم قورسىقى تويسىلا خاتىرجەم ئۇخلىيالايدۇ، دېگەن مەنە كېلىپ چىقىدۇ.

باي لارنىڭ ياتالماسلىقى توغان گەپ، چۈنكى، ئۇلار باي، نۇرغۇن مال - مۈلۈك، دۇنيا - دەپىنە خوجىسى، ئۇلار كېچە - كۈندۈز ئۆز بايلىقىنىڭ كويىدا بولىدۇ،

غەم قىلىدۇ. ئۇلار ئۆز بايلىقىنىڭ تۇختام سۇدەك تۇختاپ، بىر سەۋىيىدە تۇرۇشىنى ھەرگىز خالىمايدۇ، پۇلنى ـ پۇل تاپىدۇ، دەيدىغان تىجارەت ئەقىدىسىگە بويسۇنۇپ، سەرمايىسىنى شۇك ياتقۇزمايدۇ. كۆپەيتىش ئارزۇسىدا دائىم ئايلاندۇرۇپ تۇرىدۇ. ھىندىستانغا، شەمەيگە مال ئەۋەتىدۇ. يولدا زىيان ـ زەخمەتكە، ئوغرى ـ قاراقچىغا ئۇچرىماي، تىنچ ـ ئامان يەتكەنمىدۇ، دەپ غەم قىلىدۇ. كۆپەك پايدا بولسا ئىكەن، دەپ خۇدادىن تىلەپ، دۇرۇت ئوقۇيدۇ. ئىسكىلاتقا ئوغرى تەگمىگەندۇ، ساندۇقنىڭ ئاغزى ئوچۇق قالمىغاندۇ، خۇدا ئۆز پاناھىدا ساقلىسۇن، دەپ كېچىسى تۈزۈك ئۇيقۇ تاپالمايدۇ. باشقا بايلاردىن ئارقىدا قالمىسام، ھەممىنىڭ بېشىنى دەسسەپ تۇرسام... قانچە يەرگە ئۆي ـ ئىمارەت سالسام، باغ ـ ھويلا، ئايۋانلار قۇرسام، رەستىگە دۇكان سېلىپ، ئىجارە قويسام... سېتىلىدىغان قورۇ ـ جاي، يەر ـ زېمىن بولسا قىممەتكە ئەمەس، ئەرزان سېتىۋالسام، بۇنىڭ ھەممىسى ئالتۇن قوزۇق، تىللا مېۋىلەيدىغان دەرەخ!... ئادەملىرىم قانداق ئىشلەۋاتىدىكىن، ماڭا خىيانەت قىلمىغاندۇ.... ھېسابات دەپتەرلىرى ئېگىز ـ پەس بولغاندىمۇ؟!... كىشىنى خاتىرجەم قىلمايدىغان بۇ خىل دەككە ـ دۈككە ھەم ۋەسۋەسىلەر بىر ۋاقىتتا ياكى نۆۋەت بىلەن باينىڭ كاللىسىدا دەۋر قىلىپ، بىردەممۇ خاتىرجەم قىلمايدۇ!

«باي ـ بايغا يېتەي دېسە، باي قوپۇپ خۇداغا يېتەي دەيدۇ.» دېگەندەك بىر سۆزمۇ بار. بۇ ھەم كۆپ يىللىق سىناقلاردىن ئۆتكەن ھېكمەتلىك سۆز بولۇپ، مەنىسە جەھەتتە، بايلارنىڭ بايلىق كۆپەيتىش ئارزۇسى چەكسىز بولىدىغانلىقىنى

ئىسپاتلايدۇ. بېيىش ئارزۇسىنىڭ چەكسىزلىكى بايلارنىڭ كالـ
لىسىنى ئايىنتىپ، ئەقلىدىن ئازدۇرىدۇ. ئۇلار پۇل كۆپەيتىش
ئارزۇسىدا نورمال ئىجتىمائىي ۋە ئەخلاقىي ئۆلچەملەرنى بۇـ
زۇپ ئىنكار قىلىدۇ. تاپتىن چىقىپ، ئاچكۆز زومىگەرگە ئايلاـ
نىدۇ. ئۆز كەسپىگە زومىگەرلىك، رەھىمسىزلىك، قۇۋلۇق ـ
شۇملۇق، يۈزسىزلىك، كاززاپ ـ ساختىپەزلىك ۋە يەنە ئاللاـ
قانداق ئەسكىلىكلەرنى قوشۇپ، ئارىلاشتۇرۇپ ماڭىدۇ. گەرچە
بۇ ئەسكىلىكلەر نورمال ئىجتىمائىي ئەخلاق ئۆلچەملىرىنى
ئاياغ ئاستى قىلىپ، بۇزۇپ تۇرغانلىقىنى ئۇلار بىر تەرەپـ
تىن، بىلىپ تۇرسىمۇ، يەنە بىر تەرەپتىن، پۇل ـ مال كۆپەيـ
تىشنىڭ ۋەسۋەسىسى ۋە شەيتانىي خىياللارنىڭ قىزىقتۇرۇشى
ئارقىسىدا، بىلگەننى ـ بىلمەسكە، كۆرگەننى ـ كۆرمەسكە سېـ
لىپ، زوراۋانلىق بىلەن ئەسكىلىك قىلىۋېرىدۇ، قىسقىسى،
چېكىدىن ئاشقان بايلىق ئارزۇسى ئۇلارنىڭ كاللىسىدا ھۆكۈمـ
ران ئورۇندا تۇرغانلىقتىن، كۈندىلىك مۇئامىلىدە ھەر خىل
ئەسكىلىكلەرنى كەسىپ قىلىپ، ناھەقتىن ـ ناھەق ئىشلارنى
قىلىشتىن خالىي بولالمايدۇ. ئەھۋال شۇنداق ئىكەن، ئۇلارنىڭ
كۆڭلى قانداقمۇ تىنچ ۋە خاتىرجەم بولالىسۇن!

«كەمبەغەلنىڭ بىر تويغىنى، بىر پادىشاھ بولغىنى.» مەيـ
لى ئۇ مەدىكار، ھاممال، تامچى، ياغاچچى، موزدۇز، تىكىمچى
بولسۇن، نورمال ئىجتىمائىي ئەخلاق دائىرىسى ئىچىدە ئىشـ
لىگەن كۈندىلىك ئىشقا يارىشا تاپقان كىرىمى بىلەن شۇ
كۈنلۈك تۇرمۇشىنى تەمىن ئەتكىنى ئۇنىڭ پادىشاھدىن ئارـ
تۇق راھەت كۆرگىنى! ئۇلار شۇ كۈنى شۇنداق خاتىرجەم ئۇخـ
لايدۇكى، ئەتىنىڭ غېمى ئۇلارنىڭ ئۇخلاپ چۈشىگىمۇ كىرمەيدۇ،

دىمەك، مەنسۇى جەھەتتە، شۈكرى ـ قانائەت، كەسپىي جەھەتتە، ھالاللىقتىن ئىبارەت زور بايلىققا ئىگە بۇ كىشىلەردە تىلغا ئالغۇدەك يەنە قانداق غەم بولسۇن!

ھەمراھباي بامداتتىن يېنىپ، ئادىتى بويىچە بىرئاز ۋاقىت دۇرۇت ئوقۇدى، ئۇ تەسۋى تۇتمايتتى. ئادەتتە، بارماق قوللىرىنىڭ بوغۇمىنى ساناپ دۇرۇت ئوقۇشقا ئادەتلەنگەنىدى. ئۇ ھازىر ناھايىتى خاتىرجەم ئولتۇرۇپ دۇرۇت ئوقۇۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. چەتتىن قارىغان كىشىگىمۇ جاھاندىكى بىردىنبىر خاتىرجەم ئادەمدەك بىلىنەتتى.

ئۆينىڭ پۈزۈرلۇقىغا قاراڭلار! ئاستى ـ ئۈستى تاختايلىق، تاش سىردا سىرلانغان، تاملىرى گەج سۇۋاق بولۇپ، تام ـ تورۇسلارغا مىمارچىلىقتىكى ئەڭ گۈزەل، ئەڭ نەپىس نۇسخىلار رەڭدار نەقىش قىلىنغان، ئۆي قىپقىزىل زىلچە ـ گىلەم بىلەن پۈركەنگەن، تام ياقىلىتىپ بەقەسەم كۆرپىلەر سېلىنغان، تاش ئەينەكلىك دېرىزىلەردىن كۈن نۇرى يېتەرلىك چۈشۈپ تۇرغان مۇنداق شاھانە مېھمانخانىدا غەم ـ قايغۇغا قانداقمۇ ئورۇن بولسۇن! ھەممىدىن مۇھىمى، ھەمراھباينىڭ يامبۇسىنىڭ كۆپلۈكىدىن تىزسا ئۆرۈمچىگە يېتەرىكەنمىش، دەيدىغان شۆھرىتى ئىدى. بۇ ئاز بايلىقمۇ؟ ئەمدى يەنە قانداق غەم بولسۇن!؟

دەھلىزدە قەدىناس خىنىمنىڭ زىلۋا بويى كۆرۈندى. ئۇ، بايغا ناشتىلىق چاي بېرىش ئۈچۈن داستىخان كۆتۈرۈپ كىرگەنىدى. ئائىلىۋى ئەدەب ـ قائىدىگە مۇكەممەل توشقان بۇ خىنىم يۇمشاق گىلەملەر ئۈستىدە ھېچقانداق شەپە چىقارماستىن، شامالدەك يېنىك ۋە سىيلىق مېڭىپ كىردى ـ دە، چىرايىغا

دالاھىدە خۇشخۇي تۇس ئېلىپ ئەھۋال سورىدى:
— تىز قوپۇپلىما؟ — خېنىمنىڭ بېجىرىم جانان چىنە سىدەك جاراڭلىق ئاۋازى مېھمانخانىنى خۇددى مۇزىكا زالىدەك جاراڭلىتىۋەتتى.
دۆرۈت ساۋابىنىڭ لەززىتىدىن بىھوش بولغاندەك يەر بېقىپ ئولتۇرغان باي بىردىنلا بېشىنى كۆتۈرۈپ، قەدىنىسىغا يىللىق قارىدى، ئاغزى ھامان شاكال قېپسىپ مېغىز يەۋاتقان چاشقاننىڭ ئاغزىدەك مىدىرلاپ تۇراتتى. ئۇ دۆرۈت ئوقۇشنى توختاتماستىن، سۆز بىلەن ئەمەس، كۆز بىلەن قارشى ئېلىۋات قانلىقىنى ئىپادىلەيتتى. چېچەن خېنىم بۇنى چۈشەندى - دە، بىلىنەر - بىلىنمەس چىرايلىقىنا كۈلۈمسىرەپ كېلىپ، باي نىڭ ئالدىغا داستىخان قويۇپ ئارقىغا ياندى. بۇ شاھانە ئۆيدىكى تەرتىپ ئەنە شۇنداق سىيلىق ۋە لاتاپەتلىك بولاتتى.
خېنىم ئىككىنچى قېتىمدا، گۈللۈك پەتنۇسقا ھەر خىل مېغىز، قەنت - گېزەك تەخسىلىرى ۋە ھەسەل - مۇراببا قاچى لىرىنى رەتلىك تىزىپ كۆتۈرۈپ كىردى ۋە ئاستا تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ داستىخاننى يايغاندىن كېيىن، ھەممىنى جاي - جايىغا تىزىپ توقاچ سۇندۇردى. قەلەمپۇر ھىدى پۇرقۇپ تۇر غان چاينى نىكولاينىڭ ئالتۇن ھەللىك پىيالىسىگە قۇيۇپ، پەتنۇس بىلەن بايغا سۇندى. بۇ ئەتىگەنلىك ناشتىنىڭ باشلىنىشى ئىدى.
— بىرى كەلمىگەندۇ؟ — سورىدى باي قايناق چاي كەلتۈرۈش ئۈچۈن چىقىپ كېتىۋاتقان خېنىمنى توختىتىپ.
— تىڭلىمىدۇق! — بوسۇغىدا توختىغان خېنىم بۇرۇلۇپ جاۋاب بەردى.

— ناۋادا، بىرەرى كېلىپ قالسا بىردەم ساقلاپ تۇرار، ئىشىكچىگە ئېيتىپ قويۇرلا!

— ناشتىدا مېھمان كەلسە، سىلىدىن بەكىرەك مەن پاراكەندە بولىمەن تېخى! — خېنىم چىقىپ كەتتى. بۇ سۆز باينىڭ مىجەزىگە خوپ كېلىدىغان كونا سۆزلەردىن ئىدى، چۈنكى، ھەمراھباي يالغۇز تاماقلىنىشنى ياخشى كۆرەتتى. مېھمان چاقىرغاندىن باشقا چاغلاردا داستىخان ئۈستىگە سىرتتىن ئادەم كېلىپ قالسا، گويا باينىڭ ئۆزىنى يېگىلى كەلگەندەك خۇيلىنىپ كېتەتتى. خېنىم چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، باي ئىككى ئوتلام چاي ئىچىپ، بىر بۇردا نان چىشلىدى.

ئۇ ساغلام چىشلىرىدا غىرىس - غىرىس نان چايناۋېتىپ، بىردىنلا ئابدۇقادىر داموللىنى ئويلاپ قالدى: باشقا ئىشلارنى ئاز دېگەندەك، بۇ دەھرى بېشىمغا بالا بولغىلى تۇردى، — دېدى ئۇ خىيالىنىڭ بېشىدىلا ئاچچىق يۇتۇپ. ئاغزىدىكى ناننى غۇرت قىلىپ يۇتۇۋالغاندىن كېيىن، ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ خىيالىنى داۋاملاشتۇردى، — بىرىنچى قېتىمدىكى زەربە بوشراق بولۇپ قاپتىكەن - دە! شۇڭا ئۇ، ساۋاق ئالماستىن، كېلىپلا يەنە شىلتىڭ ئاتقىلى تۇردى، قېنى كۆرەرمىز، قانچىلىك شىلتىڭ ئاتالايدىكىن! موزاينىڭ يىڭگۈرۈشى سامانلىقىچە دەپتىكەن، قېنى! ... بۇ دەھرىنى قاماققا ئالدۇرسام قانداق بولار؟ ئىش يوغىناپ كېتەرمۇ؟ بۇنىڭ كەينىدە بىر توپ ئادەم بار، ئويلاپراق ئىش كۆرمەي بولماس! ... ياكى ئەپلەپ تۇرۇپ باشقا يۇرتلارغا كەتكۈزسەكچۇ! ئۆزى قەشقەرلىك بولغان ئادەمنى قانداق كەتكۈزگىلى بولسۇن! ئەھمەت كامالغا ئوخ-

شاشمايدۇ ـ دە! بۇنىڭدىن باشقا يەنە قانداق يول بار؟ قەست قىلىش كېرەكمۇ؟ ئۆلتۈرۈۋېتىش قانداق بولار؟! خىيال بۇ يەرگە كەلگەندە تېنى جۇغىدە سىيرقىراپ،كۆزى قاراڭغۇلاشقان-دەك، يۈرىكى ئېغىشۋاتقاندەك بولدى. خېنىم چاي كۆتۈرۈپ كىرىپ، ئۇنى بۇ ئېغىر ئازابتىن قۇتۇلدۇردى. خۇداغا شۈكرى، باي مۇدھىش خىياللار ئىچىدىن قۇتۇلۇپ، ئالدىغا كەلگەن چايغا قول ئۇزارتتى....

باي شەھەرگە كىرىشكە تەييارلاندى. ئۇنى شەھەردە نۇرغۇن ئىشلار كۈتۈپ تۇراتتى. بۈگۈنكى ئىشلار توغرىسىدا قول ئاستىدىكىلەرگە ۋەزىپە تاپشۇرۇش كېرەك، بۇ ھەممىدىن مۇھىم ئىش!

ئۇ ئات ساقلاپ ھويلىسىدا تۇرغان پەيتتە، ھەزرەتنىڭ شەيخى كېرىم شەيخ ئاخۇنۇم سالام بېرىپ كىرىپ كەلدى.

— ۋەئەلەيكۇمئەسسالام! — باي ئۇچۇق كۆڭۈل قوبۇل قىلىپ، ئايۋانچىدىكى بىساتقا تەكلىپ قىلدى. ئوتتۇرا بوي، توغرا تەمبەل، يوغان قورساق، سېمىز كەلگەن شەيخ خىرقىراپ، ئىرغاڭلاپ بېرىپ بىساتتا ئولتۇرغاندىن كېيىن، دۇئاغا قول كۆتۈردى، ئۇزۇندىن ـ ئۇزۇن ئايەتلەرنى ئوقۇپ، ئاخىردا: شەھرىمىزنىڭ مۇتىسەددە تۈۋرۈكى، پېشىۋاسى، قەشقەرنىڭ ھاتىمى جانابىي باي ئائىلىلىرىنى ئۇلۇغ پەرۋەردىگارىم ئۆز پانا-ھىدا ساقلىسۇن! دەپ دۇئانى تاماملىغان شەيخ يەردىن بې-شىنى كۆتۈرمەي تۇرۇپلا داد ئېيتىشقا باشلىدى:

— شەھرىمىزدە پىتنە ـ پاسات ئۇلغايدى، دەھرىلىك شا-ماللىرى باغلىرىمىزنى ۋاقتىسىز خازان قىلىشقا باشلىدى، شەيتانىي ۋەسۋەسە كۆچەيدى. گۇرۇھ ـ گۇرۇھ كىشىلەر يولدىن

چىقماقتا، خەلقنى ئويغىتىش خەۋپلىكتۇر. ھەممە بالا ـ قازا دەھرىلىكتىن، جەدىتلىكتىن كېلىۋر. بۇ ئىشلارغا سۈكۈت قىلىپ، ئاللانىڭ غەزىپىگە ئۇچراپ كەتمەيلى، دەپ كېچە ـ كۈندۈز غەم قىلماقتىمەن! جىمىكى پىتنە ـ پاسات، ئىغۋالار دەھرى داموللا ئابدۇقادىردىن بولماقتا، ھوشيار بولماق كېرەك! ئۆزلىرى شەھىرىمىزنىڭ پېشىۋاسى، مۇتىسەددە تۇۋرۈكى، ھەممە ياخشىلىقنىڭ ئىگىسى، ئۆزلىرى قول سېلىپ، بىزگە ئىگە بولمىسىلىرى بىز ئاجىزدۇرمىز، خۇدا ھەققى ئاجىزدۇرمىز. يېقىندا، بۇ دەھرى داموللا بىزگە بىر پارچە خەت ئەۋەتىپتۇ. خەتتە ھەزرىتى ئاپپاقنىڭ ئەۋقاپ كىرىملىرىدىكى چاك سېلىپ، بىر قىسمىنى ئاجرىتىپ بېرىڭلار، دېيىلگەن. بۇ نىمىدېگەن ئىنساپسىزلىق! ھېچكىم ۋە ھېچقانداق پادىشاھمۇ مۇنداق يولسىز تەلەپنى قىلمىغان، ئەپسۇسكى، بۇ دەھرى ئاغزىنى بۇزۇپ، قاپتەك ئېچىپتۇ. مازار ـ ماشايىخلارنىڭ ئەۋقاپ كىرىمى ئۆزىنىڭ ـ ئۆزىگە ئاران يېتىدۇ، تەقسىر! يېنىغا قانچە پاتمان چىراغ يېغى سەرپ بولىدۇ، يېقىلغان، بۇزۇلغان يەرلىرى ئىسلاھ قىلىنىدۇ. دۇئا ـ تىلاۋەت، نەزىر ـ نۇزۇرەتلەر بولۇپ تۇرىدۇ. يىلدا نەچچە قېتىم قازان قاينىتىلىدۇ... بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسى قۇرۇق قول بىلەن ۋۇجۇدقا چىقمايدۇ. بېشىمىز قاتتى، تاقىتىمىز تۈگىدى، تەقسىر! بېشىمىزنى ئۆزلىرى ئوڭشاپ قويمىسىلا بىز چارىسىز قالدۇق!

شەيخ بېشىنى تۆۋەن سېلىپ، ئۇزۇندىن ـ ئۇزۇن داد ئېيتقاندىن كېيىن، بېشىنى كۆتۈرۈپ بايغا قاراپ جاۋاب كۈتتى.

ھەزرەتتىكى شەيخ، مۇتىۋەللىلەر ھەمراھباينىڭ ئەڭ ئىـ

شەنچلىك ئارقا تىرىكى ىدى، شۇڭا شەيخنىڭ ئەرزىنى قۇلاق سېلىپ ئاڭلاپ، جاۋاب قايتۇرماي بولمايتتى:

— ئەجەب يوغان گەپقۇ بۇ! بىز تېخى خەۋەر تاپماپتۇ- مىز! — دېدى باي تەئەددىيلىك بىلەن ساقىلىنى تاراشلاپ تۇ- رۇپ. ئۇنىڭ چىرايى بىردىنلا ئۆزگىرىپ چاياندەك سارغىيىپ كەتتى. ئۇ ئاچچىقىغا پايلىماي، زەھەرخەندىلىك بىلەن كۆ- لۈمسىرەپ داۋام قىلدى، — غەم قىلمىشمايلى، غەم قىلىپ ئاۋارە بولغانغا تۇشلۇق ئىش يوق، ھەممە ئىش خۇدانىڭ تەقدىرىگە باغلىق. لېكىن، مۇنداق چوڭ ئىشلار بىزنىڭ قەشقەردە بىز بى- لەن بىمەسلىھەت ۋۇجۇدقا چىقماسىمىكىن! داموللا ئابدۇقادىر سەل - پەل يوغانراق يۆتىلىپ قويۇپتۇ. ئاۋۋالەن خۇدا، قالسا ھەرقايسىلىرىدەك سەيتزادە، ۋەلىزادە، شەيخزادىلەرنىڭ ئىجا- ۋەتلىك دۇئالىرى بەرىكىتىدە ئابدۇقادىرنىڭ ئىشلىرى ۋۇجۇد- قا چىقماس!

— خۇدا رەھمەت قىلغاي! ھەممەتلىرىگە پەرۋەردىگارىم مەدەتكار بولغاي! — دېدى شەيخ دەرھال قولىنى دۇئاغا كۆتۈرۈپ.

دۇئادىن كېيىن، شەيخ ئورنىدىن تۇرۇپ خوش ئېيتتى. باي ئۇنى ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى گۈللۈككە قەدەر ئۇزىتىپ قويدى.

ئاش ۋاقتى بولۇپ قېلىۋاتاتتى. ئۇ شەھەرگە ئالدى- رايتتى، ئات تەييار بولدىمىكىن، دېگەندەك خىيال بىلەن دەر- ۋازا تەرەپكە بۇرۇلۇشىغا، ئات باقار ئىگەرلەنگەن چىلان تو- رۇقنى يېتەكلەپ كىرىپ كەلدى. باي ئاتلىنىپ شەھەرگە ماڭدى.

دەرۋازىدىن چىقىپ ئوڭ قولغا بۇرۇلىدىغان توپىلىق يې-
زا يولىنىڭ غەربىي تەرىپى باشتىن - ئاياغقىچە ھەمراھباينىڭ
ھەشەمەتلىك باغ - ھويلىسى ئىدى. ئېگىز ئەنجان تاملىرى
قەلئەدەك ھەيۋەتلىك كۆرۈنەتتى. ئېگىز تام ئۈستىگە مۈشۈكمۇ
مۆككۈپ ئۆتەلمىگۈدەك، زىچلاپ شوخا سانجىلغانىدى. باغ -
ھويلا، ئۆي - ئىمارەتنى مۇنداق پۇختا مۆككۈزدەك مۇستەھكەم
قورۇق تام بىلەن ساقلاش ھەرقانداق كىشىنى قانائەتلەندۈرەت-
تى، ھەمراھباي قورۇق تامغا قاراپ:«مېنىڭ تېمىدىن قاناتلىق
ئوغرى بولسىمۇ ھالقىپ چۈشەلمەس! — دەپ شۈدىگىلىدى، بۇنىڭ
ئارقىدىنلا كۆڭلىگە، — ۋاقتانىۋاق كەلگەندە، جېنىمنى ئال-
غىلى كەلگەن ئەزرائىلمۇ چۈشەلمەس!» دېگەننى كەچۈردى.

كوچىنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدىكى كەمبەغەللەر بىلەن ھۈنەر-
ۋەنكاسىپلارنىڭپارچە-پارچە كىچىك باغ-ھويلىلىرى، پاكار، ئىس-
كەتسىز قورۇق تاملار باينىڭ سۆلەتلىك تاملىرى ئالدىدا مانا
مەن، دەپ چېنىپ تۇراتتى. چاڭ - توپا باسقان ئۈچمە يوپۇر-
ماقلىرى ئاستىدا كۆمۈلۈپ تۇرغان كۆركەمسىز توپا ئۆيلەر
باينىڭ ھەشەمەتلىك خىش بىناسى ئالدىدا، خۇددى بېشىغا
كەمچەت تۇماق، ئۈچىسىغا تۈلكە جۇۋا كىيگەن باينىڭ يېنى-
دا ئۈچىسىغا تاقىر جۇۋا، بېشىغا ئات تۇماق كىيگەن بىر
كەمبەغەلنىڭ شۈمشەرەپ تۇرغىنىدەك بىر مەنزىرىنى ھېس
قىلدۇراتتى.

«ئەلۋەتتە شۇنداق بولۇشى كېرەك، دىۋانە چىراي ئەسكى
تاملىق ئۆيلەر بولمىسا، مېنىڭ سەلتەنەتلىك ئۆيلىرىم قانداق
نامايان بولسۇن! بۇمۇ خۇدانىڭ ئىلتىپاتى. مۇنداق ئەسكى
ئۆيلەر قانچە كۆپەيسە شۇنچە ياخشى!» ھەمراھباي كوچا بويى-

لاپ كېتىۋېتىپ، كۆزىنى يۇمۇپ ئىچىش ئارىلىقىدا بۇ خىيالـ
لارنى قىلىپ ئۈلگۈرگەنىدى.

ئۇ تەرەپتىن لاچىن دىۋانە كۆرۈندى، ئۇ بايىغا قارشى كېلىۋاتاتتى. ھەمراھباي بۇ دىۋانىنى ئۇزۇندىن بىلەتتى. ئەكسىچە، لاچىن دىۋانىمۇ باينىڭ ئەجدادلىرىدىن تارتىپ، ھازىرغىچە بولغان ئەھۋاللارنى ئېنىق بىلەتتى.

«40 - 50 يىل ئىمىدىكەن ئۇزۇن - ھە!» ھەمراھبايـ
نىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن لاچىن دىۋانىنىڭ كاللىسىدا چاقماقتەك پەيدا بولغان بۇ خىيال ئۇنى ئۇزۇن ئۆتمۈشكە باشلاپ كەتكەنىدى: «بۇنىڭدىن 50 يىل بۇرۇن، گۈگۈت سېتىپ يۈرگەن بىر بالا بۈگۈن كىشىنىڭ كۆزىنى چاقىدىغان چوڭ بايلاردىن بولۇپ قېلىشى مۇمكىن، بۇنىڭ ئەكسىچە، 40 - 50 يىل ئىلگىرى ھەممىنى بېسىپ چۈشىدىغان چوڭ بايلار بۈگۈن ۋەيران بولۇپ، ئۆيلىرى ئۆرۈلۈپ، تاملىرى غۇلاپ، باللىرى دىۋانە بولۇپ قېلىشىمۇ مۇمكىن. بايلىق دېگەن ئەنە شۇنداق ۋاپاـ
سىز، خۇددى قىمارۋازنىڭ تاۋىكاسىدىكى پۇلغا ئوخشاش، بىرـ
دەم ئۇنىڭ قولىغا، بىردەم بۇنىڭ قولىغا ئۆتۈپ دەۋر قىلىپ يۈرىدىغان ۋاپاسىز نەرسىكى، ئۇنى ھېچكىممۇ مەڭگۈلۈك مۈلۈككە ئايلاندۇرالمايدۇ. يەيمەن دەپ يەپ كېتەلمەيدۇ، ئۆلسە گۆرىگە ئەكېتەلمەيدۇ! بايلىق ئاشۇنداق ھەممىنى قىزىقتۇرىدىغان، ھەممە كىشىنى بىھوش قىلىدىغان، ھەممىنى ئوينىتىپ، ئاخىرقى ھېسابتا ھەممىدىن قالىدىغان، ئۇزلۇكسىز دومىلاپ بىر يەردە جىم تۇرالمايدىغان شەيتان!» ھەمراھباي روبىروسىغا كەلگۈچە لاچىن دىۋانە شۇنچە ئۇزۇن خىياللارنى قىلىپ بولغانىدى.

ھەمراھبايمۇ قۇرۇق كەلمىدى: ساراڭنىڭ بىر قىلىقى ئارتۇق، دېگىنى راست ـ دە! قورسىقىنى باقالماي يۈرۈپ، لاچىن كۆتۈرۈۋالغىنى نېمىسى!؟ ئاڭلىسام، بۇ دىۋانە لاچىننى گۆش بىلەن باقارئىمىش، ئۇنداق قىلغۇچە تاپقان گۆشنى قورسىقىغا يېسىچۇ! كۆلەلمەيدىغىنىڭغا ھىجايما، يوتقانغا يېقىپ پۇت سۇن، دېگەندەك، ھالىغا بېقىپ ئىش كۆرمەي، لاچىن كۆتۈرۈش-نى كىم قويدى ئۇنىڭغا؟! ۋاي بىچارە، ھالىغا باقمىغان شۇم قۇش! ... يېقىنلاپ كەلسۇنچۇ، قېنى، كىلىشتۈرۈپ بىر مەسخىرە قىلاي! كۆڭلىدىن شۇ خىياللارنى كەچۈرگەن باي لاچىن دىۋانە ئۇدۇل كەلگەندە چىقىلدى:

— ئاشىق... قولۇڭدىكى نېمە ئۇ؟

— خۇش غوجام، لاچىن! — دېدى دىۋانە ئات ئۈستىدە تۇرغان باينىڭ كۆزىگە ئوقتەك قادىلىپ قاراپ. ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن قانداقتۇر غالىبلىق ئوت ئۇچقۇنلىرى چاچراپ تۇراتتى.

— قورسىقىغا نېمە يەيدۇ؟

— نېمە يەيدۇ دەملا؟

— ھا... ئاڭلىسام، گۆش بىلەن باقىدۇ، دەيدۇ، شۇن-داقمۇ؟ — مەسخىرە ئارىلاش كۈلگەن باي «خىنىڭ» قىلىپ دى-مىغىنى قېقىپ قويدى.

— تولا ئادەم ئىچىنى ئاغرىتىپ شۇنداق دېيىشىدۇ، لې-كىنزە، ھەر جانىنىڭ رىزقى ئۆزى بىلەن بىللە بولغاندەك، بۇ-نىڭمۇ رىزقى كېمىيىپ قالمايدۇ. خۇدانىڭ قۇتلۇق كۈنى سېخىي-لارنىڭ گۆشىنى، بېخىللارنىڭ يۈرىكىنى يەپ ئوبدان كېتىۋا-تىدۇ، تەقسىر! — دېدى دىۋانە غالىبلارچە كۈلۈپ.

ھەمراھباي غەققەدە بولدى، چاقچاقچاقا تويغانىدەك تەلاتتى. مۇشۇ سالاپىتىم بىلەن دىۋانىگە چاقچاق قىلىشىنى كىم قويىدى، ئۆزۈمنىڭ شورى، دېدى ـ دە، قاپاقلىرى سىيلىنىپ، بېشى ساڭگىلاپ كەتتى....

باي كەتكەندىن كېيىن، لاچىن دىۋانە قولىدىكى لاچىنغا قاراپ:

ئامىتىنىڭ كەلسە ئەگەر ئۇن شاپتۇلۇڭ ئۇن قاق بولۇر،
ئامىتىڭ كەتسە ئەگەر ئۇن شاپتۇلۇڭ بىر قاق بولۇر،
ئوتتۇرىسىنى ھەرە يەپ چۆرىسى قاسقان بولۇر....

دۇ يەنە بىر نېمىلەرنى دەپ بوكۇلداپ يىراقلاپ كەتتى.

......

جەڭدە مەغلۇپ بولغان سەركەردە ئوردىسىغا قانداق مەيۈس قايتقان بولسا، لاچىن دىۋانىدىن ئازار يېگەن ھەمراھباي شەھەرگە شۇنداق قايتتى. دىۋانىنىڭ بىر سۆزى «بېخىلنىڭ يۈرىكىنى يەيدۇ.» دېگىنى ئۇنىڭ يۈرىكىگە سانجىلىپ قالغانىدى. بۇ سۆز يولبويى خۇددى زەھەرلىك خەنجەردەك ئازاب سالدى. ئۆزىنىڭ بېخىل ئىكەنلىكىنى ھېچقاچان ئېتىراپ قىلمايدىغان، ئەمما ئېتىراپ قىلمىغانلىقىنى بىلىدىغان بۇ باي بۇ سۆزنىڭ ئازابى بارغانسېرى ئېغىرلىشىۋاتقانلىقىنى ئويلاپ، يۈرىكى ئاغرىپ، بىئارام بولغان ھالدا، شەھەرگە قانداق كېلىپ قالغانلىقىنى سەزمەي قالدى.

ئات شەھەردىكى ھويلا دەرۋازىسى ئالدىدا توختىغاندىلا، ئېسىگە كەلگەن باي ئاتتىن چۈشتى ـ دە، چولۇۋۇرنى چاكارغا

ئۇتقۇزۇپ، كانتورغا كىردى. كانتوردا ئىش بېجىرگۈچى مامۇتـ
بېگىم ۋە بىرنەچچە بوغالتىر، ھېسابـچىلار خـۇددى ئېتىكاپتا
ئولتۇرغان زاھىتلاردەك، باش كۆتۈرمەي، ھېساب ـ كىتاب قىـ
لىپ، چوت سوقۇپ ئولتۇراتتى.

ـــ قانداقراق، بۇگۈن نېمە بولدى؟ ـــ دېـدى ئۇ كانـ
تورغا كىرىپلا مـامۇتبەگكە جىـددىي سوئال نـەزەرى بىـلەن
قاراپ.

ئۇنىڭ بۇ سوئال نەزەرىدە، مـامۇتبەگنى «نېمە ئۇچۇن
بۈگۈن ئەتىگەنلىكتەيولىورۇق سوراپ سالامغا بارمىدىڭ.»دەيـ
دىغان ئەيىبلەش ۋە ئاچچىقلاشتەك مەنە بار ئىدى. مامۇتبەگ
ئۆزىنى بېسىۋېلىپ، تەمكىن قىياپەتتە ئاستا جاۋاب بەردى:

ـــ ئەتىـگەن ماڭاي دەپ تۇرۇشۇمغا ئابدۇكـېرىم بىلەن
ئانىسى تاجىگۇل خېنىم يولۇمنى توستى، يەنە بىرنەچچە مەـ
ھەللە ئـاقسـاقـاللىرىمۇ بىللە كېلىشكەنىـكەن. شـۇلار بىلەن
سۆزلىشىمەن، دەپ، سالامغا بارالماي قالدىم. ئـۇلارنى تېخى
سىلىنىڭ ئالدىلىرىدىلا يولغا سالدىم. ـــ دېدى ئۇ بۈگۈن سا-
لامغا بارالمىغانلىقىنىڭ سەۋەبىنى چۈشەندۈرۈپ.

ـــ نېمە دەيدىكەن ئۇلار؟

ـــ يەنە ئۈچ ئاي رەھىم قىلىپ توختاپ بەرسە، دەيدۇ.

ـــ سودىدىن يېنىۋاپتۇمۇ؟

ـــ يېنىۋالىدىغان گەپنى قىلمىدى،ئەمما بىللە كەلگەن
شەھەر ئاقساقاللىرى يالۋۇرۇپ سالا قىلىشتى.

ـــ ئۇلار نېمە دەيدىكەن!

ـــ يەنە بىرنەچچـە ۋاقىت توختاپ بەرسە، ئـىلاجىسىنى
قىلساق، دەيدۇ.

— يەنىچۇ؟

— قاراپ تۇرۇپ بىر ئادەمنىڭ ئۆيـۋاقىنى ساتتۇرۇپ، ماكانسىز قىلىۋېتىش ياخشى بولماسمىكىن، دېيىشتى.

— ھىم!... — باينىڭ قوشۇمىسى تـۈرۈلدى. ئۇنىڭ چىرايى ئاچچىق دورا ئىچكەن ئاغرىقنىڭ چىرايىدىنمۇ بەتتەررەك تۇتۇلغانىدى.

بۇ ئىش ھەمراھباي ئۇزۇندىن كۆڭۈل بۆلۈۋاتقان مۇھىم ئىشلاردىن بىرى ئىدى. ئـەگەر بۇ ئىش ئۇنىڭ دېگەن يېرىدىن چىقسا، باي ئۇچۇن نۇر ئۈستىگە نۇر بولاتتى. ئەپسۇسكى، كاجلاشقاندەك، بىردەم ئۇنداق، بىردەم مۇنداق كاشىلا چىقىۋاتقانلىقى ئۈچۈن باينىڭ چىرايى تۇتۇلغانىدى.

ئەسلىدە، ھەمـراھباينىڭ رەستىدىكى دۇكان - ئۆيلىرى يېنىدا ئابدۇكېرىم ئىسىملىك بىر بالىنىڭ ئىككى ئېغىزلىق ئاتا مىراس دۇكـان - ئۆيى بـار ئـىدى. ھەمراھباي مەزكۇر دۇكان - ئۆيلەرنى قولغا كىرگۈزۈپ، ئانچە - مۇنچە رېمونت قىلىپلا، بۇيانقى دۇكانلىرىغا ئوخـشاش تىللا مېۋىلەيدىغان مېۋىلىك دۇكانغا ئايلاندۇرۇۋېلىشنى ئۇزۇندىن كۆزلەپ كېلەتتى. بەختكە يارىشا، ئابدۇكېرىمنىڭ ئاتىسى ئۆلدى، ھازىدار چاغدا بىرئـاز قەرزدار بولۇپ قالغان ئابدۇكېرىمگە باينىڭ رەھـىم قىلغۇسى كېلىپ قالدى - دە، ئىسكىلاتتىن 100 تەڭگىلىك مال بېرىپ، تىجارەت يولى بىلەن قەرزدىن قۇتۇلۇشقا يول كۆرسەتتى، نەتىجىدە، بايدىن ئالغان مـال ئۆتمەس ماتادەك سېتىلماي زىيان قىلىپ، ئىلگىرىكى قەرزنى تۆلەشنىڭ ئورنىغا، كۆتۈرەلمىسەڭ ساڭگىلىتىۋال، دېگەندەك، بايغا قـەرزدار بولۇپ قالدى. ئايلار قاتلىنىپ يىل ئۆتتى. باينىڭ ئادەملىرى قەرزنى

قستاشقا باشلىدى. ئامالسىز قالغان ئابدۇكېرىم ئاخىر دۇ-
كان - ئۆينى ساتماقچى بولدى. ئۇنىڭ ئانىسى سېتىشقا رازى
بولمايتتى. قولۇم - قوشنىلارمۇ ساتماسلىققا سالا قىلىپ، پۇل
راسلاپ،قەرزنى ئۈزۈشكە ئەقىل كۆرسەتتى. تاجىگۈل خېنىم سەھە-
رادىكى ئۇرۇق - تۇغقانلىرىدىن پەيغەمبەر ئۆتىنىسى قىلىپ،
پۇل تېپىپ كەلمەكچى بولدى. بۇنىڭ ئۈچۈن ئازراق ۋاقىت
كېتەتتى. شۇ سەۋەبتىن، تاجىگۈل خېنىم بىرنەچچە ئاقساقال
پېشىۋالارنى باشلاپ، باينىڭ ئالدىغا رەھىم قىلىپ، يەنە ئاز-
راق ۋاقىت توختاپ بېرىشنى ئىلتىجا قىلىپ كىلىشكەندى. ئۇ-
لارنىڭ كەلگەنلىكى دەل شۇ سودىنىڭ بۇزۇلغانلىقىدىن دېرەك
بېرەتتى. بۇنى سەزگەن باينىڭ ئەرۋاھى قىرىق گەز ئۆرلەپ
كەتتى. ئۇ ئاچچىق بىلەن «ھىم» دەپ بىر ئاز تۇرۇۋالغاندىن
كېيىن، بىردىنلا قايناپ سۆزلەشكە باشلىدى:

— ماڭا پۇل كېرەك! مەن پۇل بىلەن ئۆزە تۇرىدىغان
ئادەم، پۇل كېرەك! — دېدى ئۇ ئەسەبىيلىك بىلەن شالىنى
چېچىپ، ئۇنىڭ چىرايلىرى غەزەپتىن ئاقىرىپ، لەۋلىرى
تىترەيتتى، ئۇنىڭ ئاچچىق ئاۋازىدىن دەپتەر كۆرۈۋاتقان
بوغالتىرلارمۇ چۆچۈپ كەتكەندى، — ئۇنداق سالاگەر
ئاقساقاللارغا ئېيتىپ قويۇڭلار: يېگەن نېنىم بەدىنىمگە سىڭ-
سۇن، مورامدىن تۈتۈن چىقىپ تۇرسۇن دېسە، مېنىڭ
ئىشىمغا ئارىلاشمىسۇن! ماڭا پۇل كېرەك، قۇرۇق سالانىڭ
لازىمى يوق. بۈگۈندىن - ئەتىگە پۇلنى تاپشۇرسۇن، تاپشۇ-
رالمىسا، دۇكان - ئۆيلەر ماڭا ھېساب، قالغان ئىشلارنى ئۆ-
زۈم ئۇقىشىۋالىمەن! — كانتور ئىچى سوغۇق سۇ قۇيغان قا-
زاندەك جىمجىت بولۇپ كەتتى، ماۋۇتبەگ باشلىق ھەممە

ئادەم چوڭقۇرراق ـ نەپەس ئېلىشقىمۇ پېتىنالماي، جىم ئولتۇرۇشاتتى، باينىڭ ئاچچىقى تېخى بېسىلمىغانىدى. — خۇمسىلار، ئۇنداق سالاسىنى ئېشەك بازىرىغا ئاپارسۇن! بەندىگە رەھىم قىلىش خۇدانىڭ ئىشى، مېنىڭ ئىشىم ئەمەس!... ئۇنىڭغا ئۇنداق، بۇنىڭغا مۇنداق رەھىم قىلغىلى تۇرسام، مەندە بايلىق تۇرامدۇ! بوغۇز يېمىسە قوي سەمىرىمدۇ، ئابدۇكېرىمدەك نان قېپىلارنى يېمىسەم .... — باي نېمە ئۈچۈنكى، سۆزىنىڭ ئاخىرىنى تۈگۈرۈك بىلەن قۇلت قىلىپ يۇتۇۋەتتى، مۇنداق بولۇشىغا ئاتچى مۇھەممەتخاننىڭ سالام قىلىپ كىرىشى سەۋەب بولغانىدى

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، قاچان كەلدىڭلا! — دېدى باي ئاتچىغا قاراپ ئېچىلىپ.

— كېچە تاڭغا يېقىن كەلگەنىدۇق.

— تىنچ ـ ئامان يەتتىڭلىمۇ؟ — باي خۇددى كۆكسىنى كەڭ ئىسكەنىلىكىنى نامايان قىلماقچى بولغانىدەك، مال توغرۇلۇق سۆز ئاچماي، ئاتچىنىڭ لاداقتا تىنچ ـ ئامان يەتكەنلىكىنىلا تىلغا ئېلىپ ئەھۋال سورىدى. ئاتچى يانچۇقىدىن لاداقتا ئاپىرىپ تاپشۇرۇلغان مالنىڭ ھۆججىتىنى چىقىرىپ، بايغا سۇنغاندىن كېيىن، كەينىگە ئىككى قەدەم چېكىنىپ قول قوشتۇرۇپ تۇردى. ھەمىراھباي ھۆججەتكە كۆز يۈگۈرتۈپ، بىردىنلا ئۆزگەردى، بۇلۇتلۇق ئاسماندەك تەرى تۇتۇلغان ھالدا ئاتچىغا قاراپ:

— ھۆججەتتە ئىككى تېگىق مال كەم يېزىلىپتۇغۇ؟ — دېدى ئۇ ھەيران بولغان قىياپەتتە.

— خۇش، مايمۇن كۆۋرۈكتە① بىر ئات تېيىلىپ دومى

① لاداق يولىدىكى موز كۆۋرۈك.

لاپ كەتكەنىدى، — دېدى ئاتچى ئوڭايسىزلانغان هالدا يەرـ
گە قاراپ.

— ئات دومىلىسا، مال دومىلىمىغاندۇ!؟

— خوش تەقسىر، مال ئاتنىڭ ئۇستىدە تېڭىقلىق ئىدى.

— نېمىشقا دومىلايدۇ؟!

— بۇنىڭغا نېمە دېسەك بولاركىن، بەندىچىلىكتە! — ئاتچى ئوڭايسىزلانغان هالدا جاۋاب بېرەتتى، — مايمۇن كۆۋرۈكى دېگەن يوغان يوتامچىلىك كېلىدىغان مۇز كۆۋرۈك، مايمۇنمۇ ئۆتەلمەيدۇ، دېسەك لاپ كەتمەيدۇ. شۇنداق يەردىن ئات ـ ئۇلاغ ئۆتكەندە، پۇتى تېيىلىپ كەتمەيدۇ، دېگىلى بولمايدىكەن، ھەممىسى خۇدانىڭ ئىرادىسى، بەندە ئاجىز كېلىدىكەنمىز!

— ئات ـ ئۇلاغقۇ جېنى بار نەرسە، ماقۇل تېيىلىپ كەتسۇن، مال نېمىشقا تېيىلىدۇ!؟ گەپ مۇشۇ يەردە!

ھەمراھباي تېيىلىپ دومىلاپ كەتكەن ئاتنىڭ ئۇچىسىدىكى مالنىڭمۇ تەڭ دومىلايدىغانلىقىغا ئەقلى يېتىپ، چۈشىنىپ تۇرسىمۇ، ئۆزىگە بولغان زىياننىڭ ئاچچىقىدا چۈشەنمەسكە سېلىپ سۆزلەيتتى. تەتۈر بولسىمۇ، باي سۆزلىسۇن، دېگەننى چۈشىنىدىغان كىشىلەر گەپ قىلماستىن شۈك تۇرۇشاتتى. باي يەنە ئۆزى چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى:

— ھېلىمۇ ياخشى ئىككى تاي گىلەم ياكى يىپەك دومىلىماستىن، 30 دانە ئاق كىگىز دومىلاپتۇ. خۇنى چوڭ گەپ ئەمەس، جىق بولسا 30 سەر تەڭگە!

— شۇنداق باي، دومىلاپ كەتكەن ئاتنى ماڭغۇچە يېگىمىلاردىن 65 سەر تەڭگىگە ئالغانىدىم، قازاغا رىزا دەپ

تۇردۇق، بەندىچىلىكتە! — دېدى ئاتچى باينى ئۇگشالدى، دەپ خاتا مۆلچەرلەپ، لېكىن باي ئۇگشالمىغانىدى.
— ماڭا دوق قىلماڭلار، مەن كۆتۈرەلمەيمەن، ماڭا ئېغىر كېلىدۇ! — دېدى باي بىردىنلا مۆگۈپ، ئىككى مەگزى يېڭى ياقىقان ناندەك كۆبچىپ چىقتى.
— يوغسۇ، ھەرگىز دوق قىلمىدىم.
— خىيالىڭلىدا، 65 سەرگە ئالغان ئېتىم دومىلىغان يەردە، سېنىڭ 30 پارچە جەينىماز كىگىزدىك قانچىلىك ئىش. دېمەكچى بولۇۋاتىسىلەر! شۇنداقمۇ؟ لېكىن مەن ھەممىنى بىلىپ تۇرۇۋاتىمەن. بىر قاراش بىلەن يۈرىكىڭلىدىكىنى بىلىۋالالمايدىغان بولسام، مەن مۇنداق بولالمايتتىم، مۇھەممەتخان، كالاڭلىنى سىلىكۋېتىپ، راۋۇرۇس سۆزلەڭلا. جۇما! — دېگەن باي ئاتچىغا ياۋۇزلارچە قادىلىپ قارىۋېتىپ، ئاۋازىنى سەل پەسەيتكەن ھالدا داۋام قىلدى، — 30 پارچە كىگىز كەشمىرگە يەتسە، قانچىلىك پايدا قىلىدۇ. بىلەمسىلە؟ ئۇنى ئۇ يەردە پايدىسىغا چىقىرىپ سېتىپ، پۇلىغا مال ئېلىپ، بۇيان كەلسەك، بۇ يەردە قانچىلىك پايدا قىلىدۇ؟ بۇنىڭ ھېساباتى ئۆزى بىلەن بىللە، بۇنى بىلىپ قويۇڭلا! ئاز مال ئەمەس ئۇ، ئاتنى پەش قىلسام،باي رازى بولۇپ كېتەمدىكىن، دەيدىغان كەم خىيالدىمۇ بولماڭلا! ئات سىلىڭگە ھېساب. مال ماڭا ھېساب. لىللا بولسۇن دېسەڭلا، يوقالغان مالنىڭ بىر پايدىسى بىلەن تۆلىشىڭلار كېرەك، ئىككى پايدىنى قوشسام ھەرقاچان ۋابال بولىدى، دېيىشىڭلار مۇمكىن، قانداق دېيىشما! — باي ئاغزىدىن چىققان سۆزنى مەجبۇرىي ماقۇل قىلدۇرماقچى بولغاندەك، ئاتچىنىڭ كۆزىگە قادىلىپ قاراپ تۇراتتى. ئاتچى

بولسا، ئۇنىڭ زوراۋانلىق بىلەن بولغان بىزەڭ قاراشلىرىدىن بىزار بولغاندەك، كۆزىنى ئەپقېچىپ يەرگە قارىۋالغانىدى.

باينىڭ ئىنساپ قىلىپ، ئاتچىغا ئۇۋالچىلىق سالمايدىغان خىيالى قىزىق ئىدى. 30 پارچە كىگىز كەشىرگە بىرىپ بىرگە بىر پايدا قىلسا، 60 پارچە بولاتتى. 60 كىگىزنىڭ پۇلىغا مال ئېلىپ قەشقەرگە ئەكەلسە، كەم دېگەندە، يەنە بىرگە بىر پايدا قوشۇلۇپ، 120 پارچە كىگىز بولۇشى چوقۇم ئىدى، دېمەك، باينىڭ دوملاپ كېتىپ، قازاغا ئۇچرىغان 30 پارچە كىگىزنى بىر پايدىسى بىلەن قوشۇپ، 60 پارچە كىگىز تۆلىتىۋالماقچى بولغانلىقى ئىنساپ قىلغانلىقى، شۇنداقلا، كىشىگە ئۇۋالچىلىق سالمىغانلىقى بولۇپ ھېسابلىناتتى. بۇ نېمىدېگەن چوڭ ئىنساپ قىلغانلىق ــ ھە!؟

ئاتچى بولسا، ئات بىلەن مالنىڭ دوملاپ كېتىشى ئىككىمىزگە تەڭ كەلگەن قازا. ماڭا چوڭراق، بايغا كىچىكرەك كەلگەن بۇ قازاغا ھەر ئىككى تەرەپ رىزا بولۇپ كېتەيلى، دېمەكچى بولاتتى، بۇ خىيال ئەقلىغە سىغاتتى، شۇڭا ئۇ، باينىڭ ئىنساپ قىلىشىنى تىلەپ:

ــ رەھىم قىلسىلا، ئىلتىپات قىلارلا! ــ دەپ يالۋۇردى.

ــ رەھىم قىلىش خۇدانىڭ قولىدىن كېلىدۇ، مېنىڭ قولۇمدىن كەلمەيدۇ. ماڭا تۆلەيدىغاننى تۆلىۋېتىپ، يىغلاشنى خۇداغا يىغلاڭلا. ماقۇلما، شۇنداق بولسۇن! ــ دېدى ئۇ ئاتچىدىن يۈز ئۆرۈگەندەك بۇ تەرەپكە تولغىنىپ.

ــ مايمۇن كۆۋرۈكى دېگەن لاداق يولىدىكى پېلىسىرات

دېسىلە! — دېدى ئاتچىبايغا قاراپ. ئۇنىڭ قاراشلىرىدىن بايىقى يەنە بىر قېتىم ئىنساپقا دالالەت قىلماقچى بولغانلىقى چىقىپ تۇراتتى، ئۇنىڭ ئاۋازى يىغا ئولاشقاندەك، تەسىرلىك ئاڭلىناتتى، — ئۇ كۆۋرۈكتىن خۇدايىم ئۆز پاناھىدا ساقلاپ ئۆتكۈزمىسە بەندە ئۆتكۈزەلمەيدۇ. ئات دومىلامدۇ، مەن دومىلامدىمەن، ھەممىسى خۇدانىڭ ئىلكىدىكى ئىش. ئۇ يەردە يېرىلغان بىر تاغ بار، كەڭلىكى ئىككى غۇلاچ كېلىدىغان ئاراچ — ھاڭدىن خالىستان دەرياسىنىڭ سۈيى خۇددى ملتىقنىڭ ئوقىدەك ئېتىلىپ ئاقىدۇ. قارايدىغان بولساق، بىز تۇرغان يەردىن 15 غۇلاچ تەكتىدە ئېقىۋاتقان سۇ قاپقارا بولۇپ، ئەجەل ئىلاھىدەك سۈرلۈك كۆرۈنىدۇ. خۇدانىڭ ئىرادىسى بىلەن شۇ يەردە بىر مۇز كۆۋرۈك بار. يوغانلىقى چوڭ بولسا ئادەمنىڭ بېلىدەك كېلەر، مانا شۇ كۆۋرۈكتىن ئۆتمەي ئامال يوق. ئالدى بىلەن ئاتچى بېرىپ پالتا بىلەن چاناپ، پۇت تېيىلمايدىغان قىلىپ، تاختايدەك تەكشىلەيمىز، ئاندىن ئۇلاغلار بىر - بىرلەپ ئۆتىدۇ. ئات، تۆگە، ئېشەكلەرنىڭمۇ جېنى تاتلىق بولىدىكەن، كۆۋرۈكتىن ئۆتكۈچە پۇتلىرى تىترەك، پاقالچاقلىرى دىرىلداپ كېتىدۇ. ئۇ يەرگە ھەممە ئادەم خۇدا، تەۋەككۇل دەپ ئۆتمەي ئامال يوق. قايسى ئۇلاغ ئۆتۈپ كېتىدۇ، قايسى دومىلايدۇ، خۇدايىم ئۆزى بىلىدۇ. بەندە دېگەن ئاجىز كېلىدىكەنمىز، شۇنداق يەردە دومىلاپ كەتكەن ئىشنى قازا دەپ تونۇمساق، قانداق بولار! مۇسۇلمانچىلىقتا توغرا كېلەرمۇ!؟

— بەللى ... گەپ بار ئىكەن - دە! — دېدى باي زەردە بىلەن ھەجىيىپ، — مەن مالنى لاداققا يەتكۈزۈپ بارىدىغانغا كىرا قىلغان، بۇ گېپىم توغرىدۇ؟

— توغرا!
— ئۇنداق بولسا يەنە نېمە گەپ!
— نېمە گەپ؟! — ئاتچى قادىلىپ تۇرۇپ جاۋابلاشتى، — سىلىنىڭ مالىنغۇ مەن تۆلىگۈدەكمەن، ماقۇل، مېنىڭ ئېتىمنى كىم تۆلەيدۇ؟
— ئاتچى ئۆزىنىڭ شورىدىن كۆرە!
— سىلىچۇ؟
— مەن ئاتچىدىن كۆرمەمدىمەن!
— مانا قىزىق....
— مانا قىزىق؟! قېنى، قەيىرى قىزىق ئىكەن؟!
— جىمى يېرى قىزىق! — دېدى ئاتچى ئىشەنچ ۋە غالىب كۆز قاراش بىلەن بايغا ئاچچىق چەكچىيىپ، — سىلىچە بولغاندا، مېنىڭ ئېتىم دومىلاۋاتقاندا، ئېتىمنى توختىتىپ سىلىنىڭ مالىنى يېشىۋالسام بوپتىكەن - دە!
— ئۇنداق تەرەپلىرىنى ئۆزۈڭلا بىلىسلە!
— تايىنلىق كىراغا بەرگەن 30 ئات مالنى مۇھەممەتخان ئاتچى دەرياغا تۆكۈۋېتىپ كەپتۇ دېمەملا، قارا تۆھمەتنى بىر يولىلا تۆلەپ تۈگىشەي!
— ئاغزىڭلىنى چايقىۋېتىپ سۆزلەڭلا!
— ئاغزىم چايقاقلىق، پاكىستاندىن ئالغاچ كەلگەن بىر تاغار مىسۋاكتا تازىلاپ كەلگەن، مەن خۇش بولاي، ھېلىقى گەپنى بىر دېسىلە!
ئاتچىنىڭ پىلىموتنىڭ ئوقىدەك، تەگكەن يەرنى مازدەك تېتىپ تاشلايدىغان ئورۇنلۇق سۆزلىرى باينى پەسكويىغا چۈشۈرۈپ قويغا-

— توغرا!

— ئۇنداق بولسا يەنە نېمە گەپ!

— نېمە گەپ؟! — ئاتچى قادىلىپ تۇرۇپ جاۋابلاشتى، — سىلىنىڭ مالىڭىز مەن تۆلىگۈدەكمەن، ماقۇل، مېنىڭ ئېتىمنى كىم تۆلەيدۇ؟

— ئاتچى ئۆزىنىڭ شورىدىن كۆرە!

— سىلىچۇ؟

— مەن ئاتچىدىن كۆرمەمدىمەن!

— مانا قىزىق....

— مانا قىزىق؟! قېنى، قەيىرى قىزىق ئىكەن؟!

— جىمى يېرى قىزىق! — دېدى ئاتچى ئىشەنچ ۋە غالىب كۆز قاراش بىلەن بايغا ئاچچىق چەكچىيىپ، — سىلىچە بولغاندا، مېنىڭ ئېتىم دومىلاۋاتقاندا، ئېتىمنى توختىتىپ سىلىنىڭ مالىنى يېشىۋالسام بوپتىكەن - دە!

— ئۇنداق تەرەپلىرىنى ئۆزۈڭلا بىلىسىلە!

— تايىنلىق كىراغا بەرگەن 30 ئات مالنى مۇھەممەتخان ئاتچى دەرياغا تۆكۈۋېتىپ كەپتۇ دېمەملا، قارا تۆھمەتنى بىر يولىلا تۆلەپ تۈگىشەي!

— ئاغزىڭلىنى چايقىۋېتىپ سۆزلەڭلا!

— ئاغزىم چايقاقلىق، پاكىستاندىن ئالغاچ كەلگەن بىر تاغار مىسۋاكتا تازىلاپ كەلگەن، مەن خۇش بولاي، ھېلىقى گەپنى بىر دېسىلە!

ئاتچىنىڭ پىلموتىنىڭ ئوقىدەك، تەگكەن يەرنى مازدەك تېتىپ تاشلايدىغان ئورۇنلۇق سۆزلىرى باينى پەسكويىغا چۈشۈرۈپ قويغا-

ىسدى، شۇڭا ئۇ، ئاتچىدىن قۇتۇلۇپ كېتىشنى ئويلاندى ـ دە، ئادەملىرىگە:

ــ ماۋۇ بىرنىمىنى كۆزۈمدىن يوقىتىڭلار! ــ دەپ ئاچـ چىق توۋلىدى.

مامۇتبەگ بىلەن يەنە بىرنـەچچە كىشى دەررۇ ئوتتۇرىـ غا چۈشتى ـ دە، سالا ـ سۇلۇ قىلىپ، ياغلىما سۆزلەر بىلەن مۇـ ھەممەتخان ئاتچىنى تاشقىرىغا باشلاپ چىقىپ كەتتى. بـاينىڭ ئادەملىرىمۇ باينىڭ سۆزى يولسىز ئىكەنلىكىنى چـۈشىنىپ تۇـ راتتى، ئەمما باينىڭ ئـالدىدا يـۈزتـۇرا بـىرنـىمە دېگىلى بولمايدىغانلىقىنى بىلگەنلىكتىن، «يۈرسىلە، تاشقىرىغا چىـ قىپ سۆزلىشىمىز» دېگەندەك ئەملەش سۆزلەر بىلەن ئـاتچىنى ئېلىپ ماڭدى، ئاچچىقى بېسىلمىغان ئاتچى تاكى دەرۋازىدىن چىققانغا قەدەر چاڭىلداپ سۆزلەيتتى:

ــ بـىرنىمە دېگەن قانداق گـەپ ئۇ! ھـەركىم ئۆزىگە تۇشلۇق ئادەم، باي بولسا ئۆزىگە!...

ئاتچىنىڭ ئاچچىق ۋە ھەققانىي سۆزلىرى نـىشانىغا قاـ دالغان خەنجەردەك باينىڭ يـۈرىكىگە تارس ـ تـارس قىلىپ سانجىلاتتى. دەرمانسىزلانـغان باي ئۆزىنى ئورۇندۇققا تاشلىـ دى. ئۇنى قـانداقتۇر بـىر خىل قـارا تـەر باسقانىدى. قورـ سىقىنى بوشىتىۋېلىش ئۈچۈنمۇ يـاكى ھېرىپ كـەتكەنلىكىنىمۇ ئۇزۇن «ئۇھ» تارتتى. ئۇنىڭ ئـاغزىدىن خۇددى يـەل قاچقان كامىردەك، كوسۇلداپ چىققان ئاچچىق دۇتتا ساقال ـ بۇرۇتـ لىرى ئۈچۈپ تۇراتتى. ئۇ ئاستا قول ياغلىقىنى چىقىرىپ پېشاـ نىسىدىكى تەرنى سۈرتتى. كېيىن ئۈستەل ئـۈستىدە سەل نېرىـ راقتا تۇرغان يەلپۈگۈچكە قول ئۇزارتقاچ «مۇنداقمۇ ئۇششۇقـ

لۇق بولامدۇ!...» دەپ ئەلەم بىلەن غوڭشۇپ قويدى. ئۇنىڭ چۈشەنچىسىدىكى «ئۇششۇقلۇق» ئەمەلىيەتتە، ئۆزىنىڭ يولسىز-لىقىغا قارشى چىققان مۇھەممەتخان ئاتچىنىڭ ھەققانىي سۆزلە-رى ئىدى، لېكىن ئۇ، زوراۋانلىققا تايىنىپ، ھەققانىي سۆز قىلغانىنى ئۇششۇقلۇق قىلدى، دەۋاتقان بولسىمۇ، ئىككىنچى بىر تەرەپتىن، دىلى رەنجىگەندەك بولۇپ، يولسىزلىق قىلىش-قا شۇقەدەر زور كۈچ سەرپ بولىدىغانلىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلاتتى.

تاشقىرىدىن ماموتبەگ قايتىپ كىردى. ئۇ بىرنەچچە يېگى مېھمان باشلاپ كىرگەنىدى. ئاتچى چىقىپ كەتكەن تەرەپكە غەزەپ بىلەن قاراپ، پەرىشان ئولتۇرغان باي يېگى كىشىلەرنى كۆرۈش بىلەنلا ئۆز خىسلىتى بويىچە گويا ھېچ ئىش بولمىغاندەك، خاتىرجەم قىياپەتكە ئۆزگىرىپ قارشى ئالدى.

موللا ساۋۇت خەلپەت، ئىمىنئاخۇن خەلپەت، ھېلىمىدىن داموللا، مۇسەييىپ داموللا قاتارلىق بىرقانچە كىشىدىن تەر-كىب تاپقان ئىمانە توپلاش ھەيئىتى سالام بېرىپ ئەھۋال سو-راشقاندىن كېيىن، ئۆز مۇددىئالىرىدىن سۆز ئاچتى. ھەمراھ-باي قۇلاق سىلىپ تەپسىلىي ئاڭلاپ چىققاندىن كېيىن، چىرا-يىغا خۇشلۇق، لەۋلىرىگە مەسخىرە تۈس ئالغان غەلىتە قىيا-پەتتە سۆزگە كىرىشتى:

— ناھايىتى ئوبدان ئىش بوپتۇ، ئوبدان كېلىـشىپلا! — دېدى ئۇ سالماق تەلەپپۇز قىلىپ، ھەربىر سۆز گويا ئۇنىڭ غوچۇرلاپ تۇرغان چىش ئارىلىرىدىن چىقىۋاتـقاندەك، غەلىتە تۈيغۇدا دان - دان ئاڭلىناتتى، ئۇ سۆزىنى

داۋاملاشتۇردى، ــ داموللا ئابدۇقادىرنىڭ قىلىشۋاتقان ئىشلى-رىنى يىپىدىن ـ يىڭنىسىغىچە ئاڭلاپ تۇرۇۋاتىمەن، غەللە سان-دۇقلىرى تەڭگە ـ تىللاغا توشۇپ كەتكەنلىكىنى، بىرمۇنچە يېتىم ـ يېسىرلارنى بىر يەرگە جەم قىلىپ، بېشىنى سىيلاپ، ھالى-دىن خەۋەر ئېلىشۋاتقانلىقلىرىنى ئاڭلىدىم. بۇ دېگەن ئۇلۇغ ئىش، ناھايىتى كاتتا ئىش! مۇنداق ئۇلۇغ ئىشلار قېنى كىم-نىڭ قولىدىن كەپتۇ! مېنىڭ قولۇمدىن كەلدىما. ياق، مۇنداق ئۇلۇغ ئىشلار ساندۇقلىرى پۇلغا توشۇپ ـ تېشىپ كەتكەنلەر-نىڭ قولىدىن كەلمىسە، باشقا ھەرقانداق كىشىنىڭ قولىدىن كەلمەيدۇ. بۇ بەك ياخشى ئىش بوپتۇ. مەن بۇنى قوللاي-مەن، ئاۋادا، ھەرقانداق كىشى كېلىپ، مەيلى نىتەي كېلىپ بۇ ئىش قانداق بوپتۇ، دەپ مەندىن سوراپ قالسا، مەن ھېچ ئىككىلەنمەستىن، ناھايىتى ياخشى ئىش بوپتۇ، دەپ جاۋاب بېرىمەن، شۇنداق ئەمەسمۇ!...

ــ سىلىدەك بىر زاتنىڭ مۇنداق تونۇشقا كېلىپ، ياخ-شى باھا بەرگەنلىرى، ھېسداشلىق قىلغانلىرى تەشەككۇرغا ئەرزىيدۇ، ــ دېدى موللا ساۋۇت خەلپەت سالاماقلىق بىلەن سۆزلەپ، ــ باشتا بۇ ئىش كىچىككىنە باشلانغانىدى، با-را ـ بارا چوڭلاپ، بۈگۈنكى ھالەتكە كەلدى. يېتىملەرنىڭ سانى ئاشتى. مۇناسىپ ھالدا خىراجەت كۆپەيدى. بىر ئادەم-نىڭ قۇۋۋىتى چەكلىك بولىدىكەن، بۇنداق ئۇلۇغ خىزمەتكە پۈتۈن يۇرت، پۈتۈن مىللەت تەڭ قول سالغاندا، ئاندىن رو-ناق تاپتۇرغىلى بولىدىغانلىقى ئەمەلىيەتتىن ئىسپاتلاندى. داموللامنىڭ يەنە بىر مەتبۇئات تەسىس قىلىپ، نەشرىئەپكار ئىشلىرىنى يولغا قويۇش خىيالىمۇ بۇنىڭ ئىچىدە. ئاخىر

بامەسلىھەت، پۈتۈن يۇرت، پۈتۈن مىللەتنى خەيرىيەت ئىشىغا دالالەت قىلىش قارارىغا كېلىپ. ئىئانە توپلاش ھەيئىتى تەسىس قىلدۇق. جامائەت ئۆز ھىممەتلىرىنى ئايىماپ قالمىدى. ھەر كىم ئۆزىگە يارىشا ئاتىغان ـ تاپقانلىرىنى ئىئانە قىلىشتى. بۈگۈن مۇشۇ ۋەجىدىن ئۆزلىرىگە كەلگەندۇق.

ـــ كېلىشكەنلىرى ياخشى بوپتۇ، ناھايىتى ياخشى بوپتۇ! ـــ دېدى باي ئۇستى ـ ئۇستىگە تەكرارلاپ. بۇ ئۆتنىڭ مەسىلىگە قانداق جاۋاب بېرىش توغرىسىدا بىر قارارغا كېلەلمەيۋاتقانلىقىنىڭ ئىپادىسى ئىدى.

ـــ شۇنداق، بۇ ئىش يۇرتنىڭ خەلقنىڭ ئىستىقبالىغا ئالاقىدار بولغىنى ئۈچۈن ھەرقايسىلىرىنىڭ ھىممەتلىرىگە سېغىنىپ كەلدۇق.

ـــ بايا ئېيتتىمغۇ، كېلىشكەنلىرى ناھايىتى ياخشى بوپتۇ. مەن بەك خۇرسەن بولدۇم. ھېلى دېگەندەك، ھەرقانداق كىشى كېلىپ مەندىن بۇ ئىش قانداق بوپتۇ، دەپ سوراپ قالسا، ناھايىتى ياخشى ئىش بوپتۇ، دەپ جاۋاب قىلىمەن. ھىممىتىمنى ھەرگىز ئايىماپ قالمايمەن. قانداق، شۇنچىلىك سۆزلەشسەك بولار!

ـــ خەلقنى ئويغىتىش، يۇرتىمىزغا مەرىپەت چىراغلىرى يېقىش زامانىنىڭ تەقەززاسى. بۇ ئىشقا ساخاۋەت، خەيرىيەت قوللىرىنى سۇنۇش زور ساۋابلىق ئىش...

ـــ بىلىمەن، ساۋاب بولىدىغانلىقىنى چۈشىنىمەن، موللا ساۋۇت. ئوبدان چۈشىنىمەن، ناھايىتى ياخشى ئىش بۇ!

ھەمراھباينىڭ سۆزلىرىدىن بۇ ئىشقا تۇتقان سوغۇق پوزىتسىيىسى مانامەن، دەپ كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ھەرقانداق ھاراقەتنىڭمۇ بۇ مۇزنى ئېرىتەلمەيدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن خەلپەتلەر ئۆزئارا كۆز ئۇچراشتۇرغاندىن كېيىن، قايتماقچى بولدى.

— ئەمسە، بىز مۇشۇنچىلىك ئولتۇرايلى! — دېدى ھېلىمدىن خەلپەت دەس ئورنىدىن تۇرۇپ.

— ناھايىتى ياخشى، ناھايىتى ياخشى! — دېگەن باي بىر تەرەپتىن يانچۇقىغا قول سېلىپ، — توختاڭلار، مېنىڭ قۇرۇق ياندۇرغۇم كەلمەيۋاتىدۇ. قاتاردىن قالغۇچە خاتادىن قال، دەپتىكەن، ماۋۇنى ئالغاچ كېتىپ، داموللا ئابدۇقادىرغا مەندىن جىق سالام ئېيتىڭلار. ھېلىقى گەپ يەنە ئىز ـ جايىدا، كىمكى كېلىپ مەندىن سوراپ قالسا، بېرىدىغان جاۋابىم يەنە شۇ ھېلى ئېيتقاندەك، جۇما! — دېدى باي ئىشانچىلەرگە قولىنى سۇنۇپ. ئۇنىڭ ئۆردەكنىڭ ئالقىنىدەك كۆرۈنىدىغان دىقماق ئالقىنىدا ئىككى سەر كۈمۈش تەڭگە يالتىراپ تۇراتتى.

— ھىممەتلىرىگە رەھمەت! — خەلپەتلەر پىسەنت قىلماستىن قايرىلىپ ماڭدى.

— ھاي... ھاي... ماۋۇنى...، — باي ئۇندەرگەندەك قىلىپ توۋلاپ قويدى، خەلپەتلەر قاراپمۇ قويماستىن چىقىپ كېتىشتى. باينىڭ قولىقىغا «رەھمەت، تېگىل بولدى» دېگەندەك سۆزلەر ئاڭلانغاندەك بولدى. ئۇ تاتىرىپ كەتكەنىدى...

— خاپامنى قوزغاپ... — دېدى باي ئىشانچىلەر چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، ئالسىرىنىق بولۇپ، ئاندىن ئاستا ئولتۇرۇپ غوتۇلدىدى، — قېپىدىغان ئابدالنىڭ خۇرجۇنىغا زىيان،

ماڭا نېمە! شۇنداق ئەمەسما!؟ مۇنداق ئابداللارنى ئىككىنچى كۆزۈم كۆرمىسۇن! بۇلار خەلقنى ئويغىتىمىز، دېمىسىمۇ، شەھەر ئىچىدىلا ئىككى يۈزگە يېقىن مەسچىت، مەدرىس، خانىقالار بار، مەزىنلەر ھەر كۈنى تاڭ سەھەردە «ئاللاھۇ ئەكبەر» دەپ ئەزان ئېيتىپ ئويغىتىدۇ. بىز مۆمىن ـ مۇسۇلمان بەندىلەرگە شۇ كۇپايە قىلمامدۇ!...

كانتور ئىچىدە ئولتۇرۇشقان بوغالتىرلار ۋە باشقا ئادەملەر بولسۇن، غوت ـ غوت بايناللغا مىنىپ ماڭغان يولۇچىدەك، ئامالسىزلىقتا غىڭ قىلماستىن، باينىڭ غوتۇلدىشىنى ئۇزۇنغىچە ئاڭلاشتى.

ئون ئۈچىنچى باب

ئويغىنىش

ئەۋلادلىرىڭلارنى باشقا بىر زامان
ئۈچۈن تەلىم ئېتىڭلار، چۈنكى، ئۇلار
سىلەر ياشىغان زاماندىن باشقا بىر
زاماندا ياشىماق ئۈچۈن دۇنياغا كەلگەندۇر.

(«مەفتاھۇل ئەدەب» كىرىش سۆز)

يىرىم ئەسىردىن بۇيان، شەھەرنىڭ مەركىزى كوچىلىرىدىن بىرى — بەشئىرىق مەھەللىسىدە قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان لايىپەشتاق مەدرىسى بۈگۈن بىردىنلا جانلىنىپ، قاينام-تاشقىنلىق ئەمگەك مەيدانىغا ئايلاندى. شۇ كۈنكى خالىس ئەمگەككە قاتنىشىپ ئىشلەۋاتقان ئادەمنىڭ كۆپلۈكىدە، مەدرىسە ئىچى خۇددى ھەيۋەتلىك دەريادەك شاۋقۇنلايتتى. ئۇ يەردە تەرگە پىشىپ ئىشلەۋاتقانلار ئىچىدە ئاپئاق ساقال بوۋايلار، ئوتتۇرا ياشلىقلار، ئەمدىلەتىن بۇرۇتى خەت تارتقان ياش تالىپلار ۋە ئۇششاق باللارمۇ بولۇپ،

ھەر كىم قۇربى يەتكەن بىر ئىشتا ئالدىراش ئىشلەيتتى. بەزەنلەر كىسەك يوٌتكەيتتى، بەزەنلەر تىزىغىچە لاي كىچىپ لاي ئېتەتتى، بەزەنلەر زەمبىلدە لاي توشۇيتتى. بەزەنلەر ئەندۇۋا ئۇيىنتىپ سوٌۋاقچىلىق قىلسا، بەزەنلەر لاي پىشۇرۇپ كاكىل قىلىپ، سوٌۋاقچىلارغا سۇنۇپ بىرەتتى. «ھە... چاپسان بول، ئىلدام ماڭ!...» دېگەندەك ھەيدەكچى سوٌزلەرنىڭ كوٌپ-لۇكىدىن كوٌتۇرۇلگەن ۋاڭ-چۇڭدا گويا بىر ئەزىم دەريا شاۋقۇنى ھاسىل بولۇپ، كىشىنى ھەيران قالدۇراتتى.

— نېمە بوپتۇ؟ — بىر دېھقان مەدرىسە سەيناسىدىكى ئەمگەك قاينىمىنى كوٌرۇپ ھەيران بولغان ھالدا، كېتىۋاتقان يولىدىن توختاپ، سۇ توشۇۋاتقان بىر كىشىدىن سورىدى، — بۇزۇلغان، يىقىلغان جايلىرىنى ياساپ قويماقچى بولۇشتىڭلار-مۇ، ياخشى ئىشقۇ؟ بۇ مەدرىسىنى مەرھۇم ئابدۇرازاق خوجىنىڭ ئوغلى موللا ئابدۇرۇسۇل خوجا ياساتقانىدى. ئاز كەم 60 يىل بولغانىدۇ، كونىراپ كەتكەنىدى، ساۋابلىق ئىش بوپتۇ!...

— ئۇنداق تەرىپىمۇ بار، مۇھىمى، مەكتەپ ئاچقىلى ياساۋاتىمىز.

— مەكتەپ!؟ — تېخىمۇ ھەيران بولۇپ كوٌزلىرى ئېچىلغان دېھقان سوراشنى داۋاملاشتۇردى، — قانداق مەكتەپ؟

— ئابدۇقادىر داموللام مۇشۇ يەردە مەكتەپ ئاچماقچى!

— نېمە! ئابدۇقادىر دامولام...

ئىشەكتىن سەكرەپ چۈشكەن دېھقان ئۇندەرەپ ئىشەكنى تام تۈۋىگە ئاپىرىپ باغلىغاندىن كېيىن، بىسمىللا ئېيتىپ مەدرىس ئىچىگە كىردى. ئۇ ھاياجانلانغانىدى: داموللام

باشلىغانلىكى ئىش ساۋابلىق. مانا قارىمامدىغان بىرىنچىدىن، كونىراپ ياتقان مەدرىس بىر ئوبدان ياسىلىپ قالىدىكەن؛ ئىككىنچىدىن، مەكتەپ بولۇپ پەرزەنتلىرىمىز ئوقۇيدىكەن. ساۋاب بۇنىڭدىن ئۇلۇغ بولامدا!؟ بۇ ئىشتا بىرەر كىشىمۇ يۈتـ كەپ، بىرەر كاكىل لاي مىجىپ بەرسەك تۈگىسەك ساۋاب بولارا... دەپ ئويلانغان دېھقان بارغان پېتى بىر زەمبىلنىڭ بىر بېشىنى تۇتۇپ لاي توشۇدى. زەمبىلنىڭ ئىككىنچى بېشىنى تۇتقان ئوتتۇرا ياشلىق بىر ئادەم ئۇنىڭغا نۇرغۇن سۆزلەرنى قىلىپ بەردى:

— داموللام مەكتەپ ئاچماقچى بولۇپ، مۇشۇ مەدرىسنىڭ ئورنىنى لايىق كۆرۈپتىكەن، شۇ باھانىدە ياسىلىپ قالىدىغان بولدى. بۇ ئىشتا قۇتلۇق ھاجىمۇ بار. بارغاندا كۆرىمىز. مەن كۆرسىتىپ قوياي، جۇزا، داموللام بىلەن ئىككىسى لاي مىجىپ، سۇۋاقچىلارنىڭ يېنىدا ئىشلەۋاتىدۇ، — ئۇ ئادەم قايناپ تۇرغان بۇلاقتەك گەپنى - گەپكە ئۇلاپ سۆزلەيتتى، — بىكار تۇرغان مەدرىسە مەكتەپ بولۇپ قالسا، ياخشى ئەمەسمۇ! بۇ مەكتەپ كونا موللام مەكتەپلىرىگە ئوخشىمايدىكەن، باللار پارتىدا ئولتۇرۇپ قارا تاختىغا خەت يېزىپ ئوقۇيدىكەن، ئىمان ئىسلام ئوقۇغاندىن تاشقىرى، ھۆسن خەت، ھېساب دەرسلىرىمۇ ئوقۇيدىكەن. باللار خەت ساۋاتلىق بولۇپ، سەككىزنى سەككىزگە قوشۇپ 16 بولدى، دېگۈدەك بولۇپ قالىمۇ، ياخشى ئىشقۇ! شۇنداق ئەمەسما؟ يەنە كېلىپ، بۇ مەكتەپتە باللارنى ئۇرمايدۇ، كونا مەكتەپلەرگە ئوخشاش، ھاۋا تاپان قىلىدىغان، كىشىك كۆتۈرگۈزۈپ ئۇرىدىغان زەنجىر پالاق، ئاسما تانا يوق. بۇ تېخىمۇ ياخشى ئەمەسما!...

ھەمراھىدىن نۇرغۇن ئەھۋاللارنى ئاڭلىغان دېھقان گويا ئىچكى دۇنياسىدا باھار مەۋسۇمى باشلانغاندەك، يوپيورۇق، يىللىق كەيپىيات پەيدا بولغانلىقىنى ھېس قىلاتتى. ئۇلار زەمبىلدىكى لايىنى ئۆي ئىچىگە (سىنىپ قىلىشقا تەييارلاۋاتقان چوڭراق ئۆيگە) ئەكىرىپ، ئىلگىرىكى لاي دۆۋىسىگە ئىرغىتىپ تۆككەندىن كېيىن، ھەمراھى كۆز ئىشارىتى ئارقىلىق، پەشلىرىنى قىستۇرۇپ، يەڭلىرىنى شىمايلاپ سۇۋاقچىغا كاكىل سۇنۇپ بېرىۋاتقان ئابدۇقادىر داموللا بىلەن لاي چۆرىسىدە لاي مۇجۇپ كاكىل تەييارلاۋاتقان قۇتلۇق ھاجىمنى كۆرسەتتى.

كاتتا ئۆلىما ـ ئالىملارنىڭمۇ لاي مۇجۇپ، كاكىل سۇنۇشتەك قارا ئىشلارنى قىلىۋاتقانلىقىغا ھەيران قالغان دېھقان مېھنەت دۇنياسىدىكى ھەقىقىي باراۋەرلىكنىڭ نامايان بولغانلىقىنى بۈگۈن تۇنجى قېتىم كۆرگەندەك بولدى ـ دە، چەكسىز ھاياجانلاندى....

خالىسانە ئەمگەك ھەپتە داۋام قىلدى. يىگىرمە ئەسىردىن ئارتۇق قوتۇرۇپ تۇرغان لايپەشتاق مەدرىسى بىردىنلا ئەسىرى سائادەت مەكتىپىگە ئايلىنىپ، مىسلى جەننەت تۈسىگە كىرگەندى. دەسلەپ قۇرۇلغاندىلا، باشقا مەدرىسە ـ خانىقالارغا ئوخشاش، پەشتاقلىرى پىششىق خىشتىن قۇرۇلمىغان، مۇنارلىرى سىر بىرىپ زىننەتلەنمىگەنلىكتىن،«لايپەشتاق» دەپ ئاتالغان بۇ مەدرىس، زىننەت كىيىمدە ئەمەس، بىلىمدە، دېگەندەك، ئۆز قوينىدا بىرنەچچە سىنىپلىق مەكتەپ بىنا بولۇش بىلەن ھەممىدىن ئۆز، ھەممىدىن كۆركەم تۈسكە كىرىپ، تىللاردا داستان بولۇشقا باشلىدى.

بۇ مەكتەپنىڭ شۆھرىتى شەھەر، يېزا ـ سەھرالارنى

زدانزىلىگە كەلتۈرۈۋەتتى. لايپەشتاق مەدرىسىدە ئابدۇقادىر داموللام يېڭىچە مەكتەپ ئېچىپتۇ، دېگەن خۇش خەۋەرنى ئاڭلىغان ئاما ئۆز پەرزەنتلىرىنى بەس - بەس بىلەن باشلاپ كېلىپ ئوقۇشقا كىرگۈزدى. يېزا - سەھرا مەكتەپلىرىدە ئادەتلىنىپ كەتكەن قاتمال ئوقۇتۇش ئۇسۇلىدا ياشلىق ئۆمرى زايە بولۇپ، ئوقۇشتىن بىزار بولغان پەرزەنتلەر بۇ مەكتەپكە كىرىش بىلەن بىر تەرەپتىن، ئىمان ئىسلام، ئاقايىت زۆرۈرىيە دەرسلىرى ئوقۇسا، يەنە بىر تەرەپتىن،«ۋەتەننى سۆيمەن»، «ھەببۇل ۋەتەن مىنەل ئىمان» دېگەندەك تۇراقلىق سۆز-ئىبارىلەردىن ئىنشا يېزىپ، ھۆسن خەت مەشق قىلىدىغان، كەررە يادلاپ، تۆت ئەمەل ھېسابلىرىغا ئىشلەيدىغان، شېئىر ئوقۇپ، دېكلاماتسىيە ئېيتىدىغان، بەدەن تەربىيە مەشغۇلاتى قىلىپ، بەدەن چېنىقتۇرىدىغان كۆڭۈللۈك ئوقۇش پۇرسىتىگە ئىگە بولدى. بۇ شارائىت ئۇلارنى چەكسىز خۇرسەن قىلغانىدى. ھەر بىر بالا گويا ئۆزىنى جەننەت راھىتىنى كۆرۈش نېسىپ بولغان بۇلبۇلدەك ھېس قىلىشىپ، قىزغىن سايرىشاتتى. ئوقۇتۇش تەرتىپىدىكى ھەربىر يېڭى مەزمۇنلارغا قىزىقىش ۋە ئىنتىلىش بىلەن روھىي ئۇرغۇپ، تىرىشىپ ئوقۇشاتتى.

خەلق ئاممىسىمۇ بۇ مەكتەپتىن رازى ئىدى. ئۇلار مەرىپەت سىمۋولى، ئويغىنىش دەۋرىنىڭ مەشئىلى بولۇپ نۇر چاچقان لايپەشتاق مەكتىپىگە كېلىپ، ئۆز پەرزەنتلىرىنىڭ جەننەت قۇشلىرىدەك خۇش ناۋا سايراپ، قىزغىن ئوقۇۋاتقانلىقىنى، ئومۇمەن، بۇ مەكتەپتىن چاقناپ تۇرغان يېڭىلىق ۋە تەرەققىياتقا ئىنتىلىشتەك جۇشقۇن كەيپىياتنى ئۆز كۆزلىرى بىلەن كۆرۈپ، مەمنۇن بولغان ھالدا كۆزلىرىگە ئىسسىق ياش

ئالاتتى، ئۇستى ــ ئۇستىگە مىننەتدارلىق بىلدۈرەتتى.

× ×

قىردىنداشلار تۇر ئەمدى،
پۈتۈن جاھان ئويغاندى.
قۇتلۇلۇشقا قۇللۇقتىن ــ
مەردۇ مەيدان ئويغاندى.

پۈتۈن جاھان ئويغاندى،
پۈتۈن ئىنسان ئويغاندى.
ياتما يىمىز، دەپ غەپلەتتەـــ
يەر ۋە ئاسمان ئويغاندى.

«ئــويغان» دېگەن بــۇ شېــئىرنــى ئۇستاز ھاجى قۇتلۇق شەۋقى يېڭىلا ئۆگەتكەندى. ئوقۇغۇچىلار ئاسانلا ھېبزى قىلىپ، زېھنگە ئېلىۋالدى. شۇنداق بولسىمۇ، قۇتلۇق ھاجىم سىنىپتىــ كى باللارنى ئىككىگە ئايرىپ، بەسلەشتۈرۈش ئۇســۇلىدا جانــ لاندۇرۇپ، بىرنــەچچە قېتىم تەكرارلاتقاندىن كېيىن، بىرلەشتۈــ رۈپ ئوقۇۋاتاتتى، شــۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلارنىڭ ئاۋازى دەرسخاــ نىنى كۆتۈرۈپ تاشلىغۇدەك دەرىجىدە چاڭقى ۋە كۈچلۈك جاراڭــ لاپ، مەدرىس ھــويلىسى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى مۇھىتنى تىتــ رىتىپ، لەرزىگە كەلتۈرگەندى.

ئابدۇقادىر داموللام دەل شۇ قىزغىن مەنزىرە ئۈستىگە كىــ رىپ كەلدى. مەكتەپ يولغا قويۇلغان، ئوقۇتۇش مەسئۇلىيىتى

قۇتلۇق ھاجى باشلىق بىرقانچە يارقىن مەرپەتچىلەر زىمىسگە تاپشۇرۇلغان بولسىمۇ، يەنە ئۆزى كۆندە دېگۈدەك كېلىپ، كۆزدىن كەچۈرۈپ تۇراتتى.

داموللام ھويلىدا بىرئاز توختاپ، جانلىق ۋە مۇكەممەل ئېيتىلىۋاتقان شېئىرغا قۇلاق سالدى. ئۇنىڭ ۋۇجۇدى جۇغۇلداپ تىترەيتتى، ئۇ ھازىر ئۆزىنى ئېگىز شارقىراتمىدىن شارقىراپ چۈشۈۋاتقان مەرپەت دەرياسىنىڭ كىشىنى لەرزىگە سالىدىغان تەسىرلىك شاۋقۇنى ئىچىدە ھاياجانلىنىپ تۇرغاندەك ھېس قىلاتتى، «ياﺋاللا ... ياھەزرەت! ...» دىدى ئۇ پۈتكۈل ۋۇجۇدىنى قاپلىغان تەسىراتنى بېسىپ تۇرالماي. ئۇ ئاستا قەدەم تاشلاپ، سىنىپ تەرەپكە ماڭدى. بالىلارنىڭ يۇمران ۋە زىل ئاۋازىدىن ھاسىل بولغان قانداقتۇر بىر خىل مەنىۋى قۇدرەت ئۇنى ئۆزىگە تارتىپ تۇراتتى.

داموللام سىنىپ ئىچىگە كىرگەندە، شېئىر تېخى تامام بولمىغانىدى. بىر ـ بىرىدىن چىرايلىق قارىقۇمچاق بالىلار چۇرقىراپ شېئىر ئوقۇۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ زېرەكلىكتىن يالتىراپ تۇرغان نۇرلۇق پېشانىلىرى، قارا مونچاقتەك چاقناپ تۇرغان ئۈمىدۋار ئوتلۇق كۆزلىرى ھەرقانداق كىشىنىڭ ھەستىلىكىنى كەلتۈرەتتى. داموللام ھاياجان ئىچىدە تاكى شېئىر ئېيتىلىپ تامام بولغانغا قەدەر قاراپ تۇردى.

ـــ سالام ئۇستاز، سىزگە ھۆرمەت يوللايمىز!

شېئىر تامام بولۇش بىلەن چاۋۇشنىڭ① قوماندىسى ئاستىدا پۈتۈن ئوقۇغۇچى بىر چوقان بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ، ئابدۇقادىر داموللىغا ھۆرمەت بىلدۈردى. بالىلارنىڭ ئوتلۇق كۆز-

① چاۋۇش ـــ سىنىپ بېشى.

لىرىدىن قاندافتۇر چوڭقۇر مىننەتدارلىق نۇرلىرى چاقناپ تۇراتتى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ئولتۇرۇڭلار، ئولتۇرۇڭلار! — باللار كۆرسەتكەن ئېھتىرامدىن تولۇق رازى بولغان داموللا مەمنۇن بولۇپ سۆزلەيتتى، — ھەربىرىڭلار بىردىن قىزىلگۈل، بىردىن پەرىشتە، ياخشى ئوقۇڭلار، ئوقۇپ چوڭ بولغاندا، ۋەتەن، مىللەت ئۈچۈن خىزمەت قىلىڭلار!

— لەببەي ئۇستاز!

باللارنىڭ بىردەك ۋارقىرىغان جوغلۇق ئاۋازى دەرسخانىنى كۆتۈرۈۋەتكىلى قىل قالدى. داموللا رازى بولغان ھالدا، قۇتلۇق شەۋقىگە قاراپ كۈلۈمسىرەپ قويىدى. ئۇنىڭ بۇ قاراشلىرىدىن: «رەھمەت سىزگە قۇتلۇق شەۋقى، مەكتەپنى ياخشى بولغا قويۇۋاتىسىز، باللارغا ئوبدان تەربىيە بېرىۋاتىسىز، سىزنىڭ خىزمىتىڭىز ئۈچۈمەيدۇ، مەڭگۈ ئۈچمەيدۇ!» دېگەندەك مەنىلەر چىقىپ تۇراتتى. قۇتلۇقشەۋقىمۇ مەمنۇنھالدا، داموللامغا قاراپ يېقىملىق كۈلۈمسىرەيتتى. ئۇنىڭ كۆزلىرىدىمۇ مەنىلىق ئوت ئۇچقۇنلىرى چاچراپ تۇراتتى. ئىككى مەرىپەتچى ئۆزئارا كۆز ئۇچراشتۇرۇش ئارقىلىق دىدارلىشىۋالغاندىن كېيىن، قۇتلۇق شەۋقى ئوقۇغۇچىلار تەرەپكە بۇرۇلۇپ بىر ئوقۇغۇچىنى چاقىردى:

— تۇردى موللاق!

— لەببەي ئۇستاز! — يوغان باش، يۇمىلاق يۈزلۈك، يوغان قارا كۆزلۈك بىر ئوقۇغۇچى دەس ئورنىدىن تۇرۇپ، ئۇستازنىڭ كۆزىگە مىختەك قادىلىپ تۇردى، ئۇستاز سوراشقا باشلىدى:

— ئوغلۇم جاۋاب قىل، ئىلىم تەلەپ قىلماق نېمىدۇر؟
— ئىلىم تەلەپ قىلماق — خاھ ئەر كىشى، خاھ ئايال كىشىگە پەرزدۇر، ئىلىم دۇنيا ۋە ئاخىرەتتىكى سائادەتكە بائەستۇر.
— مىللەتنىڭ خار ۋە زەبۇن بولمىقىغا بائەس① نېمىدۇر؟
— جاۋاب: ئىككى نەرسىدۇر: بىرى، جاھىللىق ۋە نادانلىقتۇر؛ ئىككىنچىسى، تەپرىقە ۋە ئىختىلاپتۇر. ھەر قەۋم، ھەر مىللەتنىڭ خار ۋە زەبۇن بولمىقىغا بائەس نادانلىق ۋە ئىتتىپاقسىزلىقتۇر.
— ئىززەت - ئابروي ۋە قۇۋۋەت نېمە بىلەن بولۇر؟
— جاۋاب: ئىلىم - مەرىپەت ۋە ئىتتىپاقلىق بىلەن بولۇر. بۇنىڭ ئۈچۈن، جانابىي ھەق بىزنى ئىتتىپاق بولۇشقا ئەمر قىلغاندۇر!
ئاقسايىت زۇرۇرىيىنى تولۇق يادلاپ بولغان تالىپلار قەيەردىن سوئال چىقىرىلغان بولسا، شۇ يەردىن سۆزدەك شارقىراپ جاۋاب بېرىپ، ئۇستازلارنى قەۋەت خۇش قىلغانىدى.
— بارىكاللا، ئولتۇر ئوغلۇم!
قۇتلۇق ھاجىم يەنە بىر تالىپنى چاقىردى:
— مۇھەممەت سابىر!
— لەببەي ئۇستاز! — بويى ھەممىدىن كىچىك، مىختا ھەم قۇۋۋەت بەدەن، تۇرگۇن بىر بالا ئورنىدىن دەس تۇرۇپ، ئۇستازدىن بۇيرۇق كۈتتى.
— ئوغلۇم، سەن بىزگە دېكلاماتسىيە ئوقۇپ بەرگىن!

① بائەس — سەۋەب.

— خوپ ئۇستاز!

ئوقۇغۇچى قارا تاختا ئالدىغا چىقىپ، كۆپچىلىككە ۋە ئۇستازلارغا سالام بېرىپ، دېكلاماتسىيە ئوقۇشقا باشلىدى:

كۆرمىگىل قەشقەردى كەم، بۇ جايدا مەردانىلار ياتۇر،
ھەزرىتى سۇلتان سۇتۇق - بۇغرايى خاقانىلار ياتۇر.
خەلق ئۈچۈن قۇربان بولۇپ، دۇشمەن بىلەن قىلغان كۈرەش،
ئول شەھىدۇ قەھرىمان ئالىپ ئارسلانلار ياتۇر.
نۇر چېچىپ «قۇتادغۇبىلىك» خەلقنى قىلغان بەختىيار،
خاس يۈسۈپ ھاجىپقا ئوخشاش، ئەھلى ئىرپانلار ياتۇر.
يادىكار ئەيلەپ جاھانغا، يازدى «دىۋانى لۇغەت»،
مەھمۇدىل كاشغەر كەبى ئەھلى شەرەپ - شانلار ياتۇر.
ئەيلىگەن «شەۋقى»نى مەپتۇن ئەل ئۈچۈن نۇرلار چېچىپ،
بۇ شەھەردە كۆپلىگەن خەلق ئوغلى ئىنسانلار ياتۇر.

— بارىكاللا ئوغلۇم، بارىكاللا...

قەشقەر ئاسمىنىدا ئۈزگىچە نۇر بىلەن چاقناپ ئۆتكەن مەشھۇر مەرىپەتپەرۋەر، ئاتاقلىق نەشرىياتچى شائىر قۇتلۇق ھاجى① شەۋقىنىڭ ئۇيغۇر تارىخىدىكى پارلاق مەدەنىيەتنى بارلىققا كەلتۈرگەن قاراخانىلار سۇلتانى سۇتۇق بۇغراخان، ئۇنىڭ نەۋرىسى ئالىپ ئارسلانخان، ئۇلۇغ پەيلاسوپ شائىر

① قۇتلۇق ھاجى شەۋقى— 1876 يىلى قەشقەردە مەرىپەتپەرۋەر ئابدۇرېھىم بەگ ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. دەسلەپ قەشقەردە ئوقۇغان، كېيىن دادىسى بىلەن ھەرەمگە بېرىپ ھەج قىلغاندىن كېيىن، قاھىرىدە «جامىئۇلئەزھەر دارىلئۇلۇم»دا، ئاندىن ئىستانبۇل ئالىي ئوقۇش يۇرتىدا ۋە بۇخارادا ئوقۇپ ئالىي تەلىم تەھسىل قىلغان. يۇرتقا قايتقاندىن كېيىن، خەلقنى ئويغىتىش يولىدا ھارماي-تالماي كۈرەش قىلغان. مەرىپەتپەرۋەر، نەشرىياتچى شائىر قۇتلۇق شەۋقى 1937 - يىلى ھالالەت شېڭ شىسەي تەرىپىدىن ۋەھشىيلەرچە نابۇت قىلىنغان.

يۇسۇپ خاس ھاجىپ، ئۇلۇغ ئالىم تىلشۇناس مەھمۇت قەشقىرى قاتارلىق ئەربابلارنى، يەنە كۆپلىگەن خەلق ئوغلى قەھرىمانلارنى ئەسلىگەن بۇ مەشھۇر غەزىلنى بۈگۈن جۇشقۇن روھلۇق بىر ئوقۇغۇچىنىڭ جانلىق دېكلاماتسىيە قىلىدىن ئاڭلىغان ئابدۇقادىر داموللا چوڭقۇر تەسىرلەنگەنلىكتىن، ئۇستى-ئۇستىگە بارىكاللا ئېيتىپ، كۆزگە ئىسسىق ياش ئالدى...

ئابدۇقادىر داموللا بىلەن قۇتلۇق شەۋقى دەرسخانىدىن چىقىپ، مەدرىس دەرۋازىسىغا يەتكەندە، ئىمانە توپلاشقا كەتكەن ھەيئەتلەرنىڭ قايتىپ كېلىشىگە توغرا كەلدى. ھەيئەت ئەزالىرىنىڭ كەيپى چاغ، روھى شاد كۆرۈنەتتى.

— سەپەر قۇتلۇقتۇرا! — قۇتلۇق شەۋقى يىراقتىنلا ئەھۋال سوراپ قارشى ئالدى.

— قازى داموللام، قۇتلۇق ھاجىم دۇئا بەرگەن سەپەر قۇتسىز بولماس! — دېدى موللا ساۋۇت خەلپەت خۇش خۇي جاۋاب بېرىپ.

— خەيرىيەت، خەيرىيەت!...

موللا ساۋۇت خەلپەت باشلىق ئىمانە توپلاش ئەزالىرى يېقىنلاپ كېلىپ، بۈگۈنكى خىزمەت ئۇچۇرىدىن مەلۇمات بېرىشكە كىرىشتى.

— بۈگۈن شەھىرىمىزدە ھىممەت ئەھلىنىڭ كۆپلۈكىنى يەنە بىر مەرتىۋە كۆرۈپ كەلدۇق، — دېدى موللا ساۋۇت خەلپەت خۇشال كەيپىياتتا دوكلات بېرىپ، — بارغانلا يېرىمىزدىن قۇرۇق يانمىدۇق، لېكىن ھەمراھىبايىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ئومۇمەن سەپىرىمىز قۇتلۇق بولدى.

— بىزمۇ ھەمراھىبايدەك بېخىلنى ھېسابقا كىرگۈزمىگەن!—

دىدى قۇتلۇق شەۋقى مەسخىرىۋازلىق بىلەن كۈلۈمسىرەپ.

— بېخىللىق، نامەردلىك، ھىممەتسىزلىك، ساخاۋەتسىزلىكلەر ئاللاتائالانىڭ مەزكۇر بېخىل بايغا بەرگەن ئالىي جازاسى! — دەپ سۆزگە قوشۇلدى ئابدۇقادىر داموللا مىيىقىدا كۈلۈپ. كېيىن بىردىنلا جىددىيلىشىپ داۋام قىلدى، — ئاللا ئۇلارنى ئۆمۈر بويى يىمەي - ئىچمەي پۇل - مال توپلاشقا، توپلانغان بايلىقلارنى پولات ساندۇقلاردا، يەر ئاستى ئىسكىلاتلاردا ساقلاشقا بۇيرۇغان. ئۇنداقلار ئۆمۈرۋايەت پۇل - مالغا ھېرىس بولۇپ، شۇنىڭ كويىدا. شۇنىڭ غېمىدە، شۇنىڭ تەشۋىشلىرى ئىچىدە ئازاب چېكىپ ئۆتىدۇ. قاتتىق قوللۇق، رەھىمسىزلىك، ئىنساپسىزلىق، كاززاپلىق، زىيانكەشلىك قىلىشنى بايلىق توپلاشنىڭ ۋاستىسى قىلىپ، گۇناھلىق ئىشلارنى سادىر قىلىدۇ. ئاللا يەنە ئۇ پىخسىق - بېخىللارغا بايلىق بەرگەندە، ئاۋۋال ئۇلارنى ھىممەت - ساخاۋەتتىن مەھرۇم قىلىپ، ئاندىن بايلىق بەرگەن، شۇل سەۋەبتىن، ئۇلار ئۆز بايلىقىنى خەير - ساخاۋەتكە ئۆمۈر بويى سەرپ قىلمايدۇ، ھەم قىلالمايدۇ، ھەتتا ئاتا - بوۋىسىدىن مىراس قالغان كونا ئۆيلەرنى يېڭىلاپ قويۇش، مورا - ئوچاقلارنى تام مەشكە ئۆزگەرتىپ قويۇشقىمۇ ھىممەت قىلماي ئالەمدىن ئۆتىدۇ. ئەپسۇسلىنارلىق يېرى شۇكى، ئۇلار يەنە بىرمۇنچە بايلىقنى ئالتۇن - كۈمۈشكە ئايلاندۇرۇپ يەرگە كۆمۈپ ياكى تاملارغا قىستۇرۇپ يوشۇرىدۇ. ھالى ياخشىراق چاغلاردا ۋەسىيەت قالدۇرۇشقا كۆڭلى قويمايدۇ. تۇيۇقسىز سەكراتقا چۈشكەندە، رەۋاندىن قېلىپ، ۋەسىيەت قالدۇرۇشقا ھالى قالمايدۇ. شۇ تەقلىدتە ئۇنىڭ يوشۇرغان ئالتۇن - كۈمۈشلىرى ئىز - دېرەكسىز غايىب بولىدۇ. ئەل ۋە يۇرتقا مەن-

پەئىمتى تەگمىگەن بۇ بايلىقتىن مىننەتدار بولغۇدەك بىرەر ئادەم چىقمايدۇ. ئۆز پۈشتىمىدىن بولغان ۋارىسلارمۇ ئاتىمىز تاپقان بايلىق قەيەرگە كەتكەندۇ، دەپ نەپرەت ئوقۇيدۇ. ھاسىل كالام، ئۇلار ئىنسانلارنىڭ لەنەت ۋە نەپرەتلىرى ئاستىدا دەپنە قىلىنىدۇ. بۇ ئاللانىڭ ئۇلارغا بەرگەن جازاسى بولماي نېمە! — داموللام بىر ئاز توختىۋېلىپ يەنە، — بېخىلىق - بېخىللار يەنە بىر ھېسابتا ئوغرى - قاراقچىغا بايلىق توپلىغۇچى، جىنايى قىلمىشلارغا سەرمايە سالغۇچىدۇر. ئۇلارنىڭ مال - دۇنياسى ئىسكىلاتلاردا تۇرۇپ، ئوغرىلارغا ئولجا بولىدۇ ياكى يوللاردا قاراقچىلار تەرىپىدىن بۇلاڭ - تالاڭ قىلىنىدۇ ۋە ياكى ھاكىمىيەت بېشىغا چىقىۋالغان تىتەي - ئامباللارغا ئوخشاش سىياسىي قاراقچىلار تەرىپىدىن ئولجا ھېسابىدا مۇسادىر قىلىنىدۇ، ۋە ياكى چەت ئەل مۇخالىپەتچىلىرىنىڭ قولىغا غەنىيمەت چۈشىدۇ، بۇ بىر خىل مەنزىرە؛ يەنە بىرى، ئۆز ۋارىسلىرىنى پۈتمەس - تۈگىمەس تالاش - تارتىش، جېدەل - ماجىرالارغا سېلىپ، ئۇلارنى جىنايەت سادىر قىلىشتەك تەۋەككۇلچىلىككە باشلايدۇ. قېنى، بۇنىڭدىن باشقا يەنە قانداق ئوبدان ئاقىۋەت بولسۇن! ئىسسىت، ئىسسىت! ئۇلارنىڭ جېنىغا ۋاي!...

ئابدۇقادىر داموللامنىڭ سۆزلىرىدىن قاتتىق تەسىرلەنگەن ھاجى قۇتلۇق شەۋقى، موللا ساۋۇت خەلپەت، ئىمىنئاخۇن خەلپەت قاتارلىقلار ھەممەتىسىز بېخىللارغا نىسبەتەن لەنەت - نەپرەت ئوقۇماقتا ئىدى. داموللام سۆزىنى يەنە داۋاملاشتۇردى:

— ئاللانىڭ ئىككى ئالەملىك جازاسىغا ئۇچرىغان ھەممەتىسىز بېخىللار ناھايىتى ئاز، چۈنكى، ئاللا ئىنسانلار ئىبرەت

ئالسۇن ئۇچۇن ئۇلارنى شۇنداق ئاز ياراتقان. بۇنىڭ ئەك-سىچە، ھەممەت ئەھلى ناھايىتى كۆپ، شۇنىڭ ئۈچۈن، تارىخ قاراڭغۇلۇقتىن - يورۇقلۇققا، بەدەۋىيەتتىن - مەدەنىيەتكە، قالاقلىقتىن - تەرەققىياتقا، قاباھەتتىن - گۈزەللىككە قاراپ راۋاج تاپقان. تەبىئەت دۇنياسىنىڭ پۈتمەس - تۈگىمەس بايلىقلىرى ھەممەتلىك ئىنسانلارنىڭ مېھنەتچان قوللىرى ئارقىلىق، دۇنيانىڭ گۈزەللىكى ئۈچۈن سەرپ قىلىنغان، شۇ-نىڭ ئۈچۈن، بۈگۈنكى گۈزەل دۇنيا مەۋجۇتتۇر. دۇنيا ئۆز يولى بىلەن تەرەققىياتقا، گۈزەللىككە قاراپ مېڭىۋېرىدۇ. ئاز ساندىكى نىيىتى پاسىق، پىخسىق بېخىللار توسۇيمىز دەپمۇ توسۇپ كېتەلمەيدۇ. بەس، مەسىلەكداشلىرىم، قېرىنداشلىرىم، بىزنىڭ قىلىۋاتقان ۋە قىلماقچى بولغان ئىشلىرىمىزمۇ دۇنيانىڭ تەرەققىياتى، گۈزەللىكى ئۈچۈندۇر، ئەپ-سۇسكى! ... — دېدى داموللام ئۇزۇن «ئۇھ» تار-تىپ، — ئەپسۇسكى، قىلىۋاتقان ئىشلىرىمىز تولىمۇ چەكلىك-تۇر. مەدرىسلەردىكى ئىسلاھات پىكىرلىرىمىز تېخى ئىپتىدائىي قەدەمدە، بۇنىڭ بىلەن تەشنالىقىمىز قانمايدۇ. بىزدە يەنە يېڭىچە پەننىي مەكتەپلەر كۆپلەپ ئېچىلىشى كېرەك. ھازىرقى بىرەر يۈزدەك بالىنى تەربىيىگە ئالغانلىقىمىز يوققا قارىغان-دا يوغان ئىشتەك كۆرۈنسىمۇ، ئەمەلىي ئېھتىياجدىن قارى-غاندا، بەك كىچىك ئىشتۇر. ھازىر سەرسان - سەرگەردان باللار كوچىدىن - كوچىغا كۆپەيمەكتە. بىر قىسىم بالىلارنى مىسسىئونېرلار ئالداپ ئۆزىگە تارتىپ كېتىۋاتماقتا. موھتاجلىق ئۇلارنى شۇ تەرەپكە مايىل قىلماقتا. بۇ تولىمۇ دەھشەتلىك ۋە قورقۇنچلۇقتۇر. بۇنىڭغا سەل قارىماسلىق كېرەك. بىز ھا-

زىر خىراجەتتە قىسىلماقتىمىز، ئەئانە تولپلاش ۋاقىتلىق چارە.... بۇ چارە مەسىلىنى تۈپتىن ھەل قىلىپ كېتەلمەيدۇ. بىز خىراجەتمەنبەسىنى تېپىشىمىز لازىم، — داموللام ئىككى يانغا چايقىلىپ، سەپداشلىرىغا قاراپ بىر ئاز توختىدى، ئۇ گويا چىددىي مۇھاكىمە يۈرگۈزۈۋاتقاندەك كەسكىن كۆرۈنەتتى، — بىزدە ئۆز جايىغا سەرپ قىلىنماي ئىسراپ بولۇۋاتقان بايلىقلار كۆپ، — دېدى ئۇ كۆزلىرىدىن ئاتەش غەزەپ چاقنىتىپ، — مەسىلا، سۇلتانى سۇتۇق بۇغراخان مازىرى، يۈسۈپ قادىرخان، ئاپئاق خوجا مازىرى... بۇلارنىڭ ۋەخپە يەرلىرى، دۇكان - ئۆيلىرى بار. بۇنىڭدىن كىرىم بولغان بايلىقلار شەيخمۇتىۋەللى، غوجىزادە، شەيخزادىلەرنىڭ قورسىقىنى يوغىنىتىپ، ئۇچىسىنى كىمخاب - تەتلىلا تونلار بىلەن بېزەشكە سەرپ بولغاندىن باشقا، ئەل ۋە يۇرتقا پايدىلىق ھېچقانداق ئىشقا خىراجەت قىلىنغىنى يوق، بۇنىڭدىن باشقا، مەسچىت - جامەلەرنىڭمۇ ئۆز ئالدىغا ۋەخپىلىرى بار، ئۇنىڭدىن بولغان بىر قىسىم كىرىملەر ئۆز جايىغا سەرپ قىلىنغان بولسىمۇ، يەنە بىر قىسمى شەخسلەرنىڭ يانچۇقىغا چۈشۈپ كېتىۋاتماقتا. بىز ئۆزىمىزگە مۇشۇ تەرەپتىن مۇقىم بايلىق مەنبەسى تېپىشىمىز لازىم. شۇنداق قىلمىغۇچە بىز ھېچقانداق مەقسىتىمىزنى ۋۇجۇدقا چىقىرالمايمىز!

داموللام بۇ سۆزلەرنى گويا ئوت كەتكەن ئورمانغا ئىچىنىۋاتقان ئورمان قاراۋۇلىدەك، ئىچىنىشلىق كەيپىيات ئىچىدە تۇرۇپ داۋام قىلاتتى. بۇيانقىلارمۇ داموللامغا ئوخشاشلا ئىچىنىشلىق كەيپىياتتا ئاڭلاپ، كىملەرگىدۇر لەنەت، كىملەرگىدۇر نەپرەت بىلدۈرۈش تۇيغۇسى بىلەن ھاياجانلىناتتى. دەل شۇ

ۋاقىتتا. سىرتتىن بىر توپ ئادەم قۇيۇنىدەك ھويلىغا كىرىپ، ئۇلارنىڭ دىققىتىنى بۇزدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئۇششاق بارەسىدە باللىرىمۇ بار ئىدى.

— بىز بۇ خەقنىڭ دەردىدە كۈن كۆرەمدۇق - كۆزمەمدۇق، ھەممىشەم مۇشۇنداق قىلسا!... — توپنىڭ ئالدىدا تۇرغان بارات گۈرۈلدەك خۇددى شامال ئۆتەڭدىكى بوراندەك گۈرۈلدەپ سۆزلەشكە باشلىدى. بۈگۈن ئۇنىڭ قاتتىق غەزىپى كەلگەنىدى، ئۇ بوغۇلۇپ سۆزلىگەچكە، ئاۋازى تېخىمۇ گۈرۈلدەپ، شالاڭ سىم ساقاللىرى دىر - دىر تىترەيتتى، بويۇن تومۇرلىرى پۇلەپ قويغان ئىنچىكە ئۈچەيدەك قىر - قىر كۆرۈنەتتى، — بۇ خەق قەيەرۇ - قەيەرلەردىن كېلىپ، ئاش - تۈزىمىزنى ئىچىپ، توقاچ - شاپتۇللىرىمىزنى يەپ ھاللانغاندىن كېيىن، ساڭا نەمدى شىللىمىزگە مىنىۋېلىپ، بىزدەك ئەتسە بولامدىكەن؟! بۇنىڭغا قانداق چىداپ تۇرغىلى بولسۇن! باللىرىمىزنى، ئادەملىرىمىزنى ئالداپ كېتىۋاتىدۇ. ھېلىقى يۇسۇپ شۇېد دېگەن ئۇ خەققە مەزىن بولۇۋاپتۇ. ھەر كۈنى مىسسى① دوختۇرنىڭ يېنىدا تۇرۇۋېلىپ، قىرائەت ئوقۇغاندەك ئىنجىل ئوقۇيدىكەن. ئاخىردا، ئەيسا خۇدانىڭ قوزىسى، بىر داۋالايمىز، شىپالىقنى ئەيسادىن تىلەڭلار، دەپ سۆزلەيدىكەن! خۇدايا توۋا، دەپ ھەيران قاپتۇمەن، ۋا، يۇسۇپئاخۇن، نېمە بولۇپ كەتتىڭلار، دەپ سورىسام، ئىزا تارتماستىن «مىسسى» بولدۇم، دەپ قاراپ تۇردۇ. مۇنداقمۇ مۇسۇلمان بار ئىكەن، دەپ ھەيران قالدىم. قاراپ تۇرسام، ھەر بىر كېسەل كۆرسەتكۈچىگە بىردىن ئىنجىل بېرىدىكەن، مەنمۇ ئالدىم، لېكىن ئىنجىل كۆتۈرۈپ چىقى-

① «مىسسىئونېر» سۆزىنى خەلقلەر مېسسى دەپ ئاتايتتى.

قانلارنىڭ قولىدىكى كىتابنى قانچە پۇل دېسە، شۇنچە پۇلغا سېتىۋېلىپ، تونۇرغا تاشلاپ كۆيدۈرۈۋەردىم، لېكىن ھەرقانچە كۆيدۈرسەممۇ تۈگىمەيۋاتىدۇ. قۇرتلاپ كەتكەندەك جىق نەرسىكەنتاڭ! — باراتئاخۇن گۈركىرەپ نۇرغۇن سۆزلەپ كەتتى، ئۇنىڭ سۆزلىرىدىن شۇ ــد مىسسىئونېرلىرىغا قارشى كىشىچىلىك كەيپىيات چىقىپ تۇراتتى.

ـــ باراتئاخۇن، ئالدىرىما يىراق سۆزلەڭ، بۈگۈن قانداق ئىش بولدى. ۋەقەنىڭ ئۆزىنىلا سۆزلەپ بېقىڭا! — دېدى قۇتلۇق ھاجى ئۇنىڭغا قەدەممۇ قەدەم يېقىنلاپ.

ـــ نېمە بولماقچى ھاجىم، يەنە سۆزلىسەك يەنە شۇ، بۇ خەقنىڭ دەردىدە قورساق ئېسىلىدىغان گەپ!

ـــ قېنى، ئالدىرىما يىراق سۆزلەڭ!

ـــ سۆزلەي، سۆزلەي، — دېدى بارات قىزىشىپ، — ئۇلار بەك يامان خۇمپەرلەر ئىكەن. بىر كۈنى قارىسام، مېنى قەستلەپ قاپتۇ، ئەلپازىدىن مېنىڭ دىنىمنى ئوغرىلايدىغاندەك قىلىدۇ، قېنى، قانداق ئوغرىلايدىكىن، بىر سىناپ باقاي، دەپ ئاستا كىرسەم، ئاق پىشما، خامسېمىز كەلگەن ئېگىز بويلۇق بىر مىسسى خۇش خۇيلۇق بىلەن: كەل، باراتئاخۇن، دەپ ئالدىمغا كەلدى ۋە سەن بۈگۈن كەلدى، دەپ سۆز باشلىدى. مەن ئۇنىڭغا، ھە بۈگۈن كەلدىم، دەپ جاۋاب قىلدىم. ئاندىن ئۇ، سەن كۈندە-كۈندە كېلىدۇ، دېدى. مەن، كۈندە-كۈندە كېلىمەن، دېدىم. ئۇتېخىمۇخۇش بولۇپ، سەن كۈندە-كۈندە كېلىدۇ، بىز خۇش بولىدۇ. ئەيسا ياخشى، ئاسمانغا چىقتى، مۇھەممەت يەردە ياتتى، دېدى. شۇنداق بولدى، سىلەرنىڭ يامانلىقىڭلاردىن ئەيسا سىلەرنى

تاشلاپ، ئاسمانغا چىقىپ كەتتى، بىز ياخشى بولغىنىمىز ئۈچۈن. مۇھەممەت پەيغەمبىرىمىز بىز بىلەن يەردە بىللە ياتتى، بۇ ياخشى ئەمەسمۇ! دېدىم. بۇ گېپىمنى ئاڭلىغان مىسسىنىڭ چىرايى بۇزۇلۇپ، شىھەتتەك قېتىپلا قالدى. مەن ئۇنى ئاشۇنداق بابلاپ قويۇۋىدىم، خۇدا ھەققى غىڭ قىلالماي قالدى. مەن قوپۇپ يېنىپ چىقتىم. ئىچىمدە دەيمەنكى، ھەرقايسىڭزە، باراتئاخۇنىنىڭ دىلىدىكى ئىمانىنى ئوغرىلىماقچى بولۇشتۇڭمۇ، ئۇخلاپ چۈشۈڭ. ئىمانىنى سېتىپ، دىنىنى ئوغرىلىتىپ قويىدىغان باراتئاخۇن تېخى ئانىسىنىڭ قورسىقىدىن چۈشمىدى، دېدىم، ئۇلار ئەنە شۇنداق يامان خۇمپەرلەر ئىكەن. بۇنىڭغا نەچچە كۈنگىچە قورسىقىم ئىششىپ يۈردۈم، بۈگۈن....

— توغرا، بۈگۈنكى ئىشنى ئوبدانىراق سۆزلەپ بېرىڭگا!

— سۆزلەي، سۆزلەي، — دېدى بارات سۆزىنى بۈگۈنكى ۋەقەگە بۇراپ، — چۈشنىڭ ئالدىدا مىجەزىم يوق ئۆيدە ياتقانىدىم، چۈشتىن كېيىن، ئازراق ياخشىلانغاندەك بولۇپ، كوچىغا چىقتىم، چىقىشىمغا بىر تەرەپتىن ۋاڭ - چۇڭ قىلغان ئاۋاز ئاڭلاندى. نېمە بولغاندۇ، دەپ زەن قويۇپ قۇلاق سالسام، كىچىك بالىنىڭ يىغلىغان ئاۋازى ئاڭلىنىۋاتىدۇ، — باراتئاخۇن ئالدىرىماي سۆزلەشكە باشلىدى، كۆپچىلىك دىققەت بىلەن ئاڭلاۋاتاتتى، — مەن ئۇنداق يەردىن قالمايدىغان ئادەم، ئىككى سەكرەپ ئۆستەڭگە بېرىپ قارىسام، ھېلىقى شۋېتلارغا سېتىلغان لالما ھەسەن شۋېد دېگەن نەرسە كونسۇلنىڭ زاكون تايىقى بىلەن بىر بالىنى — مانا مۇشۇ بالىنى ئۇرغىلى تۇرۇپتۇ، — بارات يېنىدا تۇرغان بالىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ داۋام قىلدى، — كونسۇلمۇ

ياكى باشقا بىرنىمىمۇ، ئىشقىلىپ ئىككى ئورا كۆز مايمۇنغا ئوخشاش بىرنىمىلەر قاراپ كۈلۈشۈۋېتىپتۇ. بالا بولسا، تاياققا چىدىماي ۋايجان، دەپ يىغلىغىلى تۇرۇپتۇ. بۇنى كۆرۈپ ئاچچىقىم قەيەردىن كەلدىكىن، بوراندەك ئېتىلىپ بېرىپ، قولۇڭنى تارت مۇناپىق، نىمىدەپ ئۇرىسەن، ئەجنەبىنىڭ كالتىكى بىلەن ئۆز قېرىنداشلىرىڭنى ئۇرۇشقا قانداقمۇ ۋىجدانىڭ كۆتۈردى، دەپ مەيدىسىدىن ئىتتىرىۋېتىپ. بالىنى ئاجرىتىۋالدىم. بىر چاغدا كۆزىنى ياۋا كالىدەك ئالايتىپ كېلىپ، قەيەردىن كەلگەن بىر نىمىسەن، مېنىڭ ئىشىمغا ئارىلاشقۇچى بولما. دەۋاتىدۇ.بۇ يۈزسىزنىڭگېپىگە ئاچچىقىم قەيەردىن كەلدىكىن، بەدەنلىرىم جۇغۇلداپ كەتتى. ئۆزۈمنى مىڭ تەستە تۇتۇۋېلىپ، قولۇمنى كۆزىگە سانجىپ تۇرۇپ، مەن دېگەن قەشقەرنىڭ ئۆزىدىن، شەھەرنىڭ كۆزىدىن چىققان بارائتائاخۇن دېگەن ئادەم بولىمەن، بىلىپ قوي! ئۆزۈڭ كىم، قەيەردىن كەلدىڭ، قايسى ئەۋرەزدىن چىقتىڭ، كىمنىڭ يالىقىنى يالاپ، كىمنىڭ تايىقىنى قولۇڭغا ئېلىۋالدىڭ، قولۇڭدىكى چىۋىن قورۇغۇچىنى تاشلا، ھېلى بىكار، كۆرگۈلۈكۈڭنى كۆرسىتىمەن، دەپ، تايىقىنى تارتىۋېلىپ يىراققا چۆرۈۋەتتىم. ئاندىن ۋالدىرىماي نەسىھەت قىلدىم، بىزدە ئامبال بىلەن كېتەمسەن، دورغا بىلەن قالامسەن، دەيدىغان بىر گەپ بار. سەن ھەرقانداق يالاقچىلىق قىلساڭمۇ، خوجايىنلىرىڭ سېنى بىللە ئەكەتمەيدۇ، سەن يەنە بىز بىلەن قالىسەن. شۇنداق تۇرۇقلۇق، خەق ئۈچۈن ئۆز قېرىنداشلىرىڭنى ئۇرۇپ يىغلىتىشقا ئۇيالتامسەن، دەپ، ئاغزىنى تۇۋاقلاپ تاشلىدىم. ئاغزىغا تېزەك قاپلاشقاندەك، غىڭ قىلالماي تۇراتتى، ھېلىقى غىلدىرەك داموللا دېگەن

شەيتانچاق بىر يەردىن پەيدا بولۇپ، غىلدىرلاپ ئالدىمغا كېلىپ، بىئەدەپلىك قىلما، كىمنىڭ ئالدىدا تۇرۇۋاتىسەن، بىلەمسەن! جانابىمىسى ئەپەندىملەرنىڭ ئالدىدا ئۇيات بولىدۇ، دەپ، كۆزۈمگە كىرىۋالدى. مەن دېدىمكى، قۇشقۇنغا قىسىلغان تېزەكتەك، سەن قەيەردىن پەيدا بولدۇڭ. تولا مېنىڭ كۆزۈمگە كىرىۋالما، مەن هازىر ئۆزۈمنىڭ ساڭا ئوخشاش بىر توپ لالمىلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا تۇرۇۋاتقانلىقىمنى ئوبدان بىلىمەن. دېيىشىمگە، چۆرەمگە ئولاشقان خەلق پاراققىدە كۈلۈشۈپ كەتتى. ئىزا-ئاهانەتكە چىدىمىغان غىلدىرەك داموللا ئاغزىڭنى يۇم مۇرتەد! دەپ دېۋىنىپ كەلدى. ئاچچىقىمدا، مۇرتەد دېگەن ئۆزۈڭ، دەپ مەيدىسىدىن ئىتتىرىۋەتتىم. سەن بۇ مۇرتەدلىكنى داموللا چاپىنىغا ئوراپ هەرقانچە يوشۇرساڭمۇ، پۈتۈن قەشقەر ئوبدان بىلىدۇ، دېۋىدىم، ئاغزىغا بىر كومزولاچ لاي قاپلاشقاندەك، زۇۋانى تۇتۇلۇپ، گەپ قىلالماي قالدى! يەنە قاراپ تۇرسام، هېلىقى بەدرەك مەخسۇم پەيدا بولدى. غىلدىرەكتىن قۇتۇلسام، بەدرەك كەپتۇ. دېدىم، ئىچىمدە. ئۇمۇ ئوخشاشلا چاپانچىلىق قىلىپ: سەت بولىدۇ، ئاغزىڭغا بېقىپراق سۆزلە! دەپ چەكچىيىپ، ئالدىمغا چىقىۋاتامدۇ! ئۇنىڭ گەپلىرىگە بىر تۇرۇپ كۈلگۈم كەلسە، بىر تۇرۇپ ئاچچىقىم كەلدى، بارچە گۇناھ مەندە تۇرۇپ، قاپ كۆتۈرۈپ نەگە باراي، دېگەندەك، جاهاندىكى هەممە سەت ئىشنى ئۆزۈڭ قىلىپ، ماڭا نەسىھەت قىلغىلى كەلدىڭمۇ! كۆتۈر قاسقىنىڭنى، پۈتۈن سەتچىلىكنى مەخسۇم دېگەن ئىسىم بىلەن يوشۇرۇۋالسام هېچكىم بىلمەيدۇ، دەپ خام ئويلىما، هەممىنى بىلىمىز. ئىلپەتلىرىڭ ئۇچراپ قالسا، مەيدانخانىغا① كىرىپ چىلىم چېكىسەن، خەلپىتىم ئۇچراپ قالسا،

① مەيدانخانا - چىلىم بىلەن نەشە چېكىدىغان ئورۇن.

نامازخان بولۇپ جامەگە كىرسەن، ئەجنەبىنى كۆرگەندە، يالـ
غىنى يالاپ، قۇيرۇق شىپاڭشىتىپ، قىلغىلى قىلىق تـاپالـماي
قالىسەن، سېنىڭ بۇ سەت ئىشلىرىڭنىڭ زىر - زەۋەرلىرىگىچـە
بىلىمىز، پۈتۈن قەشقەر بىلىدۇ، پۈتۈن ئالەم بىلىدۇ...! دەپتىم،
ئاغزى كامادەك ئېچىلىپ، غىڭ قىلالماي قالدى.

— بالىنى نېمەدەپ ئۇرۇۋېتىسەن؟ — دېدى قۇتلۇق شەۋقى
باراتنىڭ سۆزى ئۈزۈلۈپ كەتكەنلىكتىن سوئال چىقىرىپ.

— ئويناۋاتقان بالىنى تـۇتـۇۋېلىپ ... يـاق، مـەنـمۇ
ئېنىق بىلمەيدىكەنمەن، — دېگەن بارات باللارغا قـاراپ، —
كېلىڭلار، ئالدىغىراق چىقىپ، ئۇلارنىڭ سىلەرنى نېمە سەۋەب-
تىن ئۇرغانلىقىنى ئۆزۈڭلار سۆزلەپ بېرىڭلار! — دېدى.

توپ ئىچىدىن ئىككى بالا خۇددى ئانىسىغا تارتىشقان مو-
زايدەك تېپىشىپ، تـەسلىكتە ئوتتۇرىغا چىقتى. ئۇلاردىن بىرى
باش سۆڭىكىنىڭ يوغانلىقىدىن چوڭ كىشىلەردەك كۆرۈنەتتى.
يۈزلىرىمۇ گۆشلۈك ئىدى. مونچاقتەك نۇرلۇق، قاپقارا كۆزلىرى
كىشىنىڭ مەستلىكىنى كەلتۈرەتتى. ئەمدىلا سەككىز - توققۇز ياشقا
كىرگەن بۇ بالا كىشىلەرگە خۇددى چوڭ كىشىلەردەك قارايتتى؛
يەنە بىرى، ئىسكىلىتتەك ئورۇق، ئېڭەكلىرى ئۇچلۇق، چىرايى
زەپەر رەڭدەك سېرىق كۆرۈنەتتى. ئېڭىكىنىڭ ئاستىدا يېڭىلا سا-
قـايغان چاشقان يارىسىنىڭ نارتۇقى ئاشكارا كۆرۈنۈپ تۇرات-
تى. بۇنىڭدىن ئۇنىڭ خېلى دەرىجىدە ئاچ - توق قېلىپ، ئازاب
چەككەنلىكى چىقىپ تۇراتتى.

— سەلەر قـانـداق ئـويۇن ئوينىغان؟ — ئـابدۇقادىر
داموللا ئـۇلارنىڭ بېشىنى سىلاپ تۇرۇپ مېھرىبانلىق بىلەن
سوئال قويدى.

داموللامنىڭ ئالدىدا ھېيىققان باللار نېمىدەپ جاۋاب بېرىشىنى تاپالمايۋاتقاندەك، بىر - بىرىگە قارىشىپ، گاھى تىلىنى چىقىرىشىپ تۇراتتى. قۇتلۇق شەۋقى ئوتتۇرىغا چۈشۈپ:

— سۆزلەڭلار، داموللا داداڭلارغا تارتىنماي سۆزلەپ بې- رىڭلار! — دېدى.

— بىز ناخشا ئېيتىپ ئويناۋاتاتتۇق.

— بۇلارنىڭ ئېيتىپ ئوينايدىغان بىر ناخشىسى بار، — دېدى بىر كىشى توپ ئىچىدىن سەل - پەل ئالدىغا چىقىپ، — ئۆزلىرى ئېيتىپ كۆرسەتسۇن!

ئابدۇقادىر داموللامدىن تارتىپ، نەق مەيداندىكى ھەم- مە ئادەم باللارنىڭ ئويۇنىنى كۆرۈشكە تەقەززا بولۇشتى. كۆپ- چىلىكنىڭ تەلىپى ھەم بېسىمى ئارقىسىدا ئۇلار مەشكە دەسسەپ ئوينايدىغان ئويۇنىنى كۆرسىتىشكە مەجبۇر بولغانىدى.

ئۇلار ئالدى بىلەن قاتار بولۇپ مەشكە دەسسەيتتى. ئا- دىن يۇقىرى ئاۋاز بىلەن:

بىز نوچى يىگىت،
ئېيتىمىز بېيىت،
يوقال بۇ يۇرتتىن —
ئىنگىلىز، شۋىت!...

— بېشارەت، بېشارەت! — دېدى ئابدۇقادىر داموللا ھەي- ران بولغان كۆپچىلىككە قاراپ، — باللارنىڭ ئويۇنى ئەمەلى- يەتتە دەۋرنىڭ ئىنكاسى! ئىسپاتلىنىپ تۇرۇۋېتۇكى، خەلق ئاممى- سىنىڭ ئەجنەبىيلەرگە بولغان نارازىلىقى، قارشىلىقى مانا مۇشۇ نارەسىدە باللارنىڭ ئويۇنى، پاك تىلى ئارقىلىق ئەكس

ئەتكەن! شۇنداق ئەمەسمۇ يارانلار! — داموللام بىرئاز توخ-
تىۋېلىپ يەنە داۋام قىلدى، — باللار بىزدىن جىق ئوزۇپ
كېتىپتۇ. ئۇلار بايراق كۆتۈرۈپ، سەپنىڭ ئالدىدا خىتاب
ياڭراتقان يەردە، بىز غەپلەتتە، بىخەۋەر بوپتۇمىز. ئۇلارنىڭ
شىپاخانا ئېچىش، دىن تارقىتىش ئۇسۇلى بىلەن ئەقىدە ئوغ-
رىلاش، ئاستىرتىن ئەپيۇن سېتىش يولى بىلەن خەلقىمىز-
نى زەھەرلەشتەك تاجاۋۇزكارانە ئىشلىرىغا قول قوشتۇرۇپ
قاراپ تۇرۇشىمىز توغرا كەلمەپتۇ، ئەگەر ئۇنىڭغا سۈكۈت
قىلىپ قاراپ تۇرىدىغان بولساق، كەلگۈسى ئەۋلادلىرىمىز
ئالدىدا جاۋابكارلىققا تارتىلىمىز!

داموللام نېمە ئۈچۈندۇر تىترەپ كەتتى. ئۇنى قانداق-
تۇر ئېغىر دەرد - ئەلەم ئازابلاۋاتقاندەك قىلاتتى. بىرئاز-
دىن كېيىن، ئۇ ئۆزىنى بېسىۋالغان هالدا، باللار تەرەپكە
قاراپ:

— باللار مەكتەپكە ئېلىنسۇن! — دېدى.

ئون تۆتىنچى باب

ئاچچىق خىيال، كەسكىن پىكىرلەر

«دەرد يوتۇش، ئەجەل يوتقاندىن ئېغىراق»
(خەلق سۆزى)

بىر كۈنلۈك زىچ مەشغۇلاتتىن ھارغىنلىق يەتكەن ئابدۇقادىر داموللا بىر كېچە تاتلىققىنا قېنىپ ئۇخلاپ، ئارام ئېلىشنى خالايتتى، ئەمما ئۇيقۇ تاپالمىدى، بۇ كېچە ئۇددى دولقۇنغا ئۇچرىغان قېيىقتەك، ئاچچىق خىيال دېڭىزىدا ھېلى ئۇ، ھېلى بۇ قىرغاققا سوقۇلۇپ چايقىلىپ چىقتى.

ئۇ ئەمدىلا يېتىشىغا، بۈگۈن يۈز بەرگەن مىللىي خورلۇقنىڭ ئاچچىق ئەلىمى خىيالىغا كېلەتتى ـ دە، خۇددى يىلان چېقىۋالغان ئاغرىقتەك ئازابلىنىپ ياتالمايتتى. ئەمدىلا كۆز يۇمسا، قانداقتۇر قولىغا سىم قامچا تۇتقان ئورا كۆز، مايمۇن تەلەت مەخلۇقلارنىڭ شەھەر كوچىلىرىدا ھاكاۋۇرلۇق قىلىشىپ يۈرگەنلىرى، ئۇلارنىڭ زورلۇق ـ زومبۇلۇق قىلىپ، خەلق

بېشىدا قامچا ئوينىتقانلىرى، خالىغان چاغدا، خالىغان كىشىلەرنى ئۇرۇپ - سوقۇپ خورلىغانلىرى، تىل - ھاقارەت قىلغانلىرى... كۆز ئالدىغا كەلسە، قۇلىقىدا ئەلنىڭ مۇڭ - زارى بىلەن نالە - پەريادى سايرايتتى - دە، پەقەت ئۇيقۇ تاپالمايتتى!

— «خۇدايا تووۋا!» — دېدى ئۇ تەكىيىدىن بېشىنى دەس كۆتۈرۈپ. ئۆي ئىچى تۇم قاراڭغۇ ئىدى. ئۇنىڭ پەيمانىغا تولغان دەردلىك ھاسىراشلىرى كۆل سۈيىدەك تىنىق ۋە جىمجىت ئۆيدە سۇرلۇك ئاڭلىناتتى. داموللام دېرىزىگە قارىدى. ئاسمان دېڭىزدەك سۇزۇك ئىدى، يۇلتۇزلار چاراقلاپ تۇراتتى.

«ياتتىن يات كىشىلەر - ھە! ئەجەبا، بۇ زېمىندە ئانىسىنىڭ دوپپىسى چۈشۈپ قالغاندەك، شۇنچە يىراقلاردىن تاغ ئاتلاپ، داۋان ئېشىپ كەلگىنى نېمىسى! قانداقتۇر ساپارەتخانا،① شىپاخانا ۋە باشقا سودا تورلىرى قۇرغىنى نېمىسى!؟ بۇ ئۇلارنىڭ «جاھانگىرلىك» تەبىئىتى. ئۇلار شۇ خىل ۋاستىلەر ئارقىلىق، ھوقۇق - ئىمتىيازلارغا ئىگە بولۇپ، يۇرتىمىزنىڭ بايلىقىنى بۇلاپ - تالاپ، خەلقىمىزنى قۇل قىلماقچى! ئۇلار ئازازۇلدەك، ۋەسۋەسە سېلىپ خەلقنى ئازدۇرسا، دەججالدەك نەغمە - ناۋا ياڭرىتىپ، ئەقىدە ئوغرىلىماقچى. جىننىڭ قەستى شاپتۇلدا. ئەڭ ئاخىردا، يەجۇج-مەجۇجدەك ئاستىنقى كالپۇكىدا يەر قات يەرنى، ئۈستۈنكى كالپۇكىدا يەر قات ئاسماننى سويۇپ يېمەكچى! بۇ نېمە دېگەن دەھشەتلىك سۈيىقەست - ھە! بۇنىڭغا قانداقمۇ تاقەت قىلىپ

---

① ساپارەتخانا — ئەلچىخانا.

تۇرغىلى بولسۇن!؟»

«ئەجەبا، بۇ سۈيىقەستلەر ئۇلارنىڭ ئۆز قولى بىلەن ئەمەس، بەلكى قانداقتۇر ھەسەن شۇپىد، يۈسۈپ شۇپىد دېگەنگە ئوخشاش ئۆز ئىچىمىزدىن چىققان ۋىجدانسىز مۇناپىقلارنىڭ قولى ئارقىلىق ئىشلىنىۋاتقانلىقى تېخىمۇ ئېغىر ئەلەم ئەمەسمۇ! بۇ سۈيىقەستلەر خۇددى ئەۋرەزدىن چىققان چاياندەك زەھەر سانجىپ ئازابلاۋاتسا، بۇ ئازابقا قانداقمۇ چىداپ تۇرغىلى بولسۇن! ئاھ، دەردىم، بۇ ئازاب، بۇ خورلۇقلار قاچانمۇ تۈگەر!...»

ئابدۇقادىر داموللا چەكسىز ئازاب ئوتىدا ئولتۇرۇپ، قىلدەك تولغىناتتى. ئاچچىق خىياللار خۇددى سەپكە تىزىلغان لەشكەردەك، بىر-بىرىنىڭ ئارقىدىن بىرى كېلەتتى. ئۇيقۇ پۈتۈنلەي قاچقانىدى. «قانداقمۇ قىلىشارمىز، قانداقمۇ قىلىشارمىز!...» دېدى ئۇ دەردلىك ئۈزۈن ئۇھ تارتىپ. ئۇنىڭ دەردى ھەقىقەتەن ئېغىر ئىدى. يۇرت غېمى، مىللەتنىڭ تەقدىرى توغرىسىدا بېشى تاشتەك قاتقان داموللا ئېغىر ئۇھسىناتتى. ئۇ غەزەپ بىلەن يەنە ئۆز-ئۆزىگە شىۋىرلىدى:

«يېڭىلىق، ئىسلاھات تەرغىباتلىرى، خەلقىنىڭ ئويغىنىش، تەرەققىي قىلىش تەلەپلىرى قىلچە تەسىر قىلمىغان مۇتەئەسسىپ قارا كۈچلەر، قىرىق يىل سۈغا باغلاپ قويسىمۇ، دىلى ئېرىمەيدىغان پاسىق-بېخىللار، پۈتۈن ئەسكى ئىللەتلەرنى، دىيانەتسىزلىك، ئىنساپسىزلىق، ئەخلاقسىزلىق ۋە باشقا رەزىل-پەسكەشلىكلەرنى قانداقتۇر چىرايلىق ئاڭلىنىدىغان ئىشان، سوپى، مەخسۇم، ۋەلى دېگەندەك سىرلىق ئىسىملار ئاستىغا يوشۇرۇپ يۈرگەن، تىلى بىلەن دىلى بىر بولمىغان قانداقتۇر

ئىقابىلىق مەخلۇقلار بىزگە كېلىۋاتقان دەرد ـ ئەلەمنىڭ قانـ
لىق خەنجىرى ئەمەسمۇ! ئاللا بۇيرۇغان ھەق يولغا زاھىرەن
ئەمەل قىلغان بولۇۋېلىپ، ئەمەلىيەتتە، بۇزۇپ كېلىۋاتـ
قان، خۇددى ھەج تاۋاب قىلىشنى باھانە قىلىپ، ئەمەلىيەتتە،
تىجارەتكە ماڭغان نىيىتى بۇزۇق پاسىقلارغا ئوخشاش، ئاللا
بەرگەن ئىلىمنى پۇل تېپىش، قورساق بېقىشنىڭ دەسمايىسى
قىلىۋالغان مولللار، ئەتىدىن ـ كەچكىچە قاتراپ، دۇئاخانلىق
قىلىپ بۇزۇلغان قىمارۋاز، پاھىشىۋاز ئوغلىغا ياكى مەنمەنلىك
قىلىشىپ، چوقان كۆتۈرۈشۈۋاتقان ئابروييەرەس قۇشناچىلارنىڭ
بارىكاللىسىغا پۇل توپلاپ بېرىۋاتقان دۇئاخانلارنىڭ قىلىۋاتـ
قان ئاچكۆزلۈكلىرى يۈرەكنى زەرداپ قىلىۋاتقان زەھەر ئەـ
مەسمۇ! پۈتكۈل ئىنسانىيىتىمىزنى، قانائەتسىزلىكنى، پىتنە ـ
پاساتنى ئۆزلىرىگە يېگانە كەسىپ قىلىۋېلىپ، قارا خەلقنى
ئىنساپ ـ دىيانەتكە، شۈكرى ـ قانائەتكە، شەرتسىز ئىتائەتكە
دالالەت قىلىپ، ئۇلارنىڭ قارىغۇلارچە ئىتائىتىدىن نەپ ئېلىپ
ئۆگىنىپ كەتكەن ئاچكۆز مولللار ۋە ئۇلارنىڭ نەپسانىيەتچىـ
لىكى، تاماخورلۇقى، كوچىمۇ كوچا قۇتراپ، بۇلۇڭ ـ پۇچـ
قاقلاردا تىمىسقىلاپ يۈرۈپ، كىشىلەرنىڭ نارەسىدە قىزلىرىغا
دۇئا قىلىپ يۈرۈشتەك رەزىل قىلمىشلىرى يۈرەكنى زەرداب قىلغۇچى
دەرد ـ ئەلەمنىڭ بىر ئۇچى بولسا، ئۇلارنىڭ ئەمرىمەرۇپلىـ
رىغا ئالدىنىپ، ھاياتىدىكى بەختسىزلىكلەرنىڭ ھەممىسىگە قانا-
ئەت قىلىش يۈزىسىدىن، ھاياتلىقنىڭ رېئال لەززەتلىرىنى ئېتىقادـ
تىكى خىيالىي لەززەتلەرگە ئالماشتۇرۇپ، تەقدىرگە شەرتسىز بويـ
سۇنۇش، مولللارنىڭ دېگىنىنى قىلىش، بۇ دۇنيانىڭ راھىتىنى
مولللارغا ئۆتۈنۈپ، ئۆزلىرى باقىي ئالەمدە راھەت كۆرۈشكە

ئۈمىد باغلاپ، خار-زارلىق كۈنلەرگە قالغان ناداندارنىڭ مۆمىنلىكى، مۆكۈلۈكى دەرد - ئەلەمنىڭ يەنە بىر ئۇچى ئەمەسمۇ!
ئاھ... خۇدا، ۋادەرىخا! قانداق قىلماق كېرەك؟!»

جەمئىيەتتىن ئىبارەت بۇ توپاننى خۇددى خامان سورۇغاندەك، گاھى ئوڭ، گاھى تەتۈر شامالغا بىر گۈرجەك - بىر گۈرجەكتىن ئېتىپ، دان بىلەن سامانىنى، ھەق بىلەن ناھەقنى ئايرىتىپ چىققان داموللامنىڭ ۋۇجۇدى غەزەپتىن سىمابتەك تىترەيتتى. قانداق قىلىش كېرەك؟ كىشىنى ئەقىل - ئىدراكقا، چارە - تەدبىرگە، ئەمەلىي ئىشقا رىغبەتلەندۈرگۈچى بۇ سوئالنى بىرقانچە قېتىم تەكرارلىغان دامولامنىڭ شۇنداق قۇدرەتلىك بولغۇسى كەلدىكى: «بىر قىلىچ بەرسە خۇدا، كەس دەپ ئۇنىڭغا بۇيرۇسام، ئۇزسە خەلقنىڭ بوينىدىن خارلىق كىشەن زەنجىرىنى» دېگەندەك، شايەتلىك خۇدا شۇنداق بىر قۇدرەتنى سۇلايمان① ئاتا قىلسا، ئەڭگۈشتەرنىڭ مۆجىزىسى ياكى پۈتكۈل جان - جانىۋارلارنىڭ كۈچ - قۇدرىتى بىلەن بىر كۈن ئىچىدە، ياق، كۆزنى يۇمۇپ - ئېچىش ئارىلىقىدا پۈتكۈل جەمئىيەتنى قۇللۇق - ئاسارەتتىن، خەلقنى خارلىق كىشەن زەنجىرىدىن قۇتۇلدۇرۇپ، مەرىپەت قۇياشى نۇر چاچقان، ھۆرلۈك - ئەركىنلىك مەشئەللىرى يالقۇنجاپ جۇلا چاچقان شائىرانە ئالتۇن دەۋر باشلاشنى نەسەۋۋۇر قىلاتتى. بۇ بىر ئالىيجاناب غايە، ئارزۇ - ئۈمىد شامىنىڭ ئۇچىدىكى مەشئەل. مۇنداق ئالىيجاناب غايىگە بىر كۈن، بىر يىل ئىچىدە ئەمەس، بەلكى ئۇزۇن مۇددەت ئۈمىدۋار بولۇش، ھارماستىن كۈرەش قىلىش ئار-

① قۇدرەتتى سۇلايمان — سۇلايمان پەيغەمبەرنىڭ قولىدا ئەڭگۈشتەر بولغانىمىش ھەمدە پۈتۈن ھايۋاناتنىڭ تىلىنى بىلەرمىش ۋە ئۇلارغا پادىشاھ ئىمىش.

قىلىق يەتكىلى بولىدىغانلىقىنى چۈشىنىپ يەتكەن داموللا خىيال كارابىنى ئەمەلىيەتكە بۇراپ، نۆۋەتتە دۈچ كېلىۋاتقان ئەمەلىي ئىشلارنى قانداق بىر تەرەپ قىلىش توغرىسىدا ئويلاشقا كىرىشتى: ئالدى بىلەن، ئىنساپسىز پىتنە ـ پاساتچى، ھەسەتخور، مۇتەئەسسىپ ئىشان ـ داموللىلارنى ھەقىقەتكە ــ ئىنساپقا دەۋەت قىلىش، كۆرۈنۈشتە تەقۋا، ئەمەلىيەتتە، بۇلاڭچىلىق قىلىدىغان ئاچكۆز شەيخ، مۇتىۋەللىلەرنى ئىنساپقا كەلتۈرۈش، بۇ ئارقىلىق ئۇلاردىن بىر قىسىم خىراجەت ئاجرىتىپ، مەرىپەت چىراغلىرىنى كۆپرەك يېقىش، مەكتەپ، مەتبۇئات ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇپ، ئاممىغا مەنپەئەتلىك ئىش قىلىپ بېرىش، ئاندىن، ئەقىدە ئوغرىسى ئىنگلىز، شۋېد مىسسىئونېرلىرىنىڭ تاجاۋۇزكارانە ھەرىكەتلىرىگە ئۇيۇشمىلۇق تاقابىل تۇرۇش لازىم!...»

تۈن نىسپى بولغان چاغ. داموللامنىڭ خىيال جەڭگاھىدا جەڭ باشلاندى: بېشىغا قاسقاندەك يوغان دەستار ئورىۋالغان، دەستارنىڭ يوغانلىقىدىن يۈزى شەپەرەڭنىڭ يۈزىدەك كىچىك ھەم كۈلكىلىك كۆرۈنىدىغان، ئۇچلۇق ساقال، يوغان قورساق، سېرىلىق ھەم سۈرلۈك ئادەملەر، يەنە قانداقتۇر كىرپە تۇمشۇق، ئورا كۆز، سىياقىدىن ئاچ بۆرىلىكى چىقىپ تۇرىدىغان ئاجايىپ مەخلۇقلار،قانداقتۇر مايمۇن تەلەت، تارشا بەل، پىروزا كۆز،قاپاق سۆلەت غەيرىي پاسون ئادەملەر، ھە دېسىلا گەدەنلىرىگىچە قارا قان ئۆرلەپ، مىس قازاندەك قارىداپ كېتىدىغان قېنى بۇزۇق تەلۋىلەر... يەنە قانداقتۇر، ئاجايىپ ـ غارايىپ كۆرۈنۈشتىكى مۇز چىراي مۇتەئەسسىپلەر داموللامنىڭ ئالدىدا خۇددى ھۇجۇمغا تەييار تۇرغان يىرتقۇچلاردەك ھۈرپىيىپ تۇرۇشاتتى.

ئۇلارنى پەند ـ نەسىھەت بىلەن ئىنساپقا كەلتۈرۈش

كېرەك ئىدى. مۇنازىرە باشلاندى. مەيداندا ھەق بىلەن ناھەق كۈچ سىناشقىلى تۇردى. جەڭ مەيدانىدا بىر ـ بىرىگە قارشى ئىككى تەرەپ تەڭ ئوق ئېتىشقاندەك، مۇنازىرىدە ئىككى تەرەپ پىكىر قىلىشقا باشلىدى. داموللامنىڭ يوللۇق، كەسكىن پىكىرلىرى، دەلىل ـ ئىسپاتلىرى ئالدىدا، مۇتەئەسسىپلەر شۇنداق مەغلۇپ بولاتتىكى، مۇنداق چاغلاردا، ئۇلار كەسپىي جاھىللىقىغا تايىنىپ، يىڭنىسىنى يوقىتىپ قويغان قۇشناچىدەك يەرگە قاراپ جىم تۇرۇۋالاتتى. دېمىنى روسلىۋېلىپ، بىردىنلا بېشىنى يۇقىرى كۆتۈرگەندە، يەنە ئۆزلىرىنىڭ كېرەكسىز پىكىرلىرىنى ئۇيالماستىن تەكرارلاپ، ئاتايىن كاجلىشاتتى. بەزىدە، بىقىنىغا كالتەك يېگەن توپاقتەك مۆگەتتى، بەزىدە، توسۇن تايدەك قېيغاق ئېتىپ، ئىگەر ـ توقۇمنى قارىنىغا ئالاتتى، ھەتتا تېپىشكە، چىشلەشكە تەييارلىناتتى... ئۇلار ۋىجداندىن، ئىنساپتىن، دىنىي ئېتىقادتىن ۋاز كەچسە كېچەتتىكى، بالا تەگكەن نەپسىدىن ۋاز كەچمەيتتى. ئۇلار ئەنە شۇنداق كاج، جاھىل، تەلۋە مۇتەئەسسىپلەر ئىدى. ئۇلار بىلەن ھارماي ـ تالماي ئېلىشىش، مۇنازىرىلىشىش، ھەقىقەتنى چىرايىدۇرۇش كېرەك. شۇنداق قىلغاندىلا، ئۇلارنىڭ جاھىل قورغانلىرىنى بۇزۇپ تاشلاپ، ئۇنىڭ ئورنىغا خەلققە بەخت ـ سائادەت يەتكۈزىدىغان گۈلىستان باغلارنى قۇرغىلى بولاتتى. تاڭ ئاتسۇن، خۇدا بۇيرۇسا، بۇ مۇقەددەس ئىشنى باشلىسام... ئەقىدە ئوغرىسى مىسسىئونېرلارنىمۇ يەر بىلەن يەكسان قىلسام... ئاھ خۇدا، قاچان تاڭ ئاتارا

چاپسانراق تاڭ ئېتىشقا تەقەززا بولغان ئابدۇقادىر داموللا تىت ـ تىت بولغىنىدا، نەچچە قېتىم سىرتقا چىقتى. يۇل-

تۈزلار چىمىرلىشىۋاتقان سىرلىق ئاسمان گۈمبىزىگە چاپسانراق تاڭ ئاتسا ئىكەن، دەپ ئىلتىجا قىلىدى، ئەپسۇسكى، تۈن كارۋىنى ھامان ئۆز يولىدا ئاستا ماڭاتتى. ئالدىرىغان كىشىگە ھەرقانداق تېز سۈرئەت، كالا ھارۋىسىغا ئوخشاش ئاستا بىلىنگەندەك. داموللامغىمۇ بۇ كېچە ئەنە شۇنداق ئاستا بىلىنەتتى. پىيادە ماڭسامىمۇ بۇ چاغقا يەمەنگە نەچچە بېرىپ كەلگەن بولاتتىم، دېدى ئۇ ئىچىدە تىت ـ تىت بولۇپ...

سۈزۈلۈپ تاڭ ئاتتى. سېنتەبىرنىڭ باشلىرى، ئەتىگەنلىكتىكى ساپ ھاۋا ئىنتايىن سۈزۈك ۋە سالقىن ئىدى. داموللا ئالدىراش تەرەت ئالدى. پۈتۈن كېچە تەييارلىق كۆرۈپ، تاڭ ئېتىش بىلەن جەڭ مەيدانىغا ئاتلانغان پىدائىيلاردەك، جەڭگىۋار روھ بىلەن ئۆيدىن چىققان داموللا ساپ ھاۋادىن نەپەس ئالغاچ، مەسچىتكە بېرىپ، جامائەت بىللە بامدات ئوقۇدى...

بۈگۈن ئۇ ئۆزىنى ھەرقانداق كۈندىكىدىنمۇ تېتىك ھېس قىلاتتى. ئەتىگەنلىك دەرستىمۇ سەھەر سايرىغان خۇش ناۋا بۇلبۇلدەك، مۇكالىمە قىلىپ تالىپلارغا دەرس ئۆتتى.

دەرس تاماملانغاندىن كېيىن، داموللام ئورنىدا قىمىر قىلماي ئولتۇرۇپ، تالىپلارغا تەكشى نەزەر سالدى. ئۇنىڭ قاراشلىرىدىن پۈتۈن بىر كېچە بىئارام قىلغان دەردلىك شاۋقۇننىڭ بۇژغۇنلىرى چاچراپ تۇراتتى. داموللىمىنىڭ قانداقتۇر بىر توغرىدا سۆزى بولسا كېرەك، دەپ بېشارەت تاپقان ئوتتۇزدەك تالىپ قىمىر قىلماستىن، ئۇستازنىڭ ئاغزىغا قاراپ ئولتۇرۇشتى. داموللام تامىقىنى بىر ـ ئىككى قىرتۇپلىپ سۆزگە كىرىشتى:

— دەرس ئاخىرلاشقاندا، ئۇستاز - شاگىرت دېگەن سۆز يوق، ھەممىمىز ئوخشاش،— دەپ سۆز ئاچتى ئۇ سالماق تەلەپپۇزدا، — ھەممىمىز ئوخشاش ئىلىم تەلەپ قىلغۇچىلار بولغىنىمىز ئۈچۈن ئەسرارلىرىمىزنى، ھالۇ ئەھۋاللىرىمىزنى بىر - بىرىمىزگە ئېيتىپ مۇڭدىشىمىز، شادلىقىمىز بولسا، تەڭ شادلىنىپ خۇرسەن بولىمىز، دەرد - ئەلەم، قايغۇلىرىمىز بولسا، تەڭ تارتىشىپ،تەڭ يىغلىشىمىز. شۇنداققۇ! — داموللام كۆپچىلىككە تەكشى قاراپ، ئۇلارنىڭ كۆزلىرىدىن «ئەلۋەتتە شۇنداق» دېيىدىغان جاۋاب ئالغاندىن كېيىن، داۋام قىلدى، — مەندە ئۇزۇندىن ساقلىنىپ كېلىۋاتقان، بۇ يېقىندىن ئېغىرلاپ كۆتۈرەلىگۈسىز، چىداپ تۇرالىغۇسىز، سەۋر - تاقەت قىلغۇسىز دەرىجىگە يەتكەن بىر دەرد بار. بۈگۈن مەن شۇ دەردىمنى ھەر قايىسىڭلارغا ئېيتماقچىمەن!

تالىپلار قىتىرلىشىپ، يەر ئاستىدىن بىر - بىرىگە قاراشتى. قانداقتۇر بىر خىل جىددىيلىكتىن ئۇلارنىڭ يۈرەكلىرى ئىختىيارسىز گۈپۈلدىمەكتە ئىدى.

داموللام داۋام قىلدى:

— بۇ دەرد شۇنىڭدىن ئىبارەتكى، — دېدى ئۇ مۇددىئادىن رەسمىي سۆز ئېچىپ. ئۇنىڭ ئاۋازى كۆتۈرۈلدى، سۆزلىرى ئۇرغۇلۇق جاراڭلىدى، — بىزگە ھەرقانداق ۋاقىتتا ۋە ھېچقانداق پايدىسى تەگمەيدىغان چەت ئەل مۇخالىپەتچىلىرى شۇنچە يىراق جايلاردىن قاتمۇ قات تاغ - داۋانلارنى ھالقىپ كېلىپ، ۋەتىنىمىزدە ئالاھىدە ھوقۇق ۋە ئىمتىيازلارغا ئىگە بولۇپ، ئىچكى ئىشلىرىمىزغا ئارىلىشىپ، ماددىي ۋە مەنىۋى جەھەتتە، تاجاۋۇزكارانە ھەرىكەتلەر بىلەن شۇغۇللانماقتا،

روشەنكى، ئۇلارنىڭ مەقسىتى، خەلقىمىزنى مەنىۋى جەھەتتە
قۇل قىلىش؛ ئىقتىسادىي جەھەتتە، تالان -
تاراج قىلىشتۇر! ئويلاپ كۆرىدىغان بولساق، ئۇلار بۇنىڭدىن
20 – 30 يىللار ئىلگىرى شەھىرىمىزگە تۈلكىدەك قۇيرۇق شى-
پاڭشىتىپ، غايەت ۋە بىناھايەت بىچارە قىياپەتتە كىرىشكە-
نىدى. ئۇ چاغدا مۇئامىلىسى سىلىق، گەپ - سۆزلىرى يۇمشاق
ئىدى، ھازىر بولسا، ھەر بىرى بىردىن شىر - يولۋاسقا، قا-
ۋان - توڭگۇزغا ئايلىنىپ، بىچارە قېرىنداشلىرىمىزنى خالىغان-
چە دەسسەپ - يانجىپ، چايناپ پۇرقىماقتا! قانداقتۇر، شىپا-
خانىلار قۇرۇپ، ھەقسىز داۋالاش ئۇسۇللىرى ئارقىلىق، ئەقىدە
ئوغرىلاپ، كەلگۈسى تاجاۋۇزغا زېمىن ھازىرلىماقتا. ئىچىمىز-
گە ئىختىلاپ ئۇرۇقى چېچىپ، بىزنىڭ ئىتتىپاقسىزلىقىمىزدىن
پايدىلىنىپ، بىر قىسىم كىشىلەرنى سېتىۋېلىپ، ئۆز قولىمىز
بىلەن ئۆز كۆزىمىزنى ئويۇپ تاشلاشتەك سۇيىقەستلەردە بول-
ماقتا. ئالدىنقى كۈنى شۈپەدلار يەنە ئىككى قېرىندىشىمىزنى
خالىغانچە ئۇرۇپ، باش - كۆزلىرىنى زېدە قىلىپ قان ئاققۇ-
زۇپتۇ... مانا بۇ تۈنۈگۈنكى ئېچىنىشلىق بىر ئەھۋال، چېكى-
دىن ئاشقان زوراۋانلىق. بۇنىڭغا ھەرقانداق كىشى غەزەپلەن-
مەي تۇرالمايدۇ!... — سۆز بۇ يەرگە كەلگەندە، داموللام تې-
خىمۇ قايناپ، شۈپەد مىسسىئونېرلىرىنىڭ 1905 - يىلى قەش-
قەرگە ئاياغ بېسىپ كىرگەندىن بۇيانقى قىلغان - ئەتكەن
ئىشلىرىنى، زورلۇق - زومبۇلۇقلىرىنى دەلىل - ئىسپاتلار ئار-
قىلىق پاش قىلغاندىن كېيىن، داۋام قىلدى، — يەرلىك ھۆ-
كۈمەت بۇ ئىشلارنى بىلىپ تۇرسىمۇ، بىلمەسكە سالىدۇ. ئۇلار-
دىن قورقۇپ يول قويىدۇ. بايلار تېخىمۇ شۇنداق، ئۇلار «ئۆ-

زۈگىنى بىل، ئۆزگىنى قوي!» دەپ كۆز يۇمۇپ، قۇلاق يوپۇرۇدۇ. بىزنىڭ بېشىمىزدىكى ئېغىر دەرد ـ ئەلەم مانا شۇنىڭدىن ئىبارەت. مېنىڭ نەچچە كۈندىن بىئارام بولۇپ كېچىلەرنى ئۇيقۇسىز ئۆتكۈزۈپ كېلىۋاتقانلىقىمنىڭ سەۋەبلىرىمۇ بۇنىڭدىن خالىي ئەمەس. قېرىنداشلار، ئويلاپ كۆرۈڭلاركى، بۇ ئىشقا سەل قارىغىلى بولمايدۇ. بۇ ئىش ۋەتەن، مىللەتنىڭ ئىستىقبالى بىلەن مۇناسىۋەتلىك جىددىي ۋە زۆرۈر ئىش. چارە ـ تەدبىر كۆرۈپ، بېشىمىزغا يۈزلەنگەن بۇ بالايىئاپەتنى چەكلەش، توسۇش ھەربىر ۋەتەن ئوغلىنىڭ مۇقەددەس بۇرچى! ۋەتەن سۆيۈش ئىمان جۈملىسىدىندۇر. بۇنىڭغا ھەربىر كىشى پىكىر يۈرگۈزۈپ مۇلاھىزە قىلىشى، چارە ـ تەدبىر قوللىنىشى كېرەك، ئاللا ھەممىمىزگە ئەقىل ـ ئىدراك، چارە ـ تەدبىر، كۈچ ـ قۇۋۋەت ئاتا قىلسۇن، ئامىن!...

ـــ خاتىرجەم بولسىلا ئۇستاز، بىز تەييار، بۇ يولدا جېنىمىز پىدا!

ـــ بىزمۇ ئۆزۈڭىزدىن ھەسرەت چېكىپ يۈرەتتۇق، ئۇستازلاردىن بۇنچىلىك بېشارەت بېرىلگەنىكەن، بۇ ئىشقا جېنىمىز پىدا!...

تالىپلارنىڭ ئاۋاز قوشۇپ، بىردەك توۋلاشقانلىرى مەدرىسنى زىلزىلىگە كەلتۈرگەندى!...

× ×

ئاش ۋاقتى بولۇپ قالغانىدى. داموللام مەدرىستىن

ئۆيىگە قايتتى. ئۇ تېخى ناشتا قىلمىغانىدى. ئەمدىلا دەرۋازا ئالدىغا يەتكەندە، يىراقتىنلا بىر كىشى ئېگىلىپ سالام بې-رىپ، باغاق سۇندى. بۇ ئادەمنىڭ ئېگىلىپ سالام قىلىش تۇر-قى ۋە باغاق سۇنغان قوللىرىنىڭ ئەۋرىشىم ھەرىكەتلىرىگە قارىغاندا، قايسىبىر باينىڭ ئادىمى بولۇپ، ئۇزۇن يىلدىن بايغا خۇش - خۇش دەپ مەشق بولۇپ كەتكەنلىكى كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

— باي ئەۋەتتى، داموللامنىڭ ئۆز قولىغا تەگكۈز دې-گەنىدى، — دېدى ئۇ قولىنى ئېگىز سۇنۇپ. ئۇنىڭ بەللىرى-نىڭ ئەۋرىشىم تولغىنىشلىرى، مۈرىلىرىنىڭ تەكچۈك بولمىغان ئەپكەشتەك ئېگىز - پەس تۇرۇشى كۈلكىلىك ئىدى. داموللام بىر قاراش بىلەنلا بۇ ئادەمنىڭ قوي ئىتلىرىدەك، ئۆگىنىپ كەتكەن خۇشامەتگۆي ئىكەنلىكىنى، ۋۇجۇدىغا سىڭىپ كەت-كەن قۇللۇق مىجەزىنى بايقاپ، ئاتايىن گەپكە سالماقچى بولدى:

— قايسى باي؟

— خۇش، ھەمراھباي ئەۋەتكەنىدى.

— نېمە بوپتۇ؟

— مېھمان چاقىرغانىدى.

— قانداق مېھمان؟

— ئاڭلىسام، ئەتە تىتەي چىقىدىكەن، جانابىي كونسۇللارمۇ كېلىدىكەن، — دېدى ئۇ چاقماقتەك تېز جاۋاب قىلىپ.

— كونسۇل نېمە قىلىدىكەن؟

— سىلىنىڭ خەۋەرلىرى يوقمۇ تېخى! — دېدى ئۇ ھەي-

ران بولغان قىياپەتتە داموللامنىڭ كۆزىگە قاراپ، — شۇنـ
چە يوغان ئىشنى ... ئىنگلىز كونسۇلى بىلەن ئىز رۇس كونـ
سۇلى بۇ يىل ياز خاپا بولۇشۇپ قاپتىكەن، شۇنىڭ بۇياقىدا
ئىككى كونسۇل بىر - بىرى بىلەن ئۆچەكىشىپ قىلىپ، بىرى
مۇرىسىنى چىقارسا، بىرى دىمىغىنى قىيىقىپ، زادى ئەپلىشەلـ
مەپتۇ. بىزنىڭ باي ئىككى پادىشاھ ئۆچەكەشسە، بولغۇلۇق
پۇقراغا بولۇپ قالمىسۇن دەپ، ئىككى تەرەپنى ياراشتۇرۇپ
قويۇش ئۈچۈن بۇ زىياپەتنى بەرمەكچى!
— بۇ بەك «ئۇلۇغ» زىياپەت ئىكەن، ئۇنداق يەردە بىزـ
گە نىمە بار! — دېدى داموللام مەسخىرە ئارىلاش مىيىقىدا
كۈلۈپ.
— ھەرگىز ئۇنداق دېمىسىلە، دۇيان ماڭاشىمدا، قازى داـ
موللام كەلمىسە بولمايدۇ، دەپ ئاتايىن تاپشۇرغانىدى. ئىلتىپات
قىلسىلا! — دېدى ئۇ ئۆتۈنۈش ئاھاڭىدا، — ئېكىن، ئەتىكى
زىياپەت ئۇنداق - مۇنداق بولىدىغان زىياپەتلەردىن ئەمەس،
جۇما! كونسۇل ئەپەندىلەر بەدەخشان ئارغىماقلىرىدەك نازۇك
كېلىدىغان ئوخشايدۇ. بىزنىڭ باي ئۇلارنى بەك ئىسىل بەك
نازۇك خەق، رەنجىتكىلى بولمايدۇ، دەپ يۇرتى كۆيگەن توـ
خۇدەك، قوغۇننى يەيىزۋاتتىن، ئەنجۈرنى بەشكېرەمدىن ئالدۇـ
رۇپ كەلدى. كاۋاپنىڭ ئۆزىلا ئۈچ خىل: قىيما كاۋاپ، زىخ
كاۋاپ، تونۇر كاۋاپ. قەشقەردە داڭ چىقارغان تۇراخۇن كاـ
ۋاپچىغا بەش دانە پاقلاننى ئۆزۈم ھەيدەپ ئاپىرىپ بەردىم،
ئۈلگۈرتمىسە بولمايدۇ، دەپ، قاتتىق جېكىدىم. ئىلتىپات قىلـ
سىلا، خۇش بولاي، ساپسېرىق ھەسەلدەك پىشقان تونۇر كاۋاپـ
تىن پەلەمما قىلغاچ ئولتۇرۇپ كەلمەملا!

داموللام سەسكىنىپ كەتتى، تەسلىكتە ئۆزىنى تۇ-تۇۋېلىپ:

— سەن ئۇ ھەمراھباينىڭ قانداق ئادىمى؟ — دەپ سورىدى.

— خۇش، مەن بالا چېغىمدىن تارتىپ باينىڭ ئالدىدا... چوڭ بولغان.

— قۇلمۇ سەن؟

— ياق داموللام، مەن قۇل ئەمەس! — دېدى ئۇ ھېجىيىپ، كۆزلىرىدىن قانداقتۇر شۈبھە ۋە خۇدۇكسىرەش ئالامىتى چىقىپ تۇراتتى، — لېكىن بولسامۇ، ھەمراھبايدەك ئادەمگە قۇل بولسام، پۇشايمىنىم يوق، جۇما!... نېمىشقا دېسىلە، ئۇ بەك ياخشى ئادەم. كۆڭلى مومدەك يۇمشاق، كۆكسى دەريادەك كەڭ، قولى شەھەر دەرۋازىسىدەك ئوچۇق-سېخىي. ئۇنىڭ ياخشىلىقىدىن كاچىتىمغا بىرنى ئۇرسا، يەنە بىرنى ئۇرسىلا، دەپ، بۇيانقى كاچىتىمنىمۇ تۇتۇپ بەرگۈم كېلىدۇ. مېنى بەك ياخشى كۆرىدۇ. مەنمۇ بەك ياخشى كۆرىمەن. ھەر كۈنى قانچە قېتىم تىللاپ تەستەكلەپ تۇرسىمۇ، خۇدانىڭ ئىلتىپاتى بىلەن بەقەت كۆڭلۈمگە ئالمايمەن. يەنە سالام قىلىپ ئالدىغا كىرىۋېرىمەن. ئۇ ئادەمنىڭمۇ ئاچچىقى بىردەمچىلىك، كەچۈرىدۇ.

— ئىسمىڭ نېمە؟

— ئەمەت قۇل.

— ئەمەت قۇل!؟ — دېدى داموللا ئىستىھزا ئارىلاش كۈلۈمسىرەپ، — بۇ گەپچە، سەن باينىڭ قۇلدەك يېقىن ئادىمى ئىكەنسەن. بېرىپ شۇنى ئېيت، ئىككى كونسۇل غاژ-غۇژ قىلسا، بارىكاللىسىغا مىڭ سەرلەپ پۇل خەجلەپ داستىخان سال-

غان ئۇنداق سېخىي باينىڭ ھارام زىياپىتىگە ئۆزۈمغۇ بارمايـ
مەن، سەھرا ئۆيىدىكى ئالا كۈچـۈكۈمنىمۇ ئەۋەتمەيمەن! بېرىپ
ئېيت، مۇشۇ سۆزلىرىمنى ئېقىتماي - تېمىتماي، ئـەينەن يەتـ
كۈز، بولامدۇ!؟

— خاپا بـولۇپ كېتەرمىكىن! — ئۇ ئارىسالدى بولغان
قىياپەتتە كۆزىنىڭ پاختىسىنى چىقىرىپ قاراپ قويىدى.

— خـاپا بولسا، سېنى يەنە ئىككى تەستەك ئۇرار ياكى
تىللار. نېمە غەم يەيتتىڭ! قـۇللۇق روھىڭغا ئـار كـەلمەيدۇ،
بار، يـۈگـۈر، مـەن نېمىدېگەن بولسام، خـوجايىنىڭغا شـۇنى
يەتكۈز!

داموللام باغاقنى چۆرۈۋېتىپ، ھويلىسىغا كىرىپ كەتتى.

ئون بەشىنچى باب

بىر مەيدان كەسكىن جەڭ

1 ـ دۇنيا ئۇرۇشى يىللىرى روسىيىدە، ئوتتۇرا ئاسىيا رايونلىرىدا يۈز بەرگەن ئاچارچىلىق مەزگىللەردە. قاساپچىلىق، ئەتكەسچىلىك قىلىپ باي بولۇپ، قەشقەرگە قايتىپ كەلگەن سىدىقئاخۇننى كىشىلەر «ئەنجانباي» دەپ ئاتىۋالغانىدى.

ئىپتىشلارغا قارىغاندا، ھېسابسىز بايلىق توپلىغان ئەنجانباي قەشقەرگە قايتىپ كەلمەكچى بولۇپ، ئۈچ ئارغىماق تەييارلاپتۇئىمىش، بىر ئارغىماققا ئۆزى مىنىپ، بىر ئارغىماققا خوتۇنىنى مىندۈرۈپ، يەنە بىر ئارغىماققا يوغان بىر خۇرجۇن تىللا ئارتىپ يولغا چىقىپتۇ. بىر كېچىسى تاڭ سەھەردە، چېگرىغا يېقىنلاپ كېلىپ قارىسا، قاراۋۇللار چېكىشىۋاتقان پاپروس تاماكىنىڭ چوغلىرى كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇ، ئاپلا... قاراۋۇللار ئويغاق ئىكەن، دەپتۇ ـ دە. مەسلىھەتلىشىپ، بىردىنلا ئات سېلىپ ئۆتۈپ كەتمەكچى بولۇپ، ئاتلارنى

قامچىلاپ بولۇشقا چاپتۇرۇپ، چېگرىنى بۆسۈپ ئۆتتۇۋات-
قاندا، قاراۋۇللار توسۇۋېتىپتۇ. ئۇلار قۇلاق سالماپتىكەن،
قاراۋۇللار ئېتىپتۇ. خوتۇنى مىنگەن ئارغىماق بىلەن تىللا ئار-
تىلغان ئارغىماققا ئوق تېگىپ جايىدا قاپتۇ. ئەنجەنباي مىن-
گەن ئارغىماققا ئوق تەگمەي، چېگرىدىن ساق - سالامەت
ئۆتۈپ كېتىپتۇ. ھېلىمۇ ياخشى، ئەنجانباي تىللادىن ئىككى
يانچۇقىغا لىق قاچىلىۋالغانىكەن، شۇنىڭ بىلەن قەشقەرگە
سالامەت كېلىۋاپتۇ. ئىككى يانچۇق تىللامۇ ئاز بايلىق ئە-
مەس، گەرچە ئۇنىڭ بىلەن قەشقەر بويىچە چوڭ باي بولۇپ
كېتەلمىسىمۇ، ھەر ھالدا قاتارغا قوشۇپ سانىغۇدەك بايلاردىن
بولۇپ قاپتۇ، ئەگەر ھېلىقى بىر خۇرجۇن تىللانى ئۆتكۈزۈپ
كەلگەن بولسا، ھەممىنى بېسىپ چۈشىدىغان باي بولۇپ
كېتەتتىكەن!...

شۇنداق قىلىپ، يېڭى ئۆسۈپ چىققان ئەنجانباي شە-
ھەر ئەتراپىدىن 15 چارەكلىك يەر سېتىۋېلىپ، چۆرى-
سىگە تام قىلدى. باغنىڭ جەنۇبىي تەرىپىگە كۆتۈرمە قىلىپ،
پېشايۋانلىق ئىمارەت سالدى. باغ ئىچىگە رەتلىك قىلىپ ئۆ-
رۈك، شاپتۇل، پىستە - بادام، بېھى، نەشپۈت، ئالما - ئانار،
ئالۇچا، جىنەستە، ئەينۇلا، ئەنجۈر قويدى. ئۈچ - تۆت يىلغا
قالمايلا، بۇ باغ گۈللىنىپ، شەھەر بويىچە داڭلىق باغلاردىن
بولۇپ قالدى. بۈگۈن ئەنجانباي ئەنە شۇ باغنىڭ توي چېيى-
نى قىلىپ زىياپەت بەرگەنىدى. زىياپەتكە شەھەر كاتتىلىرى —
قازى، مۇپتى، داموللا، مۇدەررىسلەر، شەيخ، مۇتىۋەللىلەر،
باي، سودىگەرلەر ۋە باشقا مۆتىۋەر كىشىلەر تەكلىپ قىلىندى.
سورۇن باغ ئوتتۇرىسىدىكى «بوستان» دەپ نام بېرىل-

گەن سۇپا ئۇستىگە تىزىلگەن بولۇپ، ئۇستى قىپقىزىل گىلەملەر بىلەن پۈركەنگەن، ئۇزۇن ـ ئۇزۇن بەقەسەم كۆرپىلەر سېلىنغانىدى. كەلگەن ھەربىر مېھماننى ساھىبخان ئەنجانباي لايىقىدا ئىززەت قىلىپ، سورۇنغا باشلاپ تۇردى.

ئۆزلىرىنى يۇرتنىڭ تاجىسى، ئەلنىڭ ئابرويى، دەپ ھېسابلايدىغان تۇرغۇن مېھمانلار ئارقىمۇ ئارقا كېلىشىپ، ھەرقايسىسى ئۆز لايىقىدىكى ئازادە ئورۇنلارغا جايلىشىپ، گويا ئەزەلدىن ئۆزلىرىنى مۇشۇنداق كاتتا زىياپەت داستىخانلىرى ئۇستىگە خاستىن خاس تۇغۇلۇپ قالغان كەڭ رىزقىلىق بەندىلەر بىز دېگەندەك، مەغرۇر قىياپەتتە غادىيىپ ئولتۇرۇشاتتى.

مېھمانلار تېخى تولۇق كېلىپ بولغىنى يوق. ئاساسلىق مېھماندىن يەنە بىرنەچچىسى كەم. شۇ سەۋەبتىن تائام تارتىلمىغانىدى. بۇ پۇرسەتتە، ھەرقايسى مېھمانلار ئۆچتىن، تۆتتىن باش قوشۇپ ئىلپەتلەشكەچ سۆز ـ چاقچاق قىلىشماقتا ئىدى:

ــ ئالدىنقى زىياپەتتىكى توندۇر كاۋىپى ئاجايىپ ئوخشاپتىكەن، ... نەچچە كۈنگىچە ئاغزىمدىن كەتمىدى، ــ دەپ سۆز ئاچتى ئاق پىشما، ياپىلاق يۈزلۈك، ھاڭگىتتەك ئۇزۇن بويۇن كەلگەن ھاۋاز داموللا ئىككى يېنىدا ئولتۇرغان تەڭ دېمەتلىك داموللىلارغا ئاگلىتىپ.

ــ قايسى زىياپەتتىكىنى دەيلا؟ ــ ئوڭ تەرەپتە ئولتۇرغان زور گەۋدىلىك، كەڭ ئۆمكەنلىك، يوغان قورساق كەلگەن شۆكۈر داموللا سۆزگە قىزىققاندەك بولۇپ سوئال قويدى.

ــ ھەمراھباينىڭ زىياپىتىدىكى كاۋاپنى دەۋاتىمەن.

— توغرا، چۈشەندىم، راست ئوخشاپتىكەن! — دېگەن شۈكۈر داموللا لەۋلىرىنى شومشۇپ داۋام قىلدى، — ئەنجانىبايمۇ تەييار قىلغاندۇ!

— تەييار قىلىش - قىلماسلىقى ھەرقايسىلىرىدەك دۇئاگۆيلىرىمىزنىڭ مۇستەجىپ دۇئاسىغا باغلىق، تەقسىر! — سول تەرەپتە ئولتۇرغان ئۈچلۇق ئېڭەك، ئۈچلۇق ساقال، سوزۇنچاق يۈزلۈك، ئات باش كەلگەن، يۇرت ئىچىدە «شەيتان» دەپ نام ئالغان ھېمىت داموللا كۈلۈپ تۇرۇپ سۆزگە قوشۇلدى، ئۇنىڭ شەيتانىي كۈلۈشلىرىدىن، شوخ كۆزلىرىدىن ؛ىرەر قىزىق چاقچاق چىقىدىغانلىقى كۆرۈنۈپ تۇراتتى، — ئەگەر ھەمراھبايىنىڭ ئوخشىغان تونۇر كاۋىپىنى يېگەندە، «يارەھمەتىگە چاپلاشىپ كەل» دەپ دۇئا قىلىشقان بولۇشسلا، ئەنجانبايىنىڭ زىياپىتىدىمۇ تونۇر كاۋىپى چاپلىشىپ ئالدىلىرىغا كېلىدۇ، ئۇنداق بولمىسا ئۈمىد يوق!

كۈزلۈكى كۆكباش قوناق يەپ ئۆگىنىپ كەتكەن ئات-ئۇلاغ بېدە - سامان بىلەن خۇشتى قالمىغاندەك، ھەر كۈنى چاي - زىياپەت، نەزىر - نۇزۇراتلاردا ياخشى يەپ ئۆگىنىپ كەتكەن مولىلارنىڭ تونۇر كاۋىپى بىلەن باشلانغان چاقچىقى بارغانچە چوڭقۇرلىشىپ قىزىشقا باشلىدى:

— جانابلىرى قانداق دۇئا قىلىدىلىكىن؟

— مېنىڭ شۇ كۈنكى دۇئايىم ئانچە ئىجابەتلىك بولمىدى! — دېدى ھېمىت داموللا كۈلۈپ تۇرۇپ.

— سەۋەب؟ — شۈكۈر داموللا بىلەن ھاۋاز داموللا تەڭلا سوئال نەزەرى بىلەن قارىدى، چۈنكى ئۇلار شەيتان داموللىنىڭ كۈلكىسىدىن ئۇنىڭ ئىچىدە قانداقتۇر بىر خىل قىزىق

كۆلكىلىك گەپىنىڭ چىڭقىلىپ، تېشىغا پارتلاپ چىقىشقا تەيـ
يار تۇرغانلىقىنى مۆلچەرلەشكەنىدى.

— ماڭا شۇ كۈنى بىر ئاز شەيتان ئـارىلىشىپ قالغانىـ
دى! — دېدى ئـۇ ئۇڭـايلا ئىقرار قىلمىدىغاندەك ھىجـىيىپ
تۇرۇپ.

— قېنى، قانداق شەيتان؟ — ھاۋاز داموللا ئۇنى قىسـ
تىماقچى بولۇپ سوئال قويۇۋىدى، شۈكۈر داموللا ئۇنىـڭ سۆ-
زىنى كېسىپ تارتىشۋېلىپ سۆزلەشكە باشلىدى:

— مەن چۈشەنمىدىم! — دېدى ئۇ كۈلكىدىن قاپتەك ئېـ
چىلـغان ئاغزىنى كەپـكۈردەك كـەڭ ئالقـىنى بىلەن توسۇپ
تۇرۇپ.

— قېنى نېمىنى چۈشەنمىدىڭىز؟

— دەيمۇ؟ خاپا بولمايلا - ھە!

— يوغىسۇ، خاپىلىقتىن بەش يۈز يىل بۇرۇن تۇغۇلۇپتىـ
كەنمەن!

— مەن شۇ كۈنى دىققەت قىلدىم، ئۆزلىرى كونسۇل باشـ
لاپ كەلگەن مارجىنىڭ① روبىروسىدا ئولتۇرۇپتىكەنلا. قارىـ
سام شۇنىڭ جامالىغا قاراپ ئېرىپ كېتىپلا، قانـداق تـوغرا
ئېيتتىممۇ!؟

ھىممەت داموللا كۈلدى. ئۇنىڭ چىرايىدا كۆڭلۈمدىكىنى
تېپىۋالدىڭ، دېگەندەك ئالامەتلەر ئەكس ئەتكەنىدى.

— ئۇنداق پەرىزاتنى كۆرگەندە، تـاش يـۈرەك ئـادەم
بولسىمۇ ئېرىپ كېتەر! — دېدى ئۇ كۆڭلىدىكى خۇشلۇقنى باشـ
قىلارغا ئېيتقۇسى كېلىپ سەۋر قـاچىسى تولغان بىر كەيپىياتـ

① مارجا — روسىيە ۋە ياۋروپالىق ئاياللارنى شۇ يىللاردا ئومۇمىيۈزلۈك «مارجا»
دەپ ئاتايتتى.

تا ئوڭايلا ئىقرار قىلىپ، ـــ سىلى ئېيتقانىدەك، پەرىزاتنىڭ روبىروسىدا ئولتۇرۇپ قاپتىكەنمەن، ئۇنىڭدىن يۇرقۇپ چىققان ئەتىر پۇراقلار دىماغلىرىمنى يېرىلۇەتكىلى قىل قالدى، نېمىدېگەن سۈزۈك چىراي ئۇ، ئىچكەن چاي، يېگەن مېۋىلەر تامىقىمدىن كۆرۈنۈپ تۇرىدىكەن. مەگزى بەئەينى قىزىل ئالما، لەۋلىرى قىزىل مەخمەل...

ئەتىدىن كەچكىچە ئەمرىمەرۇپ قىلىپ، جامائەتنى يامان يولدىن توسۇپ، ياخشى يوللارغا باشلايدىغان موللىلار كۆڭۈل يېقىن ئىلپەتلەر بىلەن تېپىشقانىدا، ئەنە شۇنداق ناسازا چاقچاقلارنى ھېيىقماي قىلىشاتتى. ئۇلارنىڭ بەزەن سوغۇق چاقچاقلىرى كوچىدا ئاشكارا كۆز ئويىنىتىپ، بۇزۇقچىلىق قىلىپ يۈرگەن ئەخلاقسىزلاردىن نەچچە باراۋەر قەبىھ دېسەك، ئانچە مۇبالىغە كەتمەس، ئەلۋەتتە!

سورۇننىڭ بىر چېتىدە ئولتۇرغان غىلدىرەك داموللا بىلەن بەدرەك مەخسۇم قاتارلىقلارمۇ بىر كاللەك بولۇۋېلىپ پاراڭلاشماقتا ئىدى.

ـــ نېمىگە ساقلاۋاتىدىغاندۇ! ـــ دېدى بەدرەك مەخسۇم زىياپەتنىڭ باشلانمايۋاتقانلىقىغا بىتاقەت بولۇپ.

ـــ بەلكى قازى داموللامنى ساقلاۋاتىدىغاندۇ! ـــ دېدى غىلدىرەك داموللا نېپىز لەۋلىرىگە كىنايىلىك كۈلكە يۈگۈرتۈپ.

ـــ ئادەمگەرچىلىكى يوق ئۇ ئادەمنى ساقلاپ نېمە قىلىمىز، بەرىبىر كەلمەيدۇ. كېچىكى شۇنداق كاتتىا زىياپەتكە ـــ تەتەيلەر، ھەتتا كونسۇللار قەدەم تەشرىپ قىلغان شۇنداق چوڭ زىياپەتكىمۇ كەلمىدىغۇ! ـــ چىرايى ئۆزگەرگەن، قانداقتۇر ئىچكى نارازىلىقتىن كۆزلىرى چەكچىيىپ، يېرىم چۆچىگەندەك

قېتىپ كەتكەن بەدرەك مەخسۇم قوشۇمىسىنى تۈرۈپ سۆزلەيتتى، — باينىڭ قالتىس ئاچچىقى كەلدى، جۇما، خۇدايىم ساقلىسۇن!

— باي بوش ئادەم ئەمەس ـ ھە!

— بىلمەملا تەقسىر، ئۆچەكىشىپ قالغان ئادەمدىن ھەرباب بىلەن ئۆچ ئېلىشنى بىلىدىغان ئادەم ئۇ!...

— خۇدا ساقلىسۇن! — ئاغزىدا خۇدايىم ساقلىسۇن دېسىمۇ، كۆزلىرىدىن «چاپسانراق ئۆچ ئالسۇن» دېگەن تىلەك ئۇچقۇنلىرى چاچراپ تۇرغان غىلدىرەك داموللا قانداقتۇر مۇدھىش ئاقىۋەتنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرگەندەك، يەرگە قاراپچىم ئولتۇرۇۋالدى.

سورۇننىڭ تۆرىدىن ئورۇن ئالغان ھەسەن قازى، ئۇنىڭ ئوڭ تەرىپىدە ئولتۇرغان زور گەۋدىلىك غاپپار داموللاقاتارلىقلارمۇ قانداقتۇر بىر توغرىدا مۇڭدىشىۋاتقاندەك، ئارىلاپ ـ ئارىلاپ بىر ـ بىرىگە قارىشىپ كۇسۇرلىشاتتى، ئەمما غاپپار داموللىنىڭ ھەرىكىتىدىن ئۇلار ئوتتۇرىسىدا بولۇۋاتقان سۆز ـ سۆھبەتنىڭ ئانچە قىزغىن ئەمەسلىكى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. دۇپپىدۇگىلەك گۈمبەزدەك ئولتۇرغان غاپپار داموللا بويىنىنى زىراپىدەك سوزۇپ. قانداقتۇر سىرلىق، دەھشەت ئىپادىلىنىدىغان قاراشتا ئۇياق ـ بۇياققا قارايتتى. سورۇندىن 30 ماڭدامچە يىراقتىكى قازان بېشىدا ئوپۇر ـ توپۇر بولۇۋاتقان ئادەملەر توپىغىمۇ نەزەر تاشلايتتى. ئۇنىڭ مۇنداق ئالاقزادە بولۇپ قاراشلىرىدىن، ساھىبخاننى ئىزدەۋاتقانلىقى چىقىپ تۇراتتى. بۇنى بىلگەندەك، ساھىبخان ئەنجانباي قازان بېشى تەرەپتىن چىقىپ كەلدى. ئۇ، توپتوغرا ھەسەن قازى ۋە غاپپار داموللا ئالدىغا كېلىپ:

— داستىخىنىمىز تەييار بولۇپ قالغانىدى، باشلىساقمىكىن! — دېدى ئەدەب بىلەن قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ.

— باشلىساق باشلايلى! — دېدى ھەسەن قازى ئىجازەت بەرگەن قىياپەتتە باش لىڭشىتىپ، — ئۈنىڭغىچە، قازى داموللىمۇ كېلىپ قالار!

زىياپەت باشلاندى.

چايدىن كېيىن، رىشالە تارتىلدى. مېھمانلار زور ئىشتىھا بىلەن پىيالىلەرنى قۇرۇقداپ تۇرۇۋشىغا، ئابدۇقادىر داموللا، قۇتلۇق ھاجىم شەۋقى، موللا ساۋۇت خەلپەت قاتارلىق ئاخىرقى مېھمانلار يېتىپ كېلىشتى. داستىخان ئۈستىدىكىلەر — بۇنىڭ ئىچىدە پىچىقى چېپىپ، چىشلىرى غۇچۇرلاپ تۇرسىمۇ، رەسمىي-رۇسۇماتنى قولدىن بەرمەيدىغانلار — تەڭ دېگۈدەك ئورۇندىن تۇرۇپ، داموللامغا ئېھتىرام بىلەن سالام بېرىشتى. داموللام ئەلەيك قايتۇرۇپ، ئۇلۇغ ئۇشاق ھەممىسى بىلەن كۆرۈشكەندىن كېيىن، ھەسەن قازىنىڭ روبىروسىدا ئولتۇرۇپ پاتىھە قىلدى.

— مانا، مانا، ئورۇنلىرىغا ئۆتسىلە! — ھەسەن قازى ئۈستى-ئۈستىگە سۆزلەپ داموللامغا ئاتاپ بوش قالدۇرغان ئورۇنغا تەكلىپ قىلدى. ساھىبخانىمۇ، بۇيانقى مېھمانلارمۇ، داموللامنى يۇقىرى ئۆتۈشكە تەكلىپ قىلىشتى. داموللام ئۆزرە قويدى.

— رەھمەت، مۇشۇ ئورۇندا ئولتۇراي! — دەيتتى ئۇ تەكلىپ قويغۇچىلارغا رەھمەت ئېيتىپ، — بۇ ئورۇندا ئولتۇرسام، بىرىنچىدىن، ھەممەيلەننىڭ جامالىنى تەكشى كۆرگىلى بولىدىكەن؛ ئىككىنچىدىن، ئۆز مۇددىئايىمنى ھەممىگە ئاڭلىتىشقا ئوڭ كېلىدىكەن، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇشبۇ ئورۇننى لايىق كۆردۈم!

— نېمە دېگەنلىرى ئۇ، چاقچاق قىلماي ئورۇنلىرىغا

ئۆتسىلە! — دېدى ھەسەن قازى يېقىملىق، ئەمما كەسكىن تەلەپپۇزدا ئورۇن كۆرسىتىپ.

— چاقچاق؟ چاقچاققا ۋاقىت زايادۇر! — دېدى ئابدۇقادىر داموللا ئاۋازىنى سەل كۆتۈرۈپ، ھەسەن قازى باشلىق مېھمانلار ھەيران قالغاندەك، چەكچىيىپ تۇرۇپلا قالدى. داموللام قويۇق قاشلىرى ئارىسىدىن يېنىپ تۇرغان ئۆتكۈر كۆزلىرى بىلەن كۆپچىلىككە تىكەندەك قادىلىپ تۇرۇپ داۋام قىلدى، — مەن ئەسلىدە، ئۆز مۇددىئايىمنى ئەرز قىلىش ئۈچۈن ھەربىرلىرىنىڭ ئۆيىگە بىر - بىرلەپ بارسام بولاتتى، ئەپسۇسكى، بارالماي قالدىم، ئەپۇ قىلىشسىلا! ھالا بۈگۈن، ئۆشبۇ سورۇنغا جەم بولىدىغانلىقىمىزنى غەنىيمەت بىلىپ بۇيان كەلدىم. مۇددىئا نېمە، دەپ سورالسا، شۇنداق جاۋاب بېرىمەنكى، مۇشۇنداق ھەشەمەتلىك چاي - زىياپەتلەر ئىچىدە، مەست - مۇستەغرەق بولۇپ ئۆتتۈۋاتقان بۈگۈنكى كۈنلىرىمىزگە زادىلا رازى ئەمەسمەن! چۈنكى، مۇشۇنداق مەست - مۇستەغرەقلىك ئارقىسىدا، ۋەتەن، مىللەتنىڭ كۈنى ئېغىر. ھالى تەس ۋە نەس ئۆتمەكتەدۇر. خەلق نادانلىق، جاھالەت ئىچىدە ئازاب چەكمەكتە. ھەممە ئىش كونا قېلىپ، كونا ئىزغا چۈشۈپ، يېڭىلىققا يول بەرمەي ھالاكەتكە قاراپ ماڭماقتا. ۋاقتىمىز، دەۋرىمىز، ئۇبدان پۇرسەتلىرىمىز قولدىن كەتمەكتە. بۇ ياخشى ھادىسە ئەمەس. بۇ مىللىي خارابەت. مىللىي مۇنقەرزلىكتىن بېشارەت بېرىدىغان خەۋپلىك ھادىسە. ھەربىر ۋىجدان ئىگىسى مۇنداق خەۋپلىك ۋەزىيەتتە قانداقمۇ جىم تۇرغۇسى كەلسۇن! بۈگۈنكى داستىخاندا جەم بولغان قازى مۇدەررىسلىرىمىز، داموللىلىرىمىز، ساخاۋەتلىك بايلىرىمىز بۇ خەۋپلىك

ئەھۋالغا كۆزىنى ئەما. قۇلىقىنى گاس قىلىپ، قانداقمۇ بى پەرۋالىق قىلالىسۇن! شۇنى چۈشىنىشىمىز لازىمكى، ۋەتەن، مىللەتنىڭ غېمىنى يېيىش، خەلقنىڭ بېشىنى ئوڭشاپ، بەخت سائادەتكە باشلاپ مېڭىش مۇشۇ داستىخاندىكى ھەممەكىشىنىڭ گەدىنىدىكى پەرز ۋە قەرزدۇر. ئىنساپ تارازىمىز بىلەن ئۆلچەپ كۆرىدىغان بولساق، بولۇپمۇ بىز ئۆلىمالارنىڭ خەلقنى نادانلىق جاھالەتتىن قۇتقۇلدۇرۇپ، سائادەتلىك كۈنلەرگە يېتىشتۈرۈشتەك مۇقەددەس ۋەزىپىمىز باردۇر، ئەگەر ئۇشبۇ ۋەزىپىمىزنىڭ بارلىقىنى ئىنكار قىلىدىغان بولساق، ئۇ چاغدا، بىز زادى نېمە ئۈچۈن ئوقۇدۇق؟ دېگەن سوئالغا ھېچقانداق جاۋاب بېرەلمەسلىكىمىز مۇمكىن! ئىككىنچى تۈرلۈك قىلىپ ئېيتقاندا، خەلق ئۈچۈن، ۋەتەن - مىللەت ئۈچۈن خىزمەت قىلمىغان ئىلىمنىڭ يەنە قانداق پەزىلىتى ۋە ئەھمىيىتى بولسۇن!؟ بۇ تەرەپلىرىنى ھەربىر ئۆلىما ئوبدان ئويلاپ، مۇھاكىمە قىلىپ كۆرۈشىمىز كېرەك!

— داموللام، بۈگۈن سەل - پەل چېچىلىپ قاپىلغۇ!...— دېدى غاپپار داموللا يۇقىرىقى سۆزلەرنى يېسەنت كۆرمىگەن قىياپەتتە سوغۇققىنا كۈلۈمسىرەپ. ئۆزىنى ئىلىمدە چوڭقۇر ھېسابلايدىغان، بەس - مۇنازىرىدە ھەرقانداق كىشىنى بىر چوقۇپلا يېڭىپ چىقىمەن، دەپ تەمەننا قىلىدىغان بۇ تەكەببۇر داموللا شۇ كۈنلەردە يۇرت ئىچىدىكى قىسمەن نوپۇزى ۋە ھەمراھىدەك يۆلەنچۈكىگە تايىنىپ، يۇرتتىكى مۇتەئەسسىپ قارا كۈچلەرگە ۋەكىللىك قىلاتتى. شۇڭا ئۇ، ئابدۇقادىر داموللىنى مەنسىتمەيتتى. قىلغان ئىشلىرىنىمۇ ياراتمايتتى. بۈگۈن ئابدۇقادىر داموللا ئۇنىڭ روبىروسىدا قارىمۇ قارشى

ئولتۇرۇپ سۆز قىلىشۋاتقاندا، گويا بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغۇسى كەلمىگەندەك، ئالسىرىق بولۇپ، باشتىن - ئاياغ خۇيانىپ چىققان غاپپار داموللا مۇشۇ پەيتتە، داموللا ئابدۇقادىرغا بىر دەككە بېرىپ قوياي، دېگەن ئويغا كەلدى - دە، مەنسىتمىگەن تەلەپپۇزدا «سەل - پەل چېچىلىپ قاپلىغۇ!» دەپ مەسخىرە قىلدى ۋە سوغۇققىنا ھىجىيىپ داۋاملاشتۇردى، — چېچىلمىسلا، ھەرقانچە بولسىمۇ ئالدىرىمايراق ئولتۇرۇپ سۆزلەشمەمدۇق!

— مەنغۇ چېچىلمىدىم، لېكىن چېچىلسامۇ ھەقلىقمەن!— دېدى ئابدۇقادىر داموللا قەتئىي تەلەپپۇزدا، ئاندىن ئۆزىنى بىرئاز تۇختىتىۋېلىپ، ئېچىنىشلىق قىياپەتتە داۋام قىلدى، — بىز ھەممىمىز قانچە يىللار غۇربەتچىلىكتە رىيازەت چېكىپ، ئىلىم تەھسىل قىلغانلارمىز. نېمە ئۈچۈن ئوقۇدۇق؟ خەلقنى قاراڭغۇلۇقتىن يورۇقلۇققا، جاھالەتتىن مەرىپەتكە باشلايمىز، دەپ ئوقۇدۇق. خۇداغا شۈكرى، ئوقۇغانغا يارىشا، بىرىمىز قازى، بىرىمىز داموللا، بىرىمىز مۇدەررىس كەبى ئۇنۋان - دەرىجىلەرگە تەيىنلىنىپ، يۇرت خەلقىنىڭ ئىززەت - ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولدۇق. ئەپسۇسكى، بىز بۇ ئىززەت - ھۆرمەتكە ئىگە بولۇۋېلىپلا، ئەسلىدىكى مەقسەت - مۇددىئالىرىمىزغا ئاسىيلىق قىلىپ، نوقۇل ھالدا ھۇزۇر - ھالاۋەت، راھەت - پاراغەتكە بېرىلىپ، مەست - مۇستەغرەق بولۇپ يېتىۋالدۇق. يۇرت بولسا، نادانلىق، جاھالەتتە. خەلقىمىز خارمۇزەللەتتە قالدى. يۇرتىمىزنىڭ ئاقىۋىتى، خەلقىمىزنىڭ ئىستىقبالى توغرىسىدا قايغۇرمىدۇق. يۇرت ۋە خەلقنىڭ غېمىنى قىلىش، يۇرتنى تەرەققىياتقا، خەلقنى ئىلىم - مەرىپەتكە باش

لاشتەك ئۇلۇغ ۋەزىپىمىز بارلىقىنى بىز ئۆلىمالار ئېسىمىزدىن چىقاردۇق، تۆر - ئابروي تالىشىشتەك قېلىپلاشقان ئادەت ئىجراسىدىن باشقا، ياخشى ئەمەللىرىمىز بارلىقىنى ئىنكار قىلدۇق، بىز نېمە ئۈچۈن بۇ قەدەر بۇزۇلۇپ كەتتۇق، نېمە ئۈچۈن ئىنساپ قىلمايمىز، نېمە ئۈچۈن بۇ ھەقتە ئازراق ئويلىنىپ، ئۆز خاتالىقىمىزنى تۈزەتمەيمىز؟! بۇ توغرىدا بىر ئاز سۆز قىلساق چېچىلغانلىق بولامدىكەن! چېچىلسام نېمە بوپتۇ، چېچىلىشقا ھەقلىق ئەمەسمىكەنمەن!؟

— بارغانچە قايناپ كەتتىڭغۇ، نېمە بولدى داموللام! — دېدى غاپپار داموللا گويا ھەيۋە بىلەن بېسىپ تاشلىماقچى بولغاندەك، كۆزلىرىنى چوڭ - چوڭ قىلىپ، بىرئازدىن كېيىن، غەزىپىنى بېسىۋالغان قىياپەتتە كىنايىلىك كۈلۈمسىرەپ داۋام قىلدى. — قاينىمىسىلا، جاھان دېگەندە قايناپ كەتكۈدەك ھېچ ئىش يوق!

— قاينىمىسىلا؟! نېمىشقا قاينىمايدىكەنمەن! — دېدى ئابدۇقادىر داموللا غەزەپ بىلەن رەددىيە قايتۇرۇپ، — ئۆلىمالار خۇددى شاپاققا ئولاشقان چىۋىندەك، مەدرىسىلەردىكى ئەۋقاپقا، مۆھۈر ھەققىگە، نەزىر - چىراغتىكى سەدىقە - ئېھسانغا، ئىشقىلىپ، قەيەردە نەپ بولسا، شۇ يەرگە توپلىنىۋالغانلىقىغا، ئىنساپ ھەۋزىنى قۇرۇتۇپ، تەمەخورلۇقنىڭ سېسىق پاتقاقلىرىغا بوغۇزى بىلەن تەڭ چۆكۈۋالغانلىقىغا، ۋەتەن، مىللەتنىڭ، خەلقنىڭ داد - پەريادى، نالە - پىغانلىرىغا قۇلاق سالماي، كۆز يۇمۇپ گاس - ئەما بولۇۋالغانلىقىغا قانچە قاينىسام شۇنچە ياخشى ئەمەسمۇ! قېنى، نېمە ئۈچۈن قاينىمايدىكەنمەن. ھازىرقى ئەھۋال قانداق

بولۇۋاتىدۇ، قېنى! ... بىز بۇ يەردە پولۇ يەپ، تاۋاق بىكار-
لاپ ئولتۇرۇپتۇمىز. بىزنىڭ ئەزىز بالىلىرىمىز گۆلەختە كۆلگە
بۇلغىنىپ، ئاچ - يالىڭاچلىق ئازابىنى تارتماقتا. بىز كۆندە
قانچە قېتىم داستىخان ئۈستىدە مەئىشەت قىلىپ، تـوقلۇقتىـن
كارىلداپ يـۈرىمىز، ئۇنىڭ ھېسابىغا كوچىدىكى تىـلەمچى -
سائىللار شۇنچە كۆپەيمەكتە. ھالبۇكى، بىز ئۇلارغا قانچىلىك
خەيرىخاھلىق كۆرسەتتۇق؟! ئۇلارنىڭ بېشىنى قانچىلىك سـىلى-
دۇق!؟ ياق، ھېچنىمە قىلمىدۇق، بـەلكى ئىـۈشرە - زاكـات ۋە
ئەۋقاپ كىرىملىرىنى ئۆز نەپسىمىزگە تارتىپ كەتتۇق. شۇ سە-
ۋەبتىن، يېتىم - يېسىر، تۇل خـوتۇن، يېتىـم ئوغۇلـلار خەيـ-
رىخاھسىز قالماقتا. نېمە ئۈچۈن ئۇلارغا غەمخورلۇق قىلمايمىز؟
مەكتەپلەر ئېچىپ، دارىلئېيتام - دارىلئاجىزىلەر قۇرۇپ، كو-
چىدا ئاچ - يـالىڭاچ، خـارۇ زارلىقـتا قـالغان باللارنـى،
ئاجىز - مىسكىنلەرنى نېمە ئۈچۈن تـەربىيە قويـنىغا ئالماي-
مىز. ئۇلارنىڭ بېشىنى سىيلاپ، غەمخورلـۇق قـىلساق بۇنـىڭ
نېمە يامىنى! — داموللام بىرئاز توختىۋېلىپ، سوئال نـەزەرى
بىلەن كۆپچىلىككە تەكشى قاراپ چىققاندىـن كېيىـن، يەنـە
داۋام قىلدى، — ئۆزىمىز يۇرتىمىز كـۆزى، خەلقىنـىڭ بېشـى
بولۇپ تۇرۇقلۇق، خەلقنى بەخـت - سـائادەتكە بـاشلاپ ماڭـ-
ماستىن، پۈتۈن ئىشتىياقىمىز بىلەن شەخسىي تاپاۋەت يولىغا
ماڭساق، قولغا كىرگەن تىللا - تەڭگىلەرنى ئەۋرەزگە كۆمۈپ،
خاتىرجەم ياتساق، ئىستىقبالىمىز توغرىسىدا زەررىچە قايغۇر-
مىساق، كەلگۈسى ئـەۋلادلىرىمىزغا نېمىدەپ جـاۋاب بېرىمىز،
قېنى! ئۇلارنىڭ ئالدىدا ئاسىي گۇناھكار بـولۇپ قالماسمىز-
مۇ! ... ئەپسۇسكى، بىز غەمخورلۇق قىلماي كوچىغا تاشلىۋەت-

كەن بالىلىرىمىزنى ياۋروپادىن كەلگەن مۇخالىپەتچىلەر ئۆز قوينىغا تارتماقتا. ئىنگلىز ـ شۋېدلار قانداقتۇر شىپاخانا قۇرۇپ داۋالاش يوللىرى بىلەن ئەقىدە ئوغرىلىماقتا. ئۇلار بىزنىڭ بالىلىرىمىزغا بىر مىسقال تەسىر كۆرسىتىشكە كۆزى يەنسە، ئايانماستىن يۈز سەرلەپ تەڭگە سەرپ قىلماقتا. بىز بولساق، بالىلىرىمىزنى كوچىلارغا تاشلاپ، ئۆزىمىزدىن يىراقلاشتۇرماقتىمىز. ھە دېسە دەررە ئۇرۇپ، ئۇلارنىڭ دىلىنى جاراھەتلەندۈرمەكتىمىز، ئەل رايىنى چېكىندۈرمەكتىمىز. بۇ ئىشلىرىمىز مۇلاھىزە قىلىپ كۆرۈشكە ئەرزىمەسمۇ! ھېلىمۇ كەچ ئەمەس، پۇرسەت بار. ئەگەر ۋاقتىدا قايغۇرۇپ، قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلىرىمىزنى قىلمايدىغان بولساق، كەلگۈسى ئەۋلادلىرىمىزنىڭ لەنەت ـ نەپرەتلىرىگە كۆمۈلۈپ كېتىشىمىز مۇقەررەر!

ــ چېچىلىپ، قايناپ بېسىلماي، ئاخىر ئىسيان كۆتۈردىلە تەقسىر! ئۆزىمىزنى سەل ـ پەل بېسىۋالايلىمىكىن! ــ دېدى غاپپار داموللا قاپىقىنى ئۈچۈرۈپ، گويا ئۇ «ئىسيان» سۆزى بىلەن ئابدۇقادىر داموللىنىڭ يۈرىكىگە سۇ سېپىپ قورقۇتۇش ياكى ھەيۋىسىنى يەر بىلەن يەكسان قىلىۋېتىشكە كۆزى يەتكەندەك، كۆرەڭلىك بىلەن داۋام قىلدى، ــ ئىسيانكار بولۇش ياخشى ئىش ئەمەس، ھۆددىسىدىن چىقماق تەس. ئۆز مۇجادىلىمىزدىن چەتلەپ، ئىنگلىز، شۋېدلارغا تىل تەگكۈزۈش تېخىمۇ ياخشى ئەمەس، ئۇلار بىزگە مېھمان، مېھمان!

ــ توختىسىلا داموللام! ــ دېدى ئابدۇقادىر داموللا ئۇنىڭ سۆزىنى كېسىپ، ــ ئىنگلىز، شۋېدلار قانداق يول بىلەن بىزگە مېھمان بولۇپ قالدى؟ ئۇلارنى كىم چىللاپ كەپـ

تۇ، ئۆزلىرى چىللاپ كەلگەنمۇ ياكى قۇدا چۈشۈپ قويغانـ
مۇ؟! كاللىمىزنى سىلكىۋېتىپ راقسۆزلەيلىمىكىن، تەقسىر! — غەـ
زەپتىن تىترەپ كەتكەن ئابدۇقادىر داموللا ئاۋازىنى تېخىمۇ
يۇقىرى كۆتۈرۈپ، ئورنىدىن تۇرۇپ داۋام قىلدى، — ئۇلار
ھېچ ۋاقىتتا بىزگە مېھمان ئەمەس، مېھمان بولۇشىمۇ مۇمكىن
ئەمەس. ئۇلار جاھانگىر، تاجاۋۇزچى، ئۇلار
ئوغرى، بۇلاڭچى. باشتا قۇيرۇق ئويىنىتىپ كەلگەن بىلەن،
ئاستا ـ ئاستا پېيىمىزنى قىرقىپ، باياشقىمىزنى ئوغرىلايدىغان،
گالىمىزنى ئېلىپ، بىزنى داق يورىغا تاشلاپ، داغدا
قويىدىغان بۇلاڭچىلاردۇر. بۇ مۇخالىپەتچىلەر بەلكى بېشىمىزـ
غا چۈشكەن بالايىئاپەت! ئۇلار بىزنى خۇراپاتلىقنىڭ قارا
خالتىلىرىغا قاچىلاپ، ئەخلەت دۆۋىسىگە چۆرۈۋەتكۈچى ۋاپاـ
سىزلاردۇر. ئۇلار بىزگە ئىتتىپاقسىزلىق ۋاباسىنى چېچىپ،
ئۆز قولىمىز بىلەن ئۆز قېنىمىزنى تۆككۈچى خۇنخورلاردۇر.
ئۇلار بىزنى غەپلەت ئۇيقۇسىدا بىھوش قىلىپ، ھالاك قىلغۇـ
چى قارا نىيەتلىك ياۋۇزلاردۇر. تەكرارلايمەنكى، ئۇلار بىزگە
ھېچقاچان ۋە ھېچ قانداق ۋاقىتتا مېھمان بولالمايدۇ. بولۇشى
ھەم مۇمكىن ئەمەس، بەلكى ئۇلار بىزنىڭ يىلتىزىمىزنى قىرـ
قىغۇچى زۇلۇك، كاللا كېسەر جاللات. قان ئىچكۈچى يالماـ
ۋۇز. ئۇلارنى مېھمان دېگەن سۆزنى ئىككىنچى ئېغىزلىرىغا
ئالمىسىلا. خەلقىئالەم ئالدىدا گۇناھكار بولىلا، سەت بولىـ
دۇ تەقسىر!

— بارچە گۇناھ مەندە تۇرۇپ، قاپ كۆتۈرۈپ نەگە باراي،
دېگەندەك، ئەمدى مەن گۇناھكار بولۇپ قالدىممۇ تېخى! —
دېدى غاپپار داموللا بۇرغىسى كەلگەن نار تۆگىدەك شالىنى

چىچىپ، — ئىسيان كۆتۈرمەك ئاسان بولسىمۇ، ئاخىرىنى يىغىشتۇرماق تەس! ئۇيلاپراق گەپ قىلسىلا، ئىنگلىز، شۋېد دېگەنلەرگە ئالدىراپ تىل تەگكۈزگىلى بولمايدۇ. ھۆددىسىدىن چىقماق تەس بولارمىكىن، تولا بەك ھېسسىياتقا بېرىلىپ كەتمەيلىمىكىن!

— مانا مەندۇر مەن، ھەرقانداق بالا كەلسىمۇ ھۆددىسىدىن ئۆزۈم چىقىمەن، غەم يەپ كەتمىسىلە، تولا بەك چاپان چۆرۈپمۇ ئاۋارە بولمىسىلا تەقسىر! — دېدى ئابدۇقادىر داموللا غاپپار داموللىنىڭ سۆزىنى كېسىپ، — سىلىچە بولغاندا، ئۆيگە تەگكەن ئوغرىنى مېھمان دېسەك بولىدىكەن - دە!

ئىككى ئالىمنىڭ مۇنداق كەسكىن مۇنازىرىسى جىددىيلەشكەن سورۇندا ئولتۇرغان بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ لەۋلىرىدە قانداقتۇر ئىستىھزا ئارىلاش كۈلكە ئىپادىلەنسە، يەنە بىر قىسىم كىشىلەر ئۇنىڭ ئەكسىچە، تاتىرىپ يەرگە قارىشاتتى. بۇنىڭدىن سورۇندىكى كىشىلەر ئاللىقاچان ئىككى قىسىمغا — ئابدۇقادىر داموللا تەرەپكە ۋە مۇتەئەسسىپ غاپپار داموللا تەرەپكە بۆلۈنگەنلىكى چىقىپ تۇراتتى.

— سەل - پەل سەۋر قىلسىلا! — دېدى غاپپار داموللا ئۆز مەغلۇبىيىتىگە تەن بەرمىگەن ھالدا، ئەمما ئۇ نەسىھەت قىلماقچى بولغاندەك ئاۋازىنى پەسەيتىپ ئاستا سۆزلەشكە باشلىدى، — سىلىنىڭ چەككەن رىيازەتلىرىمۇ ئاز ئەمەس. ئىلىم- پەزىلەتتە ھېچكىمدىن كەم تۇرمايلا. ئىلىم تەھسىل قىلىشتا چەككەن رىيازەت، قىلغان ئەجىرلىرىگە يارىشا خۇداۋەندە كېرىم ئىلىم ئاتا قىلىپ، يۇقىرى مەرتىۋە بەردى. شۇنىڭ بىلەن يانداشتۇرۇپ، رىزقى - نېسىۋىلىرىنى يۇرت - ئالەمگە چاچ-

تى. مانا ئەمدى، ئۆزلىرىمۇ خۇددى بىزگە ئوخشاش شۈكرى
قىلىپ، يۇرتقا چېچىلغان رىزقى - نېسىۋىلەرنى دەريادىن بېلىق
تۇتۇپ، باغدىن شاپتۇل ئۈزگەندەك، يىغىپ يەيدىغان ۋاقتىلى-
رى كەلدى. بىز مانا شۇنداق قىلىۋاتىمىزغۇ! بىزدىن ئىلگىرى
ئۆتكەن ھەر كاتتا ئۆلىمالارمۇ شۇنداق قىلغان. بۇنىڭ نېمە
يامىنى! ھەر كۈنى بىزگە تۆت - بەش سەر كۈمۈش تاپاۋەت
بولۇپ تۇرىدۇ. بۇمۇ خۇدانىڭ ئىلتىپاتى. شۈكرى قىلىپ، تەڭ-
گىلەرنى يانچۇققا قاچىلاپ ئۆيىمىزگە قايتىمىز، دۇنيادا ئالتۇن-
كۈمۈشنىڭ جاراڭلىشىدىنمۇ ئارتۇق خۇش ئاۋاز بار دېسە، ئۇ-
نىڭغا مەن ئىشەنمەيمەن، تەقسىر! شۇڭا بىز ھەر كۈنى ئالتۇن-
كۈمۈشنىڭ خۇش ئاۋازىنى ئاڭلاپ، پۇت - قوللىرىمىزنى ئۇ-
زۇن سۇنۇپ، ئۆيلىرىمىزدە تىنچ ياتىمىز. بۇ نېمىدېگەن را-
ھەت - ھە! سىلى نېمە ئۈچۈن ئۇنداق قىلمايلا! يۇرت ئىشى،
خەلق غېمى دېگەنلەر ئاللانىڭ تەقدىرىدىكى ئىش. خۇدانىڭ
تەقدىرىسىز قىل تەۋرىمەيدۇ. بۇ جەھەتلىرىنى بىزدىن ياخشى-
راق چۈشىنىلا، بىلىپ تۇرۇپ يەنە نېمە ئاۋارىچىلىك! يۇرت-
نىڭ ئىشىنى بەندە قانداق ھەل قىلسۇن! بەندە دېگەننىڭ
خۇداغا قۇللۇق قىلىشتىن باشقا مەجبۇرىيىتى يوق تەقسىر!
— يائاللا - يائاللا! — دېدى ئابدۇقادىر داموللا ھەي-
رەت بىلەن ياقىسىنى تۇتۇپ، — نېمىدېگەن كەم ئەقىللىق بۇ!
سىلىگە ئوخشاش ئۆلىمانىڭ تونۇشى مۇشۇنداق بولسا، قىيا-
سىمىز نېمە بولار! تاڭلا مەھشەردە گۆرىمىزدىن قايسى خىلدىكى
تۆت پۇتلۇقنىڭ سۈرىتى قوپار!؟ مەن تېخى سىلىنى خېلى ئو-
قۇغان، ئىلمى مەنتىقىدىن خەۋەردار ئادەم دەپ بىلەتتىم.
تېخى تونۇماپتىكەنمەن! ئەمدى تونۇدۇم، سىلىنىڭ ئاشۇ يوغان

قورساقتا نېمە بار، زادى نېمە بار؟ قېنى!

— ئەجەبا، مېنىڭ قورسىقىمنى سوراپ قالدىغۇ! — دې‌دى غاپپار داموللا شايە يەكتەك ئۈستىدىن قورسىقىنى سىيلاپ تۇرۇپ، — نېمە بولاتتى، ئەتىگەن ئىچكەن قويۇق قايماق چاي بىلەن سېرىق ياغدەك سارغىيىپ پىشقان ھالۋا، ئۇنىڭ ئۈستى‌گە، خۇدا بەرگەن رىزقى — ئىككى - ئۈچ نەزىردە يېگەن بەتتە پولۇ بار. خۇدا بەرگەن رىزقىنى كېلىشتۈرۈپ يېيەلمىگەن كىشىلەرنىڭ قورسىقى سىلىنىڭ قورساقلىرىغا ئوخشاش ئاچ قالغان سالجىدەك ھەمىشە پۈچەك تۇرىدۇ. ئېھتىمال، ئۆزلىرى ئەتىگەنلىكتە قۇشناچىمىنىڭ ھايلا - شاپىلا قايىنتىپ بەرگەن ئاتىلىسىنى ئىچىپلا بۇيان كەلگەن ئوخشايلا. شۇڭا سوراۋاتاملا! — دېدى ئۇ كۆرەڭلىك بىلەن ئەتراپقا قاراپ. ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن ئاجايىپ ئەپچىل سۆزلەر بىلەن داموللا ئابدۇقا‌دىرنى يانپاشقا ئېلىپ يەرگە ئۇردۇمغۇ، دەپ كۆرەڭلىكەنلىكى چىقىپ تۇراتتى.

— توغرا، مەن ئەتىگەن ئاتىلا ئىچتىم، — دېدى ئاب‌دۇقادىر داموللا ئوقۇتقۇچىنىڭ سوئالىغا يۈزدە - يۈز توغرا جاۋاب بەرگەن ئوقۇغۇچىدەك تەمكىن قىياپەت‌تە، — ئاتىلا بىزنىڭ تارىخىي، ئەنئەنىۋى غىزايىمىز، ئۆزى كۈچلۈك، سىڭىشلىك غىزا. تومۇر - تومۇرغا سى‌ڭىپ پۈتۈن بەدەنگە قۇۋۋەت قىلىدۇ. بىز بۇ غىزايىمىز بىلەن پەخىرلىنىمىز، ئاتىلا ئىچكىنىمىزگە شۈكرى - قانائەت قىلىمىز، سىلىنىڭ پەدەر رەھمەتىمۇ ئاتىلا ئىچىپ، شۇنىڭ قۇۋۋىتى بى‌لەن ئۆزلىرىنى ئاپىرىدە قىلغان! بۇنىڭغا نېمە دەيلا؟ — ئابدۇ قادىر داموللا غالىب ۋە ئاچچىق سوئال نەزەرى بىلەن

قادىلىپ قاراپ قويدى، غاپپار داموللا جان ـ جىنىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان بۇقاراشقا بەرداشلىق بېرەلمەي، كۆزىنى قاچۇرۇپ، يانچىلغان يىلاندەك كۈشۈلداپ ئىغىر نەپەس ئالماقتا ئىدى، ئابدۇقادىر داموللا داۋام قىلىپ، ـــ مەن تېخى، سىلىنىڭ قورساقتا ئىلىم ـ بىلىم، ئىلمىي مەنتىق بارمىكىن، دەپ ئويلاپ ـ تىكەنمەن، مەلۇم بولدىكى، سىلىنىڭ ئۇ يوغان قورساقلىرى ئىلىم ـ ئىرپان بىلەن ئەمەس، بەلكى، مەينەت چىرىندىلەر بىلەن تولغانىكەن. بۇنى بۈگۈن ئاشكارا ئېلان قىلىپ، خەلقىئالەم ئالدىدا ئۆزلىرىنى رەسۋايى جاھان قىلىۋاللا ـ دە! ـــ دەپ مەسخىرە ئارىلاش ئاچچىق كۈلدى.

ـــ بەس ـ بەس! ـــ دېدى ھەسەن قازى ئىككى ئۆلىمانىڭ بارغانچە چىڭقىلىپ كېتىۋاتقانلىقىغا قاراپ ئالاقزادە بولۇپ، گويا ئۇ، ئوتتۇرىغا چۈشۈپ سىلىقداپ بېسىپ قويماقچى بولغاندەك سۆزلەشكە باشلىدى، ـــ ۋەتەن، مىللەت، خەلق غېمىنى قىلىش، ئىستىقبالىمىزدىن قايغۇرۇش زىيانلىق ئىش ئەمەس. بۇ بىزنىڭ باش تارتىپ بولمايدىغان مۇقەددەس ۋەزىپىمىز، بىز ئۆلىمالار ئەلۋەتتە مۇلاھىزە قىلىپ كۆرۈشىمىزگە ئەرزىيدۇ!

غاپپار داموللا ئاچچىقىغا پايلىماي، قېيىداپ ئورنىدىن تۇردى، تون ـ سەللىلىرىنى كىيىپ كەتمەكچى بولدى.

ـــ خۇش، تەقسىر قەيەرگە؟ ـــ دېدى ھەسەن قازى ھەيران بولۇپ.

ـــ داستىخىنىمىز ئاياغلاشمىدى داموللام! ـــ دېدى ساھىبخان مېھمانىنىڭ ئالدىنى توسۇپ.

ـــ ئۆزرەم بار. تىتەي بىلەن كۆرۈشىدىغان مۇھىم ئىشىم

بار، خەير ـ خوش!

غاپپار داموللا غەزەپ بىلەن قېيىداپ كەتكەندىن كېيىن، مېھماندارچىلىق بىرمەزگىل مۇزلاپ قالغاندەك سوغۇق بىلىندى. كەيپىيات خۇددى كۆل سۈيىدەك تىنىق بولۇپ، گۆرىستان جىم ـ جىتلىقى ھۆكـۈم سۈرەتتى. ھـەممە ئـادەم بېشىنى ساڭگىلى ـ تىپ، قانداقتـۇر ۋەھـىمـىلىـك خىيـالـلارغا كەتـكـەندى. ئابدۇقادىر داموللا بىردىنلا سۆز باشلاپ، كىشىلەرنىڭ دىققى ـ تىنى ئۆزىگە تارتتى:

ــ قورقۇپ قالامتىم! ــ دېدى قەتئىي ئاھاڭدا، ــ قانـ ـداق يەرگە بېرىپ دادىخالىق قىلسا قىلىۋەرسۇن. نوھنىڭ كېـ ـمىسى توپاندىن قورقماپتۇ، نېمە پەرۋايىم! مەن گۇناھ قىلغىـ ـنىم يوق. بىزنى تۇغۇپ ئـۆستۈرگـەن، ئاق سۈت بېرىپ چوڭ قىلغان، ئوقۇتۇپ موللا قىلىپ، بۇگۈنكى كۈنـدە بېشىمدا كۆتۈ ـ رۈپ، ئابروي قىلىۋاتقان ئەزىز يۇرتىمىزنى، ئۇلۇغ خەلقىمىز ـ نى ئۇنتۇپ قالماياي، دېدىم. ئۆشـرە ـ زاكات، ۋەخپە كىرىمـ ـلىرى، سەدىقە ـ ئېھسانلار ھەق جايىنى تاپسىدى. ئاز ساندىـ ـكى كىشىلەرنىڭ يانچۇقلىرىغا چۈشۈپ كېتىۋاتماقتا. بۇ مالىيە ـ نى ئـۆز جايىغا سەرپ قىلىپ، كوچىلاردا ئاچ ـ يـالىڭاچ يۈر ـ گەن باللارنى تەربىيە قىلايلى، يېتىم ـ يېسىرلارغا خەيرىيەت قىلايلى، دېدىم، بۇنىڭ نېمە يامىنى، نېمە زىيىنى! ــ داموللـ ـلام ئىككى تەرەپكە چايقىلىپ، ئۇ باش ـ بۇ باش ئولتۇرغان مېھمانلارغا تەكشى نەزەر سېلىپ داۋام قىلدى، ــ قېرىنداشلار، ۋەتـەنداشلار! بىز ئەزەلدىن قابىـل، باتـۇر خـەلق ئىـدۇق، تاكى پـامىردىـن ئـۇزاق ئـالتـايغىچە چېگرىسىز ـ بـار ـ گـاھ تىـكـىپ، سـەلـتـەنـەتـلـىـك ئـوردا ـ تـەخـتـلـەر

قوروپ دەۋران سۈرگەن ئەل ئىدۇق. قاچانكى، بىزگە جاھالەت، نادانلىق، خۇراپاتلىق، ئىتتىپاقسىزلىق، ھەسەتخورلۇق، مەنمەنلىك، شەخسىيەتچىلىك ئىللەتلىرى چاپلاشتى، شۇ كۈندىن باشلاپ زاۋاللىققا، خار ـ زەبۇنلۇققا يۈزلەندۇق. ھازىرقى ئەھۋالىمىز بۇنىڭ جانلىق دەلىلى! قېرىنداشلار، ۋەتەنداشلار، ئويلاپ كۆرەيلى، مۇلاھىزە قىلايلى، ھازىرمۇ ۋاقىت كەچ ئەمەس، غەپلەت ئۇيقۇدىن ئىرغىنىپ تۇرۇپ كۆزىمىزنى ئاچساق، ئىتتىپاقلىشىپ بىر ياقىدىن باش چىقىرىپ، ئاسارەت كىشەنلىرىنى پاچاقلاپ تاشلىساق، پەلەكنىڭ چاقىنى ئوڭغا بۇراپ ئىستىقبالىمىزنى يورۇتۇشقا، ۋەتەن، مىللەتنى سائادەتلىك كۈنلەرگە يېتىشتۈرۈشكە ھېلىمۇ كېچىكمەيمىز! ھەممىمىزگە غەيرەت ـ شىجائەت ئاتا قىلسۇن، ئامىن!...

زىياپەتنىڭ ئاخىرقى تاۋاقلىرى كېلىشكە باشلىدى. گۈلدار چىنە ـ تاۋاقلارغا چوقچايتىپ ئۇسۇلغان قويۇقئاش ۋە ئۇنىڭ ئۈستىگە بېسىلغان داغلىما گۆشلەر كۆزنىڭ يېغىنى يەيتتى. تاۋاقلار خۇددى ئاسماندىن لەيلەپ چۈشۈۋاتقاندەك ئارقىمۇ ئارقا ئۈززۈلمەستىن كېلىپ، ھەر ئىككى كىشىگە بىر تاۋاقتىن تارتىلدى. ھەر تاۋاققا بىر چىنىدىن قېتىق يانداش قويۇلدى. گۆشلەر توغرالدى. ساھىبخان خۇش ئېيتىپ تەكلىپ بەرگەندىن كېيىن، مېھمانلار داستىخان ئۈستىدىكى ئەدەب ـ قائىدىلەرگە ئاساسەن، ئاۋۋال چوڭلاردىن كەلسۇن، دېگەندەك قىلىپ، ئابدۇقادىر داموللا، ھەسەن قازى باشلىق مويسىپىتلەرگە كۆز قىرى بىلەن قارىشاتتى. بۇنى سەزگەن داموللام«خۇش» ئېيتىپ باشلامچىلىق بىلەن تائامغا قول ئۇزارتتى.

ــ مەندىمۇ گال بار، نەپس بار، كۈنىگە ئىسون يەردە

بەتتە يىيسەممۇ ھاپ ئەتكۈدەك ئىشتىھا، سىڭدۈرگىدەك قۇر-
سىقىممۇ بار، ـــ دېدى ئابدۇقادىر داموللا ئاش يەپ ئولتۇرۇپ،
ئۇنىڭ سۆزى مېھمانلارغا جاراڭلاپ ئاڭلىنىپ تۇراتتى، ـــ يېسەم
سىڭىدۇ، ئەمما يېيىش، ئېلىش ئۇچۇنلا ئوقۇپ كەلدىممۇ؟ بۇ
سوئال مېنى ئازابلايدۇ، چۈنكى بىزدە دىنىي ئوقۇغان مولللار
يۇرتنىڭ ياخشى تائامىنى يەپ، سەدىقە ـ ئېھسانغا دۇئا قىلىپ
ئۆتىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، خالىسانە ئورۇندايدىغان. ھېچقانداق
مەجبۇرىيىتى يوقتەك. يامان بىر ئادەت شەكىللەنگەن. بۇ ئا-
دەت تۆپەيلى، بىچارە خەلق جاپا ئەمگەكلەر قىلىپ، تاپقان
تەرمىكىنى بىز مولللارغا يېگۈزۈش، ئالدىغا قويۇپ دۇئا
ئېلىشقا ئادەتلەنگەن بولسا، بىز مولللارمۇ ئۇلارنىڭ ياخشى
تائاملىرىنى يەپ ـ ئىچىش، نەرسە ـ كېرەكلىرىگە دۇئا قىلىشقا
خۇددى قولدا باققان پاقلاندەك ئۆگەندۇق. ئەمەلىيەتتە، بۇ
ئىشلىرىمىز ئۆز ئەقىدىمىزگە خىلاپ، چۈنكى، نەزىر تائاملىرى
ۋە سەدىقە ـ ئېھسانىنىڭ ھەقلىق ئىگىسى مىسكىنلەردۇر. مۇدەر-
رىسلىكتىن تولۇق مائاش ئېلىپ، ئۆز مەئىشىتىنى غەمسىز ئۆتكۈ-
زۈۋاتقان داموللا ئابدۇقادىر بۈگۈنكى كۈندە، ئۆز ئەقىدىسىگە
خىلاپ ھالدا، غېرىب ـ مىسكىنلەرنىڭ رىزقىنى يالماپ يىسۇتۇ-
ۋالسا، ئۇلارنىڭ ھەققىنى دۇئا قىلىپ ئۆز يانچۇقىغا سېلىۋال-
سا، بۇ قانداق بولغىنى! تاڭلا مەھشەردە بۇنىڭ جاۋابىنى
قانداق بېرىش كېرەك! قېرىنداشلار، مېنىڭ ئويلايدىغىنىممانا
مۇشۇ يەردە! ھەربىر كاپام ئاشنى ئاغزىمغا ئاتقاندا، كوچىدا
ئاچ ـ يالىڭاچ يۈرگەن غېرىب ـ مىسكىنلەر كۆز ئالدىمغا
كېلىدۇ ـ دە، كېلىم بوغۇلىدۇ. ئىشتىھايىم ئېتىلىدۇ. بىزگە كۈنىگە
ئون يەردە ياخشى تائام بولسا، ئۇلارغا ئون كۈندىمۇ بىر كا-
پام پولۇ يوق. مېنىڭ كۆز ئالدىمغا كېلىدىغىنى پەقەت مۇشۇ
ئىشلار!...

ئون ئالتىنچى باب

نامايىش

وقەست قىلغاننى پەس قىل!
(خەلق سۆزىدىن)

تاڭ ئاتتى، كۆز ئاسمىنى شىشىدەك سۈزۈك. شەرق ئۇ-پۇقىدىن كۆتۈرۈلگەن ئالتۇن قۇياش پۈتۈن شەھەرگە بۈگۈن قانداقتۇر بىر خىل تېتىك روھ ۋە جانلىق كەيپىيات بېغىشلاپ جىلۋە قىلاتتى، ئۇنىڭ مېھىرلىسىز يىللىق نۇرى ھەممىلا يەردە جۇش ئۇرۇپ دولقۇنلايتتى، قۇدرەتلىك پولات نەيزىدەك، ئۆتكۈر نۇرلىرى باراقسان دەرەخ، بوستان تېرەكلەر ئاراچلىرىنى تېشىپ ئۆتۈپ، تالا ـ تالا نۇر ئېقىمى ھاسىل قىلاتتى، يوپۇرماقلار ئاراچلىرىدىن نۇر تەڭگىلىرى چاچاتتى.

بۈگۈن لايپەشتاق مەدرىسىدە، يەنە بىر خىل جانلىق كەيپىيات داۋام قىلاتتى. بۇ يەردە گويا بۈگۈنكى ئالتۇن قۇياشنىڭ نۇر دولقۇنى بىلەن ئادەملەرنىڭ روھىي جە-

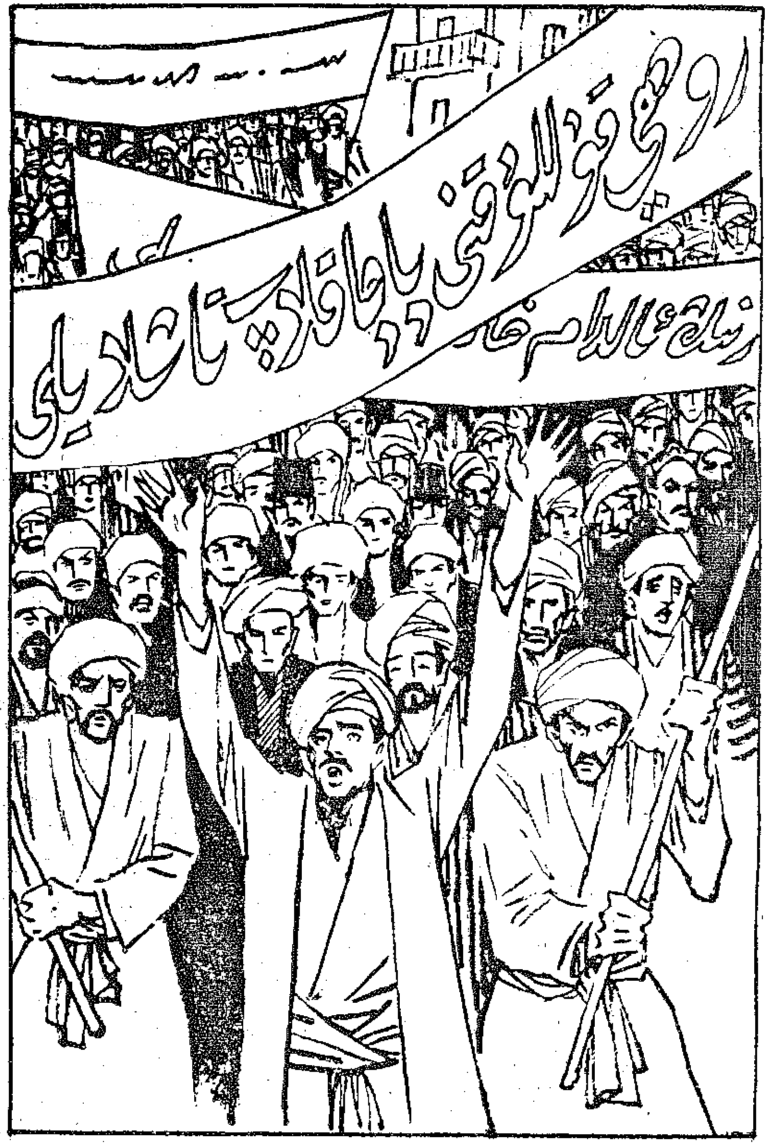

ھەتتىكى جۇشقۇنلۇقى بىرلىشىپ، تېخىمۇ جانلىق، تېخىمۇ تېتىك كەيپىيات شاۋقۇنلايتتى. بۇ يەرگە جەم بولغان يۈزلىگەن تالىپلار قانداقتۇر بىر شانلىق جەڭگە ئاتلىنىش ئالدىدا تۇرغان سىپاھلاردەك جىددىي تەييارلىق ئۈستىدە چايقىلاتتى. ھەممىلا ئادەمنىڭ قوشۇمىسى تۈرۈلگەن، كۆزلىرى پالتىنىڭ بىسىدەك ئۆتكۈرلەشكەن، ئوزايى خۇددى ئاق يېغىن ئالدىدىكى ھاۋا رايىدەك تۇتۇلغان، سۈرلۈك ــ ھەيۋەتلىك كۆرۈنەتتى.

پېشايۋان ئاستىدا پىلاكات يېزىلىۋاتاتتى. خەتتات زىياۋۇدۇن يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ، ئالدىدا يېيىقلىق تۇرغان ئاق خەسىگە ھۆسن خەت يازاتتى، يەنە بىر تالىپ يېزىلغان ھۆسن خەت ئىچىنى قارا سىياھ بىلەن بويايتتى. خەتنىڭ يېزىلىشى ۋە بويىلىشىغا بىر توپ تالىپلار غۇجمەكلىشىپ قاراپ تۇرۇشاتتى. سۇپىنىڭ لېۋىدە، يەنە بىرنەچچە تالىپ ئۆتكۈر قەلەمتىراشلار بىلەن پلاكات دەستىلىرىنى ئاقلاپ سىلىقدايتتى. يەنە بىر مۇنچە تالىپلار بەشتىن، ئوندىن توپ بولۇشۇپ، قانداقتۇر بىر توغرىدا قىزغىن ۋە كەسكىن پاراڭ سېلىشاتتى.

ــ كەلدى، كەلدى!

ــ توقام مەدرىسىدىكىلەر!

بۇ سۆز بىلەن تەڭ ھويلا ئىچىدىكى تالىپلار دەرۋازا تەرەپكە قاراشتى. پەشتاق ئالدىدا كۆكرىكىگە كالاسشىرىپ ئاسقان بىر توپ تالىپلار كۆرۈندى. ئۇلار يالغۇز توقام (ئابدۇۋېلى باي) مەدرىسىدىن كەلگەن تالىپلار بولماستىن، باشقا مەدرىسلەردىن كەلگەنلەرمۇ بار ئىدى. ئۇلار سۈكگۈچتىن كىرگەن سۇدەك، مەدرىس دەرۋازىسىدىن كىرىپ. ئىلگىرىكى

تالىپلارغا سۇغا سۇ قوشۇلغاندەك، قوشۇلۇپ كېتىشتى. مەدرىس سەيناسى تالىپلار بىلەن لىق تولدى. ئادەمنىڭ كۆپلۈكىدە مەدرىس ئىچى گويا تومنى ئېچىۋەتسە تېشىپ كېتىش خەۋپىگە يەتكەن كۆل سۈيىدەك چىڭقىلىپ كەتكەنىدى. «مېڭىش كېرەك!»، «ۋاقىت بولۇپ قالدى!» توپ ئىچىدە ھەر خىل گەپ - سۆزلەر گۈرۈلدەشكە باشلىدى.

پىلاكات پۈتتى، دەستىلەرگە پۇختا بېكىتىلگەن پىلاكاتلار ھاۋاغا كۆتۈرۈلدى. «روھىي قۇللۇقنى پاچاقلاپ تاشلايلى!»، «شېھىتلار يۇرتىمىزدىن كەتسۇن!»، «ئەجنەبىيلەرنىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشمەيلى!» دەپ يېزىلغان چوڭ خەتلەر ئوچۇق ھاۋادا جۇلالىنىپ تۇراتتى. تالىپلار خۇددى ماگنىتقا سۇمۇرۇلگەن تۆمۈر كېپەكلىرىدەك سىغدىشىپ كېلىپ پىلاكاتقا مىختەك قادىلىپ تۇرۇشتى.

— تالىپلار، يارانلار! ... — ھاۋادا لەپىلدەپ تۇرغان ئىككى پىلاكات ئوتتۇرىسىدا تېخى ياش تۇرۇپلا قويۇق ساقال بېسىپ كەتكەن ئېگىز بويلۇق، سورلۇك كۆرۈنىدىغان بىر تالىپ ۋارقىراپ سۆزلەشكە باشلىدى، — بىز ھازىر كوچىغا چىقىمىز، ماڭغاندا سەپ بۇزۇلمىسۇن. توۋلىغاندا ئاۋازىمىزنى بولۇشىغا قويۇپ بېرەيلى، جاراڭلىق چىقسۇن، روھلۇق بولايلى، ئاللا بىزگە مەدەتكار!...

— ئۇستازلىرىمىز كەلمىسۇ ماڭىمىزما! — توپ ئىچىدىن كىمدۇر بىرىنىڭ توۋلىغان ئاۋازى ئاڭلاندى.

— بۇ ئىش بىلەن ئۇستازلىرىمىزنىڭ ھېچقانداق مۇناسىۋىتى يوق، نامايىشنى بىز ئۆزىمىز قىلىمىز! — پىلاكات يېنىدا تۇرۇپ ھېلى سۆز قىلغان تالىپ سوئالغا كەسكىن جاۋاب

بىرىپ بولغاندىن كېيىن، ئاممىغا قاراپ، — قىنى ماڭايلى! كوچىغا چىقىپ تىزىلىمىز! — دەپ ۋارقىرىدى.

مەدرىس دەرۋازىسىدىن خۇددى تاڭ بىلەن تەڭ قوتان ئىشىكىدىن يايلاققا قاراپ چىققان قوي تسوپىدەك، قىستىلىشىپ چىقىپ كېتىۋاتقان تالىپلار چوڭ كوچىغا چىققاندا توختاشتى.

— بىرىنچى پلاكات ئالدىغا ئۆتسۇن! ئىككىنچىسى ئوتتۇردا ... ھەربىر پلاكاتنىڭ ئارىلىقى 50 قەدەمدىن ئۇزاپ كەتمىسۇن!...

شاۋقۇن - سۈرەنلەر ئىچىدە، ھەربىر پلاكات ئورۇن تېپىپ ھاۋاغا كۆتۈرۈلدى. پلاكات دەستىسىنى تۇتۇشقا قاۋۇل كىشىلەر بەلگىلەنگەندىن تاشقىرى، ھەربىر توپنى باشقۇرۇش ئۈچۈنمۇ ئىچكى جەھەتتىن ئادەم تەيىنلەنگەندى.

ھاۋادا لەپىلدىگەن ئاق پلاكات ۋە ھەربىر پلاكات ئارقىسىدا زىچ سەپ تارتقان، بېشىغا ئاق سەللە ئوراپ، ئۇچىسىغا ئاق يەكتەككىيگەن يۈزلىگەن تالىپلار خۇددى ئاسماندىكى ئاق بۇلۇتتەك ھەيۋەتلىك ئىلگىرىلەيتتى. ھېيتكا مەيدانىغا كەلگۈچە ئۇلارغا يەنە نۇرغۇن ئادەملەر قوشۇلدى. نامايىش قوشۇنى بارغانچە يوغىناپ، ئۇزىرىپ، باش - ئايىغىنى بىر ۋاقىتتا كۆرگىلى بولمايدىغان دەرىجىگە يەتكەندى.

قەشقەر شەھىرىدە چەت ئەل مۇخالىپەتچىلىرىگە قارشى تۇنجى قېتىم كۆتۈرۈلگەن بۇ نامايىش ئۆز ھەيۋىتى، ئۆز تەسىرى بىلەن پۈتۈن شەھەرنى لەرزىگە كەلتۈرگەندى. كوچا ياقىسىدىكى سانجاق ئادەملەر ئوچۇق ھاۋادا لەپىلدەپ، كۆز نۇ-

ردا ئاق چىقىندەك چاقناپ كېتىۋاتقان پلاكاتلارغا ۋە ئۇنىڭغا يېزىلغان شوئارلارغا، ئۇزۇن يىلدىن ھەركىم كۆڭلىدە كەچۈر-گەن بولسىمۇ، ئېغىزدىن چىقىرىشقا مۇمكىن بولماي كېلىۋات-قان جىددىي تەلەپلەرگە قاراپ چەكسىز ھاياجانلىناتتى. بەزى-لەر، بېشىدا سەللە، ئۇچىسىدا ئاق يەكتەك، كۆكسىدە كالامى-شېرىپ ئاسقان نامايىشچى تالىپلارغا ۋە ئۇلارنىڭ جۇشقۇن روھىغا قاراپ تەسىرلەنگەنلىكتىن، كۆزلىرىگە ئىسسىق ياش ئالاتتى. بەزەنلەر، ناماينشچى ئاممىنىڭ تۆمۈردەك چىڭ ئىرادە بىلەن ئارسلانلاردەك ھايقىراپ كېتىۋاتقان باتۇر قىياپىتىگە، پالتىنىڭ بىسىدەك كەسكىن تۈسلىرىگە قاراپ، گويا ئۆزلىرىمۇ ھېچنېمىدىن قورقماس غەيرەتكە كەلگەندەك ھېس قىلاتتى.

— ئەجەب ئوبدان ئىش بوپتۇ!

— ھەر نېمە بولسا، خۇدايىم تالىپ بالىلارنىڭ كۆڭلى-گە ئىنساپ سالپتۇ!

— دىن ئوغرىلىرىنى قوغلىۋەتسۇن!

— خۇدايىم ئاق يول بەرسۇن!

كوچىنىڭ ئىككى قاسنىقىدا سانجاق تۇرغان ئادەملەر توپىدىن ھەر خىل مەدەتكار سۆزلەر ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

ناماينشچى ئامما ئۆستەڭ بويى بويلاپ مېڭىپ، قۇمدەرۋا-زىدىن چىقتى. ئادەمنىڭ كۆپلۈكىدە شەھەر دەرۋازىسى تارلىق قىلاتتى. ناماينشچى ئامما خۇددى سۇ ئامبىرىنىڭ تومىنىدىن چىققىلىپ، ئوقتەك ئېتىلىپ چىققان سۇدەك گۈركىرەپ غەربكە بۇرۇلۇپ، سانچاستىكى«بەيتى خۇدا» دەپ ئاتالغان شۆبد مىس-سىئونېرلىرىنىڭ ئۆۋىسىغا قاراپ ئىلگىرىلىدى. قوزغۇنلار ئۇۋ-ۋىسىغا يېقىنلاشقانسېرى، ئاممىنىڭ شاۋقۇنى ئەۋج ئالدى.شو-

ئارلار ئارقىمۇ ئارقا ياڭراپ گۈركىرەشكە باشلىدى.
— مەنسۇي قۇللۇقنى پاچاقلاپ تاشلايلى!
— شۇبدلار يۇرتىمىزدىن چىقىپ كەتسۇن!
— ئەجنەبىيلەرنىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشمەيلى!
مىڭلىغان ئاممىنىڭ قەھر بىلەن تولغان نەرە ـ سادا-سى هاۋا بوشلۇقىدا هەيۋەتلىك گۈركىرەپ، يەر ـ جاهاننى لەر-زىگە كەلتۈرەتتى. گويا ئۇلارنىڭ هەيۋەتلىك سادالىرى ئۇزۇن يىللاردىن قەشقەر ئاسمىنىنى قاپلاپ كېلىۋاتقان ئەجنەبىيلەر-دىن قورقۇشتەك، مەنىۋى تۇمانلارنى يىمىرىپ تاشلاپ، هەممىلا ئادەمنى ئەجنەبىيلەردىن قورقمايدىغان غەيرەت ـ جاسارەتكە ئىلهاملاندۇراتتى.
ئاما خۇددى قارا تاشقىندەك، «بەيتى خۇدا»غا باس-تۇرۇپ كىردى. ئەجنەبىيلەرنىڭ بۇزغۇنچىلىق هەرىكەتلىرىگە قارشى شوئارلار تېخىمۇ ئەۋج ئالدى. ئۆزلىرىنىڭ هەققانىيەت-لەكلىرىنى تۆكمە يامغۇردەك ياغدۇردى!...
ئەپسۇسكى، نەچچە ۋاقىتتىن بېرى شۇنچە ئاۋات بولغان «بەيتى خۇدا» ۋە شىپاخانىدىن سۆزلەشكۈدەك بىرمۇ ئادەم تې-پىلمىدى. ئۇلار نامايىشنىڭ هەيۋىتىدىن ئۆلگۈدەك قورقۇپ، قېچىپ يوشۇرۇنغانىدى. ئۇلارنىڭ بۇ خىل نامەردلىكى نا-مايىشچىلارنىڭ غەزىپىنى تېخىمۇ ئۆرلەتتى:
— ئىزدەپ تېپىڭلار!
— كۆيدۈرۈڭلار، چېقىپ تاشلاڭلار!...
غەزىپىنى بېسىپ تۇرالمىغان ئاما ئىچىدىن هەر خىل سادالار، بۇيرۇق، خىتاب خاراكتېرىنى ئالغان چۇقان ـ سۈ-رەنلەر كۆتۈرۈلۈشكە باشلىدى....

— ئۇكىلىرىم، ماۋۇنى كۆيدۈرۈڭلار! — دەپ تۇۋلىدى بارات گۈرۈلدەك، ئۇ غەيرىي كۆزقاراشتىكى كىتاب ۋاراقلىرىدىن بىر قۇچاق كۆتۈرۈپ چىقىپ ھويلا ئوتتۇرىسىغا تاشلاپ خىتاب قىلاتتى، — كۆيدۈرۈڭلار!... گۈگۈت بولمىسا مەندە بار... مانا گۈگۈت... بۇ كاساپەتلەرنىڭ بىر نېمىسى مېنى ئىماندىن ئاجرىتىۋەتكىلى قىل قالغان... مانا ئەمدى كۆيسۇن! — ...دېدى - دە، كىتاب بار ئۆيگە يەنە يۈگۈرۈپ كىرىپ كەتتى. باراتئاخۇن نامايىشچىلار قوشۇنىغا قۇمدەرۋازىدا قوشۇلغانىدى. ئۇ شۇ پەيتتە مىسسىئونېرلارنىڭ ئەقىدە ئوغرىلاشتەك يولسىزلىقلىرىنى كۆپ قېتىم كۆرگەنلىكتىن، غەزىپى باشقىلارنىڭكىدىن نەچچە ھەسسە كۈچلۈك ئىدى.

ئۇ، يەنە بىر قۇچاق كىتاب كۆتۈرۈپ چىقىپ لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان گۇلخانغا تاشلاپ سۆزلەيتتى:

— كۆيدۈرۈڭلار!... يوق قىلىڭلار! ... قەست قىلغاننى پەس قىل! جاجىسىنى مۇشۇنداق بېرىش كېرەك! بۇ خاۋارىچلار ئەقىدىمىزنى ئوغرىلاپ قەست قىلغاندىكەن، بىز ئۇلارنى پەس قىلىپ، مۇشۇنداق كۆيدۈرۈپ تۈگىتىمىز!...

ئۇ يەنە ئالدىراپ ئۆي ئىچىگە ماڭدى.

باسما ماشىنىلىرى جايلاشتۇرۇلغان ئۆيدە تاراڭ - تۇرۇڭ، جاراڭ - جۇرۇڭ قىلغان ئاۋاز ئاڭلىناتتى. ئۇ يەردە بىر توپ تالىپلار «ئەقىدىمىزگە خىلاپ ۋەرەقىلەرنى بېسىپ چىقىرىدىغان باسما ماشىنىلارنى مانا مۇشۇنداق پاچاقلاپ تاشلاش كېرەك!» دەپ تۇۋلاشماقتا ئىدى.

ئون يەتتىنچى باب

ئۆلار بىر - بىرلەپ شۆ يەرگە توپلانغانىدى

ھەمراھباينىڭ شەھەر ئىچىدىكى ھويلىسى ئادەتتە خۇدىي تاش سارايدەك جىمجىت بولاتتى، بولۇپمۇ، باي ئۆيدە بار ۋاقىتتا، ھەر قانداق كىشى تاراق - تۇرۇق قىلىشقا ياكى چاقىلداپ ئۈنلۈك سۆزلىشىشكە جۈرئەت قىلالمايتتى. ئاياللار بىشىنىمۇ چىقىرالمايتتى. تەرتىپ ئەنە شۇنداق چىڭ بولاتتى. بۈگۈنمۇ شۇنداق جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرمەكتە ئىدى. زاغۇن چىبىقىپ، قورسىقى تويغان شاتۇتلارمۇ نوقۇتقا ئوخشاش كۆزلىرىنى يۇمۇپ مۈگدەۋاتاتتى.

بۇ جىمجىتلىقنى پەقەت شىمال تەرەپتىكى ئازادە مىھمانخانىدا ئەمۋاللىشىپ ئولتۇرغان ئۈچ كىشىنىڭ قاپاققا چۈشكەن ھەرىدەك بوغۇلداشقان ئاۋازىلا بۇزۇپ تۇراتتى.

— ئۇنداق دەپمۇ، مۇنداق دەپمۇ ئۆز سۆزىنى يورغىلاتقىلى تۇردى، ۋادى تاقەت قىلىپ تۇرالمىدىم. ئاچچىقىمدا بىرىپلا كېلىدىن ئالاي دېدىمۇ، يەنىلا ئۆزۈمگە ھاي بېرىپ... —

غاپپار داموللا سۆزنى ئەنجانبايىنىڭ زىيايىتىدە ئابدۇقادىر داموللا بىلەن تونۇشۇپ قالغان مەسىلە ئۈستىگە يۆتكەپلا چىرايىغا غەزەپ تۈسى ئالدى. كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ، غەزەپ ئۇچقۇنلىرى چاچراتقان ھالدا، قارشىسىدا ئولتۇرغان ھەمراھباي بىلەن يېنىدا ئولتۇرغان مىراقۇل داموللىغا ئاچچىق قاراپ چىقتى، ئۇنىڭ شۇ تاپتىكى ئەلپازىدىن ئالدىنقى كۈنلەردىكى خاپىلىقىنىڭ تېخىچە توگەپ كەتمىگەنلىكىنى ئەمەس، بەلكى ئابدۇقادىر داموللىغا نىسبەتەن قاتتىق ئۆچمەنلىكى بارلىقىنىمۇ كۆرۈۋالغىلى بولاتتى، ئۇ داۋام قىلدى، — سەت بولمىسۇن دېدىم. يەنە بىر تەرەپتىن، ھەر قايسىلىرىنى كۆز ئالدىمغا كەلتۈرۈپ توختاپ قالدىم. سەندەك دەھرى بىلەن بوغۇشۇپ ئولتۇرغىنىمدىن، كېتىپ قالغىنىم تۈزۈك، دەپ، پەش قېقىپ چىقىپ كەتتىم.

— ئۆزلىرىگە ھاي بەرگەنلىرى ياخشى بوپتۇ! — دېدى مىراقۇل داموللا سۆز قىستۇرۇپ، ئەمما ئۇ بۇ مەسىلىگە قارىتا، ئۆز خوجىسىنىڭ پوزىتسىيىسىنى بىلمەكچى بولغاندەك، سۆز ئاخىرىدا كۆز قىرى بىلەن باينىڭ كۆزىگە قاراپ قويدى، ھەمراھباي بولسا، گويا ھېچقانداق گەپ ئاڭلىمىغاندەك قىلىپ پەرۋاسىز ئولتۇراتتى.

ئەمەلىيەتتە، ئۇچ كىشىنىڭ ئابدۇقادىر داموللىغا بولغان ئۆچمەنلىكى ئومۇمىي جەھەتتە ئوخشاش بولسىمۇ، شەخسىي زىددىيەت مەسىلىسىدە بىر - بىرىدىن ئالاھىدە پەرقلىنەتتى. مەسىلەن، غاپپار داموللا مەنمەنلىك يۈزىسىدىن ئابدۇقادىر داموللا بىلەن ئىلمىي ئابروي تالىشاتتى، ئۇنىڭ بىلەن تەڭ تۇرالماسلىق جەھەتتىكى يېتەرسىزلىككە تەن بەر-

مەستىن، ھەسەت قىلاتتى، بولۇپمۇ، ئەنجانبايىنىڭ زىيايىتىدە بولغان بىۋاستە توقۇنۇشتا ئۆزىنىڭ نىمە ئۈچۈندۇر ئۇنىڭ بىلەن تەڭ تۇرالمىغانلىقىنى ھار ئېلىپ، قاتتىق ئۆچمەنلىك قىلماقتا ئىدى.

مىراقۇل داموللىنىڭ ئاداۋىتى يەنە باشقا گەپ، ئۇنىڭ بۇ قېتىم قەشقەرغە قازى بولۇش تەمەسى كۈچلۈك ئىدى. ھەمراھبايمۇ ئۇنى قازى قىلىمەن، دەپ، ۋەدە بەرگەنىدى، ئەپسۇسكى، ئابدۇقادىر داموللا ئۇنى رىقابەتتە يېڭىپ قويدى. خەلق ئاممىسى ئابدۇقادىر داموللىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ، قەشقەرغە باش قازى قىلىپ تەيىنلەشتى. بۇ ئەمەلىيەت ئۇنىڭغا زەربە بېرىپ، ئار ـ نومۇس كەلتۈردى. شۇ سەۋەبتىن، ئۇ ئابدۇقادىر داموللىنى ئەشەددىي دۈشمىنى ھېسابلايتتى. ئابدۇقادىر دېگەن شۇمبۇيا قەيەردىن پەيدا بولدىكىن، بارغان مەككىسىدىن كەلمىگەن بولسا، ئۇ چاغدا چوقۇم مەن قازى بولغان بولاتتىم. ئەمدى قەيەردىكىنى، تاكى ئۇ يوقالمىغۇچە، ماڭا قازىلىق يوق، دەپ ئويلايتتى. ھەتتا ئوچۇقتىن ـ ئوچۇق ئۇنىڭ ئۆلۈمىنى تىلەيتتى، دەھرى، جەدىت، ۋەھھابى مۇرتەت، دەپ قارغىيتتى. ئەسلىدە قازىلىق ماڭا تېگەتتى، ئاتۇشلۇقلار تىل بىرىكتۈرۈپ، ئۇنى قازى قىلىۋېلىشتى، دېگەندەك پىتنە ـ پاسات سۆزلەرنىمۇ قىلاتتى. بۇ ئەھۋالدىن قارىغاندا، مىراقۇل داموللىنىڭ ئاداۋىتى غاپپار داموللىنىڭ ئاداۋىتىدىن كۈچلۈك ھەم رەزىل ئىدى.

ھەمراھباينىڭ ئۆچمەنلىكى يەنە باشقىچە ئىدى. ئۇ ئابدۇقادىر داموللا بىلەن ئىلىم ـ مەرتىۋە ياكى بايلىق تالاشمايتتى. ئۇ پەقەت قەشقەر مېنىڭ ئىرادەمگە بويسۇنسۇن.

قازى، مۇپتى، داموللا ـ مۇدەررىسلەر مىنىڭ ئالقىنىمدا چۆگىلىسۇن، ھەممە ئىش سۇنىڭ ئىپقىشى، تۇكنىڭ يېتىشى بويىچە ئىشلەنسۇن، ئىسلاھات، ئويغىنىش، تەرەققىيات دېگەنلەر تىلغا ئېلىنمىسۇن، دەيتتى. ئابدۇقادىر داموللا ئۇنىڭ دېگىنىگە كىرمەيتتى، ئۇ ئۆز ئىرادىسى، ئۆز مەسلىكى بويىچە ئىش كۆرۈپ، ئەمەلىي مۇۋەپپەقىيەتلىرى ئارقىلىق بايىنىڭ قارا نىيىتىگە تاقابىل تۇراتتى، شۇڭا ھەمراھباي ئۇنىڭغا بوھتان چاپلاپ جەدىت، دەھرى، دىنسىز دەپ قارىلايتتى.

ھاسىل كالام، مېھمانخانىدا سۆھبەتلىشىۋاتقان ئۈچ كىشىنىڭ ئابدۇقادىر داموللىغا نىسبەتەن، قارشىلىقى ئوخشاش ئىدى. بۇ مەسىلىدە، ئۇلارنىڭ تىنىقى تىنىقىغا كېلەتتى، ھەر ئۈچىسى داموللا ئابدۇقادىرنىڭ ئارىدىن كۆتۈرۈلۈپ كېتىشىنى، كۆزدىن يوقىلىشىنى خالايتتى...

لېكىن، ئۈچ كىشىنىڭ بۇ مەقسەتكە يېتىش ئېپادىسى ئۈچ خىل ئىدى. بۇ خۇددى جۈمە نامىزى ئوقۇغىلى كەلگەن ئۈچ كىشىنىڭ ھېيتگاھ جامەسىگە ئۈچ ئىشىكتىن كىرىپ، مەقسەت قىلغان جۈمە نامىزىنى ئوقۇغانلىقىغا ئوخشىشىپ كېتەتتى. مەسىلەن، غاپپار داموللا ئاشكارا سورۇنلاردا مۇنازىرە قىلىپ، ئابدۇقادىر داموللىغا ئاشكارا قارشى تۇرغان بولسا، مىراقۇل داموللا ئۇنىڭ ئەكسىچە، بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلاردا يۈرۈپ، سوپى ـ ئىشانلار ئوتتۇرىسىدا پىتنە ـ پاسات تېرىپ قارشى تۇراتتى. ھەمراھباي گويا ھېچ ئىشنى بىلمىگەن قىياپەتتە ئاستىرتىن ھەممىگە قوماندانلىق قىلىپ، يوشۇرۇن ۋاستىلەر بىلەن ئابدۇقادىر داموللىغا قارشى ھەرىكەت قىلاتتى، شۇنىڭ ئۈچۈن غاپپار داموللا سۆزلەۋاتقاندا، مىراقۇل داموللا كۆز

قىرىدا ھەمراھابايغا قاراپ، ئۇنىڭ پوزىتسىيىسىنى بىلمەكچى بولغان بولسا، ھەمراھباي گويا ھېچ گەپ ئاڭلىمايۋاتقان ئادەمدەك، بىپەرۋا كۆرۈنۈشتە ئولتۇراتتى.

غاپپار داموللامنىڭ سۆزى ئاخىرلاشمىغانىدى، ئۇ داۋام قىلدى:

— شۇ يەردىن چىققىنىمچە، توپتوغرا تىتەي ياموُلغا بېرىپتۇمەن. ئۇ دەھرىنىڭ تەلىپىگە تىتەي يوق چىقىپ قالدى. شۇ كۈنى كۆرۈشكەن بولسام، بۇ دەھرىنى قاماققا ئېلىش ياكى بۇ يۇرتتىن قوغلاش توغرىسىدا تەلەپ قوياتتىم.

— تىتەي قەيەرگە كېتىپتىكەن؟ — ھەمراھباي خۇش ياقمىغان قىياپەتتە تىلىنىڭ ئۇچىدىلا ئانچىكىم سوراپ قويدى.

— سوراشسام، يېڭىشەھەرگە كەتتى، دېيىشتى، — دېدى غاپپار داموللا تىتەي بىلەن كۆرۈشەلمەي قالغىنىغا نادامەت چەككەن قىياپەتتە ئۇزۇلۇغ - كىچىك تىنىپ.

ئارىغا جىمجىتلىق چۈشتى. ئۇلار قانداقتۇر بىر ئىشلار توغرىسىدا ئويلىنىشۋاتقاندەك جىم ئولتۇرۇشاتتى. بىرئازدىن كېيىن، بۇ جىمجىتلىقنى ھەمراھباي بۇزدى. ئۇ ئالتۇن ھەل بېرىلگەن پىيالىنى قولىدا ئوينىتىپ ئولتۇرۇپ سۆز ئاچتى:

— تىتەي بىلەن كۆرۈشكەن تەقدىردىمۇ، ئۇ كىشى دەرھال بىر نېمىدەپ جاۋاب بەرمەيدۇ! — دېدى ئۇ بوينىنى بىلىنەر - بىلىنمەس تولغىغاندەك قىلىپ. ئۇنىڭ سۆزىدىن ۋەبۇيۇن تولغاشلىرىدىن مەن بىر نېمە دېمىگۈچە، تىتەيمۇ ئۇزئالدىغا تارتىپ جاۋاب بەرمەيدۇ، دەۋاتقانلىقى چىقىپ تۇراتتى، ئۇ بۇ سۆزنىڭ ئىككى ھەمراھقا قانداق تەسىر قىلغانلىقىنى كۆزەتكەچ داۋام قىلدى، — ھەر ئىشنىڭ ۋاقتى - سائىتى بار

دېگەنىدەك، ۋاقتى كەلگۈچە سەۋر قىلىش كېرەك. سەۋرنىڭ تېگى ئالتۇن، شۇنداق ئەمەسما!؟

— سىلى سەۋر، سەۋر دەيدىكەنلا، بىزنىڭ بۇ تەرەپتە سەۋر قاچىمىز توشۇپ كېتىۋاتىدۇ، قورسىقىمىز ئېچىلىپ. ياكى كېچىسى تۈززۈك ئۇخلىغىلى بولمىغان! — دېدى غاپپار داموللا بىر ئاز چېچىلىپ.

باي پىسىڭگىدە كۈلۈپ قويدى. ئۇ ئەسلىدە، سەۋر قىلىڭلار، دەپ نەسىھەت قىلىش ئارقىلىق، ئۇلارنى سەۋر قىلالمايدىغان دەرىجىگە يەتكۈزۈشنى كۆزلىگەنىدى. ئۇ ھازىر مەقسىتىگە يەتتى. ئەمدى پۇرسەتنى قولدىن بەرمەي، سەۋر قاچىسى توشۇپ كېتىۋاتقانلارغا ئىلھام ۋە مەدەت بەرمەكچى بولغان باي كۈلۈمسىرەپ ئولتۇرۇپ سۆزلەشكە باشلىدى:

— مېنىڭ قورسىقىم ئېچىلماسمۇ! — ئۇ سوئال نەزەرى بىلەن قاراپ داۋام قىلدى، — بۇ تەرەپلىرىنى دەپ كەلسەم، مېنىڭ قورسىقىم يېرىلىپ كەتسە بولاتتى. ئۇنداق بولمىدى، مەن يەنىلا سەۋر قىلدىم. بۇنىڭدىن كېيىنمۇ سەۋر قىلمەن! — ئۇ بىر ئاز تىنىۋېلىپ داۋاملاشتۇردى، — مەن ئۇنىڭ ئىززىتىنى قىلىپ، ئالاھىدە ئادەم ئەۋەتىپ چىللاتتىم، ئۇ يەنىلا كەلمىدىغۇ، بۇنى نېمە دېيىش كېرەك؟ ئۇ ئۇنىڭ مەندەك بىر ئادەمنى كۆزگە ئىلمىغانلىقى بولماي نېمە!؟ ھەممىڭلارنىڭ خەۋىرى بار، مېنىڭ شۇ كۈنكى ئۆتكۈزگەن زىياپىتىم يۇرتىمىزنىڭ، خەلقىمىزنىڭ تىنچ - ئامان بولۇشىنى كۆزلىگەن چوڭ ئىش. مەن بۇ ئىشقا ئاز چىقىم قىلمىدىم، يۇرتنىڭ غېمىنى يەپ، ئاز ئاۋارە بولمىدىم. پۈتۈن يۇرت كاتتىلىرىنى، تىتەي - شىتەيدىن تارتىپ ھەممىنى چىللىدىم. مەن چىللىغان ئادەمنىڭ

ھەممىسى كېلىشتى، بىر ئاشۇ دەھرى داموللا كەلمىدى! بۇ يولسىز-
لىق بولماي نېمە! شۇ كۈنى، ئىنگلىز، شۋېد كونسۇللىرى،
رۇس كونسۇلات خادىملىرىنىڭ ھەممىسى كەلدى. بىر ئاشۇ
جەدىت كەلمىدى. بۇنىڭغا مېنىڭ قورسىقىم ئىسسىلامدۇ - يوق!
بۇ دەھرى ئاشۇنداق يوغان كىشى بولۇپ كەتتىما! چەت ئەل-
لىك مېھمانلارنىمۇ ئۇلۇغ كىشى بولۇپ كەتتىما!؟

— «ئىت بېشى تەخسىدە تۇرماپتۇ» دېگەن شۇ - دە! —
دەپ سۆز قىستۇردى مىراقۇل داموللا.

— چىللىقىمغا كەلمىگەنىنىڭ ئۇستىگە، قورسىقىمنى ئې-
سىلدۇرۇپ، يەنە بىرمۇنچە لاۋزا گەپ، ناسازا سۆزلەرنى خال-
تا قىلىپ ئەۋەتىپتۇ! — دېدى ھەمراھباي زەردە بىلەن سۆز-
لەپ، ئۇنىڭ قايچىلىتىپ چىرايلىق ياسىتىۋالغان بۇرۇتى
ئاستىدىكى لەۋلىرى غەزەپتىن تىترەيتتى، ئۇ ئەلەم بىلەن
داۋام قىلدى، — ھەتتا، جانابىي كونسۇللارنىڭ ھۆرمىتىگە
سالغان داستىخىنىمنى «ھارام» دەپ جۆيلۈگەنىنىڭ ئۈستىگە
پۈتۈن بايلىقىمنىڭ ھالال بولۇشىغا شەك كەلتۈرۈپتۇ، بۇ نېمە
دېگەن تېتىقسىزلىق!... بۇ دەھرى بەنە ئاغزىغا كەلگەننى
بوغۇزىغا يۇتماستىن، ئىككى كونسۇل ئىت تالاشتۇرسا، بارى-
كاللىسىغا سېلىنغان ئۇنداق ھارام داستىخانغا ئۆزۈمغۇ بار-
مايمەن، سەھرا ئۆيدىكى ئىتىمنىمۇ ئەۋەتمەيمەن دەپ كاپشىپ-
تۇ. قارىمامدىغان، بۇ گەپ قەيەرگە كەتتى. نېمىدېگەن زەھەر-
لىك سۆز بۇ!

— ئۇسال گەپ قىپتۇ، — دېدى غاپپار داموللا
تېخىمۇ ئېچىتىپ.

— شۇنداق، — ھەمراھباي ئۇنىڭ سۆزىنى تەستىقلاپ

بىر ئاز تىنشۋالغاندىن كېيىن، داۋام قىلدى، ــ بۇنداق قوپال گەپكە ھەرقانداق كىشىنىڭ قورسىقى كۆپمەمدۇ، ئەلۋەتتە كۆپىدۇ؟ تېخى گاھى كېچىلىرى ئېسىمگە كېلىپ قالسا، تولا ئويلاپ ئۇيقۇ تاپالماي تاڭ ئاتقۇزىمەن، كۆڭلۈمدىكى بەزىدە قويغان-تۇتقىنىمنىمۇ بىلمەي قالىمەن. بۇ دەھرى مېنى مانا شۇنداق خاپا قىلدى. شۇنداق بولسىمۇ يەنىلا ئۆزۈمنى بېسىۋېلىپ سەۋر قىلىمەن، سەۋرنىڭ تېگى ئالتۇن دەيمەن، شۇنداق ئەمەسما؟

ــ ئۇ دېگەنلىرى راست، سەۋر قىلساق غورىدىنمۇ ھالۋا پىشىدۇ، لېكىن سەۋرنىڭمۇ چېكى بولىدۇ! ــ دېدى غاپپار داموللا مەنىلىك ھېجىيىپ.

ــ مېنىڭچە، بۇ ئادەم...، ــ دېدى مىراقۇل داموللا سۆز باشلاپ، ئەمما نېمە ئۈچۈندۇر كۆزلىرىنى گۈردىن ئېچىۋالغان مۇردىنىڭ كۆزىدەك دەھشەت تۈسكە كىرگۈزۈپ، ئۇنىڭ - بۇنىڭ چىرايىغا قاراپ، تۈكلۈرۈكىنى قولت - قولت قىلىپ قۇرۇق يۇتقان بولۇپ، سۆزنىڭ ئاخىرىنى يۇتۇۋاتقاندەك ئەندىكىپ تۇرۇپ قالدى. بۇيانقىلار دىققەت بولۇپ، قېنى سۆزلىمەملا، دېگەندەك خېلى ۋاقىتقاراپ قېلىشتى، ئەمما، ئۇ ئادەم يەنىلا ئۈچەي يۇتۇۋاتقان تۇخۇدەك، ئۇزۇنتۇرا بوينىنى بىرنەچچە قېتىم ئېتىپ، تۈكلۈرۈك يۇتقاندەك ھەرىكەتلەرنى قىلدى - دە، ئاندىن سۆزىنى داۋام قىلدى، ــ مېنىڭچە، بۇ ئادەم خەتەرلىك يەرگە بېرىپ قالدى، ــ ئۇ چىرايىغا دەھشەت تۈس ئېلىپ، ــ ئاخشام ئۇلتۇرسام، بىر سوپى «مۇرتەد بولغان كىشىنى ئۆلتۈرسە شەرىئەتتە قىساس كېلەمدۇ - كەلمەمدۇ؟» دەپ سوراپ كىرىپتۇ. مەن دېدىمكى،

مۇرتەد بولغان كىشىنى ئۆلتۈرۈش گۇناھ ئەمەس، بۇ ئىشقا ئاتلانغۇچى «غازى» ھېسابلىنىدۇ. بۇ يولدا ئۆلۈپ كەتسە، شېھىتلىك مەرتىۋىسىنى تاپىدۇ، دەپ جاۋاب بەردىم. ئاندىن سوئال قويۇپ: قايسى مۇرتەدنى دەيسىز؟ كىم مۇرتەدلىك قىپتۇ؟ دەپ سورىسام، ئۇ ئادەم ئابدۇقادىر داموللىنىڭ ئىسمىنى ئېيتىپ، بەزەن كىشىلەر ئۇ ئادەمنى «جەدىت، دەھرى، دىندىن ئايرىلغان ئادەم» دېسە، دەسلەپ ئانچە ئىشەنمىگەنىدۇق. ئەمدى بىلسەك، ئابدۇقادىر داموللا راستىتىن دەھرى، مۇرتەد ئادەم ئىكەن. ئۇ بىزنىڭ كىتابىي شەرىپلىرىمىزنى، «مەسنەۋىشېرىپ»، «نەپەھاتىشېرىپ»، «مەكتۇباتىشېرىپ» قاتارلىق كىتابلىرىمىزنى سۆكىدىكەن. بىر سورۇندا، ئۇ مۇرتەد ئابدۇراھمان جامىنىڭ «نەپەھاتىشېرىپ» كىتابىنى كۆرۈپ، «بۇ كىتاب كىشىلەرگە بەھرە بېرەلمەيدۇ. ئۇنىڭ قىممىتى ئالىلقاچان يوقالغان. بۇنى ئوقۇش ئۆمۈر ئىسراپ قىلغانلىق!» دەپ ھاقارەتلەپتۇ! قارىسىلا، بۇ مۇرتەدلىك بولماي نېمە! بۇنداق ئادەمنى قانداقمۇ ئۆز مەيلىگە قويۇۋەتكىلى بولسۇن! مەن بۇ ئادەمنىڭ قېنىنى ئىچمەيدىغان بولسام، دەپ قەسەمياد قىلدى.

— يائاللا... ياھەزرەت!... — غاپپار داموللا ياقىسىنى تۇتقان پېتى كۆزلىرىنى ئالاق - جالاق قىلىپ، بايغا قارىدى. باي بولسا، سۈرلۈك قىياپەتتە قوشۇمىسىنى تۈرۈپ، قانداقتۇر چوڭقۇر ئويغا پاتقاندەك خىيال سۈرەتتى. ئۇ خېلىدىن كېيىن، مىراقۇل داموللىغا قاراپ:

— ئۇنداق دېسەك بولماس، ئەگەر سوپى راستىتىن شۇنداق ئىش چىقىرىدىغان بولسا، راسا قالاشمىغان ئىش بولـ

دۇ ـ دە! ــ دېدى ئۇ ئۇزۇن تىن تارتىپ.

ــ شۇنداق، شۇنداق! ــ دېدى غاپپار داموللا قايتىش ئۈچۈن ئورنىدىن تۇرۇپ. ئۇلار دەھلىزدە كەش كىيىۋاتقاندا، غاپپار داموللا باينىڭ كۆزىگە مەنىلىك ۋە تەنە ئارىلاش قاراپ:

ــ ھەممە ئىش خۇدانىڭ ئىرادىسىگە باغلىق. سىلى بولسىلا يۇرت چوڭى. خاھى ھۆكۈمەت، خاھى خەلق بولسۇن، سىلىنىڭ ئېغىزلىرىغا قارايدۇ. شەھىرىمىزدىكى ھەرقانداق ئىشقا سىلى بىرنېمە دېمىسىلە ئەپلەشمەيدۇ! ــ دېدى.

ــ قېنى! ــ دەپ قويدى باي مەنىلىك قىلىپ. ئۇنىڭ بۇ قىسقا جاۋابىدىن تولۇق مەنە ۋە ئىشەنچ تاپقان مېھمانلار ئۇزاپ مېڭىشتى. بۇلار پەلەمپەيگە يېقىنلاشقاندا، ھويلىغا بىر توپ ئادەم ئۇندەرەپ كىرىپ كېلىشتى. غىلدىرەك داموللابىلەن بەدرەك مەخسۇم توپنىڭ ئالدىدا ئىدى. ئۇلار خۇددى ئىت قوغلاپ كەتكەن گاچىدەك گاچىلىشىپ:

ــ يامان بولدى، يامان بولدى! ــ دېيىشتى. ئۇلار ھۆمىدەپ ئۆپكىسىنى بېسىۋالالماي، سۆزنىڭ ئاخىرىنى ئېيتالمايۋاتاتتى. بۇنىڭغا ھەمراھباينىڭ ئاچچىقى كەلگەندەك بولدى:

ــ يامان بولۇپ، نېمە بوپتۇ، ئاسمان يىقىلىپ چۈشمىگەندۇ! ــ دېدى ئۇ نارازى بولغان قىياپەتتە كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ.

ــ نېمانچە ئۇندەرەش بۇ، ئالدىرىماي سۆزلەڭلار! ــ غاپپار داموللىمۇ ئۇلارنىڭ بۇ قەدەر ھولۇققانلىقىغا كايىغاندەك قىلىپ غودۇڭشىدى.

— بىر توپ ئادەم، بىر توپ دەرىلەر....

— ئىسيان... ئىسيان چىقىرىپ!...

ئۇلار يەنىلا ھولۇقۇپ، سۆزىنى ئۇقتۇرالمايتتى. باينىڭ زەردىسى قاينىدى، ئۇ تىت - تىت بولۇپ:

— ئۇندەرەشمەي، بىر - بىرلەپ سۆزلەشمەمسىلەر، قېنى، قەيەردىن چىققان، قانداق ئىسيان ئىكەن ئۇ؟ — دېدى ئۇ ئاچچىق تولاپ. بەدرەك مەخسۇم بىلەن غىلدىرەك داموللا باشلىق كىشىلەر قورقۇشۇپ جىم تۇرۇشاتتى، ئۇلارنىڭ باشلىرى خۇددى سىگىرى ئۈزۈلۈپ كەتكەندەك بىردىنلا يەرگە ئېگىشتى. بىرئاز ئۆپكىسىنى بېسىۋالغاندىن كېيىن، ئاندىن بىرى چىقىپ سۆزلىدى:

— بىر توپ تالىپلار، يەنە بىرمۇنچە پەيلى بۇزۇق شەھەر بىكارچىلىرى توپلىشىپ، گۆركىرەپ چىنىباغقا بېرىشتى، «يوقالسۇن ئىنگلىز. يوقالسۇن شۆپىدا! يۇرتىمىزدىن چىقىپ كەتسۇن، دىن ئوغرىلىرى كۆزىمىزدىن يوقالسۇن!» دەپ ۋارقىراپ تولاشتى. ئاندىن قومدەرۋازا تەرەپكە ئۆتۈپ، شۆپىدرلا ئاچقان ھېلىقى مەكتەپنىڭ پارتا - ئورۇندۇقلىرىنى، مەتبەئەخانىنىڭ جاھازلىرىنى ئۇرۇپ - چېقىپ رەسۋا قىلىشتى!

— قەيەردىكى تالىپلار ئۇ؟

— قەيەردىكى بولاتتى، ھەممىسى ئابدۇقادىر داموللىنىڭ دەرىلىرى.

— مەكتەپ بىلەن مەتبەئەخانا قەيىرىگە تاقىشىپتۇ!

— گەپ شۇ ئەمەسما!

— ئەي ئابدۇقادىر... ئەي ئابدۇقادىر، تىۇرغۇدەك

يەرنىمۇ قويمايدىغان بولدى ـ دە! ــ دېدى باي ساقىلىنى سىيلاپ تۇرۇپ.

ــ بېشىمىزغا بالا، يۇرتقا ئاپەت دېسىلە! ــ دېدى غاپپار داموللا ئوت قويىۋۇقلۇق بىلەن باينىڭ سۆزىگە ئوت يېقىپ، ــ ئاڭچىكىم بولسا، مەسىلەك مەستانىسى بولدۇم، دەپ قىلغىلى قىلىق تاپالماي... مانا ئەمدى مۇشت ئاتىمىغان ئىنگلىز، چىشلىمىگەن شۆپىد قاپتۇما! ــ سۆز بۇ يەرگە كەلگەندە، ئۇ ئۆزىنى قويىدىغان يەر تاپالمىغاندەك، ئۇيان ـ بۇيان مېڭىپ، قوللىرىنى ئۇۋۇلاپ، تىت ـ تىت بولۇپ، ئۆز گۆشىنى ئۆزى يېگۈدەك بولغان قىياپەتتە داۋام قىلدى،ــ بۇ خەق شۇنچە يىراق جايلاردىن، قاتمۇ قات تاغلارنى ئېشىپ كېلىپ، قولىدىن كېلىدىغانلىكى ياخشىلىق بولسا، ئايانماي قىلىۋاتسا، ۋاپاغا جاپا بارمۇ دېسە، بىرگە ئىككى، دېگەندەك، ئۇلارغا مۇشت كۆتۈرۈپ چىقساق قاملاشمىدىكەن، سەت ئەمەسما! مۇنداقمۇ ھۆرمەتسىزلىك بولامدۇ!

ــ ئەستاغپۇرۇللا! ... ــ دېدى ھەمراھباي دەردلىك نەرە تارتقاندەك ئاچچىق ئىنجىقلاپ، ــ بىزنىڭ پۈتۈن جان تومۇرىمىز شۇ خەقنىڭ قولىدا تۇرسا، قانداقمۇ قىلىشارمىز!

ھەمراھباي باشلىق كىشىلەر ئېغىر تەشۋىشلەر قوينىدا بېشى قېتىپ تۇرغانىنىڭ ئۈستىگە، ئابىخان لاداق بىلەن ئابدۇكېرىم ئاپىغان ئىككىسى ئۇنىدەپ كىرىپ كەلدى.

لاداق سودىسىغا مېڭىپ كۆتۈرۈلۈپ، ئوتتۇراھال سودىگەر بولۇپ قالغان ئابىخاننى كىشىلەر «ئابىخان لاداق»

دەپ ئاتىشاتتى. كېيىنكىسى ئاپىغان سودىگەرلىرى بىلەن كۆپرەك مۇئامىلە قىلىدىغانلىقى ئۈچۈن «ئابدۇكېرىم ئاپىغان» دەپ لەقەم قويۇلغانىدى.

ــ قانداقمۇ قىلىشارمىز، ئاپلاھۇ ئەپكەر ... بىتەلەيگە سۇ كەلسە ئاللاكۇدىن يار كەتتى، دېگەنىدەك، لاداقتا ئەمدىلا مال ماڭدۇرسام، بۇ چاتاقنىڭ چىققانلىقىنى كۆرمەمدىغان! ماللىرىمىز يولدا كۆيۈپ كېتىدىغان بولدى ـ دە، ئاپلاھۇ ئەپكەر! ... قانداقمۇ قىلىشارمىز! ... ــ ئاپىغان لاداق ساقال چىقمىغان كىوسا ئېگىكىنى تۇتاملىغان هالدا ئۆز غېمىنى يەپ نالە قىلىشقا باشلىدى.

ــ نېمىدەپ جۆيلۈۋاتىسەن ـ ئەي! ... ــ يۇرىكىگە پىچاقتەك سانجىلغان بۇ سۆزدىن بىئارام بولغان هەمراهىي ئابىخاننى قاتتىق سىلكىۋەتتى، چۈنكى ئۇمۇ يېقىندا لاداقتا 30 ئاتلىق يىپەك، زىلچە ـ گىلەم ماڭدۇرغانىدى. «مېلىمىز يولدا كۆيۈپ كۈل بولىدىغان بولدى» دېگەن سۆز ئۇنىڭغا ئاجايىپ سوغۇق ۋە مەشئۇم ئاڭلانغانلىقتىن، تاقەت قىلىپ تۇرالماي ئاچچىق توۋلىغانىدى.

ــ بۇ ئىش يامىنىغا ئالىدىغان بولسا، جىمى ئىشىمىز بۇزۇلىدۇ. ئاپىغان سودىگەرلىرى بىلەن نۇرغۇن ئالغۇ ـ بەرگۈلىرىمىز بار ئەمەسمۇ! تۈزۈشكەن توختاملىرىمىزمۇ ئازئەمەس، مانا ئەمدى هەممىسى بۇزۇلۇپ كېتىدىغان بولدى!

ئابدۇكېرىم ئاپىغانمۇ پەرىشان هالەتتە ئۆز غېمىنى سۆزلەپ نالە قىلىشقا باشلىدى.

چەتئەللىكنىڭ يۈندىسىنى ئىچىپ ئۆگىنىپ قالغان

چەتئەلپەرەس يۇندىخورلار بۇگۈن باينىڭ ھويلىسىغا بىر ـ بىرلەپ توپلىنىشقا باشلىدى. ئۇلار ھولۇققان، گويا ئاسمان گۈمۈرۈلۈپ كەتكەندەك ۋەھىمىگە چۈشكەنىدى. ئۇلارنىڭ كەيپىياتى، سۆز ـ ھەرىكەتلىرى ئابدۇقادىر داموللا باشلىغان ۋەتەنپەرۋەرلىك ھەرىكىتىنىڭ تامامەن ئەكسى ئىدى. ئۇلارنىڭ ئەلپازىدىن قارىغاندا، بۇرۇن ئۇچىدىكى ئازغىنا پايدا ـ مەنپەئەتنى دەپ، ۋەتەن، مىللەت مەنپەئەتىنى تاۋاردەك سېتىۋېتىشتىن يانمايدىغان، ھەرقانداق ۋىجدانسىزلىقلارنى قىلىشتىن تەپتارتمايدىغان ئەشەددىي شەخسىيەتچىلەر ئىكەنلىكى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ ئارزۇ ـ تىلەكلىرىدىن قارىغاندا، مەيلى سىياسەت، دىنىي ـ شەرىئەت ۋە ھەرقانداق ئىجتىمائىي ھەرىكەتلەر بولسۇن، شۇلارنىڭ پايدا ـ مەنپەئەتى ئۈچۈن خىزمەت قىلىشى، ئاسماندىكى پەرىشتىلەردىن تارتىپ، يەردىكى مەخلۇقاتقىچە ھەممىسى ئۇلار ئۈچۈن ئىشلىشى لازىم ئىدى.... ئابدۇقادىر داموللىنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك ھەرىكىتى ئۇلارنىڭ نەزەرىدە، باشباشتاقلىق ھېسابلىناتتى. بۇ باشباشتاقلىق گويا ئۇلارنىڭ پايدا ـ مەنپەئەتلىرىنى كۆيدۈرۈۋېتىش ئۈچۈن ئوت يۇرقۇپ تۇرغان ياكى يەپ يۇتۇۋېتىش ئۈچۈن دەمتارتىۋاتقان ئاجايىپ زور ئەجدىھادەك كۆرۈنەتتى. شۇڭا، ئالاقزادىلىككە چۈشكەن بۇ يۇندىخورلار ھەمراھباينىڭ ھوزۇرىغا توپلىنىپ، بۇ ئەجدىھاغا قانداق تاقابىل تۇرۇش توغرىسىدا پۈتۈن ئەقىل ـ ئىدراكلىرىنى ئىشقا سالماقتا. يۈرەك قانلىرىنى سەرپ قىلىپ، جەڭنامىلەردە سۆزلەنگەنگە ئوخشاش، قىلىچنى توغرا چىشلەپ، دەم تارتقان ئەجدىھاغا ئۆزىنى ئۇرۇپ، ئىككى پارە قىلىۋېتىشكە تەييارلانماقتا ئىدى.

— بولۇپمۇ، ئەنگلىيە پادىشاھلىقى چاقچاق قىلغىلى بولىدىغان دۆلەت ئەمەس، پۈتۈن ھىندىستان، پۈتۈن ئافغانىستان، ھەتتا پۈتكۈل ئەرەبىستانمۇ ئۇنىڭ قولىدا. ئەگەر ئاچچىقى كېلىپ بىر نەرە تارتىدىغان بولسا، چاتاقنىڭ يوغىنى چىقمامدۇ! — دېدى غاپپار داموللا لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان ئوتقا ياغ چېچىپ.

— شۇ گەپ ئەمەسما!... — دېدى ئابدۇكېرىم ئوت ئىچىدە قالغان چاشقاندەك تېپىرلاپ.

گەپ ئۈستىگە ئاپلا بەگ كىرىپ كەلدى. ئۇمۇ ھولۇققان، رەڭگىرويىدىن قان قاچقانىدى.

— بۇ يامان بولدى، قانداق قىلارمىز، ئاپلا!... — دېدى ئۇ كىرىپلا سالىمنى تۇتاملاپ، — چاتاقنىڭ يوغىنى چىقىدىغان بولدى، توسۇۋالاي دەپ يۈگۈرۈپ بارسام، مەن يېتىپ بارغۇچە بۇزىدىغاننى بۇزۇپ، چاقىدىغاننى چېقىپ، پەچەق-پەچەق ئىنىنەللەزىنە ۋەلەم يەچەق قىلىۋېتىپتۇ. ئاپلا، بۇ يامان بوپتۇ، قانداق قىلسام بولۇر، دەپ ھەسەن شۇپىدىنىڭ يېنىغا ھۆمىدەپ بارسام، ئۇنىڭمۇ ئەرۋاھى ئۇچۇپ، گۆردىن چىققان مېيىتتەك سارغىيىپ ئولتۇرۇپتۇ. قانداق قىلىمىز، بۇئىشنىڭ ئاخىرى قەيەردىن چىقار دەپسورىسام، ئاخىرى قانداق بولىدىغانلىقىنى مەنمۇ بىلمەيمەن، دەپ باش چايقاۋاتىدۇ. ئاپلا... بۇ ئىش چاتاق بولىدىغان بولدى دەپ، يۈگۈرۈپ بۇيان كەلدىم، تەلىيىمگە ھەممىلىرى جەم بولۇشۇپ...

— نېمەي بارمۇ؟ — دېدى ھەمراھباي ئۇنىڭ ھولۇلۇپ سۆزلىرىنى ياقتۇرمىغان قىياپەتتە.

— جانابىي تىتەي ساۋخوغا① كەتكەنىدى.

— قاچان؟

— بۈگۈن ئۈچىنچى كۈنى.

— نېمە ئىش بىلەن كەتتى؟

— ئاپلا!... — دېدى ئابلا بەگ ساقىلىنى تۇتاملاپ. ئۇ خۇددى ئاپتاپقا قاراپ ئەسنىگەن قېچىردەك، پېشايۋاندا تۇرغان بايغا ھىجىيىپ، قانداقتۇر بىر سۆزنى ئاغزىدىن چىقىرالمايۋاتقاندەك ئوڭايسىزلىنىپ قاراپ قالغانىدى.

— سۆزلىمەمسەن، تىلىڭنى مۈشۈك چاينىۋالمىغاندىكىن! — دېدى باي تەنە بىلەن كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ.

— ئاپلا!... — دېدى ئۇ سۆزلەشكە مەجبۇر بولغانلىقىنى ئىپادىلەيدىغان غەلىتە قىياپەتكە كىرىپ، ئاندىن ئاستا سۆزلەشكە كىرىشتى، — تىتەي جانابلىرى... ئاپلا... دېمىسەم بولاتتى.

— سۆزلە!

— تىتەي جانابلىرى يېڭىدىن توي قىلغانىدى، — دېدى ئۇ تىلىنى چايناپ دۇدۇقلاپ، — ئىلگىرى - كېيىن چىرايلىق قىزدىن بىرنى تەيتەيلىككە ئېلىۋالدى... يېڭى چاپاننىڭ ئىسسىقى ياخشى... تىتەي يېڭى خېنىمغا قىزىپ كېتىپ، بەش - تۆت كۈن پەيز قىلاي، دەپ كەتكەنىدى... كېلىدىغان ۋاقتىمۇ يېقىنلاپ قالدى، ھەرقانچە بولسىمۇ، بۇ چاقتا كۆڭۈل كۆكسى قانغاندۇ!

. ئابلا بەگنىڭ ئۇچىغا چىققان شەھۋەتپەرەس ماتىتەيگە

① ساۋخو — قەشقەر بېگىشەھەرنىڭ شەرقىي جەنۇبىدىكى قومۇشلۇق بوز. ماتىتەي يۇرتقا ئالۋان سېلىپ ئاچتۇرغان ۋە تۆي - ئىمارەتلەر سالدۇرغان، قەرەللىك بازار قىلماقچى بولغان.

قىز ـ چوكان تېپىپ، دەللاللىق قىلىدىغان نومۇسسىز ئادەم ئىـ
كەنلىكىنى ھەممە ئادەم بىلەتتى، شۇڭا ئۇنىڭغا كۆپ سۆزلىـ
تىپ، لاۋزىلاشتۇرغىلى بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلغان ئابـ
خان لاداق ئۇنى قېقىۋېتىپ، سۆز نۆۋىتىنى تارتىۋالدى:

ـــ ئۇنداق ماز گەپنى چۆرۈۋەتكىنە ئاكا! ماۋۇ ئىش
زۆرۈر، ئەمدى قانداق قىلىمىز! بۇنىڭغا بىر گەپ بېرىشىسلە!ـــ
دېدى ئۇ بوراندەك گۈركىرەپ.

ـــ ئېگىلگەن باشنى قىلىچ كەسمەيتۇ!

ـــ ياخشى سۆز تاشنى ئېرىتىدۇ!

ـــ ئەڭ ياخشىسى، ئىنگلىز كونسۇلخانىسى بىلەن شۋېد
كونسۇلخانىسىغا بېرىپ، ئۆزرە ئېيتىپ، ئەپۇ سوراش كېرەك!

ھويلا ئىچى چاقىلدىغان پىكىرلەر بىلەن تولدى. ئاۋاز-
لار قۇلاقنى گاس قىلاتتى، باينىڭ ئاچچىقى كەلدى:

ـــ چىقىش ھويلامدىن، خاپامنى كەلتۈرۈشمەي يوقىلىش،
ئۆپكىسى يوقلار!... ھەرقايسىڭ نېمىگە كېرەك كېلىشەتتىڭ!
چىقىش، كۆزۈمدىن يوقىلىش! تېخى ھالىغا باقماي، ماڭا ئەقىل
ئۆگىتىپ...

باي غودۇرۇڭ ـ سۇپۇرۇڭ قىلىپ، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى
قوغلاپ چىقاردى. ھويلا ئىچى ئاۋۋالقى ھالەتكە كەلدى، خۇدـ
دى تاش سارايدەك جىمجىتلىققا چۆككەندى. غاپپار داـ
موللا بىلەن مىراقۇل دامولللىمۇ ئەڭ ئاخىردا خوش ئېيتىپ
ئۇزاپ كەتتى.

ئون سەككىزىنچى باب

سالام بېرەيلى، دەپ كەلدۇق

ھەمراھباي باشلىق ئونغا يېقىن بايلار ئەتىگەن سا-
ئەت توققۇزلاردا ئەنجان رەستىسى تەرەپتىن چىقىپ كەلدى.
يېنىك يەكتەك ۋە شايە تونلارغا ئورالغان سالاپەتلىك بايلار
ئىچىدە غاپپار دامولللىدىن باشقا، سەرراپ ئىمىن ھاجى، ھاشىم
بوياق، سىپتىۋالدى كۆكبۆرەك، سايىم توخۇپوقى دېگەندەك لە-
قەملىرى بار بايلار بار ئىدى، گەرچە بايلىق جەھەتتە، ئۇلارغا
تەڭ تۇرالمىسىمۇ، ئوتتۇرىدا جان تالىشىپ باي ئاتىلىپ چىق-
قان ئابىخان لاداق بىلەن ئابدۇكېرىم ئاپغانمۇ بايلار توپىغا
قوشۇلۇۋالغانىدى.

ئۇلار ھېيتكانىڭ شەرقىي شىمال تەرىپىدە خۇددى
ئاسماننىڭ بىر چېتىدە لەيلەپ كېتىۋاتقان پارچە بۇلۇتتەك،
ئاستا سۈرۈلۈپ نۇربېشى كوچىسىغا قاراپ ماڭدى. ھاۋا ئوچۇق،
ئاسمان شىشىدەك سۈزۈك ئىدى. ئاپئاق كۆز ئاپتىپى يەنىلا
ئۆز كۈچىدىن قالمىغانىدى. بايلار ئېغىر، ئاستا قەدەم تاشلاپ

كېتىۋاتاتتى. قارىغاندا، ئۇلارنى قانداقتۇر ئېغىر غەم ـ ئەن-
دىشە باسقاندەك قىلاتتى. ئوزايىدىن، جازانىخوردىن ئالغان
قەرزنى ۋاقتىدا تۆلەپ بېرەلمەي، جازانىخورغا ئۆزرە ئېيتىپ
يالۋۇرغىلى كېتىۋاتقان قەرزدارنىڭ روھىي ھالىتىدەك، ئىزا ـ
ئاھانەت، تەڭلىك، قورقۇنچ ۋە ئەندىشىلەر كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

ئۇلار نۇربېشى دەرۋازىسىدىن چىقىپ ئوڭغا بۇرۇلدى.
سېپىل ياقىلاپ كەتكەن خىلۋەت كوچا بىلەن شەرققە قاراپ
مېڭىپ، چىنىباغ ـ ئىنگلىز كونسۇلخانىسىنىڭ دەرۋازىسى ئال-
دىغا كەلگەندە، نېمە ئۈچۈندۇر تەمتىرەكلەپ توختاشتى. قا-
راۋۇلخانىدىن بېشىغا ناۋات رەڭ سەللە ئورىغان قويۇق قارا
ساقاللىق بىر ھىندى بېشىنى چىقىرىپ، جاناب، ساھىب دې-
گەندەك سۆزلەرنى قىلىپ گەپ سورىغاندىلا، ئاپىغان لاداق
ئۆردەكتەك ئىرغاڭلاپ بېرىپ سۆزلەشتى. قاراۋۇل بېشىنى
لىڭشىتىپ ئىجارەت قىلدى، شۇنىڭدىن كېيىن، بايلار شىمالغا
قاراپ سوزۇلغان كونسۇلخانا ھويلىسىغا كىردى، ئۇلار خۇددى
تىلسىماتقا كىرىپ قالغان تەۋەككۈلچىلەردەك گاھى چۆچۈپ،
گاھى ھەيران بولۇپ ئىچكىرىلەپ، ئىچكى ھويلىنىڭ ئالدىغا
كۆندىلەڭ سېلىنغان ئىشخانا ئۆيلەرگە كەلگەندە، ئەلچىخانا
خادىملىرىدىن بىرى چىقىپ:

— مالال كەلمىسە، بايلارنىڭ نېمە ئۈچۈن كەلگەنلى-
كىنى ئالدىن بىلگەن بولسام، — دېدى ئۇ سىلىق ۋە سىپا-
يىگەرلىك بىلەن سۆزلەپ.

— بىز جانابىي كونسۇل ئالىيلىرىغا سالام بېرەيلى دەپ
كېلىۋىدۇق، — دېدى ھەمراھباي چىشىنىڭ ئېقىنى كۆرسىتىپ.

— ياخشى گەپ، قارشى ئالىمىز، — دېدى خادىم ھال-

ۋىدەك يۇمشاق سۆزلەپ، بىشىغا تەقىيە، ئۇچىسىغا تار پەشمەت كىيگەن 25 ياشلار چامىسىدىكى يۇمىلاق يۈزلۈك، غوزا باش، قارا كۆزلۈك بۇ خادىم قوللىرىنى ئەپچىل ھەرىكەتلەندۇرۇپ داۋام قىلدى، — ئەگەر زۆرۈر ئىش بولمىغان تەقدىردە، جانابىي كونسۇل مېھمان قوبۇل قىلمايدىغانلىقىنى ھاۋالە قىلغانىدى.

— بىزنىڭ ئىشىمىز بەك زۆرۈر، — دېدى بايلاردىن بىرى تولغىنىپ، — كۆرۈشمىسەك زادى بولمايدۇ.

— زۆرۈر ئىش بولسا، خەۋەر قىلىپ كۆرەي، — دېدى ئۇ ئالدىرىغان قىياپەتكە كىرىپ، — ئەمما، ھويلىدا تۇرغۇزۇپ قويدى، دەپ رەنجىمەڭلار.

— ھەرگىز، ھەرگىز، — دېدى بايلار رەنجىمەيدىغانلىقىنى ئىپادىلەپ. خادىم ئاغمىخانىدەك چاققان ۋە ئەپچىل مېڭىپ ئىچكىرى ھويلىغا كىرىپ كەتتى.

بىرئاز كۈتۈشكە توغرا كەلدى. باش كۈزنىڭ چاققاقتەك تېگىمدىغان پىژغىرىن ئاپتىپىدا، ئالقانچىلىك سايىسى يوق ئوچۇق ئاپتاپلىق ھويلىدا تۇرۇشقان بايلار تۆت ئەترايقا قاراپ ۋاقىت ئۆتكۈزمەكچى بولۇشتى. مۇنداق چاغلاردا بىرەر مىنۇت ۋاقىتنىڭ قانچىلىك ئۇزۇن بىلىنىپ كېتىدىغانلىقىنى ئۇلار ئەمدى چۈشەنمەكتە ئىدى. بايا ئاپئاق ئاقىرىپ چىرايلىق كۆرۈنگەن تاملار بارغانچە سۆرۈن تەلەت كۆرۈنۈشكە باشلىدى، ھېلىلا ۋۆل - ۋۆل قىلىپ كۆرۈنگەن ئەينەك دېرىزىلەرمۇ سەت كۆرۈنۈپ ئۇلارنى زېرىكتۈردى. ئىچكىرى ھويلىدا خۇددى يېپىشىل موگۈدەك تىلىسىم كۆرۈنمىدىغان ئىككى توپ رېدە ۋە ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىن كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان ئېگىز راۋاق مەنزىرىسىمۇ

هوزۇر بېرەلمەيدىغان ئەرزىمەس نەرسىدەك بولۇپ قالدى. بەش-ئون مىنۇت نېمىدېگەن ئۇزۇن - ھە! ئۇلار تىت - تىت بولۇپ، ھە دېسىلا قويۇن سائەتلىرىنى چىقىرىپ ۋاقىتقا قارىشاتتى. ھېلىقى خادىمنىڭ چاپسانراق چىقىشىغا تەقەززا بولۇشاتتى.

«ھەممىسى ئابدۇقادىر داموللىنىڭ چاتىقى! — دەيتتى ئۇلار ئىچىدە، — ئەگەر ئۇ، بۇ چاتاقنى تاپمىغان بولسا، بىز بۇ ئاپتاپتا قاق بولمايتتۇق!» دەپ، چاينىپ پۈركۈۋەتكۇدەك ئاچچىقى كېلەتتى.

كۆندىلەڭ بىنانىڭ سول تەرىپىدە پاختەك رەڭ سىرلانغان قوش قاناتلىق ئىشىك ئىشىك بىردىنلا غاچ قىلىپ ئېچىلىپ، ھېلىقى خادىمنىڭ بېشى كۆرۈندى، بايلار چۆچۈپ قاراشتى. ئۇلار بۇ ئىشىكنى مىڭمىش چەكلەنگەن ئېچىلماس ئىشىكمىكىن، دەپ ئويلاشقانىدى.

— مەرھەمەت، مەرھەمەت! — دېدى خادىم خۇش خۇي كۈلۈمسىرەپ.

بايلار خۇددى سۇدا ئېقىپ كېلىپ، سۆڭگۈچ ئاغزىغا يېپىشىپ قالغان يوپۇرماقتەك ئىشىك تەرەپكە تەڭلا سۈرۈلدى. ئاپتاپ چېقىپ ھالى قالمىغان بايلار مېھمانخانىغا كىرىپ، ئورۇندۇقلاردا ئولتۇرۇش پۇرسىتىگە ئىگە بولغىنىغا خۇشال بولۇشۇپ، خادىم بىلەن ئامانلىق سوراشتى. ئاندىن ھېلىقى خادىم تاۋازۇلۇق بىلەن سۆزلەپ:

— جانابىي كونسۇلنىڭ قولىدا ئالدىراش ئىش بولغانلىقتىن ھەر قايسىلىرىنى ئون مىنۇت ساقلىتىپ قويىدىغان بولدى. بۇ ھەقتە خىجالەت بولۇپ ئەپۇ سورايدۇ، — دېدى چىشىنىڭ ئېقىنى ئارانچە كۆرسىتىپ.

— ھېچ ۋەقەسى يوق، بەش ـ ئون مىنۇت دېگەن ھېچ گەپ ئەمەس، — دېيىشتى ئۇلار ئەدەب يۈزىسىدىن ئالدىغا سەل ـ پەل ئېگىلىپ.

مېھمانخانا گەمىدەك سالقىن ئىدى. بايلار سەگىدەپ ئولتۇرۇپ، ئۆي ئىچىنىڭ ئادەتتىكى سۈرلۈك كۆرۈنگەن ناتاۋات رەڭ تامىلىرىغا قاراپ قانداقتۇر خىياللارغا كېتىشتى. بەزەنلىرى، پاپىروس چېكىپ تۈتۈن پۈلەشتى. بەزەنلىرى، تۈتۈن پۈركىگەن بولۇپ، قانداقتۇر غەم ـ ئەندىشە بىلەن چىڭقىلىپ كەتكەن ئىچىنى بوشىتىۋالماقچى بولغاندەك، ئۇزۇن ـ ئۇزۇن دۇت چىقىرىشتى.

— ئادەتتە جانابىي كونسۇلنىڭ ئىشى ئانچە ئالدىراش بولمايتتى، — دېدى خادىم بىردىنلا سۆز باشلاپ. بايلار چۆچۈشۈپ، قۇلاقلىرىنى دىڭ تۇتۇپ دىققەت بىلەن ئاڭلاشتى. خادىم تەجرىبىلىك سىنچى كۆزلىرى بىلەن تەكشى نەزەر تاشلاپ داۋام قىلدى، — بۇ يېقىندىن ئىشلار تاسادىپىي شۇنداق جىددىي بولۇپ قالدى.

ئۇ سىرلىق ۋە سىپايە سۆزلىگەن بولسىمۇ، لېكىن بوغۇزىغا خەنجەر تەگلەپ سۆزلىگەندەك، بايلارنىڭ يۈرەكلىرى جۇغىدە سىلكىنىپ كەتتى. ئۇلارنىڭ خىيالى شۇئانلا ئابدۇقادىر داموللىنىڭ«ئىسيان»كارلىقىغا بېرىپ تاقالدى. ئېھتىمال، جانابىي كونسۇل مۇشۇ مەسىلىنى ئۆز ھۆكۈمىتىگە مەلۇمقىلىۋاتقان بولسا كېرەك، پادىشاھ ئالىيلىرىدىن قانداق جاۋاب كېلەركىن، دېگەندەك خىياللار بىلەن بەدەنلىرىگە تىترەك ئولاشتى. بۇ ئىشنىڭ ئاقىۋىتى قانداق بولۇر؟! ئۆكتىلىرىگە چوكقۇرلاشقانسېرى قاراڭغۇلاشقاندەك، دەھشەت باسقانسېرى جىددىيلىشىپ،

بۇ ئىشنىڭ ئاقىۋىتى قانداق بولۇر، دەيدىغان ۋەھىملىك خىيال ئۇلارنى كۆڭۈلسىز ئاقىۋەتلەر دەھشىتىگە سۆرەپ كەتكەنىدى.

مانا، تاشقورغان ـ گىلگىت، لاداق يوللىرىدىكى ئۇزۇن كارۋانلار. ئۇلار ئېگىز داۋان، چوڭقۇر جىلغا، ئەگرى ـ توقاي تار يوللاردا ئۇشتۇمتۇت پەيدا بولغان قاراقچى، بۇلاڭچىلار تەرىپىدىن توسۇلماقتا، بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىنماقتا، يىپەكلەر، قىممەتلىك تېرە ـ يۇڭ، زىلچا ـ گىلەم، بۇغا مۈڭگۈزلىرى بۇلاڭچىلار تەرىپىدىن بۇلاپ كېتىلمەكتە، تۇرلۇك تاۋار ـ دۇردۇن، شايى ـ ئەتلەس، قىممەتلىك دورا ـ دەرمەكلەر قوتازلارغا يۈكلىنىپ، قانداقتۇر بىر ياقلارغا ئەكېتىلمەكتە... بەزەن ماللارغا ئوت يېقىلماقتا، بەزەنلىرىنى چوڭقۇر ھاڭلارغا دومىلىتىپ، تاماشا ئورنىدا كۆلۈشمەكتە! قاراقچىلار كۆلسە تاغ ئىچى قولاقلارنى كاراڭ قىلغۇدەك دەرىجىدە دەھشەتلىك جاراڭلىماقتا....

بۇ دەھشەت خىياللار دەشتىدە ئازاب چېكىۋاتقان بايلار بىردەم تاتىرىپ، بىردەم سارغىيىپ، ئىلگىرىكى رەڭگىنى يوقاتقانىدى. ئۇلارنىڭ بىچارە قىياپىتىدىن يېگىلا ئۆزى ئويناتقان دەھشەتلىك خەنجەرنىڭ ئۇنۇمىنى بايقىغان خادىم قانائەت قىلىپ، ئاغزىنى قىيسايتتى ـ دە، مىيىقىدا كۈلۈپ ئۆيدىن چىقىپ كەتتى.

بەش مىنۇتلاردىن كېيىن، جانابىي كونسۇل قوبۇلخانىغا كىرىپ كەلدى. بايلار ئورۇندىن تۇرۇپ ئىھتىرام كۆرسەتتى ۋە بىر ـ بىرلەپ قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى.

ـــ مەرھەمەت ھەمراھباي، مەرھەمەت داموللا...، ـــ ئۇيغۇر تىلىنى يالماپ سۆزلەيدىغان كونسۇل بايلارنىڭ ئىسىملىرىنى

ئـاتـاپ كۆرۈشۈپ، ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى ۋە، ــ ساقلىتىپ قويغىنىمغا خىجالەتمەن! ــ ئۆزرە دەپ ئېيتتى.

ــ يوقسۇ، ھەرگىز ئۇنـداق ئەمەس! ــ دېيىشتى بايلار جاۋاب بېرىپ، ئاندىن ھەمراھبـاي ھەممىگە ۋەكـالىتەن سـۆز ئالدى:

ــ بۇ يېقىندىن كونسۇل جانابلىرىنى يوقـلاپ كېلەلمـەنلىكىمىزگە خىجالەت بولماقتىمىز، ــ دېدى ئۇ ئۇلار يىسىزلانـغان ھالدا دۇدۇقـلاپ، ئانـدىن سـارغىيىپ ـ تـاتىرىپ داۋام قىلدى، ــ ئۇنىڭ ئۈستىگە شەھىرىمىزدە يـەنە بىر كۆڭۈلسىزلىك ۋەقە چىقتى. بۇ ئىككى ئىش توغرىسىدىن يۈزىمىزنى كۆتۈرۈپ يۈرگۈدەك يېرىمىز قالمىدى دېسەكمۇ بولىدۇ....

ــ يەرگە كىرىپ كـەتتۇق دېسىلە! ــ دېـدى يەنە بىر باي ئاخىرلاشقان جۈملىگە ئۇلاپ، بـۇيانقىلارمۇ، «شۇنـداق، شۇنداق» دېيىشىپ دوست تارتىشتى. ئـانـدىن ھەمـراھبـاي داۋاملاشتۇرۇپ، ــ شۇڭا بىزبۇگۈن جانابىي كونسۇل ئالىيلىرىـغا سالام بەرگەچ، ئۆزرە ئېيتىپ كېلەيلى، دەپ بـامەسلىھەت ھۇزۇرلىرىغا كېلىشتىمىز، ــ دېدى.

ــ رەھمەت، رەھمەت! ــ دېـدى كونسۇل ئۇلارغا جاۋاـبەن. ئۇ چىرايىنى قىلچە ئۆزگەرتمەستىن تەمكىن سۆزلەيتتى، ــ ھېچقانچە چوڭ ئىش ئەمەس!

ــ ئۇغۇ چوڭ ئىش ئەمەس، شۇنداق بولسىمۇ سەت ئىش، ــ دېدى ھەمراھباي.

ــ مۇنداق قوپال ئىش چىقار، دەپ خىيالىمىزغىمۇ كەلـمەپتىكەن، ئەگەر بىلگەن بولساق، ھەرگىز يول قويمايتتۇق، ــ دېدى يەنە بىر باي قوشۇمچە قىلىپ.

غەپلەت باسقىنى دېسىلە، — دېدى يەنە بىر باي تو-لۇقلاپ، — بۇ قېتىم بۇرنىمىزغا سۇ كىردى. مۇنداق ئەدەبسىز-لىك قايتا تەكرارلانمايدۇ. خۇدايىم بۇيرۇسا....

— ئەدەب - ئەخلاق جەھەتتىن، پادىشاھ ئالىيلىرىغا قىلىنى-غان هۇرمەتسىزلىك،دەپ قارالمىغاندا، ئەپسۇسلانغۇدەك چوڭ ئىش ئەمەس! — دېدى كونسۇل بايلارنىڭ خۇشامەت سۆزلىرىگە جاۋابەن. ئۇ ئالدىرىماي سالماقلىق بىلەن سۆزلىدى، — بىز ئۇلۇغ بۈۋى مەريەم ئانىمىزنىڭ ۋاپادارلىقى ۋە پادىشاھ ئا-لىيلىرىنىڭ ئىلتىپاتىدىن، ھەرقانداق ئىشقا ئەخلاقىي جەھەتتىن مۇئامىلە قىلىپ، كەڭ قورساقلىق بىلەن ئەپۇ قىلىمىز. دۇنيا-نىڭ ھەرقانداق يېرىدە، ھەر قانداق ۋاقىت، ھەرقانداق شارائىتتا، قولىمىزدىن كېلىدىغان ياخشىلىقىمىزنى، مېھرى-بانلىقىمىزنى ئاياپ قالمايمىز. قەشقەردىمۇ شۇنداق قىلدۇقۇق! ئەگەر ھەرقايسىلىرى بىزنىڭ مەملىكىتىمىزگە بېرىپ، بىز قىلغان ياخشى ئىشلارنىڭ ئوندىن بىرىنى قىلىشقان بولسىلا، ئۇ چاغدا، بىزنىڭ خەلقىمىز ھەرقايسىلىرىنى باش ئۈستىگە ئېلىپ كۆتۈرگەن بولاتتى، چۈنكى بىزنىڭ خەلقىمىز ياخشى ئىش، ياخشى نىيەتلەرنى چوڭقۇر چۈشىنىدۇ ھەم قەدىرلەيدۇ.

— شۇنداق - شۇنداق! — دېيىشتى بايلار باش لىڭشى-تىپ، بەزەنلىرى تەسىرلىنىپ كېتىپ، كۆزلىرىگە ياش ئېلىشتى.

— ئەپسۇسكى! — دېدى كونسۇل ئۇلۇغ - كىچىك تى-نىپ، — كۆڭلىمىزدە ئەڭ يېقىن دوست ھېسابلىغان قەشقەردىن مۇنداق ئىنكاس بولۇر، دەپ ئەسلا ئويلانمىغانىدىم.

— بۇ بىر تاسادىپىيلىق، بۇ ئومۇمىي قەشقەرنىڭ ئىشى ئەمەس، ئايرىم دەھرىلەرنىڭ قىلغان قىلىقى! — دېدى مە-

مەدان بايلاردىن بىرى.

— ئەي... بۇ ئابدۇقادىرنىڭ قىلغان ئىشلىرىنى... ، — دېدى يەنە بىر باي ساقىلىنى تۇتاملاپ، چىشلىرىنى كىرىشتۈرۈپ.

بايلارنىڭ ۋۇجۇدىدا گويا ئابدۇقادىر داموللىنى چايناپ يۇركۈۋەتكۈدەك كۈچلۈك غەزەپنىڭ قايناپ يۇرۇقلاۋاتقانلىقىنى چۈشەنگەن كونسۇل پەيتنى قولدىن بەرمەي سۆز ئالدى:

— بۇ كىچىك ئىش! — دېدى كونسۇل غورا چىشلىۋالغاندەك قوشۇمىسىنى تۈرۈپ، — لېكىن بىز ياۋروپالىق يوغىناپ زەرداب بولىدىغان ھەرقانداق يارا - جاراھەت ۋە ھەرقانداق كېسەللىكنىڭ دەسلەپتە ئەڭ كىچىك نەرسىدىن باشلىنىدىغانلىقىنى ياخشى چۈشىنىمىز ۋە تىببىي داۋالاش قانۇنىيەتلىرى بويىچە، ئۇنىڭ ئالدىنى ئېلىشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىمىز. كېسىپ تاشلاشقا تېگىشلىك بولسا، ئۇنىڭغا ئاغرىنىپ تۇرماستىن كېسىپ تاشلاپ، كېيىنكى ئازاب - ئوقۇبەتلەردىن ئۆزىمىزنى ساقلاپ قالىمىز. بۇ بىز ياۋروپالىقنىڭ داۋالاش ئۇسۇلى! — كونسۇل سىنچى كۆزلىرى بىلەن بايلارغا تەكشى نەزەر سېلىپ داۋام قىلدى، — ھەرقايسىلىرى قەشقەرنىڭ كۆزى، قەشقەرنىڭ يۈز - ئابرويى ھەم دانىشمەنلىرى. يۇقىرىقى سۆزلىرىمگە چۈشەنمەيدۇ، دەپ ئېيتىشقا ھەقلىق ئەمەسمەن! شۇنى ئىزاھلاپ قويۇشنى خالايمەنكى، ئۇيغۇرلاردا «ئۆزۈم تاپقان بالاغا، نەگە باراي دەۋاغا» دەيدىغان ھېكمەتلىك سۆز بار، شۇنداققۇ دەيمەن! — بايلار «شۇنداق» دەپ باش لىڭشىتىپ تەستىقلىغاندىن كېيىن، كونسۇل داۋاملاشتۇردى، — كېچە بولغان ۋەقەنى تاسادىپىي چىققان «بالا» دەپ تونۇساق،

ئۇنىڭ دەۋاسىنى يەنە ھە قايسىلىرى قىلىشىلا ـ دە! ئۇچاغدا، بىز يەنە ئۆز ياخشىلىقىمىزنى، ئادەمگەرچىلىكىمىزنى داۋاملاشتۇرۇۋېرىمىز!

ــ ناھايىتى ئۇلۇغ سۆز بولدى! ــ دېيىشتى بايلار مەمنۇن بولۇشۇپ، خۇشاللىقىدا ئۇلارنىڭ بوينى يېڭى ئۈچـماقچى بولغان ياۋا غازنىڭ بويىنىدەك سوزۇلۇپ، باشلىرى بىر گەز كۆتۈرۈلگەنىدى.

ــ ئابدۇقادىر داموللا كۆپ ئوقۇغان، كۆپ جايلارغا بارغان بولسىمۇ، ئەقىل تاپمىغان كەم ئەقىل ئادەم! ــ دېدى كونسۇل يەنە يېڭى سۆز باشلاپ، بايلار قۇلاقلىرىنى دىڭ تۇتۇپ ھاياجانلىق بىلەن ئاڭلاشتى، ــ دۇنيانىڭ تەقدىرى كىمنىڭ قولىدا، خەلقئارالىق ئەدەب ـ قائىدە قانداق؟ بۇ توغرىدا قىلچە ساۋادى يوق. شۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن يولدا كېتىۋاتقان پىلغا قاۋاپ تەنتەكلىك قىلدى. ئاقىل ئادەم بولسا، مۇنداق قىلمايتتى. ئۇنىڭ قىلغان تەنتەكلىكى ئۇلۇغ ئىمپېرىيىمىزگە قانچىلىك زىيان يەتكۈزەلىشى مۇمكىن. ئويلاپ كۆرەيلىكى، بىر تال مويىمۇ تەۋرىمەيدۇ! لېكىن ئەخلاق نۇقتىسىدىن قارىغاندا، بۇ ئىشنىڭ تەسىرى يامان، بۇنىڭدىن كېلىپ چىقىدىغان بەختسىز ئاقىۋەتلەرنى تەسەۋۋۇر قىلسام، شەخسەن ئۆزۈمنىڭمۇ قورققۇم كېلىدۇ! ــ ئۇ ئاخىرقى سۆزىنى تەرى بۇزۇلغان سۇرلۇك قىياپەتتە تاماملىدى.

ــ دەرۋەقە، تەسىرى يامان، بىزمۇ بۇ تەرەپلىرىنى ئويلاپ، كېچىلىرى ئۇيقۇ تاپالمايۋاتىمىز! جانابىي كونسۇلنىڭ كۆڭلى ياخشى، كۆكسى كەڭ، پەزىلەتلىك ئەرباب ئىكەنلىكىنى، شۇنىڭدەك، بىز قەشقەرلىقنىڭ دوستى ئىكەنلىكىنى ياخشى

چۈشىنىمىز. بىزدىن ئۆتكەن سەۋەنلىكلەرنى كۆڭۈللىرىگە ئالماسلىقلىرىنى، ئەپۇ قىلىپ، بىزنى ۋەھىمىگە سېلىۋاتقان تەشۋىشلەردىن خالاس قىلىشلىرىنى ھەممىمىز ئۆتۈنۈپ سورايمىز!

سۆز بۇ يەرگە كەلگەندە، ھەممەيلەن دەس تۇرۇپ، قول قوشتۇرۇپ تۇرۇشتى. ئۇلارنىڭ چىرايىدا ئەكس ئەتكەن بىچارە قىياپەت دۇنيادا ئەڭ قەبىھ گۇناھ ئۆتكۈزۈپ، سوراققا تارتىلىۋاتقان گۇناھكارنىڭ خۇنۈك قىياپىتىدىنمۇ نەچچە ھەسسە ئېشىپ چۈشەتتى.

— قەشقەر مەنپەئەتى بىلەن ھېسابلاشمايدىغان، قەشقەرنىڭ جان تومۇرى قەيەردىن ئۈزۈۋېلىنىۋاتقانلىقىنى چۈشەنمەيدىغان ئادەمنىڭ كىملىكىنى تونۇپ چىقتۇق. بۇ بىز ئىگە بولغان زور مۇۋەپپەقىيەت، خاتىرجەم بولۇشىلا، بۇنىڭدىن كېيىنكى ئىشلار ئوڭشىلىپ جايىغا چۈشىدۇ! — جانابىي كونسۇل سۆزنى ئاخىرلاشتۇرۇپ خوش ئېيتتى.

كونسۇل ھۇزۇرىدىن قايتىپ چىققان بايلارنىڭ بويى خۇددى يۈك چۈشۈرۈۋېتىپ قۇرۇق يانغان كېمىدەك، يېنىكلەشكەندى. ئۇلار كېلىشىۋېتىپ ئۆزئارا تەسىرات سۆزلەشتى.

— جانابىي كونسۇلنىڭ قورسىقى دەريادەك كەڭ، ئۆزى ياخشى ئادەم، جۇما!

— شور دەريادىنمۇ چوڭقۇر مەنىلىك سۆز قىلىدۇ!

— «ئۆزۈم تاپقان بالاغا، نەگە باراي دەۋاغا» دەپ ئەجەب قاملاشتۇرۇپ دېدى، قەيەردىن ئۆگىنىۋالغاندۇ؟

— پۈتۈن دۇنيانى ئوگدا ـ دۈمدە قىلىپ ئوينىتىۋاتقان خەق بۇنچىلىك بىرنېمىنى بىلمەمتى!

— ئەمدى قانداق قىلىمىز؟!

ئۆز مەنپەئەتىنى خۇشامەت نىقابى بىلەن قاپلىۋالغان بۇ بايلارنىڭ جانابىي كونسۇلنىڭ پەزىلەتلىرى توغرىسىدىكى تەسراتى ئۆلگۈچە، تا ئۆلگۈچە سۆزلىسىمۇ تۈگىمەيدىغاندەك قىزىپ كېتىۋاتقاندا، ھەمراھبايىنىڭ ئاچچىقى كېلىپ قالدى. ئۇ ئىتتەك خۇيلىنىپ بىردىنلا تالىدى:

— ئۆپكەڭلىنى بېسىۋېلىپ، شۈكرەك ماڭساڭلا بولمامدۇ! چوڭ كوچىدا، يەنە كېلىپ كۈپكۈندۈزدە، بۇنداق سۆزنىڭ نېمە پايدىسى! — دېدى ئۇ زەردە بىلەن.

بايلار بوينىغا تاش ئېسىپ سۇغا تاشلانغان ئىتتەك جىم بولۇشتى.

ئون توققۇزىنچى باب

ئاقىللار ۋە غاپىللار

«غاپىل ئادەمنىڭ ھاياتى
ئۇيقۇ بىلەن خام خىيال.»
(زەيۇنىسا)

ئەل ياتار بولغان چاغ. كوچىدا ئادەملەر شالاڭلاشتى، بەلگىلىك دوقمۇشلاردا بولىدىغان كەچلىك بازارنىڭمۇ قىزىقى كەتتى. مېلىنى سېتىپ تۈگەتكەن باققاللار غالتەكلىرىنى غىچىرلىتىپ ئۆيلىرىگە قايتىشقا باشلىدى.

— كېتىش كېرەك! — دېدى بىر يىگىت ئۆز - ئۆزىگە شۇىرلاپ.

بۇ يىگىت ھېيتكاھنىكى كەچ بازار بولغان يەردىن 20 قەدەم چەتتە تۇرۇپ، ئۆيىگە قايتىش توغرىسىدا ئويلاۋاتاتتى: باققاللار خۇددى يۈلتۈز تارقىغاندەك تارقاپ كېتىشۋاتسا، ماڭا نېمە بار؟ قىزىقى تۈگىدى، يەيدىغاننى يەپ بولدۇم، سامسا، كاۋاپتىن تارتىپ ئۆپكە - ھېسىپقىچە، قوغۇن - تا-

ۋۇزدىن تارتىپ شاپتۇل ـ ئەنجۈرگىچە ھەممىنى تېتىپ كۆردۈم، ھەققىم قالدىمۇ. بولدى ئەمدى. ئۆيۈمگە كېتەي، سوزۇلۇپ يېتىپ بىر ئۇخلاي، ئەتىمۇ خۇدانىڭ كۈنى بارغۇ!...

پېشىندىن تارتىپ ئەل ياتار ۋاقتىغىچە، تۆشۈكدەرۋازا، ياربـاغ، قۇمدەرۋازا، ھېيتكا، ئۇردائىـالدى... يەنە قايسى گۈزەر ـ بازارلارنى ئالا قويماي كېزىپ يۈرۈپ، كۆزىگە كۆرۈنگەن، بۇرنىغا پۇرىغان ھەممە نېمىنى يەپ تېتىپ چىققان بۇ يىگىت راستتىنلا ئۆيىگە قايتماقچى بولدى. شۇنداق قىلماي مۇ بولمايتتى، ئۆزىگە قاتتىق ھارغىنلىق يەتكەنىدى.

ئۇ، تۇرغان ئورنىدىن قوزغىلىپ، چوڭ كوچىدىن بىر دوقمۇش قايرىلدى ـ دە، ئۆز ئۆيىگە كېتىدىغان خىلۋەت تار كوچىغا كىرىپ بىرئاز ماڭغاندا، قاراڭغۇلۇقتىن يوسۇققىدە بىر ئادەم چىقىپ ئۇنىڭ ئالدىنى توستى. سالام بېرىپ خۇددى كونا تونۇشلاردەك سۆزلەپ كەتتى:

— مەن بىر خىل ئاجايىپ ئېسىل دورا ياساپ چىقتىم! — دېدى ئۇ تۇغۇشلۇق سۆز ئېچىپ. ئۇنىڭ تەلەپپۇزىدىن ئۆزىگە تولۇق ئىشەنچ قىلغان ئادەمنىڭ ئاۋازى جاراڭلايتتى، ئۇ داۋام قىلدى، — مۇنداق ئېسىل، خاسىيەتلىك دورىنى ئالەمشۇمۇل ھۆكۈما لوقمانىي ھېكىممۇ ياساپ چىقالمىغان، مانا مەن ياساپ چىقتىم. كارامىتى بار ئېسىل دورا. ئىسمى «نۇرىلشەب». مەنىسى كېچىنى كۈندۈزدەك يورۇتىدۇ، دېگەن سۆز، مەن بۇ دورىنى ياساشتا ئاز جاپا چەكمىدىم. ھوقۇشنىڭ كۆز گۆھىرىگە ئۇندۇرۇپ، مۇشۇكيا پىلاقنىڭ قېنىدا سۇغىرىپ يېتىلدۈرگەن لوبيا① تالقىنى بىلەن ياساپ چىقتىم. خۇپتەنگە ئەزان

① لوبيا — پۇرچاقنىڭ بىر تۈرى.

ئېيتقاندىن كېيىن، ئۆيدىن چىقىپ 41 ـ قەدەمدە ئۇچراشقان بىرىنچى ئادەم بىلەن سىناق قىلىشىم شەرت ئىدى. تەلىيىمگە يارىشا، ئۆيدىن چىقىپ 41 ـ قەدەمدە سەن ئۇچراپ قالدىڭ. ئىككىمىز بۇرۇن تونۇش بولمىساقمۇ، لېكىن شەرت دائىرىسىدە تونۇشۇپ قالدۇق. سىناق قىلىشقا جىق ئىش كەتمەيدۇ، ۋاقتىمۇ قىسقا! دورا سۈيۈقلۇقىدىن كۆزۈڭگە بىر تامچە سۈركەپ قويسا ملا كۇپايە قىلىدۇ، كارامىتىنى شۇ چاغدا كۆرىسەن، قانداق سىناپ كۆرەمدۇق؟

كالىلىسى تۇگمەن تېشىدەك چۆگىلەپ كەتكەن خىيالىي تېۋىپقا ياكى ھەمدەم خىيال، ساختىپەز دورىگەرگە ئۇچراپ قالدىممۇـ نېمە، دەپ سەسكىنىپ كەتكەن بىلەن ئۇنىڭدىن قۇتۇلۇپ كەتـ مەكچى بولدى. بىر تۈرۈپ ئويلىدىكى، بۇ ساختىپەز مۇشۇنداق يوقىلاڭ گەپ بىلەن ئەخمەق تېپىۋاتقان يەردە، مەنمۇ ئۇنى ئەخمەق قىلىپ، بىردەم كولدۇرلاتمايمۇ، دېگەن يەرگە كېلىپ سورىدى:

ــ قانداق كارامىتى بار، قېنى دېگىنە!

ــ قانداق كارامىتى بار دەپ سوراۋاتامسەن؟ ــ دېدى ئۇ، بىر قەدەم يېقىنلاپ، ــ كارامىتى قالتىس. كۆزۈڭگە دورىدىن بىر تامچە سۈرۈپ قويسام، شۇزامان جاھان يورۇيدۇ، كېچە تۈن كۈندۈزگە ئايلىنىدۇ، ئۆيلەرنىڭ ئۆگزىلىرى ئېچىلىپ، تاملىرى قايرىلىدۇ. ئۆي ئىچىنى ۋە ئۆي ئىچىدىكى ھەممە ئىشلارنى خالىغانچە كۆرىسەن، كۆزۈڭ خۇددى مۇشۇكيا پىلاقـ نىڭ كۆزىدەك كېچىسى ھەممىنى كۆرىدىغان بولۇپ قالىدۇ. خالىغان تاماشا يىگىنىڭ ھەممىنى كۆرىسەن، قانداق، قىزىقىۋاتامسەن! ــ دېدى ئۇ قىلچە ھېيىقماستىن.

يىگىت يالتايدى، مېڭىسىنى يوقاتقان سوغۇق سەۋدا يىنىڭ ئەق ئۆزىگە ئۇچراپتۇمەنمۇ قانداق، بۇنىڭ بىلەن ئاۋارە بولغۇچە، ئاستا كېتىپ ئۇيقۇمنى ئۇخلاي دېدى ـ دە، خوش ئېيتتى:

— ماڭا ئۇنداق كارامىتى بار دورىنىڭ لازىمى يوق، ئۆيگە كەتمىسەم بولمايدۇ، ئالدىراش ئىشىم بار ئىدى، خەير-خوش! — يىگىت كەتمەكچى بولۇپ قەدەم بېسىۋىدى، ھېلىقى ئادەم ئالدىغا ئۆتۈپ ئۇنى توستى.

— ئاداش توختىغىنا، ئېنىڭ نېمە؟ — دېدى ئۇ كاپ قىلىپ ئۇنىڭ بەلبېغىدىن تۇتۇپ.

— ئاقىل!

— ئاقىل دەپ ئىتى بار ئادەممۇ شۇنداق بولامدۇ، توخ-تاڭلا، مېنىڭ ئېتىم غاپىل، ئىككىمىزنىڭ ئىتى پاركەپتۇ، تونۇشۇپ قالىمىز، ئاغىنە بولۇپ قالىمىزمۇ تېخى! راست گېپىڭنى قىل، ماڭا ئىشىنىۋاتامسەن ياكى ئىشەنمەيۋاتامسەن؟ شۇنى قەتئىي ئېيتىپ قويايكى، — دېدى ئۇ ئاغرىنىشلىق بىلەن داۋام قىلىپ، — بۇگۈن ئاخشام سېنى تولۇق ئىشەندۈرمىگۈچە ھەر-گىز قويۇۋەتمەيمەن، نېمىشقا ئۇنداق قىلىسەن، دەپ قېلىشىڭ مۇمكىن، چۈنكى، سەن شەرت ئىچىدە ئۇچرىغان بىرىنچى ئادەمسەن، شەرت بويىچە، سەن بىلەن مۇشۇ دورىنى سىناپ كۆرۈشۈم كېرەك. ماقۇل دېگىن، ئەگەر ماقۇل كەلمىسەڭ، مېنىڭ بىر يىل چەككەن ئەجرىم بىكارغا كەتمەمدۇ! مىڭ-بىر جاپا بىلەن ياساپ چىققان دورام كۈچ كۆرسىتەلمەي زايە بولسا، ماڭا ئۇۋال ئەمەسمۇ! جېنىم ئاداش، مەن خۇش بولاي، ماڭا ئىچىڭ ئاغرىمىسىمۇ، دورىنى ياساپ چىقىش ئارىلىقىدا تارتقان جاپا، چەككەن ئازابلىرىمغا ئىچىڭ ئاغ-

رىسۇن. جىنىم ئـاغىنە، سىناق قىلىشقا ئانچە ئـۇزۇن ۋاقىت كەتمەيدۇ. تەيپارلاپ قويغان سۈيۈقلۇق بـار، ئىككىمىز تەڭلا كۆزىمىزگە سۈرتىمىز، شۇ چاغدا يالغان ئېيىتمىغانلىقىمنى بىلىپ قالىسەن، قانداق، سىناپ كۆرەمدۇق؟ — ئۇ بىر تەرەپتىن، سۆزلەپ، بىر تەرەپتىن، ئاستا بىر چەتكە تارتتى.
رودىپايىنىڭ دەل ئۆزى ئىكەن، قانداق قۇتۇلارمەن، دېدى ئاقىل ئىچىدە. ئاڭغىچە بىر چەتكە بېرىپ قالغانىدى. كەچلىك سودا قىلىدىغان باققاللارمۇ دۇكانلىرىنى يىغىشتۇرۇپ كېتىشكەن، چىراغلار ئۆچكەن، كوچىلار قانداقتۇر ئېغىر قاراڭغۇلۇق ئىچىگە چۆككەنىدى.
— كۆزۈڭنى يۇم، دورا سۈركەيمەن! — دېدى ئۇ قەتئىي بۇيرۇق قىلىپ، يەنە بىر تەرەپتىن، قويىنىدىن قانداقتۇر بىرنېمىنى ئالماقچى بولغاندەك قـولىنى قويىنىغا تىقتى، — تاكى مـەن كۆزۈڭنى ئاچ دېمىگۈچە ئاچمايسەن، بۇمۇھىم شەرت، بىلدىڭمۇ؟
بەرىبىر ئەخمەق بولدۇمغۇ، يۇمسام يۇماي، دېگەن ئويـغا كەلگەن ئاقىل كۆزىنى يۇمدى، غاپىل قولى بىلـەن ئۇنىڭ كۆز قاپىقىغا چاشقان سۈيدۈكىچىلىك نەملىكنى سـۈركىگەندەك قىلدى. ئۆزىگىمۇ سۈرگەن بولسا كېرەك، بىرئـازدىن كېيىن بۇيرۇق قىلىپ:
— كۆزۈڭنى ئاچ، — دېدى. ئاقىل كۆزىنى ئاچتى. ئېيىتقاندەك، ئاقىل ئۆزىنى شۇنداق بىر يورۇقچىلىق ئىچىدە، ھەيـھات مەنزىرىلەر قوينىدا كۆردىكى، ھەيران بولغىنىدا ۋارقىراپ تاشلىغىلى قىل قالدى.
— قانداق، كارامىتى بارمىكەن! — دېدى ئۇ مۇۋەپپەقىيەت قازىنىپ قانائەت تاپقان كەشپىياتچىدەك مەغرۇر قىياپەتتە، — دورىنىڭ كۈچى بامداتقا ئـەزان چىققۇچە يېتىدۇ.

ئاڭغىچە پۈتۈن شەھەرنى ئايلىنىپ ئۈلگۈرىمىز، قانداق، تاماشا قىلامدۇق؟

ئاقىل قىزىپ قالدى، ئۇ ئويلايتتى: كۈندە كۆرۈپ تۇرغان كۈندۇزلۈك ھاياتنىڭ نېمە قىزىقى! ۋاي دېگۈدەك تەسىراتى، ھېس قىلغۇدەك ئاجايىپلىقىمۇ يوق. يەنە كۆرسەك يەنە شۇ، دېگەندەك ھەر كۈنى تاڭ ئېتىش بىلەن ھەممە كىشى يۈيۈنۈپ ـ تارىنىپ، چىرايلىق كىيىنىپ، زىبۇ زىننەت بۇيۇملىرىنى تاقاپ، يۈز ـ كۆزلىرىگە ئۇپا ـ ئەڭلىك سۈرۈپ،ئالاھىدە پەرداز بىلەن كوچىغا چىقىشىدۇ. بۇنىڭدا ئادەملەرنىڭ يالترىغان تاشقى قىياپىتىدىن باشقىسىنى كۆرگىلى بولمايدۇ، بۇنىڭ نېمە قىزىقى!؟ كېچىدە بولسا، ئەھۋال باشقىچە، ھەر ئادەم ئۆز ئۆيىدە، ئىشىك تۈنلۈكلىرىنى مەھكەم ئېتىپ، خىلۋەت ئۆچەكلىرىگە كىرگەندىن كېيىن، يالتىراق تونلىرىنى يېشىپ، زىننەت نىقابلىرىنى سۆكۈپ، ئەلدىن يوشۇرۇپ كەلگەن ئەسلى قىياپەتلىرىنى ئاشكارىلىشىدۇ، بەلكى سىرلىق خۇي ـ قىلىقلىرىنى كۆرسىتىدۇ، ھەتتا كىشىگە كۆرسەتكىلى بولمايدىغان ئۇيات ئىشلارنىمۇ ئۆتكۈزىدۇ. مانا بۇسى كىشىلەرنىڭ كېچىلىك سىرلىق تۇرمۇشى. بۇ ئەلۋەتتە ھەرقانداق كىشىنى قىزىقتۇرىدىغان كارتىنا. مۇنداق كارتىنىنى كۆرۈش پۇرسىتى ئۇنداق ئاسان نېسىپ بولماس. بۈگۈن ماڭا بۇ دورىگەر ئۇچراپ قالمىغان بولسا، شۇنىڭدەك كارامەتلىك دورا كەشىپ قىلىنمىغان بولسا، مۇنداق پۇرسەت ماڭا ئۆمۈرۋايەت نېسىپ بولمىغان بولاتتى. مەيلى ئەمەسمۇ، بىر كېچە ئۇيقۇم قالسا نېمە بوپتۇ! كېرەك يوق، جېنىم چىقىپ كېتمىدىغان بولسىمۇ، بىر

كېچە تاماشا قىلىۋالاي، پۇرسەت كېلىۋەرمەيدۇ، مەيلى، دېدى-
دە، ئاقىلجان بىر كېچە ئايلىنىشقا رازى بولدى.
— يۇر ئەمسە، كەتتۇقمۇ؟! — غاپىلجان ئۇنى بىر
كوچىغا باشلاپ كىردى.
— مۆجىزە دېگەن مانا مۇنداق بولماي! — دېدى ئۇ
ھاياجانلىنىپ. چۈنكى ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا شەھەر ئۆيلىرى
يېرىلغان ئانارلاردەك ئېچىلىپ كەتكەندى. ئۆي چىراغلىرى
بولسا، ئانار دانىسىدەك پارىلداپ كۆرۈنەتتى.
— ماۋۇ ھەشەمەتلىك يۈزلەر مېھمانخانىنى كۆردۈڭمۇ! —
دېدى دورىگەر ئاقىلنى نوقۇپ، — چوغدەك چىرايلىق گىلەم-
لەر بىلەن بېزەلگەن بۇ ئۆي دائىم بوش - بىكار تۇرىدۇ.
ئۆي ئىگىسى باي ئاشخانا ئۆيدە كونا كىيىك تېرىسى ئۈستىدە
غېرىب - غۇرۋادەك ئۇخلاپ يېتىپتۇ، ياسىما چىشلىرىنى سۇغا چى-
لاپ قويغان بولسا كېرەك، ئاغزى قۇشقاچ كامىرىدەك ئېچىلىپ
قاپتۇ. ئۇنىڭ يېنىدا ئۆزىدىن 30 ياش كىچىك بىر چوكان.
گويا ئۇنىڭدىن يىرگەنگەندەك تەتۈر قاراپ ياتىدۇ، بۇ ئۇنىڭ
بايلىقى، زورلۇقتا تايىنىپ قۇرۇۋالغان ئائىلە مۆھەببىتى،
ئەمەلىيەتتە، مۇنداق تۇرمۇش ئائىلىدىكى بەختسىزلىك!
كۈندۈزى بۇ باينى قانچە قېتىم كۆرسەڭمۇ مۇنداق بەختسىز
تەرەپلىرىنى كۆرەلمىگەن بولاتتىڭ، شۇنداقمۇ بۇرادەر! ئۇ ئا-
دەم ئەتىدىن كەچكىچە چايخانىدا ئولتۇرىدۇ. كۆرۈنۈشى بەختـ-
لىك، گويا ناھايىتى خاتىرجەم. قورچاقتەك ياساپ قويغان مېھ-
مانخانام بار، ياش، پەرىزاتتەك چىرايلىق چوكىنىم بار، دەپ
غادىيىپ ئولتۇرسا كېرەك، ئەمەلىيەتتە بولسا، قېرىغاندا تەخەي
كۆندۈرىمەن، دەپ جاپا چېكىۋاتقان بەختسىز بىر قېرى. ئۇ

ئاشۇنداق ئولتۇرۇپ، ئىچىدىن زەرداب بولۇپ تۈگىشىپ كېتىدۇ، خالاس. ئۇنىڭ تام قوشنىسى بۇيانقى ئۆيگە قارا. بۇ ئۆي كەمبەغەل تۇل خوتۇننىڭ ئۆيى. بۇ ئايال ئۆزۈندىن زىققە كېسەل ئازابىنى چېكىۋاتقان بولسا كېرەك، كۆردۈڭمۇ، سامان تەكىيگە تايىنىپ، مۈرىسى بىلەن تىنىپ ئولتۇرۇپتۇ. ئۇنىڭ يېنىدىكى كونىراپ كەتكەن يوتقاندىن تۆت بالىنىڭ بېشى چىقىپ تۇرىدۇ. بۇ بالىلار نەۋرىسىمۇ ياكى ئۆز بالىسىمۇ بۇنىسى نامەلۇم. جاھان دېگەن شۇ، ئوتتۇرىدا بىرلا تام، ئوخشاش ئادەملەرنى باي ـ كەمبەغەل دەپ چوڭ ئىككى بۆلەككە ئايرىپ تاشلىغان! بۇ نېمىدېگەن قالايمىقان ئىش ـ ھە!؟

ئۇلار كۆرە ـ كۆرە ئاھالە زىچ ئولتۇراقلاشقان تار بىر خالتا كوچىغا كىردى. كوچىنىڭ ئىككى قاسنىقىدا ئۆيلەر ئىنتايىن كۆپ بولۇپ، ئانارنىڭ دانىسىدەك زىچ ئىدى. ئۆيلەر باي، ئوتتۇراھال، كەمبەغەل دەپ چوڭ ئۈچ تۈرگە بۆلۈنەتتى. ھەممىسى ئۆز ھالىغا يارىشا ئۆيلىرىنى ياساپ ـ تۈزەپ ئولتۇرۇشاتتى. چاشقاننىڭ ئۇۋىسى پۈتمىگەندەك، ئادەم بالىلىرىنىڭ ئۆي تۈزەش ئىشىمۇ تۈگىمەيدۇ. سەندىن مەن قالامدىمەن، دەپ بەسخورلۇق قىلىشىپ، بىر ـ بىرىدىن ئاشۇرۇۋېتىشكە تىرىشىدۇ. ئۆي زىننەتلەيمەن، دەپ ئۆزىنى پەرۋىش قىلىشنى ئېسىدىن چىقىرىدۇ. ئاخىرقى ھېسابتا، ئۆزى كېتىپ، ئۆي سەرەمجان، زىبۇ ـ زىننەتلەر قالىدۇ. بۇ مىراسلار ئوت ـ بالا بولۇپ، ۋارىسلارنى تالاش ـ تارتىشقا، پۈتمەس ـ تۈگىمەس جاڭجاللىغا سېلىپ، قېرىنداشلارنى دۈشمەنلەشتۈرىدۇ، خالاس!

ــ بۇرادەر، ئىتتىك، ئىتتىك كۆرمىسەك تۈگىتەلمەسلىكىمىز مۇمكىن. ئەمدى ئۈچ ـ تۆت كوچا ماڭدۇق، قەشقەر دېگەنـ

دە مۇنداق كوچا ئازمۇ! — دېدى غاپىل ھەيدەكچىلىك قىلىپ. سۈرئەت تېزلەشتى، كوچا ئۆيلىرى خۇددى كىنو ئېكرانىدەك تېز - تېز ئۆتكىلى تۇردى، كېچىلىك تۇرمۇشنىڭ رەڭگا - رەڭ مەنزىرىلىرى كۆزلەرنى قاماشتۇراتتى، — كۆردۈڭمۇ ماۋۇ ئۆيدە ئىككى ياش چىلىك گىرەلىشىپ ياتىدۇ. قارىغاندا، يېڭى توي قىلىپ مۇرادىغا يەتكەنلەر بولسا كېرەك. راسا پەيزە قىپتۇ - ھە! بۇيانقى ئۆيدە بىر چوكان مەيدىسىگە دۇتتارنى قويغان پېتى ئۇخلاپ قاپتۇ. قارىغاندا، بۇ چوكان تۇل بولسا كېرەك. ئاۋۋال ئىچى پۇشۇقىدا دۇتتار چالغان، كېيىن شۇ پېتى ئۇخلاپ قالغان... بۇيانقى ئۆيدە بىر يىگىت تىزىنى قۇچاقلاپ يېتىپتۇ، قارىغاندا، ئۆيلىنەلمىگەن سالتاڭ يىگىت بولسا كېرەك... قارا، ماۋۇ ئادەم نېمانداق دەھشەت كۆرۈنىدۇ - ھە! چىرايى ساماندەك سېرىق. قارىغاندا، چىلىم چېكىدىغان بەڭگى بولسا كېرەك. ئۇ ھازىر ئاخشام چەككەن بەڭنىڭ كەيپىدە مەست بولۇپ، قورقۇنچلۇق خىيال قوينىغا كىرىپ قالغان ئوخشايدۇ. چىرايى تاتىرىپ كېتىپتۇ! ماۋۇ ئۆيدە يالغۇز ياتقان ئادەم ئۆپكىدەك قىزىرىپ كېتىپتۇ، بەلكى ئاخشام هاراقنى جىقراق ئىچىپ قويغان بولسا كېرەك!... قىزىق كۆرۈنۈشلەر ئەمدى چىقىۋاتىدۇ. مانا، ماۋۇ ئۆيدە سالاپەتلىك تۆت كىشى تارشىدەك تىك ئولتۇرۇپ بەشلەڭ قەغەز① ئويناۋاتىدۇ. يېنىدا بىر چوكان راۋاب چېلىپ، ناخشا ئېيتىپ ئۇلارغا پەيزى قوشۇۋاتىدۇ. بۇ كىشىلەرنىڭ سالاپىتىگە قاراپ كىم ئۇلارنى قىمار ئوينايدۇ، دەپ ئويلىسۇن، ھەتتا گۇ-مانمۇ قىلماس! قارىغىنا، ئۇنىڭ بىرى بەدرەك مەخسۇمغا ئوخ-شامدۇ - قانداق؟!

① قىمارنىڭ بىر تۈرى.

ــ ماۋۇ ئۆيدىكىلەر تېخىمۇ پەيزى ئىكەن، كۆردۈڭمۇ! ــ دېدى ئاقىل سول تەرەپتىكى بىر ئۆينى كۆرسىتىپ، ــ بۇ ئۆيگە ئىشقىۋازلار توپلانغاندەك قىلىدۇ. ئەر تۆت، ئايال ئىككى، ئەرلەر هاراق ئىچىشىۋاتىدۇ، ئاياللاردىن ياشانغانراقى دۇتار چېلىپ، ناخشا ئېيتسا، ياشراق چوكان قوللىرىدىن قارس چىقىرىپ ئۇسسۇل ئويناۋاتىدۇ. تۆت ئەركەك گويا بىر نېمە تالىشىۋاتقان ئەلپازدا بىر - بىرىدىن قىزغىنىپ، ئۇسسۇلچىغا تەلمۈرۈپ قارىشىۋاتىدۇ. ئۇلارنىڭ شەھۋانە كۆزلىرىدىن چاقناۋاتقان ئوت ئۇچقۇنلىرى ئۆيدىكى لامپا چىراغىنىڭ يالقۇنىدىنمۇ كۈچلۈك. قارىغاندا، ئۇلار دۇنيانىڭ پۈتسۈن راهەت - پاراغىتى ئىچىملىكتىن ۋە ئاياللارنىڭ تېنىدىن تېپىلىدۇ، دەيدىغان ئوخشايدۇ، ئەمما، بۇ يولدا چاپسانلا ئەسكى چورۇقتەك ماكچىيىپ كېرەكتىن چىقىدىغانلىقىنى ئويلاپمۇ قويماس!

ــ قارىغىنا، ماۋۇ چارساقال ئادەم نېمە قىلىۋاتىدىغاندۇ! ــ دېدى غاپىل چۆچۈپ. ئىككىسى تەڭلا شۇ تەرەپكە بۇرۇلۇپ قارىدى، ئۇ ئادەم مورا ئوچاقنىڭ كۈلخانىسىنى ئېهتىياتچانلىق بىلەن كولاۋاتاتتى، ــ هەيران قالمىغىن، ــ دېدى غاپىل چۈشەنچە بەرمەكچى بولۇپ، ــ بۇ ئادەم تاپقان تەرمىكىنى يېمەي - ئىچمەي كۆمۈش پۇلغا ياكى ئالتۇنغا ئايلاندۇرۇپ كۆمۈپسا قالاشقا ئادەتلەنگەن، چۆچۈپ، ئالاق - جالاق بولغىنىغا قارىغاندا، بۇ قېرى قىلىۋاتقان ئىشىنى خوتۇن - بالىلىرىدىن قاتتىق يوشۇرسا كېرەك، ئەگەر ۋەسىيەت قىلىشقا ئۈلگۈرمىسە بۇ نەرسىلىرى كۆمگەن يەردە قېلىۋېرىدۇ، دېگىنە! ۋاي ئىسىت … ئەنە قارا، ماۋۇ ئۆيدە بىر توپ ئادەم غۇجمەكلىشىپ قاپتۇ. چۈشەندىم، بۇلار تۆت ئوشۇق ئويناۋاتقانلار ئىكەن، ــ دېدى

غاپىل داۋاملاشتۇرۇپ، — بۇ خەقنىڭ ئۇلتۇرۇشىغا قاراڭلار، مىختەك قادىلىپ، چىشلىرى كىرىشىپ قاپتۇ. دەتتىكام دەپ تولا مۇشتلاپ، مەيدىلىرىنى شەلپەردەك قىزارتىۋېتىپتۇ! نېمىدېگەن ھەرەجلىك ئىش بۇ. ھەممىسى ۋەيران بولۇپ، ئاخىر ئوغرىغا ئايلىنىپ كېتىدىغانلىقىنى بىلمەمدىغاندۇ!؟

ئۇلار شەھەرنىڭ بىر - بىرىدىن قىزىق كېچىلىك تۇرمۇشىنى تاماشا قىلىپ كۆرۈپ ئىچكىرىلەپ كېتىۋاتقاندا، ئالدىدىكى كوچىنىڭ خىلۋەت بىر ئۆيىدە كىشىنىڭ دىققىتىنى قوزغايدىغان باشقىچە بىر مەنزىرە كۆرۈندى. يىراقتىن قارىغاندا، ئۆي ئىچى گۇگۇم بولۇپ، خۇددى بىر كۆزەيىنەكلىك يىلان بىلەن بىر بوغما يىلان كۈشۈلدىشىۋاتقاندەك بىر مەنزىرە غىل - پال، غىل - پال كۆرۈنەتتى. ئۇلار ئېھتىياتچانلىق بىلەن بىر - بىر بېسىپ يېقىنلاپ بېرىپ، سۆزلىشىۋاتقان ئىككى ئادەمدىن بىرىنىڭ ياپىلاق يۈزلۈك، ئاق سېرىق، كۆز چاناقلىرى چوڭ بولغاچقا، يىراقتىن قارىغاندا، كۆزەيىنەكلىك يىلانغا ئوخشايدىغانلىقىنى؛ غوزا باش، كىرپە تۇمشۇق، قارىمۇتۇق كەلگەن يەنە بىر ئادەمنىڭ بوغما يىلانغا ئوخشايدىغانلىقىنى ئېنىق كۆردى. ئۇلار تۇمشۇق يالىشىپ، بىر - بىرىگە يېقىن ئولتۇرۇپ قانداقتۇر بىر سودا ئۈستىدە كۇشۇلداشماقتا ئىدى.

— ھاۋا بۈزۈلسا يۈرتقا يادا يېغىپتۇ، دېگەنىدەك، خوجايىنلارنىڭ چىرايى تۈتتۈلسا بىزدەك ئادەملەرگە جىق ئارامسىزلىق بولىدىكەن! — دېدى كۆزەيىنەكلىك يىلانغا ئوخشاش ئادەم دەرد تۆكۈپ. ئۇ، تىلىنى يىلانغا ئوخشاش ئويىنىتىپ، كالپۇكىنى بىر - ئىككى يالىۋالغاندىن كېيىن داۋام قىلدى، — نەچچە كۈندىن خوجايىنىڭ قاپىقى سېلىنىپ، چىرايى بۈزۈلۈپ

ۋىدى، خۇدا ھەقىقى راستىمنى ئېيتسام، قانداق قىلىشىمنى بىلەلمەي پۈتى كۆيگەن توخۇدەك تىپىرلاپ كەتتىم. نەچچە كېچە بولدى كۆزگە تۈزۈك ئۇيقۇ يوق، گېلىمدىن تاماقمۇ ئۆتمەيدۇ، خۇدا ھەققى بىرلىك ئېتىمدىن چۆچۈپ كەتتىم، جۇما!

— مېنى دېمەملا، مەن تېخىمۇ قىينالدىم. خۇددى يىڭنە يۇتۇۋالغان ئىتتەك قەيەرگە بېرىپ، قەيەردە تۇرۇشۇمنى بىلەلمەي قالدىم، — دېدى بوغما يىلانغا ئوخشاش ئادەممۇ دەرد ئېيتىپ، — مېنىڭ خوجايىنىممۇ ھەممىشەم تەربىيە بۇزۇپ، قورسىقىمنىڭ ئىچىدىكىنى تاپ، دەپ خۇي قىلىدۇ، بۇ ھەممىدىن قىيىن ئىش ئىكەن، خەقنىڭ قورسىقىدىكى ئىشنى قانداق تاپقىلى بولسۇن؟ ئۇلار نېمىشقا بىر ئىشنى غاچ قىلىپ كېسىپ، ئىككى پارە قىلمايدىغاندۇ! ئۇلارنىڭ ئورنىدا مەن خوجايىن بولۇپ قالغان بولسام، ئىش دېگەننى كېسىپ، بۆسۈپ پەچەق - پەچەق، ئىنئەللەزىنە ۋەلەم يەچەق قىلىۋەتكەن بولاتتىم!

— خۇدايىم شۇنداقلىقىنى بىلىپ ئېشەككە مۈڭگۈز، پاقىغا قۇيرۇق بەرمىگەن! — كۆزەينەكلىك يىلانغا ئوخشاش ئادەم ئۆز سۆزىگە ئۆزى بىر ھازا كۈلگەندىن كېيىن بىردىنلا جىددىي تۈسكە كىرىپ سۆزىنى داۋام قىلدى، — مۇنداق دېسەم كۆڭلۈڭگە كەلمىسۇن، بىزنىڭ خوجايىنلار ئالاھىدە تەربىيە كۆرگەن، ھەرقانداق ئىشنى ۋاراڭ - چۇرۇڭ چىقىرىپ ھەل قىلىشنى ئەدەب - قائىدىگە خىلاپ، دەپ قارايدىغان پەزىلەتلىك ئادەملەر. شۇڭا ئۇلار بىزگە ئوخشىشمايدۇ، قىلماقچى بولغان ئىشنى سىر تۇتىدۇ، يوشۇرىدۇ. مۇشۇ مەسىلىدە، «ئۆزۈم تاپقان بالاغا، نەگە باراي دەۋاغا» دېگەندىن باشقا سۆز قىلغىنى يوق. قالغىنىنى ئۆزۈڭلار بىلىپ قىلىڭلار،

دەپ قاپقىنى ئاچماي يۇرۇۋەردى. مەن بولسام، ئۇ كىشىنىڭ كۆڭلىدىكى ئىشنى توغرىلايمەن، دەپ ئۇيان ماڭىمەن، بۇيان يۈگۈرەيمەن، ئەقىل ئىزدەپ مەسلىھەت سورايمەن. ئىشنىڭ گۈلىنى ـ گۈلىگە كەلتۈرگۈچە تۈگىشىپلا كەتتىم، جىگلاپ كۆرسەم، 20 جىڭ يەسلەپ كېتىپتۇمەن!

ــ بىزنىڭ خوجايىنىنىڭ مىجەزىمۇ شۇ. ھەرقانداق ئىشقا ئۆزى قول سالمايدۇ، قاپاقنى تۈرۈۋېلىپ بىزنى مەجبۇر قىلىدۇ. پۇل چىقىرىشقىمۇ رايىش ئەمەس!

ــ خوجايىن بولغانلارنىڭ خۇسۇسىيىتى شۇنداق بولسا كېرەك! ــ دېدى كۆزەينەكلىك يىلانغا ئوخشاش ئادەم ئۆلۈغ ـ كىچىك تىنىپ، ــ بولدى ئەمدى، جاپا چەككەن بولساقمۇ، قىينالغان بولساقمۇ، بۇ خۇنلۇق ئىشنى بىر يەرگە كەلتۈرۈپ قويدۇق، شۇ بويىچە ئورۇنداپ قويساق خوجايىنلىرىمىزنىڭ قاپىقى ئېچىلىپ، «ياخشى» دەپ دولىمىزغا قېقىپ قويسا،شۇنىڭ بىلەن ھاردۇقىمىز چىقىپ كېتەر!

ــ چىقىدۇ، ئەلۋەتتە ھاردۇقىمىز چىقىدۇ، ــ دېدى بوغما يىلانغا ئوخشاش ئادەممۇ تېتىكلىشىپ، ــ مەنچۇ، خوجايىنىم بىر قېتىم «ياخشى»دەيمەن دېسە، ئۇن ئادەمنىڭ كاللىسىنى كېسىپ كەلگۈدەك ساداقىتىم بار، جۇما!

دەرد تۆكىشمۇ، ساداقەتلىكتىن سۆزلىشمۇ، بىر ـ بىرىدىن قېلىشمايدىغان بۇ ئىككى مەخلۇق ئۆۋەتتىكى تەۋەككۇلچىلىكتە ئۆزىنى ئاشكارا قىلماسلىق توغرىسىدا پىكىر ئالماشتۇرۇشنىمۇ ئۇنتۇپ قالمىدى:

ــ بۇ ئىش ھەم چوڭ، ھەم خۇنلۇق ئىش. سەل چاغلاپ ئۆزىمىزنى ئاشكارىلاپ قويىدىغان بولساق، خەلق بىزنى دەس

سەپ ـ يانجىپ شۇپەك قىلىۋاتىدۇ، بۇنى چۈشەنمەسمەن!؟
ــ سىلىدىن بەكرەك چۈشىنىمەن، شۇڭا ھېلىقى ئادەم بىلەن سۆزلىشىشتىن بۇرۇن، قۇرئان تۇتتۇرۇپ قەسەم ئالدىم.
ــ ئەلۋەتتە شۇنداق بولۇشى كېرەك!
ــ بىز قانداقلا بولساق، چوڭ خوجايىنلارنىڭ قول ئاستىدىكى كىچىك خوجايىنلارغۇ، ئۇنداق بولغانكىن، بىزمۇ ھەر قانداق ئىشتا چوڭ خوجايىنلارغا ئوخشاش، ئۆزىمىزنى يوشۇرۇن تۇتۇشنى بىلىشىمىز كېرەك.
ــ ھېلىقى ئادەم يارامىلىقتۇ؟
ــ كىمنى دەيلا، ھېلىقى مەزىناخۇنۇمنى دەملا؟
ــ ھەئە.
ــ يارايدۇ، ئۇچىغا چىققان تەلۋە. تۇت دېسە داـ دىسىغىمۇ رىئايە قىلماستىن بوغۇدىغان تەلۋە.
ــ تەلۋىدىن پايدىلانغىلى بولىدۇ، ئەمما تەلۋىنىڭ بىر قىلىقى ئارتۇق، دېگەن بىر گەپ بار، شۇڭا كۆڭۈل توختىتالـ مايۋاتىمەن، جۇما!
ــ خاتىرجەم بول، ھەرقانداق بالا كەلسە ئۆز بېشىمغا تارتىمەن، دەپ قەسەم ئىچتى.
ــ ئەي ...، ــ دېدى كۆزەينەكلىك يىلانغا ئوخشاش ئادەم بېشىنى چايقاپ. ئۇ يەنىلا كۆڭۈل توختىتالمايۋاتقاندەك قىلاتتى. بوغما يىلانغا ئوخشاش ئادەم شېرىكىنى ئىشەندۈرۈشـ نىڭ زۆرۈرلۈكىنى تونۇغرا تاپتى ـ دە، باشتىن چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى:
ــبۇرادەر، سەن ئۇنداق خاۋاتىر بولما، مەن بۇ ئادەمنى نۇرغۇن سورۇشتە قىلىپ، ئۇنىڭ كۆڭلىدە چوڭقۇر ئاداۋەت ۋە ئىنتـ

تىقامىنىڭ بارلىقىنى بىلگەندىن كېيىن، ئاندىن بۇ مەسىلىنى ئوتتۇرىغا قويدۇم. قانداق ئاداۋەت دېسەڭ، — دېدى بوغما يىلانغا ئوخشاش ئادەم قىزىشىپ، — بۇ ئادەم ئەسلىدە، قازىخانا ئالدىدا خەتتاتلىق قىلىپ كۈن كەچۈرۈۋاتقانىكەن، ھىلىقى ئىسپانكار قازى بولغاندىن كېيىن، يوقىلاڭ بىر ئىشنى باھانە قىلىپ خەتتاتلىقتىن چەكلەپ قويۇپتۇ. شۇ كۈندىن باشلاپ بۇ ئادەمنىڭ تۇرمۇشى قىيىنچىلىققا ئۇچراپتۇ. ھەر كۈنى بەش بالىسى نان دەپ جېدەل قىلسا، بۇ ئادەم ئۆزىنى خەتتاتلىقتىن چەكلەپ قويغان قازىدىن خاپا بولۇپ، خەپ توختا، دەپ ئىچىنى ئۇرىدىكەن. مەن مۇشۇ تەرەپلەرنى پۇختا ئىگىلەپ چىقتىم. بۇنىڭدىنمۇ مۇھىم تەرىپى، ئەھمەت مەزىننىڭ تەسەۋۋۇپ يولىدا ئىشانغا قول بېرىپ سوپى بولغانلىقىدا. ئۇ، ئابدۇقادىر داموللا تەسەۋۋۇپچىلارنىڭ مۇقەددەس كىتابلىرىنى سۆكۈپ ھاقارەتلەپتۇ. بۇ دەھرى، ئۇ، مۇرتەد دېگەندەك سۆزلەرنى ئاڭلىغاندا قېنى قىزىپ، كونا – يېڭى ئاداۋەتلەرنى بىرلەشتۈرۈپ، بۇ مۇرتەدنى ئۆزۈم ئۇجۇقتۇرىمەن، دەپ يۈرۈپتىكەن. مەن ئۇنىڭ مۇشۇنداق ئىچكى غۇملىرىنى ئىگىلىگەندىن كېيىن، ئاندىن بۇ ۋەزىپىنى ئوتتۇرىغا قويدۇم. گېپىمنى ئاڭلاپ ئۇنىڭ كۆزلىرى چاقناپ كەتتى. ئۇستى – ئۇستىگە قەسەم قىلىپ، ھەرقايسىلىرىدەك كاتتا بايلارنىڭ تەلىپى شۇنداق بولىدىغان بولسا، ئابدۇقادىر دېگەن مۇرتەدنىڭ بىر تامچە قېنىنى ئىچمەيدىغان بولسام، ئاللانىڭ بەندىسى بولماي كېتەي! — دېدى.

— شۇنداق قەسەم ئىچكەن ئادەم نېمىشقا بۇ چاغقىچە كەلمەيدۇ؟ — دېدى كۆزەينەكلىك يىلانغا ئوخشاش ئادەم سو-

ئال نەزەرى بىلەن قاراپ.

— يەنە بىر ئاز تەخىر بولمامدۇق، كېلىپ قالار!

شۇ گەپنىڭ ئۈستىگە، دىۋىدەك قاپقارا بىر ئادەم كىرىپ كەلدى.

— زامانە ئاخىر دېگەن شۇ!— دېدى ئۆيدىكىلەر تەڭلا سۆزلەپ، — زامانە ئاخىردا كىمنىڭ كېپىنى قىلسا، شۇ كېلىدۇ، دېگىنى راست ئىكەن، كەلسىلە، يۇقىرىراق ئۆتسىلە! — دەپ تەكلىپ قىلىشتى.

— سىلىنى لەۋزىدە تۇرىدىغان دىۋە يۈرەك ئادەم، دەپ سۆزلىشىپ ئولتۇراتتۇق،— دېدى كۆزەينەكلىك يىلانغا ئوخشاش ئادەم كالپۇكلىرىنى يالاپ، بۇرۇتىنى تولغاپ ئولتۇرۇپ.

— مەن دېدىمغۇ، مەزىناخۇنۇم ھېچ ۋاقىتتا ۋەدىسىگە خىلاپلىق قىلغان ئەمەس. مۇنداق ئادەم كەم تېپىلىدۇ، چىقسا بىرى چىقىدۇ، ئىككى چىقمايدۇ،— دېدى بوغما يىلانغا ئوخشاش ئادەممۇ قوشۇمچە قىلىپ. بۇ ئىككى كازژاپ بىرى پۇچقاقتىن، بىرى يەڭدىن پۈۋلەپ، تەلۋە مەزىننى كۆپتۇرۇشتى.

ئۆز مىجەزى تۈپەيلى، ھېچكىمدىن، ھەتتا ئايالىدىنمۇ تۈزۈك سۆز ئاڭلىمايدىغان مەزىن ئۇلارنىڭ پۈۋلەشلىرىدىن يېرىلىپ كەتكۈدەك دەرىجىدە كۆپۈپ،ئولتۇرالماي قالغانىدى. بۇنى بايقىغان كازژاپلار سۆزنى بۇراپ، ئۆز مۇددىئاسىغا كۆچتى:

— ئەمدى ئۆز ئىشىمىزغا كېلەمدۇق؟

— كېلەيلى!

كازژاپلار خۇنلۇق كۆزلىرىنى ئۆزئارا ئۇچراشتۇرۇۋالغاندىن كېيىن، رەسمىي سۆز ئاچتى:

— بۇ ئىشىمىزنى بىر خۇدا بىلسۇن، بىر ئۆزىمىز، شۇنـ

داققۇ!؟ ناۋادا، بىرەر چاتاق چىقىپ قالسا، مەزىناخۇنۇم ئۇ-
زى مەسئۇل، شۇنداقمۇ؟
— كېيىم - كەپ، مەن لەۋزىمدە تۇرىدىغان ئادەم!—دې-
دى مەزىن مەيدىسىنى كۆتۈرۈپ. ئۇنىڭ ئاۋازى قاپاق ھەرى-
دەك بوغۇلدايتتى. قويۇق، ئۆسكىلەڭ قېشى ئاستىدىكى ئوتلۇق
كۆزىدىن خۇن تۆكۈلۈپ تۇراتتى، — خاتىرجەم بولۇشسىلا، ۋە-
دەمدە تۇرىمەن، قەسەم ئىچىپ بەر دېسىلە ئۇنىڭغىمۇ تەييارا—
دەپ قوشۇپ قويدى ئاخىردا.
— ئۇنچىلىك چىڭدىشىپ ئولتۇرۇشنىڭ ھاجىتى يوق. بىز-
نىڭمۇ ۋەدىمىز ۋەدە، ئاز بولسىمۇ ماۋۇ 300 سەر تەڭگە! —
دېدى كۆزەينەكلىك يىلانغا ئوخشاش ئادەم كۆرپە ئاس-
تىغا باسۇرۇپ قويغان ئالتە بولاق تەڭگىنى مەزىننىڭ ئالدى-
غا سۈرۈپ. بوغما يىلانغا ئوخشاش ئادەم دەرھال ئوتتۇرىغا
چۈشتى:
— 50، 100، 150، 200 يۈز...،— دەپ ساندى ۋە مەزىن-
گە سۇنۇپ، — بەلباغلىرىغا مەھكەم تۈگسىلە! — دېدى
جىكىپ.
— خۇدايىم بۇيرۇسا، خاتىرجەم بولۇشسىلا، بۇ يولدا
جېنىمنى ئاتاپ قويدۇم! — دېدى ئۇ تەڭگىلەرنى بەلباغقا
تۈگۈۋېتىپ. ئۇنىڭ يوغلۇق قوللىرى نېمە ئۈچۈندۇر تىترەيتتى.
ئەڭ ئاخىردا، ئۇ سورلۇك ئاۋازدا، — ئاللا مەدەت قىلسۇن،
ئامىن، ئاللاھۇ ئەكبەر!...، — دېدى - دە، يۈزىنى سىيپاپ،
ئورنىدىن قوزغىلىپ، ئىيىقتەك ئىرغاڭشىپ چىقىپ كەتتى.
بۇ ئۈچ كىشى ئوتتۇرىسىدا، قانداقتۇر بىر خۇنلۇق مە-
سىلە توغرىسىدا توختام، ئەھدە - پەيمانلار بولغانلىقىنى ئا-

قىل بىلەن غاپىل ناھايىتى ئېنىق كۆرگەن بولسىمۇ، ئەپسۇسـ
كى، بۇيانقى ئۆيـدە كىشىنى تېخىمۇ قىزىقتۇرىدىغان، ئەقىلـ
نى لال، كۆڭۈلنى پەرىشان قـىلىدىغان بـىر قىزنىق كـارتىنا
ئۇلارنىڭ دىققىتىنى تېخىمۇ تارتىپ، ئۆزىگە جەلپ قىلىۋالدى.

بۇ ئۆيدە چاچ تارىماقچى بولغان بىر پەرىزات يۇيۇنۇپ
تازىلىق قىلىۋاتاتتى. ئۇ پـۈتۈنلەي بەرەھنە ئىدى. يـالىڭاچ
تەنلىك ئاياللارنى كۆرۈش تەسەۋۋۇرىمۇ سىغمايدىغان شـۇ زاـ
مانلاردا، يۇيۇنۇۋاتقان بۇ قىزنىڭ يالىڭاچ تېنى تاماشىچىلارنى
قىزىقتۇرۇپ، ھـوشىدىن كـەتكۈزگەنـىدى. ئـۇلار قادىلىپ قاـ
راپلا قالغانىدى. بىرىنىڭ ئـەقلى لال بولسا، بىرىنىڭ كۆڭلى
پەرىشان بولدى. قىزنىڭ ئاپئاق پاقلان تېنى، بىر تۇتام كېلىـ
دىغان ئەۋرىشىم بېلى، مىققىدە تولۇق كۆكسى، توشقان ساغرىـ
سى، بوستان چاچلىرى، ئاق بىلەكلىرى... پۈتۈنلەي مۆجىزە، پۈـ
تۈنلەي تىلسىمات ... پەرى - پەرىزات دېسىمۇ، جەننەت قىزى
ھۆر - غىلمان دېسىمۇ كەملىك ھېس قىلدۇرمايدىغان رۇخسارى....

بۇلار قادىلىپ تۇرماقتا، قىزنىڭ بەرەھنە تېنىدىن گويا
بىر ئۆمۈرلۈك ھۇزۇر ئالماقتا. ئۇلار شۇ پېتى قېتىپ قېلىشتى.
قانچە ئۇزۇن تۇرغانلىقىنى بىلىشمەيتتى. يېقىلا بولغان دەھشەتـ
لىك توختىمىسىمۇ ئېسىدىن چىقاردى. 300 سەر تەڭگە ئېلىپ ئۆيدىن
چىقىپ كەتكەن قارا دېۋىنىڭ قەيەرگە كەتكەنلىكى بىلەنمۇ كارى
بولمىدى. تاڭغا يېقىن ھاۋا گۈلدۈرلەپ، دەھشەتلىك چاقماق چاقـ
تى. ئاسمان يېرىلىپ كەتكۈدەك گۈلدۈرلەشلەر قۇلاققا كىرمىدى.
كۆزنى ئەما قىلغۇدەك چېقىن چاقماقلار كۆزگە كۆرۈنمىدى. ئۇلار
ھامان داڭ قېتىپ، قىزنىڭ بەرەھنە جامالىغا قاراپ تۇرماقتا!...

ئەزان چىقتى، دورا ئۆز كۈچىنى يوقاتقانىدى.

— ئاپلا! ... — دېدى دورىگەر ھەسرەت - نادامەتلەر ئىچىدە ئۆزۈن تىنىن تارتىپ، — تاك ئېتىپ قاپتۇ ئەمەسما، يۇر كېتەيلى، خۇدايىم بۇيرۇسا يەنە! ... — ئۇ سۆزىنى ئا-خىرلاشتۇرمايلا غىپ قىلىپ كۆزدىن يوقالدى.

ئاقىل شۇ زامانلا ھاردۇق يەتكەنلىكىنى سەزدى. پۈتۈن بىر كېچە ئۇخلىمىغانلىقتىن بولسا كېرەك، بەدەن - بېشى سىيرقىراپ، پۇت - قولى تېلىپ، كۆزلىرى يۇمۇلۇپ، بېشى قا-پاقتەك غوڭۇلداپ كېتىۋاتاتتى...

ئۇ ئۆيگە كېلىپ ئۆزىنى تاشلاپ، بېشىنى ياستۇققا قوي-غاندىلا، غايىلىنىدىك ئۆيىنى سوراپ بىلىۋالمىغىنىغا، ئەتە ئاخ-شام قەيەردە ئۇچرىشىشنى مەسلىھەتلىشىۋالمىغانلىقىغا قاتتىق پۇشايمان قىلدى.

لېكىن، ئۇ چاپسانلا تاتلىق ئۇيقۇغا كەتتى! ...

يىگىرمىنچى باب

كىمگە، يەنە نېمىگە يىغلايمىز!

بۇ كېچە ھاۋا تۇتۇق، تۈن ئاسمىنى قويۇق قارا بۇ-لۇتلار بىلەن قاپلانغانىدى. تاڭغا يېقىن ھاۋا قاتتىق گۈل-دۈرلىدى، ئاسمان يېرىلىپ كەتكەندەك تاراقشىپگۈلدۈرلىدى، كۈچلۈك چاقماقلار چاقتى...

«خۇدانىڭ بەزەن كۈنلىرىدىن ئۆرگىلىپ كېتەي، بەزەن كۈنلىرىدىن چۆرگىلىپ كېتەي دېگەندەك، جاھان نېمە بولۇپ كەتتى!» گۈلدۈرلەشنىڭ قەھرى، چاقماقنىڭ دەھشىتىدىن يۈ-رىكى قارتىدە قىلىپ ئويغىنىپ كەتكەن بەزەن كىشىلەر غوڭ-شىيتتى، يەنە چاپسانلا بېسىلىپ قېلىشتى.

ئارىدىن ئۇزۇن ئۆتمەيلا سەھەرنىڭ مۇڭلۇق ناۋاسى — ئەزان چىقتى. شەھەر ئويغانىدى. مۇڭلۇق ناۋا بىلەن تەڭ دەھشەتلىك بىر شۇم خەۋەر تارقالدى:

— ئابدۇقادىر داموللا شېھىت بوپتۇ!

— داموللامغا بىرى قەست قىپتۇ!

قايغۇلۇق بۇ مەشئۇم خەۋەر چاقماق تېزلىكىدە پۈتـۈن شەھەرگە يۈر كەتتى، شەھەرنى ھاياجان قـاپلىدى، يـۈرەكلەر ئاغدى، ھەممە ئادەم چۆچۈشتى، بەدەنلەر جـۇغۇلداپ لەرزىگە كەلدى. جامـائـەت، تالىپلار، شەھەر ئـاھالىسى، سودا ـ ساـ نائەتچىلەر، ھۈنەرۋەن ـ كاسىپلار، تۇل خوتۇن، يېتىم ئوغۇللار گويا قىيامەت بولغاندەك، گويا قۇياش كۆچۈپ چەكسىز ئالەم بوشلۇقىغا قاڭقىپ كەتكەندەك، گويا يەر ـ جـاھـاننى زۇلمەت قاراڭغۇلۇق باسقاندەك دەھشەت ئىچىدە ھـوشىنى يـوقـىتىپ، ھۆكرەك ئېتىپ يىغلاشتى. توپ ـ توپ، گۇرۇھ ـ گۇرۇھ بولۇپ، داموللام شېھىت بولغان تەرەپكە ئېقىشقا باشلىدى:

ــ قايسى ۋىجدانسىز، قايسى ئىمانسىزنىڭ ئىشىدۇ!؟

ــ قانداق قارا قورساق دەيۈز شۇنداق قىلغاندۇ!؟

ــ قولى قانداقمۇ بارغاندۇ!؟...

ــ كۆڭلى قانداق ئۇنىغاندۇ؟!... شۇڭپەننىڭ گـۆرىدىن توڭگۇز قوپسۇن ئىلاھىم!

ــ خۇدالىق ئالەم بۇ!...

ــ ئالىمنىڭ ئۆلگىنى ئالەمنىڭ ئۆلگىنى ئەمەسمۇ؟!

ــ ئاھ ھەسرەتا، ئاھ نادامەتا، قانداقمۇ قىلىشارمىز!...

ھەيرەت ئىچىدە توپ ـ توپ بـولـۇپ، سـەلدەك ئېقىپ كېتىۋاتقان خەلق ئامىسى ھەسرەت ـ نادامەتلەر چېكىپ، قاـ تىلغا، سۈيىقەست قىلغۇچىلارغا قار ـ يامغۇردەك لەنەت ـ نەپـ رەت ياغدۇراتتى.

بۇ خەۋەر يېزا ـ سـەھرالارنىمۇ زىلزىلىگـە كـەلتۈردى. قورغان، شامالباغ، سـەمەن، پـاختەكلى، ھـەزرەت، نەزەرباغ، ئاتۇش، بەشكېرەم، يېڭىشەھەر، توققۇزاق... ھەممە تـەرەپتىن

خەلق قومۇرۇلۇپ، ئات ـ ئۇلاغلىق، پىيادە دېگەندەك شەھەرگە ئاقاتتى. كىشلەرنىڭ كۆزلىرىدىن ياشلار قۇيۇلدى. قېرىلار-نىڭ ئاپئاق ساقاللىرىدىن ياش تامچىلىرى سىيرىلدى.

كىشىنىڭ چىن يۈتكۈسىكە لىمەيدىغان خۇنلۇق قەبىھ ھادىسە بارغانچە ئېنىقلىنىپ، ماتەم تۈسى قويۇقلاشتى، چوڭقۇرلاشتى. ھويلا ئىچى ۋە ئېشىك ئالدى ماتەم قايغۇسىغا چۆمگەن خەلق ئاممىسى بىلەن تولدى. داموللامنىڭ قېرىنداش، تۇغقانلىرى ئۈززۈن سەپ تارتىپ ھۆڭ-رەپ يىغلاشتى. كۆزلىرىدىن تارام ـ تارام ياش قۇيۇلاتتى. يىغىدىن كۆزلىرى ئىششىغان، ئاۋازى پۈتكەندى. دامول-لامنىڭ ئۇرۇق ـ تۇغقان، قەۋم ـ قېرىنداشلىرى، مەسلەكداش-لىرى، يېقىن سەپداشلىرى، تالىپلىرىمۇ ئۈززۈن ـ ئۈززۈن سەپ بولۇپ يىغلاشماقتا ئىدى. پۈتۈن شەھەر ماتەم، نالە ـ پىغان بىلەن تولدى!...

سەپنىڭ قانداقتۇر بىر جايلىرىدا ھەمراھباي، غىلدى-رەك داموللا، بەدرەك مەخسۇم، ھەسەن شۆپىد دېگەندەك ئا-دەملەرمۇ قول ياغلىقلىرىدا كۆزلىرىنى سۈرتۈشۈپ، بۇرۇنلىرىنى چىمدىشىپ تۇرۇشاتتى... بۇ كىشىلەرمۇ ئۆزلىرىنى يۇرت كاتتىسى، مۇنداق زور قايغۇلۇق ماتەمدە سەپ تارتىپ تۇرۇش-قا تېگىشلىك بىز، دەپ ھېسابلايتتى!...

سەلدەك كېلىۋاتقان ئەل ـ جامائەت قاتارى بولۇپ، ھويلىغا يىغلاپ كىرەتتى. مەرھۇم ئابدۇقادىر داموللىنىڭ مۇبارەك جەسەتى بىلەن ۋىدالىشىپ، مەيۈسانە قايتىپ چىقاتتى. يىغلىمىغان، ياش تۆكمىگەن بىرمۇ ئادەم قالمى-دى. ئۇلۇغ ـ ئۇششاق ھەممىسى يىغلاشتى. بەزەنلەر جەسەتكە ئۆزىنى تاشلاپ، داموللامنىڭ پۇتلىرىنى قۇچ-

چاقلاپ يىغلايتتى. مىللەت ئۆز ئاسمىنىدىكى يورۇق يۇلتۇزدىن ئايرىلدى، سۇمۇرغ قانىتىدىن قايرىلدى، دەپ يىغلاشتى. خەلق ئۆزىنىڭ يولباشچىسى، ئالىم ئوغلىدىن ئايرىلدى، دەپ ھەسرەت چېكىپ، نالە قىلاتتى.

مەلۇم بولدىكى، مەرھۇم ئابدۇقادىر داموللام شۇ كېچىسى ئادىتى بويىچە ئەزاندىن ئىلگىرى ئويغىنىپ، تۇمان قاپلىغان تۈن ئاسمىنىنى كۆرگەن، ئاندىن ھويلىغا چىققان. سەھەرنىڭ سالقىن ساپ ھاۋاسىدىن بەھۇزۇر نەپەسلىنىپ ئولتۇرۇپ تەرەت ئالغان. ئاندىن، كىتابخانا ئۆيىگە تىلاۋەت ۋە كىتاب كۆرۈش ئۈچۈن ماڭغان. دەھلىزدىن ئوڭغا بۇرۇلۇپ، قىبلە تەرەپتىكى كىتابخانا ئۆيىنىڭ بوسۇغىسىغا قەدەم باسقاندا، قاراڭغۇلۇقتىن قانداقتۇر نامەلۇم بىر قارا قول چىقىپ، بوغمايىلاندەك داموللىنىڭ بويىنىغا چىرمالغان. ھۇجۇم بىلەن تەڭ غول ئوتتۇرىسىغا خەنجەر ئۇرۇلغان، ئابدۇقادىر داموللىنىڭ «ئەي ئىمانسىز، ئىپلاس كاپىر» دەپ ئاچچىق توۋلىغان ئاۋازى بىرلا قېتىم ئاڭلىنىپ بېسىلىپ قالغان. شۇنىڭدىن كېيىن، ئۇزۇن ئۆتمەيلا مۇنار ئۆرۈلگەندەك «گۈپ» قىلغان بىر ئاۋاز ئاڭلانغان....

چۈشكە يېقىن، ئابدۇقادىر داموللىنىڭ مۇبارەك جەسىتى سېلىنغان تاۋۇت ھېيتكا جامەسىگە كەلتۈرۈلدى. تاۋۇتقا كىمخاب يوپۇق يېپىلغانىدى. ھېيتكا مەيدانى ۋە چوڭ - كىچىك كوچىلار ئادەم دېڭىزىغا ئايلانىدى. يۈزلىگەن كۆچلۈك قوللار تاۋۇتنى ھاۋادا تىك كۆتۈرگەنىدى. تاۋۇت خۇددى خەلق دېڭىزىدا ئۈزۈپ كېتىۋاتقان ئېغىر يۈك كېمىسىدەك ئاستا، قايغۇلۇق ئۈزۈپ كېلەتتى. خەلقنىڭ ھازىسى،

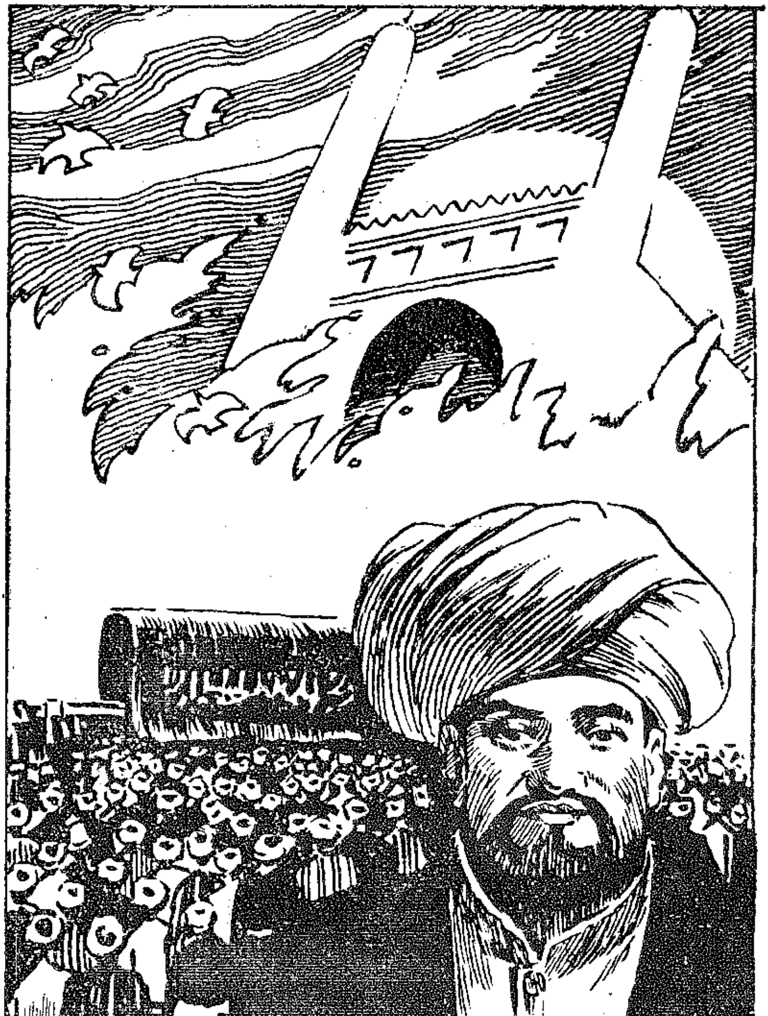

مۇڭ ـ زارى، نالە ـ پەريادى دېگەن يىغلاۋاتقاندەك گۈركىرەپ، ئاسمان ـ پەلەككە كۆتۈرۈلەتتى. مىڭلىغان سەللالىقلار، مىڭ ـ لىغان ـ تۇمەنلىگەن ئۇزۇن تونلۇقلار، تالىپلار، دەرۋىشلەر، ساپايىچىلار، مەدداھلار… پەرەنجە يېپىنغان ئاياللار، داكا چەككەن قىزلار… «ئاھ، داموللام!» دەپ قان يىغلىماقتا، قوشاقلار قېتىپ ياش تۆكمەكتە!… ئاھ، ئىسىت! ۋادەرىخا، دەپ نالە قىلماقتا!… تەرەپ ـ تەرەپتە مەرسىيىلەر ئوقۇلـ ماقتا ئىدى.

ھاجى قۇتلۇق شەۋقى تەرىپىدىن يېزىلغان مەرسىيە قانچە ئۇن ئۇسخا كۆچۈرۈلۈپ، تەرەپ ـ تەرەپتە جانلىق ئوقۇلۇپ ئاڭلىتىلماقتا….

ۋاھا ھەسرەتا، بۇ دەھرىنىڭ كارى ئىرۇر مىكرو زەرەر،
ئادىتىدۇر غەدرۇ ـ سىتەم، يوقتۇر مۇرۇۋۋەتتىن ئەسەر.

يەشمىسى: ئاھ ھەسرەتا، بۇ زامانىنىڭ ئىشى ھىيلە ـ مىكىر، زەرەردىن. ئادىتى خىيانەت ـ زۇلۇمدىن ئىبارەت بولۇپ، ئۇنىڭدا ياخشىلىقتىن ئەسەر بولمايدۇ.

چەرخى پەلەك بەس بول ئەجەب، سەيرى ئۇنىڭ مەئكۇسى چەپ،
ھومقۇ ـ سەپى ئەيلەر تەلەپ، دۈشمەن ئاڭا ئەقلۇ ـ ھۈنەر.

يەشمىسى: پەلەك چاقى شۇنداق ئاجايىپكى، ئۇ دائىم تەتۈر ۋە دۈم ئايلىنىدۇ، ئادەملەردىن ئەخمەقلىك ۋە كۆڭلى قارىلىقنى تەلەپ قىلىـ دۇ، ئۇنىڭغا ئەقىللىق ئىلىم ـ ھۈنەر ئىگىلىرى دۈشمەن كۆرۈنىدۇ.

دۇنيايى پانىي بىۋاپا، گومىرادا يوق سىدقۇ ـ ساپا،
پىكرى ـ خىيالىدۇر جاپا، مەردانىلەرگە يوق سەمەر.

يەشمىسى: بۇ دۇنيادا مەڭگۈلۈك ۋاپا يوق بولۇپ، يولدىن ئازغانلار ـ

دا راستلىق ۋە پاكلىق بولمايدۇ. ئۇنىڭ پىكرى - خىيالى ھەمىشە جاپا قىلىش بولۇپ، مەردانە كىشىلەرگە پايدا كۆرسەتمەيدۇ.

كۆپ ئۆلمۇ ئىرپانلىق زەبۇن، قالمىش يۈرەكتە داغۇخۇن،
شادۇخىراماننەچچە دون، پەرۋاز ئېتەر بى پالۇ پەر.

يەشمىسى: ئۆلىمالىك، ئاگلىق كىشىلەر ھەمىشە خارلىقتا قېلىپ، يۈرىكى داغ بىلەن خۇن. ئەكسىچە، قابىلىيەتسىز ئۆز بولمىسىن ئازغانلار قانات - قۇيرۇقسىز بولسىمۇ، خۇشال ئۇچۇپ يۈرىدۇ.

ئول مۇرشىدى ئالىي ھىمەم، كانى ھىدا بەھرى كىرەم،
خەلقنىڭ غېمىدە دەمبەدەم، ھەسرەتلىنىپ شامۇ سەھەر.

يەشمىسى: ئۇ (دامۇللام) بىر ئۇلۇغ ئۇستازدۇر كى، ھىممىتى ئالى، ھىدايەتنىڭ كانى، ياخشىلىقنىڭ دەرياسىدۇر. ئۇ كېچە - كۈندۈز خەلقنىڭ غېمىنى يەپ ھەسرەتلىنەتتى.

قەستى ئۇنىڭ ئىسلاھ ئىدى، يۇرتى ئۈچۈن ھەق سۆزلىدى،
جاھىل ھەرىلەر تويمىدى، تارتىپ ئاتا تىغۇ تەبەر.

يەشمىسى: ئۇنىڭ مەقسىتى، يېڭىلىق يارىتىش، ئىسلاھات قىلىش بولۇپ، يۇرتى ئۈچۈن ھەق سۆزلىگەنىدى، ئەمما جاھىل دۈشمەنلەر ئۇنىڭغا تىغ تارتىپ تويمىدى.

زۇلمى ئىلە قىلدى شېھىت، ئالەت بولۇپ بىر شۇم پەلىد،
چۈن شىمىر مەلئۇن بە - يەزىت مەقسەتلىرى نىشو زەھەر.

يەشمىسى: شىمرى مەلئۇن يېزىد ئۈچۈن قورال بولغانىدەك، بىر شۇم لەنىتى دۈشمەنگە قورال بولۇپ، داموللامنى زۇلۇم بىلەن شېھىت قىلدى. دۈشمەنىنىڭ مەقسىتى، ئەل ۋە يۇرتقا زەھەرلىك نەشتەر سانجىش ئىدى.

ئەھبا يىقا كەلدى بۇ بالا، بارچە بۇغەمگە مۇپتالا،
گويا ئىككىنچى كەربالا، قالدى ئەبەد دىلدا كەدەر.

يەشىمىسى: دوستلارغا مۇنداق بالا يولۇقۇپ، ھەممىنى غەمگە مۇپتىلا قىلدىكى، گويا ئىككىنچى كەر بالا ۋەقەسى مەيدانغا كەلگەندەك بولدى. دىللاردا مەڭگۈ كەتمەيدىغان بىر غەش - قارىلىق قالدى.

ئەي مۇسلىمى شەپقەت پانا، بىزدىن يوقالدىڭ ئاھۋاھ،
قالدى بۇ يۇرت ھالى تاجاھ، بى مۇرشىدى بى راھبەر.

يەشىمىسى: ئەي ئەلنى توغرا يولغا سالغۇچى شەپقەتلىك پاناھىمىز، ئىستىكى، ئارىمىزدىن يوقالدىڭ. ئەمدى بۇ يۇرتنىڭ ھالى خارابلىقتا، ئەل يول كۆرسەتكۈچىسى، يولباشلىغۇچىسى يوق ھالدا قالدى.

دەھشەتلە تەرك ئەتتىڭ بىزى، ئۆچتى قەمەردۇننىڭ ئىزى،
ئەي بەھرى زۇلمەت يۇلتۇزى، چۈن ۋاقىتسىز قىلدىڭ سەپەر.

يەشىمىسى: سەن قاراڭغۇلۇق دەرياسىنىڭ يورۇق يۇلتۇزى ئىدىڭكى، ۋاقىتسىز سەپەر بىلەن دەھشەتلىك ھالدا بىزدىن ئايرىلدىڭ، ئەمدى بىزدە ئالغا بېسىش — مەدەنىيەتنىڭ ئىزى ئۆچتى.

تاھ شىرى دىللار فۇر مالال، چۈن مۇندە كىم قەھتى رىجال،
ئەنقا بولۇپ ئەھلى كامال، ھەق نۇرىنى پۇركەپ خەتەر.

يەشىمىسى: شۇڭلاشقا قىيامەت بولغانغا قەدەر دىللىرىمىز مالاللىقتا چۆمدى چۈنكى، سەندەك مەردانە كىشىلەر بىزدە كەم ئىدى. كامالەتكە يەتكەنلەر ئەنقا بولغاچقا، خەتەرلىكلەر ھەقىقەتنىڭ نۇرىنى پۈركەپ ئالدى.

يارەب ئۈزۈڭ قىل مەرھەممەت، خەلق قالمىسۇن ھايۋان سۈپەت،
ئىنسان كەبى بەر مەكرۇمەت، ئەيلەپ ئاتا ئەقلۇ نەسەر.

يەشىمىسى: يارەببىم، بىزگە ئۆزۈڭ مەرھەممەت قىلغىنكى، خەلق ھايۋان سۈپەتلىكتە قالمىسۇن، ئىنسانلارغا ئوخشاش يۈكسەكلىك بەر، بىلىشكە ئەقىل، كۆرۈشكە كۆز ئاتا قىل.

چۈن بىرمىڭ ئۈچيۈز قىرىق يەنە، ئۈچ ئەردى دەھشەتلىك سىنە،
سالى شاھادەت نەشرىنە، تارىخى روشەن موختەسەر.

يەشمىسى: تارىخىي ھىجرىيىنىڭ 1343 - يىلى خەلقىمىزئۈچۈن دەھشەتلىك بىر يىل بولدىكى، داموللام شېھىت بولغان يىلنىڭ بۇ تارىخى تارىخ سەھىپىسىدە ئۆچۈق ۋە خۇلاسىلەنگەن ھالدا يېزىلغاندۇر.

چۈن ھاجى قۇتلۇق ماتىمى، ئايرىلدى ئالى ھەمدەمى،
كەتتى كۆرۈڭكىم ئالىمى، پىنھان بولۇپ مىسلى قەمەر.

يەشمىسى: كۆرۈڭلاركى، ھاجى قۇتلۇق ئۆزىنىڭ ئالىي ھەمنەپەس داموللىسىدىن ئايرىلىپ ماتەم ئىچىدە قالدى. ئىلىم ئىگىسى بولغان بۇ داموللام ئۆزىنى خۇددى ئايغا ئوخشاش يوشۇرۇپ كۆز ئالدىمىزدىن كەتتى.

مەرسىيە تەكرار - تەكرار ئوقۇلدى. ۋاقىت يەتكەنىدى.

— سەپراس! ... سەپراس!...

بۇ ئاخىرقى ئاۋاز تەرەپ - تەرەپتىن جاراڭلىغاندا، جامائەت ئىچىدە، يەر تەۋرىگەندەك دۇرۇلدىگەن بىر شاۋقۇن كۆتۈرۈلدى، تۈمەنلىگەن مۇسۇلمانلار مېيىت نامىزىغا سەپ تارتىپ تۇرۇشتى.

مېيىت نامىزى ئاللاھۇ ئەكبەر بىلەن باشلىنىپ، ئەسسەلامۇ ئەلەيكۇم ۋە رەھمەتۇللا!... بىلەن ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، كىمخاب يۇپۇق يېپىلغان تاۋۇت كوچىغا چىقتى. يۇزلىگەن قوللار تەرىپىدىن باش ئۈستىدە تىك كۆتۈرۈلگەن تاۋۇت ھاۋادا لەيلەپ باراتتى. كۆتۈرىمىز دەيدىغان ئادەم كۆپ، ئەمما تېگىش قىلمايۋاتاتتى. كۆتۈرۈش پۇرسىتىگە ئىگە بولالمىغانلار قىستىلىپ بېرىپ تاۋۇتقا قول تەگكۈزۈۋالاتتى. تاۋۇتقا قولى يەتمىسە، كۆتۈرۈپ ماڭغۇچىلارنىڭ قول - مۈرىلىرىگە قول تەگكۈزەتتى.

تاۋۇت ھاۋادا لەيلەپ سۈرلۈك ئىلگىرىلىمەكتە، تاۋۇتنىڭ ئالدىدا 60 نەپەر بېشىغا سەللا ئورىغان تالىپ ئاھاڭغا

سېلىنغان بىر تەزىيىنى ئۇنلۇك ئوقۇپ ماڭماقتا:

قەشقەردە داموللا ئابدۇلقادىرنى ناھەق كەتتىلەر،
قالدۇق بىز باللا، ھامىمام ئاستىدا كۆلدە ياتۇرلار،
ئايرىلدۇق يۈلتۇزدەك كاتتا ئالىمدىن، ئەي مۇسۇلمانلار،
قالدۇق بىز ھەسرەتتە، بەك ئېغىر كۈنگە، ئويلا ئىنسانلار،
ئالىمنىڭ ئۆلگىنى ئالەم ئۆلگىنى — شۇنداق ئەمەسمۇ!
ئويلىماي قول سالدى قاشقىرلار كەبى دەيۈز قاتىللار،
ئاسماندىن ياغدى قان، بولغان بۇ ئىشقا بىنا قەت پەلەك —
ئاقتى قان دەريالار، بۇ مۇسىبەتكە قايناپ تاشقىنلار.
ئاھ ئىسىت، ۋادەرىخ، ئايرىلدۇق ئەجەب پىرۇ ئۇستازدىن،
يىغلايمىز تائەبەد، ھەسرەتلەر چېكىپ جىمى تالىپلار،
ئەمدى بىز قەشقەرلىك، تاپماي قويمايمىز ياۋۇز قاتىلنى،
دەھشەتلىك كۆلپەتكە زەردىمىز تاشتى، قاينار ۋىجدانلار!

تاۋۇت مۇڭلۇق شېئىر، يىغا - زارە، جانلىق قوشاق، زىكرى - سامالار قاينىمىدا ھېيتكا جامەسىدىن ئايرىلىپ، بىر پەستە ئۇزاقلاشتى. قەبرىستانغا بارغۇچە ھازىچىلار قوشاق قېتىپ يىغلاپ ماڭدى:

تاغلار، تاشلار تەۋرىنىپ،
قاتتىق چاقماق چاقتانمۇ؟
دەريا سۈيى قان بولۇپ
بۈگۈن تەتۈر ئاقتانمۇ؟!

ئاي تۇتۇلماس دەپتىمىز،
كۈن تۇتۇلماس دەپتىمىز،

داموللامدەك ئۇلۇغقا،
قەست قىلمايدۇ، دەپتىمىزا

بۇلبۇل ئىدىك بۇ باغدا،
سايرار ئىدىك بار چاغدا،
دۈشمەن سەندىن ئايرىدى،
ئەجەبمۇ يامان چاغدا!

ئىپتىك بەكمۇ چىرايلىق،
ئابدۇقادىر ئەمەسمۇ،
خەلقىمىزگە يول باشلاپ،
ئۆمرىك ئۆتكەن ئەمەسمۇا

ئۆلتۈرگۈزدى دۈشمەنلەر،
كۆرەلمىگەن مەنمەنلەر،
ساڭا تۆكۈپ كۆز يېشى،
يىغلاپ قالدۇق دەردمەنلەر!

جايىڭ بولسۇن جەننەتتە،
ھۆرلەر بولسۇن خىزمەتتە،
ئۇنتۇمايمىز بىز سېنى،
مەڭگۈ - ئەبەد - ئەبەدكە!

......

قەبرىستانغا ناھايىتى نۇرغۇن جامائەت توپلانغانىدى. يۇرتنىڭ ئۆلىما - ئەشرەپلىرى، مۆتىۋەر زاتلار، سودىگەرلەر، داموللا - مۇدەررىسلەر، خەلپەت - تالىپلار، ھۈنەرۋەن - كا-

سپلار، دېھقانلار... دەپنە مۇراسىمغا تولىمۇ ئۇرغۇن ئادەم قاتناشتى. قايغۇ ـ ھەسرەت، ئەپسۇس ـ نادامەتلەر دېڭىزىغا غەرق بولغان ئەمما تارام ـ تارام ياش تۆكۈپ، ۋەتەنپەرۋەر ئالىم ئابدۇقادىر داموللا ئىبنى ئابدۇۋارىس قەشقىرىنىڭ مۇبارەك جەسىتى بىلەن ئاخىرقى قېتىم ۋىدالاشماقتا. ئايرىلغۇسى كەلمەي، ئىلاجسىز دەپنە قىلىش رەسمىيەتلىرىنى ئۆتەپ يەرلىككە قويماقتا ئىدى. بۇ ئېغىر مىنۇتلاردا ھاجى قۇتلۇق شەۋقى ئوتتۇرىغا چىقتى. ئۇ ھاياجانلانغانىدى، كۆزلىرىدىن مونچاق ـ مونچاق ياش قۇيۇلاتتى. ئۇ تەزىيە نۇتقى سۆزلىدى:

— قېرىنداشلار، ۋەتەنداشلار! — دېدى ئۇ تىترىگەن، تەسىرلىك ئاۋاز بىلەن سۆز باشلاپ، لېكىن ئۇ نېمە ئۈچۈندۇر توختاپ قالدى. گويا ئۇنىڭ ئۆپكىسى تەتۈر ئۆرۈلۈپ، بوغۇزىغا قاپلىشىپ قالغاندەك سۆز قىلالماي قالدى، ئىختىيارسىز ھالدا بۇقۇلداپ يىغلاپ كەتتى. ئەل ـ جامائەتمۇ تەڭ يىغلاشتى. ئارىدىن خېلى ۋاقىت ئۆتتى. قۇتلۇق شەۋقى ئۆزىنى تەسلىكتە بېسىۋېلىپ ئاندىن سۆز قىلدى:

— قېرىنداشلار، ۋەتەنداشلار! — دېدى ئۇ ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ، يىغلىشىۋاتقان جامائەتمۇ يىغىدىن توختاپ سۆزگە قۇلاق سېلىشتى، — بۈگۈن بىز چەكسىز قايغۇ، ھەسرەت ـ نادامەتلەر ئىچىدە قانلىق ياش تۆكۈپ، ۋەتەنپەرۋەر، مىللەتپەرۋەر، مەرىپەتپەرۋەر، تەرەققىيپەرۋەر، مۇتەپەككۇر ئالىم، پەيلاسوپ، شائىر، ئىسلاھاتقا يولباشلىغۇچى ئۇستاز سەركەردە ئابدۇقادىر داموللا بىننى ئابدۇۋارىس قەشقىرى بىلەن ئاخىرقى قېتىم ۋىدالاشماقتىمىز. ئەلۋىدا، ئەي ئۇستاز!...

ئەلۋىدا... جايى جەننەتتە بولسۇن ئەلۋىدا!... — قوتلۇق شەۋقى بىرئاز توختاپ كۆز ياشلىرىنى سۈرتكەندىن كېيىن داۋام قىلدى، — مەرھۇم، شىھمەت ئابدۇقادىر داموللا بىننى ئابدۇۋارىس قەشقىرى ئارتىش (ئاتۇش) مەشھەت① يېزىسىدا ھىجرىيە 1279 - يىلى (مىلادى 1862 - يىلى) ئابدۇلۋارىس ئىسىملىك دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. مەرھۇمنىڭ بالىلىق چاغلىرى ئۆز يېزىسىدا ئۆتكەن. ئىپتىدائىي ئوقۇشنى ئۆز يېزىسىدە ئوقۇپ تۈگەتكەندىن كېيىن، 15 يېشىدا قەشقەرگە كېلىپ، شەيخۇل ئۆلىما مولla ئىسلام داموللامدا ئوتتۇرا ۋە ئالىي ئىلىم تەھسىل قىلغاندىن كېيىن، بۇخاراغا بېرىپ، ئىلمىي ئەرەبىيە ۋە ئاداب پارسىيىدە ئالىي دەرىجىدە ئىلىم تەھسىل قىلىپ، زور ئالىم بولۇپ يېتىشكەن، ئاندىن ۋەتەنگە قايتىپ قەشقەردە مۇدەررىسلىك قىلغان. بۇ مەزگىلدە مەرھۇم داموللام، مەدرىسلەردىكى ئۇسۇلى تەلىمدە ئىسلاھات يۈرگۈزۈش، خەلققە مەرىپەت بىرىشتە پائال تەشەببۇسكارلىق قىلغانلىقتىن، بەزەن ئىشان ۋە مۇتەئەسسىپ موللىلارنىڭ قارشىلىقىنى قوزغىغان. ئىشان موللىلار «ئۇسۇلى جەدىت ھارام، ئۇنى ئوقۇغۇچى دەھرى» دېگەن پىتنىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ، داموللامغا قارشى تۇرغان ۋە سۇيىقەست قىلماقچى بولغان، بۇنداق ئەھۋال ئاستىدا، داموللام ھىجرەت قىلىپ، بۇخارا، تاشكەنت تەرەپكە كەتكەن. ئۇ يەردىكى ئۆلىما ئەشرەپلەر، دامولla - مۇدەررىسلەر ئابدۇقادىر داموللامغا كاتتا ئېتىبار كۆرسىتىپ، ئۆلىما - ئالىملار قاتارىدىن ئورۇن بەر-

① مەشھەت — قاراخانىلار دۆلىتىنىڭ خانى — سۇلتانى سۇتۇق بۇغراخاننىڭ قەبرىسى قويۇلغان قىشلاق. شۇ سەۋەبتىن مەشھۇردۇر.

گەن ۋە ئىززەت ـ ھۆرمەت كۆرسەتكەن، داموللامنىڭ بۇ سەپىرى مۇۋەپپەقىيەتلىك بولۇپ، ئاقايىت زۆرۆرىيە①، ئىبادەت ئىسلامىـيە②، ئىلمى تەجۋىد③، سەرپ نەھۋى④، مۇپتاھىل ئەدەب⑤، تەلىم سەبيان⑥، نەسەيھۇل ئەتپال⑦، ئىلمىي ھىساب ۋە مۇتالىئە ھىدايەت قاتارلىق كىتابلارنى مۇشۇ سەپەردە يېزىپ، تاشكەنت، قازان مەتبەئەلىرىدە باستۇرۇپ تارقاتقان. ئابدۇقادىر داموللام يەنە تالانتلىق شائىر ۋە نەزەرىيەچى ئىدى. ئۇنىڭ يازغان شېئىرلىرى پاساھەتتە ۋە بالاغەتتە يۇقىرى ئىدى. داموللامـنىڭ ئەرەب تىلىدا يازغان «جاۋاھىرۇل ھىقان»⑧ دېگەن مەشـھۇر شېئىرىي ئەسىرى مىسىر ئەزھەر دارىلفۇنۇنى كۇتۇپخانىسىـدا ساقلانماقتا. داموللامنىڭ ھىجرەت سەپىرىنىڭ يەنە بىر مۇۋەپپەقىيىتى شۇكى، بۇ سەپەردە ھەج تاۋاب قىلغاندىن تاشـقىرى، تاشكەنت، بۇخارا، قازان، ئوپا، ئىستانبول، قاھىرە قاـتارلىق مەرىپەت ۋە مەدەنىيەتتە ئالغا كەتكەن كاتتا شەھەرـلەرنى ساياھەت قىلغان ۋە ئۇرغۇنلىغان ئالىم ـ ئۆلىمالار بىلەن ئۇچرىشىپ سۆھبەتلەشكەن. مەدرىس ئوقۇشىدىكى ئۇسۇلى تەلىم ئىسلاھاتىنىڭ ئۈنۈملۈك نەتىجىلىرىنى، يېڭىچە زامانىـۋى مەكتەپلەرنىڭ راۋاجىنى كۆرۈپ، نەزەر دائىرىسىنى كېڭەيتـكەن. ئەڭ مۇھىمى، بۇخارا، قازان، تاشكەنت ئۆلىمالىرىدىن «ئۇسۇلى جەدىت ۋاجىپ، ئۇنى ئوقۇش زۆرۆر» دېگەن پەتىۋا ئېلىپ ۋەتەنگە قايتقان. بۇ يەرگە كېلىپلا يەنە ئاۋۋالقى

① ئاقايىد زۆرۆرىيە (زۆرۆر ئەقىدىلەر)، ② ئىبادەت ئىسلامىيە(ئىسلام ئىبادەتلىرى)، ③ ئىلمىي تەجۋىد (قىرائەت)، ④ سەرپ نەھۋى (مورفولوگىيە ـــ سىنتاكسىس)، ⑤ مۇپتاھىل ئەدەب (ئەدەبىيات ئاچقۇچى)، ⑥ تەلىم سەبيان(گۆدەكلەرگە تەلىم)، ⑦ نەسەيھۇل ئەتپال(ياش ئۆسمۈرلەرگە نەسىھەت)، ⑧ جاۋاھىرۇل ھىقان (ھەقىقەت جەۋھەرلىرى)

مەسلىكىدە چىڭ تۇرۇپ، ۋەتەنگە، مىللەتكە بۈيۈك خىزمەتلەرنى ئىشلىدى. قېرىنداشلار، ۋەتەنداشلار، ئويلاپ كۆرەيلىكى، مەرھۇم ئابدۇقادىر داموللامۋەتەنپەرۋەرلىك، مەرىپەتپەرۋەرلىك، ئىسلاھاتچىلىق بىلەن كەڭ ۋە ئەمەلىيشۇغۇللاندى، شەرىئەت ئەھكامىنى قۇرئان ۋە ھەدىسلەرگە مۇۋاپىق يولغا قويدى. خەلقنى مەرىپەتكە، ئويغىنىشقا چاقىردى، خۇراپاتلىقتىن، بىدئەتتىن يىراق تۇرۇشقا دەۋەت قىلدى. ئۇسۇلى تەلىمدە ئىسلاھات ئېلىپ باردى. يېتىم - يېسىرلارنى تەربىيىگە ئېلىپ، ئۇلارغا غەمخورلۇق كۆرسەتتى. ئەقىدىلىرى زگە بۇزغۇنچىلىق سېلىپ، خەلقنى ئازدۇرغۇچى چەتئەل تاجاۋۇزچىلىرىنىڭ مىسسىئونېرلىق ھەرىكەتلىرىگە قارشى باھادىرلارچە كۈرەش قىلىپ، ئۇلارنىڭ سېسىق ئۇۋۇدىلىرىنى پاچاقلاپ تاشلىدى. بۇ بىر قاتار ۋەتەنپەرۋەرلىك ھەرىكەتلەر ئالدى بىلەن مۇخالىپەتچىلەرنىڭ، ئاندىن قالسا، چەت ئەللەرگە باغلانغان يۇندىخور مۇناپىقلارنىڭ قارشىلىقىنى قوزغىدى. ئۇلار ئۆز ئارا تىل بىرىكتۈردى، سۇيىقەست ئۇيۇشتۇردى، ئۇستازىمىز ئابدۇقادىر داموللامغا زىيانكەشلىك قىلدى، ئاخىر، پۈتۈن يۇرتنى، مىللەتنى قان يىغلىتىپ، بىزدىن ئايرىدى. بۈگۈن ھىجرىيە 1343 - يىلى، ماھىمۇھەررەمنىڭ 14 - كۈنى (مىلادى 1924 - يىلى 8 - ئاي - ئا) بىز ئۇلۇغ ئۇستازىمىزدىن ئايرىلدۇق. بىز ھەممىمىز قان يىغلاپ، لەختە - لەختە زەردە يۇتۇپ، ئۇستازىمىز بىلەن ۋىدالاشماقتىمىز. قېرىنداشلار، ۋەتەنداشلار! لېكىن ئۇستازىمىز ئابدۇقادىر داموللام ئۆلمىدى. ئۇ مەڭگۈ ھايات، ئۇ بىز بىلەن مەڭگۈ بىللە ياشايدۇ. ئۇ باشلىغان مەرىپەت يولى پارلاق. ئۇ مەڭگۈ داۋاملىشىدۇ. ئۇ باشلىغان

يولدا كارۋان توختىمايدۇ. ئەۋلادلار ئىز بېسىپ ماڭىدۇ! — دېدى قۇتلۇق شەۋقى ھاياجانلىنىپ. ئۇنىڭ بۇ سۆزلەرنى قىلىۋاتقان چاغدىكى جاسارەت، غەيرەتكە تولغان جۇشقۇنلۇق سىماسى، ۋىجداندىن ئۇرغۇپ چىققان خىتابى قەبرە بېشىدىكى ئەل - جامائەتنى لەرزىگە كەلتۈرگەنىدى. ھەممە ئادەم بىر تەرەپتىن، چوڭقۇر قايغۇ - ئەلەملەر يالقۇنىدا ئۆرتىنىۋاتقاندەك ھېس قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن، كىملەرگىدۇر لەنەت، كىملەرگىدۇر نەپرەت قىلىچى ئۇرۇۋاتقان قىلىچۋازلاردەك كۈچ-قۇۋۋەتكە كېلەتتى. قۇتلۇق شەۋقى سۆزىنى داۋام قىلدى، — قېرىنداشلار، ۋەتەنداشلار، بۈگۈن بىز ئۇستازىمىز ئابدۇقادىر داموللامدىن ۋىدالىشىپ، كۆز يېشى قىلدۇق، يىغلىدۇق. بۈگۈندىن باشقا، بىز يەنە نېمىگە يىغلىدۇق!... — ئۇ بىردىنلا غەزەپ تۇسىگە كىرىپ داۋام قىلدى، — بىز يەنە شۇنىڭ ئۈچۈن يىغلىدۇقكى، ۋەتەننىڭ سادىق ئوغلى، نىجات يۇلتۇزى بولغان ئابدۇقادىر داموللامغا قەست قىلغان، داموللامغا تىغ تارتقان خائىنلار، مۇناپىقلار، ۋىجدانسىزلار، ئىمانسىزلار، ھەسەتخورلار، چەتئەل مۇخالىپەتچىلىرىگە سېتىلغان لالما ئىتلار، ئۇلارنىڭ يالىقىنى يالاپ ئادەتلەنگەن يۇندىخورلار-نىڭ ئار - نومۇس قىلماستىن، بىزگە كەلتۈرگەن بالايى-ئاپەتلىرىگە، ئۇنتۇلغۇسىز دەرد - ئەلەملىرىگە سەۋر - تاقەت قىلالماي، ئاتەش غەزەپكە كېلىپ، ئاچچىق يىغلىماقتىمىز! قېرىنداشلار، قەست قىلغاننى پەس قىلىشىمىز كېرەك. سۈيىقەستچىلەر ئۆز ئىچىمىزدە بار. بىز بۇ قاتىللارنى تاپماي قويماي-مىز، ئۇلارنىڭ خائىنلىق ئەپت - بەشىرىسىنى ئاشكارىلاپ، خەلق ئاممىسى ئالدىدا يەر بىلەن يەكسان قىلمىغۇچە توختاپ قالمايمىز! ئاللا مەدەت بەرسۇن، ئامىن!...

خاتىمە

«قىش قاتتىق كەلسە يەر يېرىلىدۇ، ئىش دەھشەت بولسا ئاسمان ...» دېگەندەك، داموللا ئابدۇقادىرنىڭ ناھەق ئۆلۈمى قەشقەرنى زىلزىلىگە كەلتۈردى. بۇ ھەقىقەتەنمۇ دەھشەت ئىش بولدى: ئاسمان يېرىلدى، يۇلتۇز تۆكۈلدى، چاقماقلار چاقتى، ھاۋا گۈلدۈرلەپ، يامغۇر قۇيۇلدى!

زېمىن تىترىدى، تاغلار يېرىلدى، تاشلار سىيرىلدى، ئالەمنى قاراڭغۇلۇق باستى، جاھاننى دەھشەت قاپلىدى، كۆزلەر باغلاندى، يۈرەك داغلاندى، ئەقىللەر لال بولدى، كۆڭۈلگە مالاللىق يەتتى! ئاھ، ھەسرەتا ... ئاھ نادامەتا! ... قانداق كۈنگە قالدۇق بىز! يائاللا... ياھەزرەت!... ئاجايىپ ئىش بولدىغۇ! قىيامەت قايىمدەك كۈن بولدىغۇ!...

ئەي سۇيىقەست، ئېيتچۇ، سەن نىمانچە پەس، سەن رەزىل، سەن ئىپلاس، سەن مەرەز ناكەس! سەن دەھرۇكار نىشو زەھەر، سەن خەنجىرى تىغۇ تەبەر، سەن شۇم پەلىد قەستۇ زەرەر، سەن قەتلىكار خەۋپۇ خەتەر! قەستىڭ رەزىل خۇنخۇارلىق، تاپتى بۇ دىل ئازارلىق، قاپلاپ جاھاننى زارلىق، شامۇ سەھەر

مۇڭ ـ زارىلىق! كۆڭۈلۈك قارىسى خۇددى قىش، غالجىرغا بولدۇڭ
ئىشوچىش، قەستىگدە چىقتى خۇنلۇق ئىش، بىمەكمۇ ئېغىر بۇ
قانلىق ئىش! كىملەرنى سەن يىغلاتىمدىڭ، كىملەرنى زار قاقـ
شاتىمدىڭ، كىملەرنى ۋەيران قىلىمدىڭ، كىملەرنى ھەيران
قىلىمدىڭ! لەنەت ساڭا جۇۋاپىنىمەك، ئەل نەپرىتى چالماـ
كىسەك، قان قۇس، زاۋال تاپ لالما سەك!...

ئەلدە مۇسىبەت... تەرەپ ـ تەرەپتە ھازا... ئۆي ـ ئۆيدە
قوشاق، نەپرەتلىك سادا!...

ئابدۇقادىر داموللا ئالىم ئىدى، ئالەم يىغلىدى. ئۇ بىر
دېڭىز ئىدى، دولقۇن قوزغىدى، بىسۇالغۇسىز شاۋقۇن كۆتۈرۈلـ
دى، شەھەر ـ شەھەرگە نالە ـ پىغان، مۇڭ ـ زار چېچىلدى.
بۇنچىلىك بولۇپ كېتەر، دەپ ھېچكىم ئويلانمىغانىدى. ئاجايىپ
ئىش بولدى: جاھان نېمە بولۇپ كەتتى، قانداق كۈنگە قالـ
دۇق بىز! نېمىدېگەن رەزىللىك، نېمىدېگەن قاباھەتلىك
ئىش بۇ، دەپ، ھەممە ئادەم ھاڭ ـ تاڭ بولدى!

سۈيىقەستچىلەرچۇ!؟ ئۇلارمۇ بۇنچىلىك بولۇپ كېتەر، دەپ
ئويلاپ يەتمىگەنىدى. كالىسى قىزىپ، ئەقلىدىن ئايرىلغان
چاغلاردا، ئۇلار بۇ ئىشنى شۇنداق قىلساق بولىۋېرىدۇ، قۇدۇقـ
قا تاشلانغان تاشتەك چاپسانلا بېسىلىپ قالىدۇ، دەپ خام ئويـ
لاشقانىدى. ئۆيدىكى ھېساب تالاغا توغرا كەلمىدى. بۇ ئىش
ئۇنداق ئاسان بېسىلىپ كەتمىدى. شاۋقۇن كۆتۈرۈلدى. يۇرتـ
جامائەت غۇلغۇلىسى بارغانچە ئەۋج ئالدى، ئەل ئىچىدە ھەر
خىل پىكىر، چارە ـ تەدبىر، گۇمان ـ پەرەزلەر ئوتتۇرىغا چىقـ
تى. ئۆسۈملۈك يىلتىزى يەر قاتلىمىدىن سۇ مەنبەسى ئىزلەپ،
بارغانچە چوڭقۇرلاشقانغا ئوخشاش. ئەل ـ جامائەتمۇ ئاجايىپ

يوللار بىلەن چوڭقۇرلاپ پاكىتقا يېقىنلاشتى.

بىر ئىخلاسمەن پىدائىي ئابدۇقادىر داموللىنىڭ ئۆيىدە قېپقالغان قانلىق پىچاقنى بىر تال خادىغا چىگىپ كوچا ئايلاندى. يارباغ دەرۋازىسى، توشۇك دەرۋازىسى تەرەپلەرگە باردى. ئىخلاسمەن پىدائىي ئايلىنىپ قارىقى دەرۋازا ئالدىدىكى كەتمەنچى بازىرىغا يەتكەندە، پىچاق سوققۇچى ئۇستا شۇ يەردىن تېپىلدى.

تۆمۈرچى ئۇستا پىچاقنى قولىغا ئېلىپ تونۇپ چىققاندىن كېيىن، بىردىنلا ئۇن سېلىپ بوقۇلداپ يىغلاپ كەتتى. «ئاپلا... ئەستاغپۇرۇللا!...» دەپ ئۆزىنى - ئۆزى كاچاتلاپ كەتتى. «ۋاي ئىسىت، نېمىشقا تۆمۈرچى بولغاندىمەن، نېمىشقا بۇ پىچاقنى سوققاندىمەن!...» دەپ يىغا ئارىلاش قاتتىق كايىدى. خېلىدىن كېيىن ئۇ، نەچچە كۈن ئىلگىرى بۇ پىچاقنى تەلۋەمەت(تەلۋە ئەھمەت)مەزىنگە ساتقانلىقىنى ئەسلەپ چىقتى.

قاتىل تېپىلدى!

قاتىل ئەنە شۇنداق تۇتۇلدى.

ئوغرى - قاتىللارنىڭ ئەزرائىلى دەپ نام ئالغان پاششاپ زۇنۇن ھاجى بىرقانچە ئادەملەر بىلەن كېلىپ، قاتىل ئەھمەت مەزىننى قازناق ئۆيىدىن تۇتۇپ قولغا ئالدى!...

× ×

ھەمراھابىنىڭ شەھەردە تۇرغۇسى كەلمىدى. ئۇنىڭ كۆڭلى چېچىلغان، بېشى تاشتەك قاتقان، چىرايىنى پەرىشانلىق قاپلىغا-

ىدى. «ئىشتانغا چىققان كۆكۈلگە تايىن» دېگەندەك، ھەممە ئىش ئۇنىڭغا ئايان ئىدى. قانداق قىلىش كېرەك؟ يامراپ كەتكەن ئوتنى قانداق ئۆچۈرۈش كېرەك؟ بۇ مەسىلە ئۇنىڭ بېشىنى تۈگمەن تېشىدەك چۆگىلىتەتتى، شۇڭا ئۇ، بۇ پەرىشان-لىقتىن قۇتۇلۇپ، جېنىغا ئارام تاپماقچى بولۇپ، يېزىدىكى باغ ھويلىسىغا چىقىپ كەتمەكچى بولدى (ۋاقتىنىۋاق يەت-كەندە، جان ئالغىلى كەلگەن ئەزرائىلمۇ ھالقىپ چۈشەلمەي-دىغان ئېگىز تاملىق باغ ھويلىسىدا ئارام تاپماقچى بولسا كېرەك!).

ئۇ ئاتلىق ماڭدى. ئەنجان رەستىسى ئارقىلىق يارباغ دەرۋازىسىدىن چىقتى. رەستە-كوچىلار، سېپىل دەرۋازىسى بۈ-گۈن نېمە ئۈچۈندۇر ئۇنى سوغۇققىنا ئۇزاتقاندەك بولدى. ئالدىدىكى پاخال بازىرىمۇ بۈگۈن كۆكۈلسىز ۋە چۈۋۋالچاق كۆرۈنەتتى. يول بويى ئۇنىڭغا نۇرغۇن كىشىلەر ئۇچراشتى. ئۇلار ھۆرمەت يۈزىسىدىن سالام بېرىشەتتى. ئەجەبا، بۈگۈن ئۇلارنىڭ بەرگەن سالاملىرى نېمە ئۈچۈندۇر باينىڭ جېنىغا تېگەتتى. ئۇلارنىڭ قاراشلىرىمۇ خۇددى نەيزە سانجىلغاندەك ئازابلىق تۇيۇلاتتى. ئۇ ھازىر ئۆزىنى خۇددى نەيزىلىك سىپاھلار ئوتتۇرىسىدا يالىنىپ، جازا مەيدانىغا كېتىۋاتقان گۇناھكاردەك ھېس قىلاتتى.

«قانداق قىلىش كېرەك، ئىشنىڭ ئاقىۋىتى قانداق بو-لىدۇ، ئاخىرى قەيەردىن چىقىدۇ. سەل - پەل خام ئىش قىلىپ قويدۇقمۇ - قانداق!؟ ياق، بولار ئىش بولدى. ھېلىقى تەلۋە سوپى ۋەدىسىدە چىڭ تۇرسىلا، ھېچقانچە چاتاق چىقمايتتى. ئەي ... بىراق ئىشىنىپ كەتكىلى بولمايدۇ - دە!»

بايىنى پاراكەندە قىلىۋاتقان، كۆڭلىنى چىچىپ، بېشىنى تۇگمەن تېشىدەك چۆگىلىتىۋاتقان ۋەھىمىلىك خىياللار مانا شۇنىڭدىنلا ئىبارەت ئىدى! ياق، بۇلا ئەمەس، بۇنىڭدىنمۇ ئازابلىنارلىق ئىشلارمۇ بار ئىدى.

پەرىشانلىقنىڭ ئەڭ ئېغىرى، ئابدۇقادىر داموللىنىڭ قانداقتۇر شىھىتلىك دەرىجىسىگە يەتكەن ئالىيجاناب، مەغرۇر سىماسى ئىدى. بۇ سىما باينىڭ كۆز ئالدىدىن بىردەممۇ نېرى كەتمەيتتى. ئۇ ئاتەش غەزەپكە تولغان ئوتلۇق كۆزلىرى بىلەن «قېنى، سەن قانچىلىك مۇراد ـ مەقسەت تاپتىڭ» دېگەندەك سوئال نەزەرى بىلەن چەكچىيىپ قاراپلا تۇراتتى. بۇ قاراش، بۇ سوئاللار خۇددى قارا قۇشنىڭ چاڭگىلىدەك باينىڭ يۈرىكىنى مۇجۇپ، چەكسىز ئازاب سالاتتى. باي بۇ ئازابتىن قۇتۇلۇشنى، بىردەم بولسىمۇ ئارام تېپىشنى ئويلايتتى، پەرۋەردىگارا، ئۆزۈڭ ئاسان قىل، دەپ يالۋۇرغاندەك، چەكسىز ئاسمانغا باقاتتى. ئاسماندىن يەنە شۇ ئابدۇقادىر داموللىنىڭ غايەت زور گەۋدىسى خۇددى غەزەپ ئىلاھىدەك قەھر بىلەن پەيدا بولاتتى ـ دە، ئۇنى تېخىمۇ بىئارام قىلاتتى. ئۇ ئاسماندىن كۆزىنى ئەپقېچىپ، مېنى قۇتۇلدۇرغىن، دېگەندەك تۆۋەن دەرياسىغا باقتى. دەريادىن يەنىلا ئابدۇقادىر داموللىنىڭ غايەت زور گەۋدىسى خۇددى سۇ ئىلاھىدەك غەزەپ چاچرىتىپ، شۇڭغۇپ چىقتى. ئۇنىڭ چاچ ـ ساقاللىرىدىن چاچراپ تۇرغان سۇ تامچىلىرى خۇددى چاچما مىلتىقنىڭ ئوقىدەك، شىددەت بىلەن كېلىپ باينىڭ باش ـ كۆزلىرىگە تېگەتتى. ئەمدى ئۇ، ئۆزى چاڭگىلىدا تۇتۇپ كېلىۋاتقان شەھەرگە قارىدى. شەھەرمۇ بىردىنلا ئابدۇقادىر داموللىنىڭ زور گەۋدىسى

سىياقىغا كىردى ـ دە، شاۋقۇن كۆتۈرگەن سان ـ ساناقسىز ئا-
ھالە بېگىز قولىنى سانجىپ، «قاتىل، قاتىل!» دەپ تـوۋلاۋاتـ-
قاندەك بولدى. يائاللا، ياھەزرەت! نېمـه بـالا بۇ، قـانداق
بولۇپ كەتتى ـ ھە؟!...

ئۇ، ساراسىمە خىياللار ئىچىدە ئۆيىگە كېلىپ قالغانلىـ-
قىنى تۇيمايلا قالدى.

— ئابدۇقـادىر داموللامغـا بىرى قەست قىپتۇ، دەيدۇ،
قانــداق نائەھلىنىڭ قىلغان ئىشىدۇ!؟...

باي ئەمدىلا ئىچكى ھويلىغا كىرىپ، ئارامگاھى — چوڭ
مېھمانخانا ئىشىكىدە كـەش سېلىۋاتقانـدا، قـەدىناس خېنىمـ-
نىڭ جاراڭلىق سۆزى ئاڭلاندى ـ دە، بىر پاي كەشنى سالغان
پېتى قېتىپ تۇرۇپلا قالدى. ئەگـەر قـەدىناسى يېقىن تۇرغان
بولسا، ئاغزىغا قاتتىق بىر تەستەك ئۇرغـان بـولاتتى. ھېلىمۇ
ياخشى خېنىم يىراقتا ئىدى. باي ئاتەش غەزەپ بىلەن ھومـ-
يىپ تـۇراتتى. ئۇنىڭ بۇزۇق ئـەلپازىدىن سىيىۋەتكۈدەك قور-
قۇپ كەتكەن خېنىم سۆزىنىڭ ئاخىرىنى بوغۇزىغا يۇتۇپ، ئاستا
ئۆزىنى ئەپقاچتى.

خېنىمدا نېمە گۇناھ، ئۇ بـولغان ئىشلاردىـن تامـامەن
بىخەۋەر تۇرسا! ھېچقاچان ئۆيـدىن چىقمايدىغان بۇ مەستۇرە
چوكان ئۆز مۇرەببىـيسىنى مۇنداق خۇنلۇق ئىشلارغـا قول سالـ-
مايدۇ، بەلكى توسـايدۇ، دەپ ئويـلايتتى! ئېرىنـى تـەسالىكتە
يىغىپ، يەنە بىر پاي كەشنى سالغان باي پاپانداز گىلەملەرنى
يۇمشاقىنا دەسسەپ مېھمانخانىغا كىردى. ئۇ چـوڭقۇر نەپەس
ئېلىپ، ئىچىدىكى بارچە غەزەپ ۋە ئەلەملىرىنى چىقارغـاندەك
بولدى ـ دە، كۆرپە ئۈستىگە يۆكۈلدى. ئۆيىگە «بـەگھاجى» دەپ

ئەركىلىتىدىغان كىچىك ئوغلى كىرىپ كەلدى. باي بۇ ئوغلىغا تولىمۇ ئامراق ئىدى، شۇڭا ئۇنىڭغا ھەم بەگ، ھەم ھاجى دەيدىغان ئىككى سەلتەنەتلىك ئىسمنى چاپلەپ قويغانىدى. بۇ بالا ھەر قاچان ئۇنىڭ ئالدىغا كەلسە، باينىڭ ھەرقانداق ئىچى پۇشۇقلىرى چىقىپ كېتەتتى. ئاچچىق ئەلەملىرى بولسىمۇ تۇماندەك تۈزۈپ كېتەتتى. باينىڭ بۇ مىجەزىنى ئىگىلەپ كەلگەن قەدىناس خېنىم بايا ئۆزى قوزغاپ قويغان باينىڭ خاپىسى تۈزۈپ كەتسۇن، دەپ بالىنى ئاتايىن كىرگۈزگەنىدى. بالا كەلگەن پېتى دادىسىنىڭ قۇچىقىدا ئولتۇردى. ئۇ قولىدا ياققان پاقلاندەك بۇدرۇق ۋە ئوماق ئىدى. باي ئۇنىڭ بېشىنى سىلاپ، پېشانىسىگە سۆيدى. ئەتىگەندىن تارتىپ ئاتقان پەرىشانلىقلارنى ئۇنتۇش ئۈچۈن ئىرمەك قىلىشقا باشلىدى. ئەركىلىتىشكە كۆنۈك بالىمۇ يۇمران قوللىرى بىلەن ئۇنىڭ ئېڭەك ـ ساقاللىرىنى يۇمشاقىنا سىلاپ، خۇشلۇق ۋە ئاراملىق بەخش قىلاتتى.

ـــ دادا، دادا! ـــ دېدى ھاجى چۈچۈككىنە تاتلىق سۆزلەپ، ـــ ئابدۇقادىر داموللامغا كىم قەست قىپتۇ؟

يوسۇفقىدە قويۇلغان بۇ سوئال باينى سەسكەندۈردى. ئۇ بالىنىڭ ئاغزىدىن بۇنداق سۆز چىقىدىغانلىقىنى ئويلاپ كۆرمىگەن ھەم كۈتمىگەنىدى.

ـــ كىچىك بالا دېگەن ئۇنداق بولمىغۇر سۆزلەرنى قىلمايدىغان! ـــ دېدى باي بالىسىنى ئەيىبلىگەن ئاھاڭدا سىلكىشلەپ. بالا ئۈنچىقماي جىم بولۇپ قالدى. ئارىدىن ئانچە ئۆتمەيلا بالا يەنە سورىدى:

ـــ دادا، قەستلەپ پىچاق سالسا ئادەم ئۆلۈپ قالامدۇ؟

— بايا نېمە دېدىم،كىچىك بالا ئۇنداق ئەسكى گەپلەر-نى قىلمايدىغان، دېدىمغۇ!
— ئادەم ئۆلسە قان چىقامدۇ؟
— قوپسىلا بالام، ئانىلىرىنىڭ يېنىغا چىقسىلا! —
بالىنى قوغلىغاندەك قىلىپ قوچىقىدىن چىقىرىۋەتكەن باي نېمە ئۈچۈندۇر ئۆزىچە تىترەپ كەتتى.«ئۆلمەكنىڭ ئۈستىگە تەپمەك» دېدى ئىچىدە بالىسىدىن رەنجىپ. بالىنىڭ نېمە كارى:
— مەن قاندىن قورقمايمەن! قوي ئۆلتۈرگەندە قاراپ تۇرۇۋەردىم، قورقمىدىم!...
هويلىغا ئېگىز ھەم سېمىز كەلگەن گەۋدىلىك بىر ئادەم كىرىپ كەلدى. بۇ كىشى شەھەر ئامانلىقىنى قوغدىغۇچى ئۆمەر بەگ ئىدى. بېلىگە كۆك دۇردۇن بەلباغ باغلاپ، ساقال تارغاق، سەدەپ دەستىلىك پىچاق ھەمدە داچەن پۇل ئۆتكۈزىدىغان تاسما تانا ئېسىپ يۈرىدىغان ھەيۋەتلىك بۇ كىشى ئەھمەت مەزىننى سوراق قىلىپ ئىقرار قىلدۇرغاندىن كېيىن،بۇ قېتىمقى ئەنزىنىڭ چوڭ - چوڭ كىشىلەرگە چېتىلىدىغان مۇرەككەپ ئەنزە ئىكەنلىكىنى بىلىپ،ئەرۋاھى قىرىق گەز ئۆرلەپ، مېڭى-سىدىن تۈتۈن چىقىپ كەتكەندەك بولدى - دە، ھولۇققىنىدا پالاقشىپ باينى قوغلىشىپ كەلگەنىدى.
— ئوغلۇم، دادىلىرى بارمۇ؟ — سورىدى ئۇ يېڭىلا مېھمانخانا ئۆيىدىن هويلىغا قايتىپ چىققان بالىنى توسۇپ.
— دادام بار!
ئۆمەر بەگنىڭ ئۆكسۈلە قىياپىتىنى ئۆيدە ئولتۇرۇپ كۆرگەن ھەمراھباينىڭ يۈرىكى «قارت»قىلىپ،يېرىلىپ كەتكەندەك بولدى، ئەمما، ئۇ ئۆزىنى تۇتۇۋېلىشنى بىلەتتى. ئۆمەر بەگ

ئۈيگە كىرگەندە، ئۇ چاندۇرماستىن قىزغىن قارشى ئالغان بولۇپ، ئۇنىڭ سۆزلىرىگە تەمكىن ئولتۇرۇپ قۇلاق سالدى. ئۆمەر بەگ ئەھۋالنى تەپسىلىي سۆزلەپ، ئەھمەت مەزىننىڭ ئىقرارىنى بىر ـ بىرلەپ ئوتتۇرىغا قويدى. بايىنىڭ رەڭگى ئۆچتى. چىرايىي‌ساماندەك سارغايدى.قول‌بارماقلىرى‌ئىختىيارسىز‌تىترەيتتى، لېكىن ئۇ، يەنىلا چاندۇرماسلىققا تىرىشاتتى.بىرئاز سۈكۈت قىلىپ، ئۆزىنى ئوڭشىۋالغاندىن كېيىن، تەلۋىلەرچە بۆسۈپ سۆز قىلدى:

ــ ساراڭنىڭ گېپى گەپ بولامدىكەن! ساراڭ دېگەن ئاغزىغا كەلگەننى دەۋېرىدۇ! ــ دېدى ئۇ ئۆمەر بەگنىڭ سۆزلىرىنى رەت قىلىپ ئۇ يەنە بىرمۇنچە چالۋاقىدى.

ئۆمەر بەگ ئۇنىڭ چالۋاقايدىغانلىقىنى ئوبدان چۈشەنەتتى. ھەرقانداق ئىشنى تەتۈر قايرىش ئارقىلىق باشقا ئادەملەرگە ئەقىل كۆرسىتىدىغان مىجەزىنى بىلگەن بەگ تىنچ ئولتۇرۇپ سۆزگە قۇلاق سالدى. بىرئازدىن كېيىن، ئىز ـ چارىغا چۈشكەن باي بۇ ئىشنى قانداق تۈگىتىشنىڭ يولىغا ئۆتتى.

ــ بۇ ئىش كىچىك ئىش ئەمەس! ــ دېدى‌ئۇ ئۆمەر بەگنىڭ كۆزىگە ئىلتىجالىق بىلەن قاراپ، ئاندىن چوڭقۇر نەپەس ئېلىپ داۋام قىلدى، ــ بۇنى ئوبدان بىر تەرەپ قىلمىغاندا، يىغىشتۇرۇۋالغىلى بولمايدىغان ئېغىر ئاقىۋەتلەرنىڭ كېلىپ چىقىشى مۇمكىن، ھېلىتىنلا ھېلىقى ساراڭ تەلۋە ئاغزىغا كەلگەننى بوغۇزىغا يۇتماي، بىرمۇنچە كىشىلەرنى چىشلەپ تارتقىلى تۇرسا، كېيىن قانداق بولىدۇ! قېنى، ئويلاپ كۆرۈڭلار، مېنىڭچە، سەل چاغلىغىلى بولمايدۇ، شۇنداققۇ؟!

ئۆمەر بەگ بېشىنى لىڭشىتقاچ، شۈنداق، شۈنداق، دەپ سۆزگە قۇلاق سالاتتى. باي داۋام قىلدى:

— ھېلىمۇ ياخشى، ئۇ تەلۋىنىڭ ئاغزىدىن چىققان سۆزنى زۇنۇن ھاجى بىلەن ئىككىڭلار ئاڭلاپسىلەر، بۇ سۆز ئۈچىنچى بىر كىشىنىڭ قۇلىقىغا ئاڭلىنىپ قالمىسۇن! بۇ، ئوتتۇرىمىزدىكى بىر سىر بولۇپ قالسۇن، قەتئىي مەخپىيەتلىكى ساقلانسۇن!

باي بۇ مەسىلىنى تەكرار تەكىتلىگەندىن كېيىن، لىككىدە ئورنىدىن تۇرۇپ، مەرەپتىكى تام ئىشكاپ تەرەپكە ماڭدى. ئۇ يەردىكى پولات ساندۇقنى ئېچىپ، قولىغا بىر سىقىم تىللا سانىپ ئالدى. ئاندىن بۇ تەرەپكە بۇرۇلۇپ، گويا خۇنۇك بىر ئىشنى قىلماقچى بولغاندەك سارغىيىپ ـ تاتىرىپ:

— بۇ ئىشقا خېلى ھەرەج كېتىدۇ، — دېدى ئېيۋەگە سەل ـ پەل كۆلكە يۈگۈرتۈپ، — ھەرەج كەتكەن يەردە خەجمۇ كېتىدۇ. ماۋۇ پۇلنى زۇنۇن ھاجىم بىلەن ئىككىڭلار خىراجەت قىلغاچ، يوچۇق ـ پۇچۇق يەرلىرىنى ئېتىپ تۇرساڭلار، كەم ـ كۈسا يەرلىرىگە يەنە مەن بولغانىكەن، ئوبدان رازى قىلىمەن!

ئۆمەر بەگنىڭ كۆزلىرى ئوينىاپ كەتتى. تىللانى چۆنتەككە سېلىپ قايتماقچى بولغاندا، باي ئۇنى ھويلىغىچە ئۇزىتىپ چىقتى:

— مەن دېگەنىدەك مەخپىيەتلىك قەتئىي ساقلانسۇن. ھېلىقى تەلۋە ئۆز سۆزىدە ئىچىڭ تۇرسۇن، ئۇ ھەرگىز ئۆلمەيدۇ، مانا مەن بار، ماقۇلما، ئەمىسە، گەپ شۇنداق بولسۇن!

باينىڭ گەپلىرى ئۇنداق پوك ـ پوك چىققان بىلەن

كۆزىدىن ئىلتىجالىق ئوتلىرى چاچراپ تۇراتتى. ئۆمرىدە باشقىلارغا ئىلتىجا قىلىپ كۆرمىگەن باينىڭ بۇگۈنكى ئەھۋالىنى كۆرگەن ئۆمەر بەگ ھەيران قالدى. بىر كۈن ئىچىدىلا ئۇنىڭ كۆزلىرى بىر گەز چۆكۈپ، بىچارە قىياپەتكە كىرىپ قالغانىدى.

سوراق ئامبالنىڭ ئالدىغا چۈشكەندە، ھەمراھباي ئىككى قېتىمدا 300 سوم تىللا خەجلىدى. ئامبالنىڭ يانچۇقى تىللاغا تولغاندىلا، ئاندىن ئۇ قاتتىق سوراق قىلىش، ئىنچىكىلەپ تەكشۈرۈش ئىشلىرىنى بوشاشتۇرۇپ، دەۋانى كەينىگە تارتتى ۋە قاتىلنى قاماقتا تۇتۇپ تۇرۇش بىلەنلا كۇپايىلەندى.

تىتەي ـ شىتەيلەرگىمۇ لايىقىدا پۇل خەجلەندى. ھەتتا يامۇل بەگلىرىدىن تارتىپ گۇندىپايلارغىچە پۇل بېرىلدى. خەيرىيەت ئىشلىرىغا ئىككى سەر كۈمۈش پۇل تەگلىگەن ھەمراھباي مانا ئەمدى مۇشۇ ئەنزە مۇناسىۋىتى بىلەن 2000 سوم تىللا خەجلىگەنىدى. بۇ قەدەر زور خىراجەت بىر بېخىل باي ئۈچۈن ئېيتقاندا، يۈرىكى سۇغۇرۇلۇپ كەتكەندەك قاتتىق زەربە ئىدى.

لېكىن بۇ زەربە ھېچ نەرسىگە ئەرزىمەيتتى.

ئەڭ ئېغىرى شۇكى، خەلقنىڭ ئابدۇقادىر داموللىغا شېھىتلىك دەرىجە بىلەن «مەرىپەت يۇلتۇزى» دەپ مەڭگۈ ئۆچمەس نام بېرىپ، قارا نىيەتلەرگە «قاتىل، سۇيىقەستچى» دېگەن شەرمەندە نامنى بەرگەنلىكى ئىدى.

سۇيىقەستچىلەر سىرنى يوشۇرۇپ، ئۆزلىرىنى ساقلاپ قېلىش يولىدا جىگلاپ ئالتۇن سەرپ قىلىپ، نۇرغۇن نەرسە

لەرگە ئالتۇن ياالاتقان بولسىمۇ، لېكىن، خۇددى سۇكېتىپ
تاش قالغاندەك، يالتىلغان ئالتۇن سىرلار بەرىبىر ئۆچۈپ،
ئەسلى ماھىيەت ئېچىلىپ، نەتىجىدە: «چەت ئەل مۇخالىپەت
چىلەرنىڭ پىلانلىشى ئارقىسىدا، ھەمراھباي 300 سەر كۈمۈش
پۇل سەرپ قىلىپ سېتىۋالغان ئەھمەت مەزىننىڭ قارا قولى
ئارقىلىق، ئابدۇقادىر داموللا شېھىت قىلىندى.» دېگەن تارى
خىي يەكۈن مەڭگۈگە قالدى. تىرىكلىك ئالەمدە بۇ ئەڭ
ئېغىر، ئەڭ ئالىي جازا ھېسابلانماسمۇ!؟...

ئاپتوردىن ئاخىرقى سۆز

قولىڭىزدىكى بۇ كىتاب مەرھۇم ئابدۇقادىر داموللا شېھىت بولۇپ 60 نەچچە يىل ئۆتكەن بۈگۈنكى كۈنلەردىمۇ كەڭ جامائەت ئىچىدە تىلدىن - تىلغا، دىلدىن - دىلغا كۆچۈش يولى بىلەن، ئاجايىپ مۇستەھكەم قورۇلمىلىق كۆكۈل ئامبارلىرىدا پۇختا ساقلىنىپ كېلىۋاتقان قايغۇلۇق داستانلارنىڭ پەقەتلا بىر قىسمى. كىتابنى تولۇقراق ۋە مۇكەممەلرەك ئىشلەش زۆرۈر ئىدى. ئەپسۇسكى، ئابدۇقادىر داموللا بىلەن زاماندىش كىشىلەر ۋە سەپداش، مەسلەكداش پېشقەدەم زاتلار ھەر خىل قىسمەت ۋە ھەر خىل تەقدىرلەرگە دۇچ كېلىپ ئالەمدىن ئۆتكەن، مەسىلەن، ھاجى قۇتلۇق شەۋقى① موللا سابىت داموللا②،

① ھاجى قۇتلۇق شەۋقى —— مەشھۇر مائارىپچى، تالانتلىق شائىر. ئابدۇقادىر داموللا بىلەن سەپداش، مەسلەكداش بولۇپ، پۈتۈن ھاياتىنى ۋەتەنپەرۋەرلىك مەرىپەتپەرۋەرلىككە بېغىشلىغان. بەختكە قارشى،1937 - يىل 10 - ئايلاردا ھالالات شېڭ شىسەي تەرىپىدىن قەشقەر تۈرمىسىدە ئوت قويۇپ كۆيدۈرۈپ ئۆلتۈرۈلگەن يۈزلىگەن قېرىنداشلار بىلەن بىر قاتاردا شېھىت بولغان.

② موللا سابىت خەلپىت (داموللا) —— كاتتا ئالىم، مەرىپەتچى، ئىجتىمائىي پائالىيەتچى بولۇپ، 1934 - يىلى شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى قولىغا ئېلىنىپ، تۈرمىدە ئۆلتۈرۈلدى.

سالىھ داموللا①، ئابدۇجېلىل داموللا②، مۇھەممەت ئابدۇللاخان خوجا③، ھېلىمىدىن داموللا④، ئابدۇللا داموللا تۇرپانى⑤ قاتارلىقلار.

---

① سالىھ داموللا ھاجى — (قۇرئان تەرجىمىسىنى ئىشلىگەن مۇھەممەت سالىھنىڭ دادىسى) يارقىن مەرىپەتچى، مۇدەررىس ھەم تالانتلىق شائىر بولۇپ، ئازادلىقتىن كېيىن، خەلق قۇرۇلتىيىغا ۋەكىل بولۇپ سايلانغان جامائەت ئەربابى. كېيىن ئۆز ئەجىلى بىلەن ئالەمدىن ئۆتتى.

② ئابدۇجېلىل داموللا — خوتەن گۇمىلىق، ئابدۇقادىر داموللامنىڭ شاگىرتى، خەتمە قىلىپ گۇمىغا قايتقاندىن كېيىن، مەرىپەتچىلىك ۋە ئىسلاھاتچىلىق بىلەن كەڭ شۇغۇللانغان. 1933 - يىلى خوتەن ئىنقىلابىغا ئاۋاز قوشۇپ گۇمىدا زۇلۇمغا قارشى كۆتۈرۈلگەن دېھقانلار قوزغىلىڭىغا يېتەكچىلىك قىلغان.

③ مۇھەممەت ئابدۇللاخان خوجا — ئابدۇقادىر داموللامنىڭ شاگىرتى. يەكەندە مەرىپەتچىلىك بىلەن كەڭ شۇغۇللىنىپ «مەتلەئىل ئىرفان» مەكتىپى قۇرۇپ، يېڭى نىزامچە ئوقۇش - ئوقۇتۇشنى يولغا قويغان. بەختكە قارشى، 1937 - يىلى شېڭ شىسەي تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ تۈرمىدە ئۆلتۈرۈلگەن.

④ ھېلىمىدىن داموللا — ئابدۇقادىر داموللامدا ئوقۇپ يەكەنگە قايتقاندىن كېيىن، ئالتۇن كونا خانلىق مەدرىستە يېڭى ئۇسۇلدا مەكتەپ ئاچقان. كېيىنكى يىللاردا «مەتلەئىل ئىرفان» مەكتىپىدە ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان. بەختكە قارشى، 1937 - يىلى شېڭ شىسەي تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ تۈرمىدە ئۆلتۈرۈلگەن.

⑤ ئابدۇللا داموللا نەئىمى (تۇرپان) — قەشقەردە ئابدۇقادىر داموللامدا ئوقۇپ كەلگەندىن كېيىن، تۇرپاندا مەرىپەتچىلىك بىلەن شۇغۇللانغان. 1933 - يىلى تۇرپان دېھقانلار قوزغىلىڭىغا يېقىندىن ئاۋاز قوشۇپ، تۇرپان قىسىملىرىغا باش بولۇپ قوزغىلاڭغا قاتناشقان. مەھمۇت مۇھىتىنىڭ ئەڭ يېقىن سەپداشلىرىدىن بولۇپ، قەشقەردە ئاتالمىش 6 - دىۋىزىيىنىڭ مۇشاۋىرى ھەم باش كاتىپى بولغان. شېڭ شىسەي ھەرباب بىلەن ئابدۇللا داموللا نەئىمىنى مەھمۇت سىجاڭدىن ئاجرىتىۋالالمىغان. ئەڭ ئاخىردا، ئابدۇللا داموللا مەھمۇت سىجاڭ بىلەن بىرلىكتە چەتكە چىقىپ كەتكەن...

بۇلاردا ئىزاھلانغان مەرىپەتچىلەردىن باشقا، يەنە شەمسىدىن داموللا، ئىنايەتخان مەخسۇم، جامال ئاخۇن خەلپىيەت، سالىھ داموللا، چوكاملىق ئىسرائىل داموللام، قاغىلىقتىن ئىپلاخۇن خەلپەت، قەشقەردىن ئىمىن ھاجى خەلپەت، مۇھەممەتخان... قاتارلىقلارمۇ ئابدۇقادىر داموللامنىڭ شاگىرتى ياكى مەسلەكداشلىرىدۇر. بۇ كىشىلەرنىڭ داموللامنىڭ ئىش ئىزىدا مېڭىپ، مەرىپەت يولىدا قىلغان ئىجتىھات غەيرەتلىرى مەرىپەت تارىخىمىزدا تېخى ئېچىلمىغان سەھىپىدۇر.

كېيىنكى يىللاردا، ئابدۇقادىر داموللىنىڭ ئوغلى ئابـ لىز مەخسۇم 40 نەچچە يىللىق تۈرمە ھاياتىنى تـۈگىتىپ، سا- لامەت چىققان بولسىمۇ، لېكىن ئاجىزلاپ كـەتكەن بۇ ئـادەم دادىسى توغرىسىدا، غەللە ساندۇق ئىچىش ۋەقەسىنى سـۆزلەپ بەرگەنـدىـن بـاشقا، تەپسىلىي مەلۇمات بېرەلمەي ئالەمدىن ئۆتتى. شۇنداق سەۋەبلەردىن بۇ كىتاب نۇقسان ۋە يېتەرسىز- لىكلەردىن خالىي بولالمىدى، ئەلۋەتتە!

بەختكە يارىشا، پېقىر 1933 ـ يىلى ئاتـام تۆمۈر ئىبلى بىلەن قەشقەرگە بارغاندا، بىللە ئوينىغان تەڭ دېمەتلىكلەردىن «قەشقەردە داموللا ئابدۇقادىرى ناھەق كەتتىلەر»دېگەن شېئىر ۋە بىرمـۇنچە تەپسىلاتلارنى ئاڭلىغان. ياشلىق چاغلاردا ئاڭلىـ غان شېئىر ۋە تەپسىلاتلار خۇددى تاشقا مۆھۈر ئويغاندەك، ئېـ سىمدە چىڭ ساقلىنىپ قالغانىدى. شۇنىڭدىن كېيىنكى 50 نەچچە يىل داۋامىدا، مەن يەنە ۋەتەنىمىزنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا، دىـ نىي زاتلار، سودا ـ سانائەتچىلەر، ھۈنەرۋەن ـ كاسىپلار، دېھقانلار ئاغزىدىن مەرھۇم ئابدۇقادىر داموللا توغرىسىدا ئارزۇ ـ ئارمان ۋە ھەسرەت ـ نادامەتلەرگە تولغان قايغۇلۇق گەپ ـ سۆزلەرنى دا- ۋاملىق ئاڭلاپ تۇردۇم. يىراق ـ يېراق يېزا ـ سەھرالاردىمۇ ئەرەـ بىي ـ پارسىدىن ئاز ـ تولا خەۋىرى بولغان ئىمام ـ خەلپەتلەر- دىنمۇ ئابدۇقادىر داموللىنىڭ ئەرەبىي ۋە پارسى تىللاردا ياز- غان پـاساھەتلىك شېئىر، رۇبائىي ـ غەزەللىرىنى يادقا ئوقۇپ «ئابدۇقادىر داموللا كاتتا ئالىم ئىدى، مۇتەپەككۇر، پەيلاسوپ ھەم شائىر ئىدى» دەپ مەدھىيىلەپ تەرىپلەشكەنلىرىنى، دۇئـادا ياد ئەتكەنلىرىنى كۆپ ئاڭلىدىم.

خەلق ئىچىدىكى سۆھبەت ۋە تەرىپلەرگە 40 ـ يىللاردىن

بۇيان كۆكۈل قويۇپ قىزىقىپ، ھەر تەرەپلىمە مەنبەلەرگە مۇ-راجىئەت قىلىپ، ئاخىر ئابدۇقادىر داموللىنىڭ ھاياتى توغرى-سىدا قىسمەن مەلۇماتلارغا ئىگە بولدۇم. بولۇپمۇ ئابدۇقادىر داموللا مۇھەررىرلىكىدە نەشىر قىلىنغان ھەپتىلىك گېزىت «نە-سىھەتى ئامما»نىڭ تۇنجى سانى، مەشھۇر ئىلمىي ژۇرنال«شورا» مەجمۇئەسىدە ئېلان قىلىنغان ئابدۇقادىر دامولامنىڭ «ئەدە-بىي مۇساھىبە»سەرلەۋھىلىك ماقالىسى، «شەرقىي گۈلىستان مۇ-سەۋۋىرى»غا يازغان بېغىشلىمىسى، ئۇستازلاردىن باھاتۇرخان تاشكەندى، ئۇستاز ئۇلۇغ خان تۆرە (خوقەندى)، ئىوز مۇپتى (خوجەندى)لەرگە ئەرەب تىلىدا يېزىلغان مەرسىيەلەر، بۇخا-رى (مۇھەممەت بىننى ئىسمائىل بۇخارى) قەبرىسىنى زىيارەت قىل-غاندا ئوقۇغان غەزەل، ئىپتىخار ھەققىدە ئېيتىلغان شېئىرلارنى كۆرۈشكە مۇلاقات بولدۇم.

ھاسىل كالام، ئاڭلانغان ئۇچۇر، ئىگە بولغان مەلۇمات-لىرىم گەرچە دەريادىن تامچە بولسىمۇ، لېكىن ئىنتايىن ھايا-جانلانغان ھالدا، ئاڭلىغانلىرىم بىلەن كۆرگەن ـ بىلگەنلىرىم-نى ئۆزئارا كىرىشتۈرۈپ كىتابچە قىلىشقا ۋە بۇ كىتابنى كەل-گۈسى ئەۋلادلارنىڭ ماتېرىيال سۈپىتىدە پايدىلىنىشىغا تەق-دىم قىلىش نىيىتىدە بۇ قىسمىنى يازدىم.

مۇقاۋا ۋە قىستۇرما رەسىملەرنى
مەمەت ئايۇپ ئىشلىگەن

2006 A
2331

0518 - 9/I·220
باھاسى 18.00 يۈەن